

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

Kiemelt közlemények

BODA MIHÁLY: *Az igazságos háború elmélete és a teremtésvédelem: az igazságos háború elméletének története a középkortól a 20. századig a teremtésvédelem szempontjából*

FÜLEKI RÉKA: *Magyarságszimbólumok szerepe és megjelenése a tisztavatáson*

ISTVÁN SIMICSKÓ, ZOLTÁN ISTVÁN SZABÓ:
The Hungarian Defence Sports Association

16. évf. (2023)
4. szám

ISSN 2060-0437 (elektronikus)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Hadtudományi Szemle
A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának
tudományos folyóirata
ISSN 2060-0437 (elektronikus)

Főszerkesztő:
Dr. Szelei Ildikó alezredes

A szerkesztőbizottság elnöke:
Dr. Balla Tibor ezredes

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dr. Csengeri János főhadnagy
Pavel Foltin rektorhelyettes (Csehország)
Dr. Forgács Balázs őrnagy
Dr. Hausner Gábor alezredes
Dr. Hettyey András
Dr. Miroslav Kelemen ny. dandártábornok (Szlovákia)
Dr. Jobbágy Zoltán ezredes
Dr. Molnár Anna
Dr. Négyesi Imre ezredes
Dr. Ujházy László alezredes
Dr. Ujházi Lóránd

A szerkesztőbizottság titkára:
Kállai-Nyári Éva

Szerkesztőség:
Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
Hadtudományi Szemle
1101 Budapest, Hungária krt. 9–11.
Levelezési cím: 1581 Budapest, Pf. 15.
E-mail: hadtudomanyiszemle@uni-nke.hu

Kiadó:
Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Ludovika Egyetemi Kiadó
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Olvasószerkesztők: Bruckner Nóra, Csinta Áron, Gergely Zsuzsanna, Resofszki Ágnes
Borítókép: P. József főtörzsőrmester (MH 2. KRDD)

Tartalom

Csányi Tamás: Helyreigazító kommentár Hamar Pál <i>A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációja</i> című tanulmányához	5
---	---

BIZTONSÁGPOLITIKA

America Celeste Guevara Parra: The Importance of Desecuritisng Venezuelan Immigration in Colombia	11
Csepregi Zsolt: Izrael szerepe a közel-keleti hatalmi rendben	27
Juhász Barnabás: Határállamok a Baltikumban I.	41
Szilágyi-Kiss Hajnalka: A közösségvezérelt helyi fejlesztés elmélete és gyakorlata Irak északi területein a „korai felépülési” időszakban	73
Takács Lili: Az Analytic Hierarchy Process alkalmazása nemzeti érdekek mérésére	101

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Boda Mihály: Az igazságos háború elmélete és a teremtésvédelem: az igazságos háború elméletének története a középkortól a 20. századig a teremtésvédelem szempontjából . . .	123
Kiss Márton: A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének térbelisége a Magyar Honvédségben (1906–2023)	139
Sallai János: Kazai Barna vezérőrnagy, a katona és iskolateremtő	167
Szabó László István: A bürokrácia, a közszolgáltatás, a vezetéselemélet és a szociológia összefüggéseiről	175

ÁLTALÁNOS

Beck Attila: A római hírszerzés Pannonia Inferiorban	187
Bugyáki Attila: Alternatív pénzműködési módszerek	199
Burány Judit: A test szerepe a Horthy-korszak oktatáspolitikájában	213
Füleki Réka: Magyarságszimbólumok szerepe és megjelenése a tisztavaton	233
Norbert Nagy: Battle at the Don River (1943).	241
István Simicskó, Zoltán István Szabó: The Hungarian Defence Sports Association.	251

Csányi Tamás¹

Helyreigazító kommentár Hamar Pál *A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációja* című tanulmányához

Bevezetés

A *Hadtudományi Szemle* legutóbbi számában (2023. 16. évf. 2. szám) Hamar Pál *A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációja* címmel jelentetett meg egy tanulmányt,² amely elméleti megközelítésből, neveléstudományi perspektívából vizsgálta a honvédelmi nevelés és a testnevelés közös értékeit, értékészletét. A cikk 17. oldalának 5. bekezdésében (203. oldal) a szerző olyan állításokat fogalmazott meg, amelyek tévesen interpretálják egyrészt az ott szereplő, hivatkozott műben leírtakat, másrészt az olvasókat félrevezetve hamis kontextusba helyezik a valós szakmai és jelentős publikációkkal, tudományos evidenciákkal alátámasztott álláspontomat. Kommentárom célja, hogy cáfoljam és helyreigazítsam a megjelent téves megállapításokat.

A helyreigazítás háttere és tartalma

A vita megértéséhez mindenképp érdemes tudnia a testnevelés- és sportelméletben kevésbé jártas olvasónak, hogy a felmerülő két problémakör, nevezetesen az „élmény-pedagógia” és a „versenyzés” megjelenése a viták során esetenként heves érzelmeket is kiválthat a sportszakemberekből. Ez a háttér az elmúlt években szándékosan generált, sajátos szakmai véleménybuborék jelenlétét mutatja, amely a tényeket (értsd például az általam publikált tanulmányokat és szakkönyveket) a két kifejezés kapcsán – helytelenül és megalapozatlanul – gyakran eltorzítja. Sokan a kommentárom mindkét központi témakörét (versenyzéstagadás és élménypedagógia) a szabadelvű és keretek

¹ Tanszékvezető egyetemi docens, Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem Testnevelés-elméleti és Oktatás-módszertani Tanszék.

² HAMAR 2023.

nélküli, a kizárólagos mozgásörömekre fókuszáló, a tanulási folyamat didaktikáját, valamint a tanuláshoz, fejlődéshez kapcsolódó akarat és erőfeszítés figyelmen kívül hagyását, értékvesztését szorgalmazó megközelítéssel azonosítják. Ez az értelmezési keret a testnevelés és a sport területén, ahol az erőfeszítésnek, a fejlődésnek, a kitartásnak, végső soron a (tanulási) teljesítménynek kiemelkedő szerepe van, egyértelműen negatív, szakmailag dehonesztáló jelleget ad.

Hamar Pál megjelent tanulmánya szó szerint a következőket tartalmazza *Az affektív közös értékek* című alfejezetében:

„Egyes, elsősorban élménypedagógiai irányzatok szerint, a verseny káros a gyermekek személyiségfejlődésére, mondván a versenyhelyzet negatív hatást gyakorolhat a feladat végrehajtására. A verseny külső nyomásként jelenhet meg, amely szélsőséges esetben szorongást, stresszt válthat ki. Ez jelentősen rontja a kezdeti szakaszban a mozgástanulás hatékonyságát. Ezzel szemben mi azt állítjuk, a versenyhelyzet éppen hogy nélkülözhetetlen eleme az életre való felkészítésnek. A versenyhelyzetet nem elkerülni kell, hanem a szituáció kezelési technikáját kell megtanítani a tanulóknak (például a vereség, a vesztes szerep feldolgozásának módját).”³

Lássuk a tényeket és a tévedéseket pontokba szedve!

- Téves az az interpretáció, amely szerint a hivatkozott művem⁴ „élménypedagógiai irányzat” lenne. Habár a szerző nem definiálta az „élménypedagógia” fogalmát, a szövegkörnyezetből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a könyvem az élménypedagógia koncepciójában született. Csakhogy nem az élménypedagógiai irányzat(ok) alkalmazása adta a könyv elméleti alapját, hanem az az evidencia, amely szerint „[a]z elmúlt 30 év intenzív tudományos kutatásai azt igazolták, hogy a tanulás dinamikus, önszervező, nemlineáris folyamat”;⁵ ehhez kapcsolódóan pedig a könyv az ún. nemlineáris pedagógia és az ökológiai dinamika elméletét integrálva⁶ a Lábán Rudolf-féle mozgáskonceptiók rendszert dolgozta fel – ahogyan azt ki is fejtettem. A nemlineáris pedagógia tudományos megközelítése bár kiemelten fontosnak tartja a pozitív érzelmi viszonyulást és a kedvező motivációs feltételek közötti gyakorlást (amely minden manapság hatékynak tartott tanuláselméleti megközelítés sajátja is), elsődlegesen a mozgástanulás és -szabályozás variabilitását és az egyéni sajátosságokhoz, képesség- és készségshinthez igazodó gyakorlatot helyezi előtérbe. Ez a tudományos paradigma és pedagógiai rendszer alternatívát jelent a tradicionális, információfeldolgozási és reflexláncelméletekkel szemben,⁷ és természetéből fakadóan törekszik a pozitív élményszerzésre, a gyakorlás közbeni intrinsik motivációs feltételek megteremtésére.

³ HAMAR 2023: 203.

⁴ CSÁNYI 2020.

⁵ BUTTON et al. 2020.

⁶ BUTTON et al. 2020; CHOW et al. 2021.

⁷ CSÁNYI-RÉVÉSZ 2021.

- Hamar Pál tévesen tulajdonítja nekem azt a megállapítást, amely szerint „a verseny káros a gyermekek személyiségfejlődésére, mondván a versenyhelyzet negatív hatást gyakorolhat a feladat végrehajtására. A verseny külső nyomásként jelenhet meg, amely szélsőséges esetben szorongást, stresszt válthat ki. Ez jelentősen rontja a kezdeti szakaszban a mozgástanulás hatékonyságát.”
- 3Egyrészt a fenti mondatok nem így és nem ebben az értelmezésben szerepelnek a könyvemben, továbbá a közvetett hivatkozás⁸ sem így, hanem korrekten idézte az eredeti szöveget. A szövegkörnyezetből kiemelve, a pozitív jelzőt kihagyva teljesen más értelmet nyer az első mondat, amely a további két mondattal együtt kezelve hamisan tünteti fel a könyv megállapításait.
 - Fontos tudni, hogy a hivatkozott könyvem elsődlegesen a kis- és középső gyermekkor mozgásfejlesztésének elméletéről és módszertanáról szól, amely életkori ciklus a mozgástanulás és -szabályozás, továbbá a versenyzéshez kapcsolódó attitűdök és viselkedésformák kialakulása szempontjából is szenzitív időszaknak tekinthető. Ezen időszakban a mozgástanuláshoz kapcsolódó pozitív tapasztalatok, élmények és a kedvező kompetenciaéhszélés az alapját képezi a motivált tanulásnak. Emellett ténykérdés, hogy a versenyzéssel együtt járó pszichológiai éberségi szint emelkedése a mozgástanulás kezdeti szakaszában jellemzően rontja a teljesítményt, a tanulás hatékonyságát. Ezért is nagyon érzékeny terep, hogy az óvodás- és kisiskoláskorú gyermekek mozgásoktatását milyen pedagógiai és pszichés környezetben valósítjuk meg, azaz például mennyi és milyen típusú versenyhelyzetet teremtünk számukra.
 - Nem állítottam, hogy „a verseny káros a gyermek személyiségfejlődésére, mondván, hogy a versenyhelyzet negatív hatást gyakorolhat a feladat végrehajtására”. Ezzel szemben azt jelentem ki (evidenciaalapon), és a könyvben is megfogalmazom, hogy „[a] könyvben bemutatott fejlesztési rendszerben a versenyzés nem fókuszált terület. Ennek egyrészt fejlődéslélektani, másrészt módszertani okai vannak, ami nem azt jelenti, hogy ne lehetne alkalomszerűen, megfelelő kontroll mentén versenyezni. A versenyzés nem önmagában jó vagy rossz. A versenyzés körülményei és tartalma teszi az adott kontextusban hasznossá, vagy éppen értelmetlenné azt.”⁹
 - Hamar Pál a továbbiakban ezt írja: „Ezzel szemben mi azt állítjuk, a versenyhelyzet éppen hogy nélkülözhetetlen eleme az életre való felkészítésnek. A versenyhelyzetet nem elkerülni kell, hanem a szituáció kezelési technikáját kell megtanítani a tanulóknak (például a vereség, a vesztes szerep feldolgozásának módját).” Ezzel a megállapítással az alapprobléma, hogy én soha nem állítottam, hogy a versenyhelyzet nem szükséges a testnevelésben vagy az „életre való felkészítéshez”, azaz nincs mivel szembehehelyezkedni! Éppen ellenkezőleg, saját testneveléseméleti szakkönyvünkben hosszasan dolgozzuk fel a versenyzés pedagógiai, fejlődéslélektani és mozgásoktatási szempontjait,¹⁰ és másokkal ellentétben nem közhelyes véleményeket „puffogtatunk”, hanem a gyermeki fejlődés általános törvényszerűségeit

⁸ REINER – HORVÁTH – H. EKLER 2022.

⁹ CSÁNYI 2020: 30.

¹⁰ CSÁNYI–RÉVÉSZ 2021: 370–387.

alapul véve helyezzük rendszerbe a jelenséget. Igen, a kisgyermekkor mozgásfejlesztés és testnevelés pszichológiai és pedagógiai kontextusa jelentősen eltér a későbbi fejlettségi szinteken lévőektől, de különösen a felnőttektől, amely problémát nem lehet leegyszerűsítő, a tudományos evidenciákat figyelmen kívül hagyó mondatokkal elrendezni. Különösen akkor nem, ha a feltüntetett szerző (esetünkben e kommentár szerzője) negatív kontextusba helyeződik.

- *A testnevelés és sport oktatásának elmélete és módszertana. Középpontban a tanulás* című könyvünkben egyértelműen kifejtettük álláspontunkat a versenyzés relevanciájáról: „[...]egyértelmű pedagógiai törekvésünknek kell lennie, hogy az egészséges versenyzésre és annak magatartásformáira tanítsuk és szoktassuk tanítványainkat, amely alapját a foglalkozásaink pedagógiai környezete adja.”¹¹

Kommentárom utolsó részeként lássuk a Reiner Dóra, Horváth Zoltán Ferenc és H. Ekler Judit által megfogalmazott hivatkozási szöveget, amely jól mutatja a valós szöveg-környezet és a téves hivatkozás ellentmondásait.

„Az általánosan elfogadottakkal ellentétben nem mindenki szeret versenyezni. Bizonyos kutatások alapján az óvodás korú gyermekek mindössze 80%-a választja a versenyhelyzetet és ez a kor előrehaladtával csökkenő tendenciát mutat, melyet befolyásol a verseny tárgya. A versenyhelyzet pozitívan és negatívan is hatást gyakorolhat a feladat végrehajtására. Külső nyomásként jelenik meg, amely szélsőséges esetben szorongást, stresszt válthat ki. Ez jelentősen rontja a kezdeti szakaszban a mozgástanulás hatékonyságát.”¹²

Zárógondolat

Remélem, hogy kommentárom kellő súlyt ad annak a tudományetikai alapvetésnek, amely szerint a hivatkozásoknak pontosan és kontextusukban is tükrözniük kell a hivatkozott szerzők és kutatások megállapításait, azok valódiságát. Amennyiben ez nem így történik, úgy a hivatkozott szerzők (esetünkben e kommentár szerzője) kénytelenek markáns véleményt nyilvánítva helyreigazítást kérni – különösen, ha az a szakmai hitelességüket aláássa.

Irodalomjegyzék

- BUTTON, Chris et al. (2020): *Dynamics of Skill Acquisition. An Ecological Dynamics Approach*. Champaign: Human Kinetics Publishers.
- CHOW, Jia Yi et al. (2021): *Nonlinear Pedagogy in Skill Acquisition. An Introduction*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315813042>

¹¹ CSÁNYI-RÉVÉSZ 2021: 373.

¹² CSÁNYI 2020.

- CSÁNYI Tamás (2020): *A mozgás felfedezése gyermekkorban I. kötet. 175 játékos aktivitás a mozgáskonceptiók megismeréséhez*. Budapest: Magyar Diáksport Szövetség.
- CSÁNYI Tamás – RÉVÉSZ László (2021): *A testnevelés és sport oktatásának elmélete és módszertana. Központban a tanulás*. Budapest: Magyar Diáksport Szövetség.
- HAMAR Pál (2023): A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációja. *Hadtudományi Szemle*, 16(2), 187–210. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2023.2.14>
- REINER Dóra – HORVÁTH Zoltán Ferenc – H. EKLER Judit (2022): Tanulók aktivitásának fokozása testnevelésórán a tánc integrációjával. *Tánc és Nevelés*, 3(1), 39–60. Online: <https://doi.org/10.46819/TN.3.1.39-60>

America Celeste Guevara Parra¹

The Importance of Desecuritising Venezuelan Immigration in Colombia

Abstract

In order to analyse the process of inclusion or exclusion of Venezuelan immigrants in Colombia, two tendencies within security studies are taken into account: the Securitisation Model (established by the Copenhagen School) and the concept of Human Security (proposed by the UN). These two approaches have in common the fact that they go beyond the interpretations focused on the defence of the State, the latter being the object of reference for classical security models. Both Securitisation and Human Security will be put into perspective in this paper with respect to the complex panorama of migration, especially on the basis of the place of the immigrants in the security schemes of the States. Without any intentions to give a categorical answer – since the phenomenon and institutional measures have not ceased to mutate over time – it is of particular interest to elucidate to what extent the Venezuelan diaspora has or has not been securitised in Colombia, the first country to which migrants go and the one that currently hosts the most Venezuelans.

Keywords: migration, securitisation, desecuritisation, public policies, human security

Introduction

This article will first address the concept of Securitisation as proposed by the Copenhagen School. Following the term in question, the focus will be on how a specific topic is taken away from regular politics to be included in a securitised agenda. This process, as it will be discussed in more detail, includes the use of *speech acts* that an actor (e.g. the state or the media) uses when it seeks to remove an issue from ordinary public policy and turn it into an area of concern that threatens security. In this way, the

¹ University of Public Service, e-mail: aguevara2@unab.edu.co

use of extraordinary measures is legitimised against a threat that has been socially constructed.²

Another important term that will be discussed is Human Security. This is an approach proposed by the United Nations³ whereby people, rather than states, are recognised as the ones to be protected. It is even claimed that if the main objective of State security does not involve ensuring the security of people, then the relevance of the State is questionable.⁴ As it will be emphasised throughout the text, the aforementioned concept extends security to areas other than the military, focusing mainly on the protection of people from threats such as hunger, disease, repression, discrimination, among others.

The interest in both concepts, Securitisation and Human Security, emerges in the framework of a research that revolves around the question of the scenarios or population groups that have been securitised in Colombia. The foregoing, in view of the fact that this Andean country has been affected by an internal armed conflict between state forces, different guerrillas and paramilitary groups. This conflict has lasted for more than half a century and, due to its particularities, it has forged its own way of understanding security that has militarised relations and institutions.⁵ Now, taking into account the migratory dynamics of Venezuelan citizens moving massively to Colombian territory since 2017 and beginning to coexist and intertwine with nationals, the question arises as to whether or not migrants are part of the Securitisation process in Colombia.

Hereinafter, this text will refer to the questions posed by the Securitisation and Human Security models to certain security policies in the field of migration. In this sense, these approaches are taken into account as an analytical tool that allows us to think about the consequences of being subject to Securitisation. At the same time, there is a need to carry out the reverse process, that is to say, to desecuritise the mobility of people, in this case, from Venezuela to different South American nations. For the proposed analysis, a bibliographic review is used as theoretical support, as well as data and statistics provided by official pages of both the Colombian State and different international organisations (including the United Nations and Human Rights Watch); in addition, reports issued by institutions working on specific migration aspects are also taken into account (such as the *Observatorio Proyecto Migración Venezuela* or the *Observatorio Iberoamericano Sobre Movilidad Humana*). Finally, the analysis considers press releases that report events related to migration and at the same time reproduce a particular discourse around the figure of the immigrant.

² EMMERS 2013: 131–143.

³ UN s. a.a.

⁴ KERR 2013: 104–116.

⁵ SERNA 2009: 283–312.

Securitisation and human mobility, the case of the Venezuelan Diaspora

First of all, some terms proposed from an alternative security model will be presented, since this is where the critique of certain public policies on migration that we are interested in elucidating lies. Thus, the Securitisation model theorised by the Copenhagen School emphasises that a situation may not be politicised, that is, it may not be included in the public debate and therefore not be the object of State action. A second option is when, on the contrary, such situation is included as part of public policy, thus requiring governmental decision and allocation of resources. A third scenario arises when actions are taken on the situation that go beyond the limits of standard State policy procedures, in which case the situation is said to have been "securitised".⁶

Such dynamics involve security actors (government, political elites, military, civil society) and objects of reference (national sovereignty, environment, economy, ideology, collective identities). Once the actors and objects involved are described, Securitisation is explained as follows: security actors present a phenomenon (migration, for example) as an existential threat to the objects of reference. This is called Act of Securitisation, namely the accepted classification of certain phenomena, persons, or entities, and not others, as existential threats that require emergency measures. The one who performs the Securitisation Act uses Speech Acts to convince a specific audience of the existential nature of the threat. The Securitisation Act only succeeds once the relevant audience has been convinced of the threat as real to the object of reference.⁷

The opposite process is called Desecuritisation and consists of the displacement of previously securitised situations out of the emergency mode to be placed within the normal negotiation processes of the political sphere. For the Copenhagen School, societies should operate, as far as possible, within the reality of ordinary politics, that is, where issues can be debated and addressed within the standard boundaries of politics.⁸ This is fundamental as it warns that elites may use a Securitisation Act to restrict civil liberties, impose martial law, detain suspected terrorists without trial, restrict the influence of certain domestic political institutions, or increase military budgets. Consequently, the social risk, stemmed from the abuse of authority, could be avoided by desecuritising an issue and reincluding it in the regular political arena or, from another perspective, by moving it from conflict to cooperation.⁹

A particular case of Securitisation studied by scholars such as Bigo is that of undocumented immigrants fleeing either poverty or political circumstances in their country of origin. Undocumented migration is often articulated by politicians and perceived by specific audiences as a threat to the social, economic, political and cultural

⁶ EMMERS 2013: 132–133.

⁷ EMMERS 2013: 134.

⁸ EMMERS 2013: 143.

⁹ EMMERS 2013: 136.

security of a State and its society. Migrants often face restrictive immigration policies and reduced opportunities as well as association with organised criminal groups.¹⁰

On the basis of models such as the one proposed by the Copenhagen School, which advocates Desecuritisation, it is possible to place the rights of immigrants at the centre of any migration policy. Whereas, from the securitisationist State-centric perspective, priority is given to the transversal fight against irregular migration. Under this premise, human mobility has to be governed through both political and legal channels that turn, for example, border control into a protective shield that seeks to mitigate the supposed new cross-border threats.¹¹

This strengthens the vision that criminalises the permanence of people in an irregular migratory situation under the pretext that they are a threat to the lifestyle and culture of the receiving country. According to Verena Stolcke, anthropologist and professor at the Autonomous University of Barcelona, the new occupants are blamed for contributing to the increase in crime and other social problems, they are described as economic immigrants who seek asylum to take advantage of national social benefits or who compete unfairly in the labour market. In this respect, the main argument for their control or regularisation is the maintenance of the basic identity, economic and social characteristics of the receiving society.¹² Nevertheless, these are discursively created realities that interpret the mobility of people in terms of invasion and conflict in order to act accordingly. While such securitising practices may in some ways facilitate regular migration, they have also produced "the largest accumulation of irregular migrants of all time".¹³

In Latin America, the millions of Venezuelans who have had to leave their country stand out. Venezuelan migratory crisis has become the largest in the history of the continent. According to figures from the Interagency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela – RV4, there are 6,805,209 Venezuelan immigrants in the world, of which 5,745,664 remain in Latin America and the Caribbean.¹⁴ In order to cope with the massive Venezuelan exodus, certain nations in the region have opted to control migration by militarising borders, adopting securitised postures that add to the growing global trend of assuming migration as a problem.¹⁵ Countries such as Peru and Ecuador implemented passport requirements for entry, while Mexico, Honduras and Costa Rica in 2022 began to require visas for Venezuelans.¹⁶ This happens precisely when one of the difficulties experienced in Venezuela is obtaining official documents such as passports and judicial records. Obstacles to acquiring these documents increase the precariousness and vulnerability of migrants as they are exposed to human trafficking and networks that take advantage to exploit the needs of this population.¹⁷

¹⁰ BIGO 2002: 63–92.

¹¹ LEÓN 2020: 212.

¹² STOLCKE 1995: 1–24.

¹³ MÁRMORA 2010: 73.

¹⁴ RV4 2022.

¹⁵ LEÓN 2020: 220.

¹⁶ HRW 2022.

¹⁷ HRW 2022.

Has Venezuelan migration been securitised in Colombia?

In the region, Colombia is the country to which most Venezuelans have arrived; by May 2022 the figure amounted to 2,477,588,¹⁸ which is equivalent to about 40% of the total Venezuelan migrant population. This country does not have the experience as a recipient of migration as other South American countries may have. At the time of the exodus, it was one of the least prepared nations to deal with the migratory wave that exceeds the population of some of the departmental capitals.¹⁹ Paradoxically, by the 1950s, it was the Colombian population that began to migrate to Venezuela, partly to escape the violence associated with the internal conflict, and partly attracted by the comparative advantages that Venezuela had traditionally offered as an oil-producing country.²⁰ Now then, several of these migrants are Colombian returnees²¹ as well as people with whom they share common characteristics: there is no linguistic, ethnic, cultural or religious difference that generates insurmountable barriers. Yet, despite the fact that both in Juan Manuel Santos's and Iván Duque's administrations, Colombia has sought to facilitate the entry of neighbours by trying to formalise them,²² however, historical, economic, political and social factors have prevented the projection of the country as a destination for immigration and, instead, have made it a nation of emigrants. This means that the logistical and political infrastructure has historically been configured according to a logic of outflow rather than inflow of people into the national territory.²³

Nevertheless, Colombia's approach to the reception of Venezuelans has mutated over time. The year 2015, during the Santos Administration, marked a first turning point in the recent migration agenda. The Venezuelan Government carried out a massive deportation of Colombians and Colombian Venezuelans. Such deportation demanded on the part of the State punctual control and monitoring actions as well as humanitarian care measures in the border areas.²⁴ During 2017, a time when the economic, political and social crisis in the neighbouring country worsened, the Colombian Government channelled greater attention to the migration agenda and favoured a set of measures aimed specifically at the migrant population that began to arrive en masse. Under this logic, the Border Mobility Card is issued for those living in border areas and the Special Permit to Stay, which aims to regularise the situation of migrants who intend to reside in Colombia, guaranteeing them access to basic services.²⁵ In March 2018, the Administrative Registry of Venezuelan Migrants in Colombia (RAMVC) was created,²⁶ the first step towards a more structural response.

However, a series of actions were also taken to reinforce border control through increased security operations. For example, in February of the same year (2018), the

¹⁸ R4V 2022.

¹⁹ Migration Colombia 2022.

²⁰ DE FLORES 2004: 200.

²¹ LEÓN 2020: 220.

²² ACOSTA et al. 2019.

²³ LEÓN 2020: 222.

²⁴ BARBIERI et al. 2020: 221.

²⁵ BARBIERI et al. 2020: 223.

²⁶ UNGRD 2018.

Special Migration Group (GEM), which includes the National Police, the Colombian Institute of Family Welfare (ICBF), the National Tax and Customs Department (DIAN) and Migration Colombia, began to operate in the Colombian–Venezuelan border zone.²⁷ The group in question “responds, above all, to the reinforcement of the foot of force, militarization and »securitization» to contain Venezuelan migration mainly on the border”.²⁸ In this sense, the National Police has described as successful operations carried out in parks, shopping centres and establishments open to the public, in which verifications, sanctions and deportations of Venezuelans are carried out.²⁹ On the other hand, on the eve of the end of his term, former President Santos through Decree 1288 of August 2018, regulated the legal conditions of permanence, regularisation and access to services such as health, education, work and care for children and adolescents in the different territorial levels.³⁰

With the arrival of Duque to power in 2018, in a framework of diplomatic tensions between the governments of Colombia and Venezuela, the continuity of the decisions made by his predecessor and the support for Venezuelans who decide to enter or transit through the national territory were reiterated. However, most of Colombia's institutional responses were short-term and immediate, with short and medium-term reactions taking precedence (including alliances with international organisations to address the migratory wave, delivery of food baskets, access to community kitchens and hygiene kits³¹), necessary but insufficient measures³² as they do not solve the problem of labour incorporation or xenophobia, the latter being key to true social integration.

On 23 July 2019, a bill to establish a comprehensive immigration policy was filed in the Senate Secretariat. In procedural terms, such law aims to resolve migratory procedures regarding nationality, visas, passports, rights, duties and protection of migrants.³³ In 2021, Duque's government announced the creation of the Temporary Protection Statute for Venezuelan Migrants,³⁴ which seeks to regularise them definitively. This statute allows migrants to stay in Colombia regularly for ten years, access to social security, validation of professional qualifications, free entry and exit of the country and accreditation of their migratory status before the country's authorities.³⁵

As a result, the Colombian Government has become an international benchmark in terms of migration policy.³⁶ However, despite the efforts made by the country in this area, there are several barriers to integration. One of the main ones is insertion in the labour market, as many migrants are excluded and end up in the informal sector.³⁷

²⁷ BARBIERI et al. 2020: 223.

²⁸ OBIMID 2018: 36.

²⁹ Colombian National Police 2018.

³⁰ Decree 1288 of 2018: Whereby measures are adopted to guarantee the access of persons registered in the Administrative Registry of Venezuelan Migrants to the institutional offer and other measures are dictated on the return of Colombians, 25 July 2018.

³¹ GIFMM – R4V 2020.

³² BARBIERI et al. 2020: 223.

³³ Ministry of Foreign Affairs Colombia. Comprehensive Migration Policy. *Cancillería*, 07 October 2022.

³⁴ Ministry of Foreign Affairs Colombia 2021.

³⁵ GALINDO 2022.

³⁶ RAMÍREZ 2021.

³⁷ Observatorio Proyecto Migración Venezuela 2019.

The *Observatorio Proyecto Migración Venezuela* estimates that the informality rate of Venezuelans is around 89.6% and at least 50% are in the country irregularly.³⁸ During 2020, the homicide rate of Venezuelan migrants tripled that of Colombians (62.96 vs. 21.87 persons per one hundred thousand inhabitants). In the same year, 1,650 migrants were victims of forced displacement. Between 2015 and 2020, 2,319 Venezuelans suffered sexual violence (62.6% of the victims were female minors).³⁹

In addition, migrants must face cases of xenophobia, aporophobia and prejudice that bring social exclusion and fear.⁴⁰ The above in spite of the fact that according to a report by the Ideas for Peace Foundation, security conditions in Colombia have not been significantly affected by Venezuelan migrants, they have been inserted into the Colombian dynamics behaving mostly as the bulk of the population.⁴¹ The report also emphasises that institutions such as the World Bank, Fedesarrollo and the French Bank BNP point out that although migration may represent in the short term significant pressures on institutions, service provision systems and the labour market, in the medium and long term it may have an impact on the economy by producing an increase and dynamisation of the productive force (most of the migrants are of working age), attracting foreign investment and the reception of Venezuelan companies. However, for this impact to occur, it is necessary to prioritise the incorporation of migrants into the labour market and mitigate their vulnerabilities.⁴²

Between 2017 and 2021 Colombia went from hosting less than 100,000 Venezuelan citizens to more than 1,500,000⁴³ (reaching, as alluded to, by August 2022 around 2,400,000⁴⁴). During that time (2017–2021), the opinion of the average Colombian about his neighbours went from being undecided to escalate to more than 60% of disapproval, as indicated by a survey conducted by 40dB for the newspaper El País.⁴⁵ Media voices promoting stereotypes and portraying Venezuelans in relation to criminality contributed to this gradual change in perception among Colombians about migrants.⁴⁶ In the political sphere, the mayor of Bogota launched polemic messages and even proposed the creation of a special police command for criminal migrants.⁴⁷

Regarding the Temporary Protection Status for Migrants mentioned above, a measure applauded by international organisations and other countries, it is paradoxical that the majority of Colombian citizens (52.5%) are against it.⁴⁸ On the other hand, it is curious what the then Vice President Martha Lucía Ramírez said to the OAS assuring that "Colombia does not have the capacity to continue assimilating new migrants or refugees from Venezuela" and regretting that, unlike the United States, Canada or Spain, Colombia has been "affected by the less wealthy and less qualified sectors".⁴⁹

³⁸ Observatorio Proyecto Migración Venezuela 2019: 5.

³⁹ CODHES – UNHCR 2021: 40.

⁴⁰ GAUNA 2021: 445–461.

⁴¹ FIP 2019: 4.

⁴² FIP 2019: 8.

⁴³ Migration Colombia s. a.

⁴⁴ R4V 2022.

⁴⁵ GALINDO 2022.

⁴⁶ TABORDA et al. 2021: 146.

⁴⁷ TORRADO 2021.

⁴⁸ GALINDO 2022.

⁴⁹ TORRADO 2022a.

This type of posturing is often fuelled by not only political but also media and stereotypical narratives about migrants; for example, the boom in publicity about citizen security that links immigrants with delinquency stands out. But migrants have also been blamed for unemployment levels, the decline in quality of life and even for the "increase in infidelity" and "family disintegration".⁵⁰ In addition, other political and media narratives show them as extremely vulnerable subjects, deserving pity and charitable aid, thus making their strengths, capacities and potentialities invisibles.⁵¹

Researcher Ronal Rodríguez of the Venezuela Observatory of the Universidad del Rosario points out that the Colombian Government sometimes appears as if the "solidarity" that the State has shown through some measures were a sort of act of grace, but the reality is that it is an act of pragmatism because, given the geographical characteristics and the extensive border (2,200 kilometres) with the neighbouring country, Colombia is not able to build a wall as it is done in Europe or the United States, so the country has no choice but to seek integration. In this regard, he adds: "For example, if Venezuelan children and adolescents are not inserted in the educational system, this would represent a social bomb for Colombia in the medium and long term."⁵²

The country faces several challenges in dealing with the Venezuelan diaspora, among them, generating actions that successively allow the incorporation of migrants into society. As a first step, it is urgent to address the deep conflicts that have plagued the Colombian nation for decades: serious cases of corruption that affect the institutional framework, the lack of state presence in many regions, social inequalities and extreme poverty. These situations generate an atmosphere of uneasiness among locals and may be a trigger for xenophobic reactions as the arrival of migrants is seen as one more threat in an already complex panorama. At this point it should be emphasised that Venezuelan migrants should not bear the blame for the historical absence and negligence of the State in many of the municipalities where they arrive. In relation to the above, a proposal for radical change has emerged, represented by the progressive Gustavo Petro, who became president on 7 August 2022 with the promise to fight against inequality, protect the marginalised and excluded people, preserve the environment, defend human rights, develop the national economy and dialogue with all sectors. His proposals regarding security⁵³ include the concept of "Human Security". Concerning this term he emphasises that law enforcement alone cannot solve the problem of violence, it is also necessary to involve other institutions that work for welfare.

Proposal to implement the Human Security model in Colombia

The complete absence of the State in remote or peripheral territories, inhabited mainly by indigenous and Afro-descendant ethnic communities, as well as the peasant

⁵⁰ PINEDA-ÁVILA 2019: 71.

⁵¹ PINEDA-ÁVILA 2019: 71.

⁵² TORRADO 2022a.

⁵³ Official Website Gustavo Petro President 2022.

population, is one of the causes of the internal armed conflict. This is due to the fact that these territories have become the preferred scenario in which different armed actors confront each other.⁵⁴ Now then, speaking of the need for a comprehensive institutional presence does not only refer to bringing the public forces to the territories affected by violence, but also implies providing basic public services in those territories, supplying hospital infrastructure, sewage, suitable roads so that the peasants can take their products to the city, quality education, or improving the conditions of justice in the territories, etc.

In relation to the above, the peace process carried out during Juan Manuel Santos's two terms in office was aimed at stabilising the regions affected by the internal war. In other words, it was assumed that, when the FARC guerrillas left the territories, it should have been the State that would have been present and not other armed groups, as has been seen in recent years especially during the administration of Duque's government (who disagreed from the beginning with the peace process carried out by Santos). Among the most complex phenomena left by Duque's mandate is a country crossed by violence. During the 4 years of his administration, more than 957 social leaders and human rights defenders as well as 261 signatories of the peace agreement were murdered and 220 cases of forced disappearances plagued the country.⁵⁵

Faced with such a scenario, Gustavo Petro proposes to implement the Human Security strategy based on moving from counting the number of casualties to emphasising the increase of life.⁵⁶ The term Human Security can be traced back to the early nineties when the United Nations Organization – UN began to question the concept of economic development, the dominant paradigm in the world until then, and proposed the use of the term Human Development.⁵⁷ The latter aims not only at the economic growth represented by the Gross Domestic Product, but also at the equitable distribution of benefits, the restoration of the environment instead of its excessive devastation and the promotion of people's autonomy instead of their marginalisation.⁵⁸ Subsequently, following that paradigm (later called Sustainable Human Development), the UN proposed the approach of Human Security. This concept does not limit itself to estimating security in terms of nation states or power blocs. Instead, it is proposed as a paradigm that defines and seeks solutions to difficulties affecting the survival, livelihoods and dignity of citizens.⁵⁹ In summary, Human Development implies a process in terms of broadening the range of choices available to people, while Human Security implies being able to exercise those choices with security and freedom, as well as confidence that current opportunities will not disappear entirely in the future.⁶⁰

Human Security, as President Petro has repeatedly stated, prioritises the protection of life. In this sense, the results are focused on seeking strategies to protect the civilian population, respecting International Humanitarian Law in order to avoid cases such

⁵⁴ YAFFE 2011: 197.

⁵⁵ INDEPAZ 2022.

⁵⁶ Official Website Gustavo Petro President 2022.

⁵⁷ UNDP 2016.

⁵⁸ UN s. a.b.

⁵⁹ UN s. a.a.

⁶⁰ UN 2017: 22.

as “false positives” (young people from marginal classes killed by members of the Colombian army and disguised as guerrillas in order to show results in terms of security⁶¹). Human Security also aims to develop a different type of relationship between Law Enforcement (Police and Army) and civil society by including activities that are not directly related to military coercion or the control of public order, for instance, accompanying the process of industrialisation and development of the territories.⁶²

In short, the purpose consists of starting to demilitarise civilian life, in this way, Petro is emphatic when he refers to the fact that in Colombia there are “things that we should not criminalize” and wonders: “Since when is a farmer who harvests coca leaves a criminal, if he is a simple farmer who has nothing else to grow? [...] Since when is a criminal a young person who consumes and who should have a doctor, a psychologist by his side, trying to overcome the weaknesses of the mind?” He adds that it is necessary “to choose well who is the one to confront. It is not the poor, it is the powerful multi-criminal organization”; for President Petro, with Human Security “what increases is the full enjoyment of existence”.⁶³ Therefore, his proposal implies moving towards a security approach in which the State is present not only with the military forces but also by attending to the basic needs of the population, to the extent that the presence of soldiers is not enough to build security.

Regarding the subject matter of this article, it remains to be seen if such Human Security proposal extends to the migrant population. In the framework of the reestablishment of relations between Colombia and Venezuela (the countries had no diplomatic relations since 2019), according to the ambassador in Caracas, Armando Benedetti, work is being done “both for the pendular migration, that every day moves across our borders, and that very soon thanks to the reopening of the border will be able to do so in better conditions, as well as for those migrants who come to our country to settle and contribute to the development”.⁶⁴ This is important because the absence of governance of both States in the border area, especially since the rupture of relations in 2019, has allowed the positioning of different actors related to crime and smuggling. Although in June 2021 the crosswalk was enabled, this was not the case for the passage of goods. Venezuelans are supplied with goods and services in Colombia, so when the possibility of transporting them is denied, the door is open to informal passage. This situation is being exploited by armed groups that take over the *trochas* (or illegal crossings) demanding a “toll” on transit and establish their own increasingly abusive rules of control.⁶⁵

There is a hope that the recent reopening of the border will generate dignified living conditions for migrants and people living in the area. In statements made during the reopening, Petro pointed out the need “not to close the doors to one's own house”, and added “I would like the first beneficiaries to be those who live on both sides of the border, those who took risks on those trails, the women who walked along them, practically, depending on officials who even came to collect tolls, on gangs of all kinds,

⁶¹ GÓMEZ 2020: 23–71.

⁶² RONDÓN 2022.

⁶³ Presidency of the Republic 2022a.

⁶⁴ TORRADO 2022b.

⁶⁵ Venezuela Observatory 2019.

multi-crime, who could kill, who could rape". He also emphasised the importance of completely legalising both cultural and economic population flows, "this should result in a qualitative leap in human rights throughout the Colombian–Venezuelan border, it should result, we will measure it publicly, in an increase in the quality of life".⁶⁶ It is expected, therefore, that migrants will be included in Petro's call for "total peace", it is necessary that they have a place in the national project since – being around two and a half million, most of them with a vocation to stay in Colombia – they are already an important part of the country's reality.

Conclusion

Through security policies, borders are being created that reinforce a sense of belonging to a hermetic territory from which it is possible to claim political and economic rights that are supposed to be defended from "others" (different from nationals). Security actors activate a discourse that seeks legitimacy by using ideological tricks that conceive difference as something natural and immeasurable and as an existential threat to the objects of reference. Therefore, national discourses are part of those narratives that define "us–others" (nationals and foreigners, for example) and legitimise the exclusion of the latter through the use of "extraordinary measures"; this process has been called Securitisation by the Copenhagen School. These discourses often lead to concrete actions and policies of a securitising nature that transform the territorial borders of States into mechanisms of migratory control.

The case of the Venezuelan diaspora in Latin America is also mentioned, as well as the migration governance model adopted by the region in its attempt to cope with mass mobilisation. Several countries, adopting securitised postures, have favoured migratory control through border militarisation and visa requirements. The actions taken by Colombia, which hosts the largest Venezuelan migrant population in the region, have been of different sorts, have mutated over time and include measures that impose restrictions, but also assistance and administrative actions that favour the regularisation of the migratory situation (internationally applauded). They have been mixed however with messages that from the political discourse and the media have constructed the Venezuelan immigrant as a threat to security.

Finally, the article highlights the need to manage migration within a Human Security policy. This narrative, which is new in Colombia, focuses on building an integral way to protect people, who should be in the centre of security measures. Human Security seeks the prevalence of civil authority over military authority or, in other words, to demilitarise relations between the State and civil society. This includes providing guarantees of fundamental rights, as well as ensuring access to food, land and means of production. It is emphasised that Desecuritisation proposes to address the mobility of people through cooperation and within the orbit of ordinary politics, where there is room for dialogue rather than reprisals.

⁶⁶ Presidency of the Republic 2022b.

References

- ACOSTA, Diego – BLOUIN, Cécile – FREIER, Luisa F. (2019): La emigración venezolana: respuestas latinoamericanas [Venezuelan Emigration: Latin American Responses]. *Documentos de trabajo (Fundación Carolina)*, 3(1). Online: <https://doi.org/10.4067/S0719-26812020000300219>
- BARBIERI, Nicolás – GALLEGOS, Jacques – GRAJALES, María – CAMPOS, Bárbara – POLO ALVIS, Sebastián (2020): Responses of South American Pacific Countries to Venezuelan Migration: A Comparative Study of Migration Policies in Colombia, Ecuador and Peru. *Andean Dialogue*, 63, 219–233. Online: <http://dx.doi.org/10.4067/S0719-26812020000300219>
- BIGO, Didier (2002): Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives*, 27(1), 63–92. Online: <https://doi.org/10.1177/030437540202705105>
- CODHES – UNHCR (2021): *Graves violaciones de derechos humanos a población proveniente de Venezuela en Colombia 2019–2020* [Serious Human Rights Violations against the Venezuelan Population in Colombia 2019–2020]. Report of the Consultancy for Human Rights and Displacement – CODHES and UNHCR, October 2021. Online: <https://codhes.files.wordpress.com/2021/06/2019.graves-violaciones-de-derechos-humanos-a-poblacion-proveniente-de-venezuela-en-colombia2878.pdf>
- Colombian National Police (2018): Positive Balance of the Implementation of the Special Migration Task Force. *Colombian National Police*, 18 May 2018. Online: www.policia.gov.co/noticia/balance-positivo-puesta-marcha-del-grupo-especial-migratorio-gem
- DE FLORES, Raquel (2004): La dinámica migratoria colombo-venezolana: evolución y perspectiva actual. *Geoenseñanza*, 9(2), 191–202. Online: www.redalyc.org/articulo.oa?id=36090205
- Decree 1288 of 2018: Whereby measures are adopted to guarantee the access of persons registered in the Administrative Registry of Venezuelan Migrants to the institutional offer and other measures are dictated on the return of Colombians, 25 July 2018. Online: www.funcionpublica.gov.co/eva/gestornormativo/norma.php?i=87780
- EMMERS, Ralf (2013): Securitization. In COLLINS, Alan (ed.): *Contemporary Security Studies*. Oxford: Oxford University Press. 131–143.
- FIP (2019): *Seguridad ciudadana y migración venezolana* [Citizen Security and Venezuelan Migration]. Fundación Ideas para la Paz. Follow-up document No. 1. Online: https://storage.ideaspaz.org/documents/FIP_MigracionVOL2_Final_V1.pdf
- GALINDO, Jorge (2022): A Majority of Colombians Are against the Regularization of Venezuelan Migrants in the Country. *El País*, 09 May 2022. Online: <https://elpais.com/america-colombia/2022-05-09/una-mayoria-de-colombianos-esta-en-contrario-de-la-regularizacion-de-los-migrantes-venezolanos-en-el-pais.html>
- GAUNA, Aníbal (2021): Genosophobia: The Signification of Gender in the Cultural Logic of Xenophobia. *Crossings: Journal of Migration & Culture*, 12(2), 445–461. Online: https://doi.org/10.1386/cjmc_00044_1

- GIFMM – R4V (2020): Venezuelans in Colombia. Situation Report September 2020. *Interagency Group on Mixed Migration Groups – GIFMM and Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela*, 19 November 2020. Online: www.r4v.info/en/document/gifmm-colombia-venezuelans-colombia-september-2020-en
- GÓMEZ, Juan (2020): Antecedentes históricos sobre los “falsos positivos” en Colombia [Historical Background on “False Positives” in Colombia]. In BARBOSA, Gerardo – GÓMEZ, Ciro – ROLANDO, Andrés (eds.): *Garantía de no repetición: una contribución a la justicia transicional* [Guaranteeing Non-Repetition: A Contribution to Transitional Justice]. Bogotá: Universidad Externado de Colombia – Ejército Nacional de Colombia. 23–71. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1rcf21s.5>
- HRW (2022): Mexico/Central America: New Visa Restrictions Harm Venezuelans. *Human Rights Watch*, 08 July 2022. Online: www.hrw.org/news/2022/07/05/mexico/central-america-new-visa-restrictions-harm-venezuelans
- INDEPAZ (2022): Líderes sociales, defensores de dd.hh y firmantes de acuerdo asesinados en 2022 [Social Leaders, Human Rights Defenders and Agreement Signatories Assassinated in 2022]. *Instituto de Estudios para el Desarrollo y la Paz*, 15 September 2022. Online: <https://indepaz.org.co/lideres-sociales-defensores-de-dd-hh-y-firmantes-de-acuerdo-asesinados-en-2022/>
- KERR, Pauline (2013): Human Security. In COLLINS, Alan (ed.): *Contemporary Security Studies*. Oxford: Oxford University Press. 104–116.
- LEÓN, Alejandra (2020): Gobernabilidad migratoria, reforzando el modelo de securitización en Suramérica? El éxodo venezolano y sus retos para el Estado colombiano [Migratory Governability, Reinforcing the Securitization Model in South America? The Venezuelan Exodus and Its Challenges for the Colombian State]. *Estudios Políticos*, (57), 210–228. Online: <https://doi.org/10.17533/udea.espo.n57a10>
- MÁRMORA, Lelio (2010): Modelos de gobernabilidad migratoria. La perspectiva política en América del sur [Models of Migratory Governance. The Political Perspective in South America]. *Revista Interdisciplinar da Mobilidade Humana*, 18(35), 71–92.
- Migration Colombia (s. a.): *Historical Statistics*. Ministry of Foreign Affairs. Online: <https://migracioncolombia.gov.co/planeacion/estadisticas/historico-estadisticas>
- Migration Colombia (2022): Migratory Flows of Foreigners. *Ministry of Foreign Affairs*, 12 September 2022. Online: <https://public.tableau.com/app/profile/migracioncolombia/viz/FlujosMigratorios-2022/Inicio>
- Ministry of Foreign Affairs Colombia (2021): *Decreto Número 216 de 2021*. Ministerio de Relaciones Exteriores, República de Colombia. Online: <https://dapre.presidencia.gov.co/normativa/normativa/DECRETO%20216%20DEL%201%20DE%20MARZO%20DE%202021.pdf>
- Ministry of Foreign Affairs Colombia (2022): Comprehensive Migration Policy. *Cancillería*, 07 October 2022.
- OBIMID (2018): The Venezuelan Exodus: Between Exile and Emigration. *Ibero-American Observatory on Human Mobility, Migration and Development Collection*, 4. Online: <https://repositorio.uarm.edu.pe/bitstream/handle/20.500.12833/2031/El%20%C3%A9xodo%20venezolano%20entre%20el%20exilio%20y%20la%20emigraci%C3%B3n.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=21>

- Observatorio Proyecto Migración Venezuela (2019): Informe del panorama laboral de los venezolanos en Colombia [Report on the Labour Panorama of Venezuelans in Colombia]. *Proyecto Migración Venezuela*, 09 September 2019. Online: https://s3.amazonaws.com/semanaruralvzla/documentos/1583766671_informe_laboralpdf
- Official Website Gustavo Petro President (2022): Por una seguridad humana que se mida en vidas [For Human Security Measured in Lives]. *Petro Presidente 2022*, 20 April 2022. Online: <https://gustavopetro.co/seguridad>
- PINEDA, Esther – ÁVILA, Keymer (2019): Aproximaciones a la migración Colombo-venezolana: Desigualdad, Prejuicio y Vulnerabilidad [Approach to the Colombian-Venezuelan Migration: Inequality, Prejudice and Vulnerability]. *Misión Jurídica*, 12(16), 46–97. Online: <https://doi.org/10.1344/CLIVATGE2019.7.3>
- Presidency of the Republic (2022a): Tenemos que escoger el concepto de seguridad humana que se basa, no en el número de bajas, sino en el aumento de la vida: Presidente Petro [We Have to Choose the Concept of Human Security that Is Based, Not on the Number of Casualties, but on the Increase of Life: President Petro]. *Presidency of the Republic Press Office*, 09 September 2022. Online: <https://petro.presidencia.gov.co/prensa/Paginas/Tenemos-que-escoger-el-concepto-de-seguridad-humana-que-se-basa-no-en-el-nu-220819.aspx>
- Presidency of the Republic (2022b): Palabras del Presidente Gustavo Petro en la reapertura de la frontera entre Colombia y Venezuela [Remarks by President Gustavo Petro on the Reopening of the Border between Colombia and Venezuela]. *Presidency of the Republic Press Office*, 26 August 2022. Online: <https://petro.presidencia.gov.co/prensa/Paginas/Palabras-del-Presidente-Gustavo-Petro-en-la-reapertura-de-la-frontera-entre-220926.aspx>
- R4V (2022): Refugees and Migrants from Venezuela. *Interagency Coordination Platform for Refugees and Migrants from Venezuela*, 08 August 2022. Online: www.r4v.info/en
- RAMÍREZ, Lucía (2021): La respuesta del Estado colombiano a la migración proveniente de Venezuela [The Colombian State's Response to Migration from Venezuela]. *Dejusticia*, 11 June 2021. Online: www.dejusticia.org/column/la-respuesta-del-estado-colombiano-a-la-migracion-proveniente-de-venezuela/
- RONDÓN, Farid (2022): El rumbo de la seguridad humana en el gobierno Petro. *Corporación Latinoamericana Sur*, 29 August 2022. Online: www.sur.org.co/el-rumbo-de-la-seguridad-humana-en-el-gobierno-petro/
- SERNA, Juan (2009): La seguridad nacional en Colombia réepece pollum, militarización de lo civil y enemigo interno [National Security in Colombia Réepece Pollum, Militarisation of Civilians and Internal Enemy]. *Criterios*, 2(2), 283–312. Online: <https://doi.org/10.21500/20115733.1917>
- STOLCKE, Verena (1995): Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology*, 36(1), 1–24. Online: <https://doi.org/10.1086/204339>
- TABORDA, Juan – ACOSTA, Alida – GARCIA, Maria (2021): Discriminación en silencio: percepciones de migrantes venezolanos sobre la discriminación en Colombia [Discrimination in Silence: Venezuelan Migrants' Perception of Discrimination in Colombia]. *Desarrollo y Sociedad*, (89), 143–186. Online: <https://doi.org/10.13043/DYS.89.5>

- TORRADO, Santiago (2021): Bogotá Mayor Stirs Xenophobia by Proposing a Special Command against Criminal Migrants. *El País*, 19 August 2021. Online: <https://elpais.com/internacional/2021-08-19/la-alcaldesa-de-bogota-agita-la-xenofobia-al-proponer-un-comando-especial-contramigrantes-criminales.html>
- TORRADO, Santiago (2022a): Vice President Says Colombia Cannot "Continue Assimilating" Venezuelan Migrants. *El País*, 17 February 2022. Online: <https://elpais.com/internacional/2022-02-17/la-vicepresidenta-dice-que-colombia-no-puede-seguir-asimilando-migrantes-venezolanos.html>
- TORRADO, Santiago (2022b): Welcoming Venezuelan Migrants Loses Momentum in the Petro Era. *El País*, 12 September 2022. Online: <https://elpais.com/america-colombia/2022-09-11/la-acogida-a-los-migrantes-venezolanos-pierde-impulso-en-la-era-petro.html>
- UN (s. a.a): *UN Approach to Human Security*. Online: <http://humansecuritycourse.info/module-1-the-concept-of-human-security/un-approach/>
- UN (s. a.b): *Sustainable Development Goals*. United Nations UNODC Regional Office for Southeast Asia and the Pacific. Online: www.unodc.org/roseap/en/sustainable-development-goals.html
- UN (2017): *Human Development Report 2016*. United Nations. Online: www.undp.org/publications/human-development-report-2016
- UNDP (2016): *Looking Forward: People, Planet, and Prosperity*. United Nations Development Programme. Online: <http://50.undp.org/en/>
- UNGRD (2018): Administrative Registry of Venezuelan Migrants – RAMV. *National Unit for Disaster Risk Management*, 27 March 2018. Online: http://portal.gestion-delriesgo.gov.co/Paginas/Slide_home/Registro-Administrativo-de-Migrantes-Venezolanos-RAMV.aspx
- Venezuela Observatory (2019): *The Migration Phenomenon in the Border Zone and Security Challenges*. Universidad del Rosario. Online: www.urosario.edu.co/PortalUrosario/media/UR-V4/Observatorio-de-Venezuela/pdf/El-fenomeno-migratorio-en-la-zona-de-frontera-y-los-retos-en-seguridad.pdf
- YAFFE, Lilian (2011): Conflicto armado en Colombia: análisis de las causas económicas, sociales e institucionales de la oposición violenta [Armed Conflict in Colombia: Analysing the Economic, Social, and Institutional Causes of Violent Opposition]. *Cs*, (8), 187–208. Online: <https://doi.org/10.18046/recs.i8.1133>

Csepregi Zsolt¹

Izrael szerepe a közel-keleti hatalmi rendben

The Role of Israel in the Middle Eastern Regional System

Absztrakt

A közel-keleti államok közötti viszonyokat alapvetően dinamikus egyensúlypolitika jellemzi. A tanulmány Izrael szerepére fókuszál, az egyetlen regionális katonai nagyhatalomra, amely nem potenciális regionális hegemon. Sajátos adottságainak köszönhetően Izrael, a tanulmány hipotézise szerint, a közel-keleti hatalmi rend kiegyensúlyozó tényezője, amely elrettentő erejével járul hozzá egy regionális hegemonia elérésére törekvő hatalom ellensúlyozásához. Így az ország katonai képességeinek és sajátos biztonságpercepciójának kombinációjából következően a közel-keleti regionális egyensúly pillére, a felemelkedő regionális hegemon számára viszont kiiktatandó akadály. Az elemzés ugyanakkor kiemeli, hogy mivel Izrael ellensúlyozó képessége asszertív katonai stratégiájára épül, félrekalkuláció esetén az eskalációhoz és a regionális instabilitás radikális növekedéséhez is hozzájárulhat.

Kulcsszavak: Izrael, Közel-Kelet, hatalmi egyensúly, elrettentés, Irán, Szaúd-Arábia

Abstract

The relations between the Middle Eastern states are mainly characterised by dynamic balancing. The study focuses on the role of Israel, which is the only great regional military power which is at the same time not a potential regional hegemon. Due to its unique characteristics Israel is a balancer agent in the Middle Eastern system, which contributes with its deterrent power to the balancing of any power aiming at achieving

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: zsolt.jcpa@gmail.com

regional hegemony. Consequently, Israeli military capabilities combined with its unique perception on security is a pillar of Middle Eastern balance of power, however it is an obstacle to overcome for the emerging regional hegemon. The study also highlights that as Israeli deterrence is based on its assertive military strategy, therefore in case of a miscalculation it can also contribute to escalation and a radical growth of regional instability.

Keywords: Israel, Middle East, balance of power, deterrence, Iran, Saudi Arabia

Bevezetés

A közel-keleti hatalmi rend folyamatos átalakulása a nemzetközi rendszer meghatározó jelensége, amellyel minden térségi és azon kívüli szereplőnek számolnia kell. A három kontinens között elterülő régió nagyhatalmai az Oszmán Birodalom hanyatlását követően nem voltak képesek tartós hatalmi egyensúlyt elérni, ugyanakkor regionális hegemon sem tudott kiemelkedni. Ez az átalakuló regionális rend eufemizmusnak is tekinthető, hiszen elfedi az emberi szenvedést és mindazokat a biztonsági kihívásokat, amelyek a térség állami és nem állami szereplői között zajló harcok következményei. A közel-keleti régió instabilitása a hidegháború utáni korszakban alkalmat adott a lehető legsúlyosabb, emberiség elleni bűntettek elkövetésére, miközben a térségben a nyílt államközi háborút az elmúlt három évtizedben sikerült elkerülni. A stabilitás szükségessége tehát mind a térségi, mind az azon kívüli szereplők számára kézzelfogható és elsődleges, a 2010–2020 közötti, rendkívül turbulens időszakot követően pedig bizonyos mértékű pozitív fejlemények történtek a konfliktusokban részt vevő államok kiegyezési folyamataiban. A normalizációs trend 2023-ban a Szaúd-Arábia és Irán közötti megállapodással folytatódott, amely az arab tavaszt követő politikai instabilitást és a polgárháborúk nyomán felerősödött feszültségeket igyekezett csökkenteni. Két évtizeddel az Egyesült Államok iraki beavatkozása után, amely Irak destabilizációjával megnyitotta az utat Irán hatalmi pólusának megerősítése előtt, a szereplők érdeke a feszültségek enyhítése, a belső építkezés, ugyanakkor valódi békére nem számíthatunk.

A fentiekben sajátos szerepet játszik Izrael, amely katonai képességeiből fakadóan egyike a regionális hatalmaknak, azonban állami adottságaiból eredően nem lehetnek a regionális hegemonia megszerzésére vonatkozó ambíciói. Ebből a kettősségből és a fenyegetettségérzésből következik, hogy a hatalmi egyensúlyozás elméletei szerint mindig a potenciális regionális hegemont fogja ellensúlyozni. A tanulmány bemutatja, hogy Izrael ebből kifolyólag vált a közel-keleti hatalmi rend tökesúlyává, amely elrettenti, feltartóztatja a hegemonia elérésére törekedő államot, és adott esetben háborút indít ellene. Ezáltal – tekintettel az izraeli katonai és nemzetbiztonsági stratégia fegyveres műveletek alkalmazását előtérbe helyező jellegére – minden, regionális hegemoniára aspiráló államnak rendkívüli kihívást jelent, ugyanakkor hasznos eszköz és partner a hatalmi egyensúlyban érdekelt közel-keleti és térségen kívüli szereplőknek. Az írás ennek a hatalmi dinamikát befolyásoló funkciónak az általános levezetését követően vizsgálja, a jövőben milyen szerepet játszhat Izrael különösképpen az iráni hatalmi tengely ellensúlyozásában és a regionális kiegyezési folyamatokban.

A közel-keleti hatalmi rend szerkezete

Izrael meghatározó figurája régiója hatalmi dinamikájának, azonban csak egyike az állami és nem állami résztvevőknek, amelyek között az összetett egyensúlyozás és küzdelem zajlik. A tanulmányban használt megközelítés szerint a közel-keleti hatalmi rendben négy plusz egy regionális hatalom tölti be a fő szerepet. A négy regionális nagyhatalom Törökország, Irán, Szaúd-Arábia és Izrael, míg a plusz egy a jelenleg leginkább befelé forduló Egyiptom.² Viszonyrendszerük összetett és gyorsan változó. Ennek az az oka, hogy a Közel-Keleten nem létezik regionális hegemon, amelynek elegendő ereje lenne szervezett kereteket teremteni a térségben és erőszakkal vagy az erőszakkal való fenyegetéssel rákényszeríteni a rendszert a többi szereplőre, de olyan állandósult regionális status quo sincs, amelyben hatalmi koncerten keresztül valósulhatna meg a térségi együttműködés.

A jelenlegi turbulens hatalmi rend több egymást követő sokkhatás eredményeként alakult ki, amelyek közül hármat emelek ki. Az első Szaddám Huszeinnak a hidegháború lezárásával párhuzamos, Kuvait anektálására tett kísérlete volt. Ezzel a regionális hegemon szerepe felé mozdult el, bízva abban, hogy a bipoláris világrend felszámolását követően nem lesz olyan erő, amelynek a képessége és a szándéka egyszerre megvan arra, hogy megállítsa. Ez súlyos félrekalkulációnak bizonyult, és a kísérletet az Egyesült Államok vezette koalíció megakadályozta. Irak jelentős meggyengítésével egy Washington által diktált átmeneti status quo alakult ki. Ezt a hangsúlyozottan viszonylagos békés korszakot Irak 2003-as amerikai lerochanása zárta le, amely az ország állítólagos tömegpusztító fegyvereinek a kiiktatását és a demokrácia elterjesztését célozta, továbbá megszüntette Irak még meglévő, Iránra vonatkozó egyensúlyozó szerepét, és megnyitotta az utat Teherán egészen Libanonig terjedő befolyásának megteremtése és megerősítése előtt.³ Az utolsó és következményeit tekintve azóta is tartó nagy sokkhatás a 2010 végén kirobbant, arab tavasznak nevezett felkeléshullám volt, amely több államban az iszlamista politikai erők megerősödését, autoriter rendszerek restaurációit és polgárháborút eredményezett. A sokkok összhatása az, hogy nem létezik olyan status quo, amelyhez a térségi szereplők tarthatnák magukat, a viszonyok dinamikusnak változnak, valamint rendkívül sok belső és külső fenyegetéssel kell szembenézni az állam alatti, az állami és az államok feletti szinten is. A folyamatosan mozgásban lévő struktúrában így az egyes országok is egyszerre igyekeznek számukra kedvezően alakítani a viszonyokat és adaptálni stratégiáikat a körülményekhez.

A hatalmi egyensúlyi rendszerben az államok célja a hasznok maximalizálása és a károk minimalizálása a köztük zajló interakciók során. A közel-keleti viszonyok között a kihívást az jelenti, hogy a konfliktusok alatt az egyes szereplők által megszerzett haszon összességében a hatalmi erőviszonyok eltolódását, akár regionális dominanciát jelenthet, amit a többiek fenyegetésként érzékelnek.⁴ Az öt regionális hatalom közül Izraelen kívül elméletben mindegyik képes lehet regionális hegemonként kiemelkedni, amennyiben ehhez elegendő erőforrást szerez. Általánosan elmondható, hogy a regionális hegemoniára akkor tehet szert egy szereplő, ha a rendszeren belüli

² KRASNA-MELADZE 2021: 6–8.

³ N. RÓZSA 2015: 198.

⁴ HARRISON 2018: 10.

erőforrások több mint felével közvetlenül vagy közvetetten rendelkezik.⁵ Jelenleg ez a helyzet egyik állam esetében sem áll fenn, és nehéz is lenne számszerűsíteni, mit jelent a gyakorlatban a közel-keleti regionális hegemonia erőforrásküszöbe. Konkrét matematikai formulák helyett tehát a percepción van a hangsúly. A közel-keleti hatalmak, különösen Izrael legnagyobb féltelme, hogy Irán az „ellenállás tengelyére”, azaz a tőle kezdődő, Irakon és Szírián át Libanonig, valamint a jemeni húszigig terjedő hálózatra építve olyan pozícióba kerül, amelyben kísérletet tehet a rendszeren belüli erőforrások abszolút többségének birtoklására.⁶ Ezt elérheti részben újabb erőforrások megszerzésével, részben a többi, ellensúlyozásra képes szereplő erőforrásainak kiiktatásával. Az Irán hegemonikus ambíciói által leginkább fenyegetett államok közé tartozik Izrael, amelyet a későbbiekben részletesen vizsgálók, és az Öböl menti arab államok. Utóbbiaknak két lehetőségük van: vagy csatlakoznak a felemelkedő hegemonhoz, vagy ellensúlyozzák azt. Mivel Irán jóindulatában nem lehetnek biztosak, az ellensúlyozás válik a vonzóbb opcióvá.

A közel-keleti hatalmi rend elemzésekor legalább három fő tényezőt szükséges figyelembe venni. Az első, hogy minimum három egyensúlyozási alrendszerrel beszélhetünk: a Szaúd-Arábia és Irán közötti kétoldalú hatalmi küzdelemről, a négy plusz egy nagyhatalom közötti egyensúlyozásról, valamint az összes szereplőt tartalmazó hatalmi mozaikról. E három szint nem választható el, hanem egymással összefüggésben működik. A második tényező, hogy a közel-keleti rendszerek sajátosságaik miatt nem monolit egységek, hanem az államokon belül is zajlik a küzdelem a biztonságért és a befolyásért a különböző etnikai, hatalmi csoportok között. Ez társadalmi tiltakozási mozgalmakban, az eliteken belüli harcban, szélsőséges esetben polgárháborúban nyilvánulhat meg. Az egyes országok vezetésének tehát mindig mérlegelnie kell, hogy a külső biztonság érdekében megéri-e adott esetben feláldozni a belső pozíciót. Ez a kérdés különösen jelentős például az Izraellel kiépített nyilvános partnerséget illetően. Végül a harmadik tényező, hogy a hatalmi küzdelem és egyensúlyozás legfőképpen a proxykon keresztül zajló háborúskodásban nyilvánul meg, a közvetlen fegyveres harc még a két, egymással leginkább nyílt konfliktusban lévő állami szereplő, Irán és Izrael között is korlátozott mértékű. A közel-keleti hatalmi küzdelem valójában szíriai, jemeni és iraki összetűzések keretében játszódik le, illetve az olyan, ezeknél rejtettebb tevékenységekben nyilvánul meg, mint a libanoni politikai játszmák.

A regionális hatalmi rendre több külső szereplő is jelentős hatással van, amelyek közül az Egyesült Államok, Oroszország és Kína a legjelentősebb. A hidegháborút követő, amerikai vezetésű Pax Americana után, a 2010-es években fokozatosan egy multipoláris globális rendszer alakult ki, amely a Közel-Keleten is éreztette hatását.⁷ A térségben állomásozó amerikai erők száma a 2008-as csúcshoz képest 85 százalékkal csökkent.⁸ A részleges amerikai kivonulásra a térség államai az önszegély előtérbe helyezésével reagáltak, összetettebb regionális egyensúlyozási dinamikákat teremtve. A hatalmi vákuumot leginkább Oroszország használta ki, amely a szíriai polgárháborúba beavatkozva tette komplexebbé a kialakult helyzetet, egyfelől stabilizálva

⁵ SNYDER 1990: 108.

⁶ RABINOVICH 2019.

⁷ CSICSMANN 2020: 45.

⁸ LEITER 2023.

a fenyegetett Aszad-rezsimet, másfelől hátráltatva is, hogy Irán teljesen maga alá kényszerítse Damaszkuszt. Oroszország az orosz–ukrán háború árnyékában is igyekszik fejleszteni közel-keleti kapcsolatait, fegyver és nukleáris technológia exportálásával erősíteni világpolitikai helyzetét. Harmadikként Kína jelentőségét kell hangsúlyozni, amely alá kívánja ásní az amerikai jelenlétet, ki akarja építeni saját gazdasági befolyását, ugyanakkor egyelőre semmilyen biztonsági funkciót nem hajlandó vállalni, így szerepe korlátozott marad. Mégis, 2023-ban sikerült elérnie a szaúdi–iráni kiegyezési megállapodást, amelyet a tanulmány utolsó fejezetében tárgyalok.

Izrael mint regionális hatalom

A fent említett öt regionális katonai nagyhatalom közül Izrael szerepe a legegységesebb, mivel közülük ő az egyetlen, amely nem potenciális regionális hegemon. A többi állam demográfiai, vallási és etnikai adottságaiból eredően szolgálhat egy hegemon hatalom magjaként, Izraelt viszont alapvető tulajdonságai megakadályozzák ebben. A kis méretű, többségében a zsidó etnikai és vallási csoport által lakott ország a függetlenségi nyilatkozatában szereplő önmeghatározása szerint „zsidó és demokratikus” állam. Ezekből az adottságokból fakadóan nem képes integrálni a közel-keleti erőforrások fent említett feléhez közelítő mértéket, ellentétben Törökországgal, Iránnal vagy a két nagy arab állammal, Egyiptommal és Szaúd-Arábiával. Ettől függetlenül Izrael katonai nagyhatalom, amelynek a stratégiáját alapvetően befolyásolja ez a kettősség. Mivel nincs lehetősége regionális hegemonná válni, számára egyedül az ellensúlyozás marad, a regionális hatalmi egyensúly fenntartása és egy regionális hegemon kiemelkedésének minden áron való megakadályozása. Felvethető, hogy a regionális hegemon mellé is állhatna (*bandwagoning*), hogy így garantálja az ország és a lakosság biztonságát és túlélését. Ez azonban nem reális lehetőség, mivel a hegemon pártjához való csatlakozás feltételezi, hogy megbízik benne az adott állam.⁹ Izrael azonban különbözősége miatt három alapvető okból is képtelen bizalmat érezni. Az első, hogy az ország népességének döntő többségét jelentő zsidóság évezredek történelmi tapasztalataiból eredően rendkívül érzékeny biztonságpercepcióval rendelkezik. A száműzések, üldöztetések és a megsemmisítésére irányuló kísérletek eredményeképpen az izraeli zsidóság állandónak tekinti létfenyegetettségét,¹⁰ amelynek csak intenzitása változik az ellenségek rendelkezésére álló erőforrások függvényében. Másodsorban a külső szereplőknek sem kívánatos partner Izrael, mivel a zsidó állammal ápolt kapcsolatok továbbra is elutasítást váltanak ki a muszlim többségű országok lakosságából, részben identitási, vallási okból, részben az izraeli–palesztin konfliktusból eredően. Harmadsorban azt is figyelembe kell venni, hogy a potenciális regionális hegemonnak szintén lehetetlen lenne megbíznia Izraelben, amely atomhatalomként, érzékeny biztonságpercepciója okán szövetségesként is folyamatos fenyegetést jelentene.

Egy multipoláris regionális rendben egyedül nem lehet ellensúlyozni, így Izrael eme szerepe is csak a többi résztvevővel együtt értelmezhető. Külső és belső szövetségesekre,

⁹ WALT 1985: 5.

¹⁰ SHEFFER–BARAK 2013: 19.

partnerekre vagy legalább minimális koordinációra hajlandó államokra van szükség ahhoz, hogy az ellensúlyozás hatékony lehessen. Izraelnek nincsenek szövetségesei, kizárólag bizonyos fokú nyílt vagy rejtett együttműködésre hajlandó partnerei. Az Egyesült Államokkal, amelyet gyakran neveznek az ország „szövetségésének”, valójában csupán intenzív partnerséget ápol, formális szövetségesi szerződés nincs a két állam között. Izrael számára a biztonsággal összefüggésben az egyik legfontosabb tényező a döntés- és mozgásszabadság megőrzése, így nem hajlandó megfizetni a biztonsági garanciák költségeit.¹¹ Az arab államokkal együttműködésben folytatott egyensúlyozás viszonylag új jelenség, amire azt követően nyílt lehetőség, hogy ezek az államok az egyiptomi–izraeli békeszerződés megkötését követően, a nyolcvanas évektől kezdődően inkább az iraki, iráni fenyegetést tekintették elsődlegesnek.¹² Irak 2003-as kiiktatásával és Irán tengelyépítési tevékenységének kiterjedésével párhuzamosan nem csupán Izrael, hanem különösen az Öböl menti arab államok számára is Teherán vált az elsődleges külső veszéllyé. Az új közel-keleti hatalmi rendszerben Izrael kiszámítható stratégiájából következően hasznos ellensúlyozó tényező az Iránnal ellenérdekelt külső és belső szereplők számára is.

Izrael nemzetbiztonsági és katonai képességeiből és stratégiájából eredően két szerepet, a feltartó és az elrettentő funkciót képes betölteni. Irán tengelyépítési erőfeszítéseire – különösen Szíriában – folyamatos kinetikus és kibercsapásokat mér, amelyekkel a célja elsősorban megakadályozni, hogy az ország és partnerei létfenyegetést jelenthessenek rá nézve, továbbá hátráltatni, hogy a regionális hegemoniához szükséges erőforrásokat magához vonja a teheráni rezsim. Az izraeli akciókat összefoglalóan „hadjárat a háborúk között” katonai eljárásnak nevezzük, amelynek nem célja a döntő győzelem kivívása, sokkal inkább Irán késleltetése és erőinek gyengítése, különös tekintettel az izraeli határokhoz közel eső bázisokra és a precíziós rakétaszállítmányokra.¹³ A másik szerepet, az elrettentést Izrael a háborúval való fenyegetésen keresztül tölti be a térségben. A létfenyegetettség érzéséből adódóan az izraeli politikai és katonai elit nem titkolja, hogy bár katasztrofális hatásai miatt igyekszik elkerülni a harcokat, amennyiben az állam küszöbönálló egzisztenciális biztonsági veszélyt érzékel, abban az esetben akár megelőző csapássorozatot és háborút is indít.¹⁴ Ennek történelmi előzményei az 1967-es hatnapos háborúban gyökereznek, és a jelenleg zajló „hadjárat a háborúk között” keretében végzett katonai műveletek is bizonyítják, hogy Izrael valószínűsíthetően nem blöfföl. Az izraeli csatározás, amely fejlett, összhaderőnemi csapássorozat, nagyszámú precíziós tűz- és szárazföldi manőverek kombinációjára épül, így az elrettentést illetően komoly értéket képvisel annak az ellensúlyozó oldalnak, amelyhez Izrael csatlakozik. Ezt a hagyományos katonai elrettentő erőt egészíti ki a burkolt nukleáris fenyegetés, amely a „nukleáris kétértelműség” politikájából ered. Ennek keretében a nemzetközi szakértők egyetértenek abban, hogy Izrael bevetethető atomfegyverekkel rendelkezik, ezt az értesülést azonban az izraeli vezetők se nem erősítik meg, se nem cáfolják.

¹¹ FREILICH 2018: 305.

¹² RABINOVICH 2013: 21.

¹³ KRASNA–MELADZE 2021: 20.

¹⁴ לארשיל הנגדה אבצ 2018: 20.

A közel-keleti hatalmi rendre gyakorolt hatás

Izrael tehát képességeiből és helyzetéből adódóan nem tud más stratégiát követni, mint az egyensúlyozást a hagyományos közel-keleti nagyhatalmak között, viszonylagos minőségi és taktikai fölényének megtartása mellett. Azzal, hogy a regionális hegemonia elérésétől messzebb lévő szereplők mellé áll, illetve velük működik együtt, tökesúlyt képez a hatalmi rend szerkezetében. Ez a tökesúly oda csapódik, ahol kevesebb erőforrás áll rendelkezésre, és feltartó, ellensúlyozó és elrettentő, adott esetben pusztító erejével visszahúzza a kitörni készülő hegemonjelöltet, így kiegyensúlyozza a rendszert. Ez a dinamikus szerep annak köszönhető, hogy ellentétben a hagyományos arab–izraeli háborúkkal, amelyek során Izrael katonai döntést igyekezett kiharcolni, mára katonai stratégiájában felismerte, hogy ezt csak korlátozott mértékben érheti el. Izrael nem képes a szokványos értelemben legyőzni ellenségeit, megszállni az országokat, pacifikálni lakosságukat, mint azt adott esetben a többi, népesebb és nagyobb közel-keleti nagyhatalom tehetné. Amire képes, az ellenfeleinek feltartóztatása, elrettentése az erőforrások gyors felhalmozásától és adott küszöbérték fölött ezen erőforrások katonai műveletekkel való megsemmisítése. Az országnak a többi nagyhatalommal ellentétben rendkívül korlátozott a befolyása a térségi hatalmi dinamikák alakulására,¹⁵ ebből következően sokkal inkább a meglévő és fejlesztés alatt álló erőforrásaira építve alkalmazkodik az aktuális helyzethez.

Izrael számára az előnyös közel-keleti hatalmi rendszer egyrészt közepesen koncentrált, azaz multipoláris, de nem anarchikus, másrészt a szereplők többségével megegyező oldalon áll. A zsidó állam korlátait szem előtt tartva a hatalom és az erőforrások nagyhatalmak közötti minél egyenlőbb elosztásával garantálható, hogy Izrael korlátozott hatalmi potenciálja miatt ne „essen ki” a térségi nagyhatalmak sorából, és képes legyen megvédeni magát. A hatalom szélsőséges elaprózódása ugyanakkor veszélyt jelentene Izraelre, ugyanis struktúra nélkül a biztonsági fenyegetések felerősödhetnének a térségben, ami ellen az ország kis területe és lakossága, kiszolgáltatottsága miatt már képtelen lenne védekezni. Izrael tehát a hatalom közepes koncentrációjában érdekelt, aminek értelmében a szereplők többségével partneri viszonyt ápol, vagy legalább nem aktívan ellenséges velük. Erre azért van szüksége, mert bár katonai és technológiai területen nagyhatalomnak számít, kis területe, népessége, anyagi erőforrásai korlátozzák a maximálisan elérhető hatalmát, röviden nem potenciális hegemon hatalom. Ebből következően a közel-keleti rendszer erőforrásainak viszonylag kicsiny szeletét tudhatja közvetlenül magáénak, szemben a másik négy lehetséges hegemon hatalommal (Törökország, Egyiptom, Irán és Szaúd-Arábia). Izraelre ugyanakkor nemcsak egy hegemon szereplő, hanem egy ellenséges koalíció is létfenyegetést jelenthet. Ez abban az esetben lenne így, amennyiben az ellenséges koalíció a regionális (katonai) erőforrások viszonylagos többségét birtokolná, így Izrael elveszítené viszonylagos stratégiai fölényét.

Az izraeli stratégia a regionális hatalmi rend alakítását illetően három fontos aktuson alapul: egyrészt feltartja, másrészt elrettenti az agresszort, harmadrészt megfizethetetlen árat róna rá. Izrael hatósugara ugyanakkor korlátozott: a jelenlegi

¹⁵ ORION 2021: 3.

elrendeződésben leginkább az iráni tengely nyugati szárnya, Libanon és Szíria területén (azoknak is leginkább a déli felén) képes feltartóztatási tevékenységet végezni. Az ebben hasznosítható katonai és nemzetbiztonsági eszközeinek hatékonysága azonban jelentősen csökken, ahogy keletre, Irak és Irán felé haladunk. Ugyanakkor Izrael elrettentő és pusztító erejét nézve már jelentősebb károkat képes okozni, amennyiben Irán egyértelmű, a regionális hegemonia megszerzésére irányuló kitörési kísérletet hajtana végre. Ez számos formát ölthet, azonban a legakutabb fenyegetést a nukleáris fegyverek megkaparintása jelenti, ami Irán és hálózatának egyéb erőforrásaival párosulva komoly hegemonikus potenciált biztosítana. Izrael stratégiája ezzel a kitörési kísérlettel kapcsolatban az, hogy elviselhetetlen árat fizettetne meg ellenségével. Ebben három hagyományos katonai eszközre támaszkodhat: a viszonylag nagy létszámú és korszerű szárazföldi haderejére, a légierije által végrehajtott tömeges, precíziós tűzcsapásokra és a kis méretű, azonban rendkívül fejlett haditengerészetére.¹⁶ Mindemellett szükség szerint végrehajthat nukleáris csapásméréseket a meglévő mintegy 80 atomtöltetére vonatkozóan.¹⁷ Izrael mindent összevetve legyőzhető, ám a legyőzését megkísérlő agresszor olyan károkat szenvedne el, amelyek komolyan megrendíthetnék helyzetét a többi regionális szereplőhöz képest.

Irán, illetve bármilyen jövőbeli, hipotetikus regionális hegemoniára törekvő erő számára Izrael valójában nem saját erőforrásai, hanem elrettentő szerepe miatt kiiktatandó tényező és akadály, a regionális hatalmi dinamikának nem csupán tökesúlya, hanem megváltoztatásának egyik kulcsa is. Egy potenciális regionális hegemon, jelenleg Irán célja racionális számítások szerint nem lehet Izrael ellen indított közvetlen megsemmisítési kísérlet, tekintettel annak súlyos, az agresszor államra vonatkozó következményeire. Irán és partnerei szándéka – ahogy azt napjainkban is láthatjuk – a háborús küszöb alatti lassú felörlési kísérlet lehet, amely kihasználva az Izraelen belüli és a vele szembeni ellentéteket, kiiktatná az országot mint elrettentő és pusztító katonai erőforrásokkal rendelkező szereplőt.¹⁸ Mindaddig, amíg létezik, Izrael súlyos fenyegetést jelent az iráni hálózat nyugati szárnyára.¹⁹ A fő nemzetbiztonsági kihívás Irán számára, mivel az egyedüli állam, amely közvetlenül hajlandó fellépni vele szemben, továbbá gyengíti partnereinek jelenlétét, és lehetőséget biztosít arra, hogy helyi fegyveres szervezetek kihívást intézzenek az Iránnal együttműködő erőkhöz. Fontos azonban rávilágítani, hogy bár Teherán szerint az izraeli szemszögből hegemonikusnak tűnő ambíciói számos ideológiai gyökérrel rendelkeznek, nem tagadható, hogy az iraki–iráni háború sokkhatása, majd a térségben tapasztalható amerikai beavatkozások is bizonyították, hogy a nyugati szárnyát biztosítania szükséges. Ez elsősorban Irak dominálását vagy legalább megosztását jelenti, de szükségszerűen túlnyúlik Szíria és Libanon felé is. Ami tehát izraeli szemszögből az iráni fenyegetés északon, amely kiegészülve a Gázai övezetben, Ciszjordániában és akár az országon belül zajló arab felkeléssel potenciális északi háborút jelenthet, az iráni szempontból az alapvető biztonság garantálásának módja is. Ha Irán nem igyekezne hálózatépítésén keresztül irányítása alá vonni a közel-keleti erőforrások minimum relatív többségét, akkor más

¹⁶ רורדימע 2021: 28.

¹⁷ SIPRI 2020: 375–377.

¹⁸ KRASNA–MELADZE 2021: 13.

¹⁹ SHINE et al. 2023: 49.

ellenséges hatalom szerezhethetné meg akár annak abszolút többségét, és így egy török vagy arab, de mindenképpen szunnita hegemon erő fenyegethetné a jórészt perzsa és síita állam létét. Érdeemes visszautalni arra, hogy más konstellációban Izrael és Irán partnersége hatott ellensúlyozó tényezőként az arab-szocialista országok hegemonikus ambícióival szemben a hidegháború során egészen az izraeli–egyiptomi béke megkötéséig és az iráni iszlám forradalomig.

Azzal, hogy Izrael rendkívüli akadályát jelenti a regionális hegemon felemelkedésének, a külső szereplők számára is hasznos tevékenységet végez. A közel-keleti régió a világtörténelem során többször volt a bölcsője olyan hegemon hatalomnak, amely hosszú ideig, akár évszázadokon át fenyegette a szomszédos térségeket – erre Európában az Omajjád-kalifátus és az Oszmán Birodalom a két legrelevánsabb példa. Ennek tükrében minden olyan, hegemon potenciállal nem rendelkező állam, amely ugyanakkor képes megakadályozni, hogy más államok hegemoniára való törekvései sikerrel járjanak, fontos partner a regionális hatalmi egyensúly fenntartásában. Izrael számára az Egyesült Államokkal ápolts kapcsolatot – amely tehát nem szövetség – a legfontosabb, hiszen onnan főként a katonai eszközöket és technológiákat illetően kap segítséget, ami szükséges ahhoz, hogy képes legyen feltartóztatni, elrettenteni, és ha kell, legyőzni ellenségeit. A támogatás révén Izrael igyekszik minimalizálni a nemzeti biztonságának költségeit, azonban biztonsági garanciákért sem hajlandó lemondani a stratégiai autonómiájáról. Mindemellett törekszik elkerülni az egyoldalú függőséget és azt, hogy regionális ellenfeleinek külső partnereivel megszakadjanak a konstruktív kapcsolatai. Ennek megfelelően mind Oroszországgal, mind Kínával igyekszik megőrizni és a lehetőségekhez mérten fejleszteni kapcsolatait, anélkül, hogy ez veszélyeztetné az amerikai támogatást. Ezeknek az országoknak is hasznos Izrael szerepvállalása, mivel növeli Irán, Szíria és más regionális partnereik fenyegetettségét, így gyengítve tárgyalási pozícióikat a külső szereplőkkel szemben. Ezen túlmenően a közel-keleti regionális hegemon a jövőben nem csupán Európára jelentene fenyegetést, hanem Oroszországra, Kínára és Indiára is.

Izrael regionális hatalmi egyensúlyt fenntartó szerepe ugyanakkor nem feltételek nélküli és nem mentes a kockázatoktól. Mindaddig tökesüléként működik a rendszerben, ameddig a biztonságát fenyegető kihívás nem válik olyan súlyossá, hogy a léteért vívott háborút indít. Amennyiben Izrael a ma és a jövőben rendelkezésére álló összhaderőnemi és adott esetben nukleáris csapásmérő erő ellenségei (a jelenkorban Irán és hálózata) ellen bevetné, azzal komoly közvetlen és közvetett destabilizáló hatást váltana ki. Egyrészt a közvetlen pusztítás még akkor is minden részt vevő fél esetében súlyos lenne, ha igyekeznének elkerülni a járulékos civil veszteséget. Izrael szorongatott helyzetben nukleáris csapással/csapásokkal kényszerítene ki kedvező feltételeket a fegyvernagyváshoz, ami ugyancsak beláthatatlan következményekkel járna. A közvetett hatás ennél is jelentősebb lenne, hiszen a hatalmi vákuumot igyekezne kihasználni Irán és partnereinek összes állami és nem állami vetélytársa, akár az Iszlám Államhoz hasonló terrorszervezetek is. Eszkaláció esetén tehát így válna Izrael a regionális hatalmi egyensúly pilléréből destabilizáló tényezővé. Ebből következően fontos az izraeli katonai és nemzetbiztonsági tevékenységet a közel-keleti és a külső partnereknek is olyan módon befolyásolniuk, hogy az egy félrekalkuláció és eszkalációs spirál nyomán ne legyen része egy újabb közel-keleti nyílt háborúnak.

A kiegyezési folyamatokra gyakorolt hatás

A fenti logika a gyakorlatban jelentős szerepet játszik a Közel-Keleten zajló regionális kiegyezési folyamatban, amit 2023-ban is tapasztalhattunk. Mindazok a politikai és fegyveres konfliktusok, amelyek a 2010–2020-as években rendkívüli mértékben növelték a térségi hatalmi rendben feszülő ellentéteket, szükségessé tették az enyhülést. A régió állami szereplőinek mind komoly belső kihívásokkal kell megküzdeniük, a rezsimbiztonság pedig az országok többségében jellemző autoriter berendezkedés miatt rendkívül fontos. A kiegyezési folyamat részben a fegyveres konfliktusok intenzitásának csökkentését szolgálta, egyben az együttműködési lehetőségek kiaknázása előtt is megnyitotta az utat, még ha korlátozott mértékben is. A szereplők közötti feszültségek növekedésével párhuzamosan az Egyesült Államok csökkentette térségbeli jelenlétét, ezzel kiemelve az önszegély fontosságát a biztonság garantálása tekintetében.²⁰ Ennek két módja van: az adott ország vagy többet költ a saját biztonságára, vagy a ráfordítási igényeket mérsékli a rendszerben meglévő ellenállás csökkentésével. A közel-keleti államok többsége mindkét módszert igyekszik alkalmazni. A feszültségek enyhítésének fontos példái az Ábrahám-megállapodások, a jemeni polgárháborúban elért tűzszünet, az Aszad-rezsim visszaintegrálása és végezetül a 2023-as megállapodás Irán és Szaúd-Arábia között.

Az Ábrahám-megállapodások, amelyek Izrael, Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek, majd Marokkó között kötöttek meg, új térségi hálózatot hoztak létre, amelynek célja az együttműködésben rejlő lehetőségek kiaknázása. A kapcsolatok normalizációjának eredményeképpen az izraeli civil és katonai technológia képes hasznosulni ezekben az államokban, erősítve azok pozícióit és belső stabilitását. A valódi, konstruktív tartalommal megtöltött kapcsolatok éles ellentétben állnak a rendkívül hűvös izraeli–egyiptomi és izraeli–jordán viszonyokkal.²¹ Utóbbiak hideg békének tekinthetők, amelyek célja az évtizedes háborúskodás lezárása volt, és nem annyira a kölcsönös előnyök kiaknázása. Az Izraeltől távol eső országok az Izraellel ápolт kapcsolataikkal igyekeznek külső partnert szerezni az adott térségi ellenfelük ellen. Marokkó legfőképpen Algériával szemben, míg az Öböl menti államok Iránnal és kisebb részben Szaúd-Arábiával szemben javíthatják pozíciójukat az Izraellel ápolт kapcsolatokon keresztül. Fontos szempont továbbá, hogy minden, Izrael felé nyitott ajtó egyben Washington felé is átjárót jelent. A térségi szerepét csökkentő és átértelmező Egyesült Államok biztonsági téren nyújtott segítsége könnyebben megszerezhető, ha azt a leginkább támogatott Izraellel közösen fellépve kéri az adott államok. A felek várakozásai azonban eltértek. Izrael egy Irán-ellenes blokk kialakulását remélte, további államok, végső soron Szaúd-Arábia csatlakozását, valamint azt, hogy magabiztosan az erősebb oldalon tudhatja magát a közel-keleti hatalmi rendben, és szerepét nyíltan elismerik a partnerek. Ezzel szemben az Ábrahám-megállapodásokat aláíró arab államok nem kívánták megtenni Izraelt kiemelt partnerüknek, hanem egy átfogó regionális deeszkaláció részeként az egyensúlyozás céljából használták fel, ütőkártyaként további kapcsolatok, köztük éppen az Iránnal való kapcsolat kiépítése során.²² A példából,

²⁰ HAYMAN–GUZANSKY 2023: 2.

²¹ AMIDROR 2022.

²² VAKIL–QUILLIAM 2023.

mint látni fogjuk, Szaúd-Arábia is sokat tanult. Érdeemes megjegyezni, hogy Izraelnek az Ábrahám-megállapodásokkal kapcsolatos korábbi optimizmusa jól jelzi az izraeli gondolkodás mély kettősségét, az egyik oldalon az érzékeny biztonságpercepcióval és asszertív katonai magatartással, a másik oldalon azonban a mély vágygal, hogy el- és befogadják őket a térségük, és megváltozzon a páriastatuszuk.

Izraeltől függetlenül azonban a térségi szereplők, különösen az Öböl menti arab államok és Irán viszonylatában történt előrelépés az enyhülés irányában. A két száron Jemenben és Szíriában is csökkent a nyomás a helyettesítő konfliktusokban, majd 2023-ban Irán és Szaúd-Arábia közvetlenül is rendezte diplomáciai kapcsolatait.²³ Az arab országokon belül is elmozdulás volt tapasztalható: míg Katar és az Öböl Menti Együttműködési Tanács többi állama véget vetett az évtizedes diplomáciai konfliktusának, addig Rijád és Abu-Dzabi viszonya elhidegült, ahogy csökkent rajtuk a nyomás. A 2023-ra kialakult regionális hatalmi rend jelentősen különbözik attól, amelyben Izrael vagy akár az Egyesült Államok bízott az Ábrahám-megállapodások tető alá hozásakor. Izrael megmaradt részben felvállalt partnernek, amelynek a szerepe az, hogy az egyik oldalon áll, és fenyegetést jelent minden más szereplőre, ezzel felértékelve azoknak az államoknak a jelentőségét, amelyek képesek „szót érteni” a zsidó állammal, így javítva a pozíciójukat a másik féllal, Iránnal szemben. Az arab államoknak továbbra is fő céljuk megőrizni saját stratégiai autonómiájukat, hogy amennyiben sor kerül egy iráni–izraeli közvetlen háborúra, távol tudjanak maradni a fegyveres összecsapástól.²⁴ Egyik fél sem szándékozik a végsőkéig kiélezni a feszültségeket, hiszen az a rezsimek fennmaradását és az azokat működtető személyek életét veszélyeztetné. Elméleti szinten azonban mindig fennmarad az az elrettentésgarantáló megfontolás, miszerint a fokozódó biztonsági veszélyeket érzékelő Izrael szabadjára eresztheti hagyományos és nem hagyományos katonai erejét.

Izraelnek nem feltétlenül hátrányos az általános regionális kiegyezési folyamat, még akkor sem, ha ez nem az Ábrahám-megállapodások után remélt felsorakozás az erősebb és az Egyesült Államok által támogatott oldalon. Mindaddig, amíg a hatalom eloszlása a Közel-Keleten nem teszi lehetővé egy regionális hegemon kiemelkedését, amely léteiben fenyegethetné Izraelt, számára elfogadható a rendszer. A többi közel-keleti állam között zajló kiegyezés ugyanakkor átmeneti bizonytalansággal is eltölti az országot, mivel nem lehet biztos benne, hogy hol áll meg a közeledési folyamat. A hatalmi átrendeződés nem statikus A pontból B pontba való, egy lépésben történő eljutást takar, amelyben az új helyzet objektíven elemezhető a nemzeti biztonság szempontjából. Dinamikus, nyílt végű folyamat során alakul ki a hatalmi egyensúly, ez pedig akár azt is jelentheti, hogy kedvezőtlen forgatókönyv szerint Izraeltől annyira eltávolodnak eddigi partnerei, hogy magára marad egy potenciális regionális hegemonnal, amely ki kívánja iktatni őt. Szélsőséges esetben Izraelt nem csupán magára hagyják a regionális szereplők, hanem szembefordulnak vele, és csatlakoznak a felemelkedő hegemonhoz. Az izraeli fenyegetettségérzésnek megvannak a maga veszélyei, amennyiben az eskalációhoz vezet, a nagyobb regionális mechanikát tekintve azonban betölti egyensúlyteremtő pozícióját. Ez megint csak annak köszönhető, hogy

²³ HEYDEMANN 2023.

²⁴ HAYMAN–GUZANSKY 2023: 2.

valójában senkinek nem áll érdekében Izraelt sarokba szorítani, és a léteért folytatott háború megvívására kényszeríteni, mivel az mind hagyományos értelemben, mind nukleáris fegyverek által rendkívüli pusztítást eredményezne, és örökre átrajzolná a közel-keleti hatalmi rendet.

A fenti logika a jelenlegi térségi hatalmi rendben Izraelt Iránnal és partneri hálózataival szemben határozza meg, lehetőséget biztosítva a többi államnak és a nem állami szereplőknek, hogy a két fél között rugalmasan alakítsák pozíciójukat. Ez a stratégia megfelel a költségminimalizálás és a haszonmaximalizálás követelményeinek. A mechanika megvalósulásának egyik legfontosabb kérdése, hogy ez milyen kapcsolatokhoz vezet Szaúd-Arábia és Izrael között, tágabb értelemben azonban valójában az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia viszonyáról van szó. Amennyiben az amerikai közvetítés képes megteremteni egy nyílt, pragmatikus együttműködést Izrael és Szaúd-Arábia között, az részben visszafordítja azt az eltolódást, amelyet a szaúdi–iráni kiegyezés teremtett, beállítva egyfajta egyensúlyt a Közel-Keleten, mivel a térségi kiegyezési folyamatok összessége nem egyensúlyi helyzet, hanem dinamikus átalakulás. Az átalakulás pedig, bármilyen legyen is, veszélyeket hordoz magában: növeli a félrekalkuláció esélyét és így a fegyveres konfliktusok és akár a háború valószínűségét. Ez a régió központi szerepére és a szomszédos földrészek biztonságára való tekintettel is mindenképpen elkerülendő. Izrael kiegyensúlyozó szerepe tehát fontos, ennek érvényesülése érdekében azonban meg kell akadályozni, hogy az ország a fenyegetettségérzése miatt az említett, létért vívott háborúba sodródjon, illetve belső vagy külső okokból elveszítse azon képességét, hogy elrettentő katonai erején keresztül tökesúlyként hasson a térségben. Amennyiben Izrael már nem lenne akadálya a regionális hegemon felemelkedésének, az elrettentő tényező hiánya miatt a közel-keleti államközi nyílt konfliktusok esélye megnőne.

Következtetések

A tanulmányban bemutattam Izrael helyzetét a közel-keleti regionális hatalmi rendszerben. Elemzésemben amellet érveltem, hogy Izrael kiegyensúlyozó szerepet tölt be a térségének hatalmi rendszerében, abból következően, hogy ő maga nem képes regionális hegemoniára törni. Az Egyesült Államok háttérbe vonulása és az orosz és kínai fenyegetésre való összpontosítása miatt a közel-keleti országoknak a korábbinál nagyobb mértékben kell az önszegélyre hagyatkozniuk biztonságuk garantálása céljából. Izrael hasznos partner az egyensúlyban érdekelt államok számára, azonban láthatóan nem akarnak valódi szövetséget kötni vele. Így megmarad feltartóztató, elrettentő tényezőnek a Közel-Keleten, amellyel csak korlátozott partnerséget kívánnak ápolni azok a térségi országok, amelyek tartanak az Irán és hálózata által jelentett kihívástól. A tanulmányban ugyanakkor rámutatok arra, hogy az izraeli katonai elrettentés komoly eszkálcációs kockázatot is hordoz. A félrekalkuláció különösen veszélyes a kiegyezés és a fennálló konfliktusok jelentette összetett, átalakuló regionális viszonyok között, és könnyebben vezethet akár nyílt háborúhoz. A fentiek tükrében a következtetésem az, hogy az izraeli kiegyensúlyozó szerep hasznos a közel-keleti hatalmi rendszerben, de a külső partnereknek azért is érdeke Izrael megnyugtató és a vele való szoros

együttműködés, hogy ne lássa szükségét egy, a léteért folytatott háború megvívásának, amelynek beláthatatlan következményei lennének a régiójára nézve.

Irodalomjegyzék

- AMIDROR, Yaakov (2022): *A New Middle East*. *Jerusalem Institute for Strategy and Security*, 2022. augusztus 16. Online: <https://jiss.org.il/en/amidor-a-new-middle-east/>
- CSICSMANN László (2020): *Arab tavasz – arab tél?* Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet. Online: <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/16048?key=A%20POSZTKOLONI%C3%81LIS%20%C3%81LLAMOK%20A%20K%C3%96ZEL-KELETEN>
- FREILICH, Charles D. (2018): *Israeli National Security. A New Strategy for an Era of Change*. New York: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190602932.001.0001>
- HARRISON, Ross (2018): *Shifts in the Middle East Balance of Power: An Historical Perspective*. Online: https://studies.aljazeera.net/sites/default/files/articles/reports/documents/d5c3525d0759469eb1569983a729a408_100.pdf
- HAYMAN, Tamir – GUZANSKY, Yoel (2023): The Beginning of a New Era? The Implications of Regional Détente. *Institute for National Security Studies*, 2023. május. 4. Online: www.inss.org.il/wp-content/uploads/2023/05/No.-1720.pdf
- HEYDEMANN, Steven (2023): Syria's Normalization Signals a New Middle Eastern Order. *Brookings Institution*, 2023. május 10. Online: www.brookings.edu/articles/syrias-normalization-signals-a-new-middle-eastern-order/
- KRASNA, Joshua – MELADZE, George (2021): *The "Four Plus One": The Changing Power Politics of the Middle East*. Tel Aviv: The Moshe Dayan Center. Online: <https://dayan.org/content/four-plus-one-changing-power-politics-middle-east>
- LEITER, Yechiel M. (2023): Saudi-Iran Rapprochement and Saudi-Israel Normalization: No Contradiction Intended. *Jerusalem Center for Public Affairs*, 2023. május 24. Online: <https://jcpa.org/article/saudi-iran-rapprochement-and-saudi-israel-normalization-no-contradiction-intended/>
- N. RÓZSA Erzsébet (2015): *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest: Osiris – Külügyi és Közgazdasági Intézet.
- ORION, Assaf (2021): *Israel's Grand Strategy Ripples Begin at Home*. Stanford: Hoover Institution. Online: www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/orion_web-readypdf-rev.pdf
- RABINOVICH, Itamar (2013): *The Lingering Conflict*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press. Online: www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctt4cg7j4
- RABINOVICH, Itamar (2019): How Iran's Regional Ambitions Have Developed Since 1979. *Brookings Institution*, 2019. január 24. Online: www.brookings.edu/articles/how-irans-regional-ambitions-have-developed-since-1979/
- SHEFFER, Gabriel – BARAK, Oren (2013): *Israel's Security Networks*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139540896>
- SHINE, Sima et al. (2023): Iran: The Imperative to Obstruct Nuclear Progress and Regional Entrenchment. In HAYMAN, Tamir – YAVNE, Ram – KURZ, Anat (szerk.):

- Strategic Analysis for Israel 2023. Israel Among the World's Democracies*. Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 45–51. Online: www.inss.org.il/wp-content/uploads/2023/02/StrategicAssessment22-23_ENG.pdf
- SIPRI (2020): World Nuclear Forces. In *SIPRI Yearbook 2020*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute SIPRI. Online: www.sipri.org/sites/default/files/2020-06/yb20_10_wnf.pdf
- SNYDER, Glenn H. (1990): Alliance Theory: A Neorealist First Cut. *Journal of International Affairs*, 44(1), 103–123. Online: www.jstor.org/stable/24357226
- VAKIL, Sanam – QUILLIAM, Neil (2023): *The Abraham Accords and Israel–UAE Normalization*. London: Chatham House. Online: <https://doi.org/10.55317/9781784135584>
- WALT, Stephen M. (1985): Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, 9(4), 3–43. Online: <https://doi.org/10.2307/2538540>
- אבצ (2018): לארשיל הנגהה אבצ. Online: www.idf.il/media/eu1nb5dc/תייגטרטסא-להצ-1.pdf
- רורדימע (2021): לארשי תנידמ לש ימואלה ןוחטיבה תסיפת. Online: www.idf.il/media/r3gebykq/רורדימע-רורדימע-רורדימע.pdf

Juhász Barnabás¹

Határállamok a Baltikumban I.

Autonómiakövetelések, megszállási politika
és függetlenségi háborúk Észtországban
és Lettországban 1917. február és 1919. február között

Border States in the Baltic I.

Autonomy Demands, Occupation Policy and Wars of Independence
in Estonia and Latvia, February 1917 – February 1919

Absztrakt

Mind az első világháború, mind az 1917-es oroszországi forradalmak olyan állapotokat teremtettek a Baltikumban, amelyek könnyedén párhuzamba hozhatók az 1917 és 1923 közti kelet- és közép-európai eseményekkel. A világháború lezárása ugyanis nemcsak hogy nem jelentette a küzdelmek befejeződését, hanem inkább csak a szereplők számát sokszorozta meg. Jelen cikk célja egy olyan európai régió világháború alatti és utáni történelmének bemutatása, amelynek eseményei kevésbé ismertek, de segítségül szolgálhatnak a korabeli kelet- és közép-európai történelem jobb megértéséhez, hadtörténeti, szociográfiai, politológiai és diplomáciai nézőpontok alapján.

Kulcsszavak: Észtország, Lettország, Németország, Oroszország, Szovjetunió, első világháború, forradalom, kommunizmus, antant, nemzeti önrendelkezés, függetlenségi háború

Abstract

In the Baltic both the First World War and the Russian Revolutions in 1917 created such conditions which can be easily paralleled with the event occurred in Eastern and Central

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

Europe between 1917 and 1923 when the conclusion of the World War did not mean the ending of the struggles but rather multiplied the number of the actors. My purpose with this article is to introduce the episodes of a european region during and after the World War, by utilising the perspectives of Military History, Sociography, Political Science and Diplomacy, whose events are very limitedly known, but which can help for the better understanding of the contemporary events of Eastern and Central Europe.

Keywords: Estonia, Latvia, Germany, Russia, Soviet Union, First World War, Revolution, communism, Antant, national self-determination, war of independence

Előzmények

A meglehetősen hosszúra nyúlt és minden szempontból prosperitással teli boldog békeidőknek az 1914-ben kitört világháború egyszer és mindenkorra véget vetett, mégpedig korábban elképzelhetetlenül brutális és pusztító módon. Úgy tűnt, a háború több mint négy éve alatt az évszázadokig aprólékosan építgetett európai hatalmi egyensúly, illetve az európai nagyhatalmak világdominanciája a gerincénél roppant meg véglegesen.

A kontinens domináns nagyhatalmai a háború alatt kivétel nélkül irtózatosságot és emberi áldozatot hoztak minimális eredményekért és meg nem tartható jutalmakért. A világháború azonban egyesek számára lehetőségeket jelentett. Az egyik oldalon a korábbi soknemzetiségű birodalmak immáron kénytelenek voltak szembenézni saját kisebbségeik autonomista vagy szakadár követeléseivel, amelyeket a központi kormányzatok éppen komoly fegyveres erők segítségével nyomtak el, sokszor véresen. A másik oldalon kontinensszerte felszínre törtek a munkásmozgalmi pártok és szervezetek, amelyek legtöbbször évtizedekig ki voltak rekesztve az államhatalom gyakorlásából, és amelyek immár a háborús nyomor hatására szintén radikalizálódtak és sokszor kétségbeesett lakosságnak kívánták megadni azt, amit jogos jussuknak érezték.² Ennek tetejébe a veszteseknek még szembe kellett nézniük a győztesek megannyi követelésével és tervével, amelyek a háború előtt minden bizonnyal elképzelhetetlenek lettek volna, a háború végeztével viszont nagyon is megvalósítható lehetőségekké váltak.

Kelet-Európa domináns hatalma az Orosz Birodalom volt, amelyben az államalkotó nagyorosz nemzetiség éppen csak abszolút többségben volt az országban élő több mint száz másik etnikum között, és amelyben a cári kormányzat folyamatosan erőltetett centralizmussal, elnyomással és a nemzetiségek egymás ellen való kijátszásával próbálta fenntartani a birodalom területi integritását. A világháború azonban felszínre hozta az ország számos súlyos belső problémáját: a borzasztó mértékű anyagi egyenlőtlenséget, a gazdasági rendszer gyengeségét, amely rendszer valahol félúton megrekedt a földesúri feudalizmus és az iparosított kapitalizmus között, az ország számos területén tapasztalható paraszti földéhséget, illetve az egész államszerkezet túlbürokratizáltságát és korrupcióra való fogékonyágát. Ehhez járult még az a több mint egymillió halott, aki a fronton esett el, illetve a szinte valamennyi hadakozó felet érintő háborús nyomor.³

² CSOMA 2017: 109.

³ CSOMA 2017: 103; MINNIK 2015: 37.

A fentiek tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy számos politikai párt és szervezet adott hangot egyre inkább reformok iránti igényének, illetve hogy számos – főként a birodalom periferiáin élő – népcsoport érezte úgy, hogy lehetőség nyílt a birodalmon belüli nagyobb önállóság vagy akár függetlenség elnyerésére. Ilyennek számított a Baltikum két, egymással szomszédos nemzetisége, az észtek és a lett is, amelyek immáron két évszázada éltek cári orosz uralom alatt, és amelyeket a 19. századi nacionalizmus nagy nemzeti ébredése szintén nem hagyott érintetlenül.

Az érintettek

Észtek és lettek

A mai értelemben vett Észtország és Lettország történelmileg nem (úgy) létezett, ahogy a mai határok mutatják őket. Az első világháborút követő függetlenedési időszakot megelőzően az Orosz Birodalmon belül nagyjából három régió osztozott a területükön. A történelmi Észtország a mai megfelelőjének csupán az északi felét képezte, délen helyezkedett el a főként lettek lakta Kurland, a kettő között pedig Livónia feküdt. Amíg Észtországban és Kurlandban az etnikai viszonyok elég letisztultak voltak, addig Livónia vegyesen észtek és lett lakossággal rendelkezett: a régió északi fele és lakosságának nagyjából 40%-a észtek, míg a déli rész és a lakosság 60%-a lett nemzetiségű volt.

Az Orosz Birodalmon belül a ruszifikációs tendenciák a 19. század második felében kaptak hatalmas löketet. II. Sándor cár uralkodására egyszerre volt jellemző a – főként gazdasági berendezkedést érintő – liberalizmus és a nemzetiségek autonómiáját felszámolni kívánó nacionalizmus. Az oroszosítási politika országszerte az élet számos területén megnyilvánult: a nemzetiségi nyelvek oktatásának tiltásától kezdve a földvásárlási jog korlátozásán át az ortodox egyháztól eltérő felekezetek és vallások repressziójáig bármi korlátozás vagy tilalom alá eshetett, ami az uralkodó nagyorosz nemzeti eszme szempontjából nem minősült az orosz nemzet és kultúra szerves részének.⁴

A balti tartományok hosszú ideig viszonylagos önállóságot élveztek az Orosz Birodalmon belül, ám a 19. század komoly változásokat hozott a korábbi nyugodt viszonyokban. Először a területek egyházi autonómiája került veszélybe, amikor is az 1840-es években az orosz ortodox egyház – elsősorban gazdasági eszközökkel – korlátozni kezdte az észtek és a lettek körében domináns protestáns felekezeteket. A következő érezhető változás az 1860-as években következett be, amikor a cári kormányzat egységesíteni kívánta az egész birodalom közigazgatási és oktatási szerkezetét, és ez alól a balti önkormányzatiság sem volt kivétel. A baltiak ennek ellenére mérsékelt jóindulattal viszonyultak a cári rezsimhez, amelytől azt várták, hogy segítséget nyújt majd nekik a balti németiség hatalmának megtörésében. Az orosz

⁴ A kirekesztő nacionalizmus váltakozó intenzitással és nem minden nemzetiséget egyszerre górcső alá véve (a függetlenedni kívánó lengyelek jogait például már az 1863. évi felkelés után drámaian megcsorbitották, míg a finnek autonómiájának szűkítésére csak a 20. század elején került sor) a cárizmus végéig, az 1917. februári forradalomig fennmaradt. Lásd GYÓNI 2009: 78–79.

államból való nagy fokú kiábrándulás az 1880-as és 1890-es években ment végbe, amikor az oktatási törvények az orosz nyelv javára akarták látványosan korlátozni az észti és a lett nyelv tanítását.⁵

A két nemzetiség önállósodási törekvései közül⁶ a világháborút megelőzően kiemelkedett az 1905-ben kitört forradalom, amely a Baltikumra is kiterjedt. Ennek során a szocialisták mellett fontos szerep jutott az észti és a lett nemzetiliberális értelmiségnek, amely mind a német, mind az orosz vezető rétegekkel szembehelyezkedett,⁷ illetve a földnélküli parasztságnak, amely a nagybirtokok felosztásában volt érdekelt.⁸ Bár az ezt követő pár évben úgy tűnt, a forradalom legalább azt a célját elérte, hogy a cári kormányzat ne bolygassa a helyiek anyanyelvi oktatását, a ruszifikáció közvetlenül a világháború előtti években újra napirendre került.⁹

A világháború kitörésekor a centrista és a jobboldali pártok lojalitásukról biztosították a cárt. Itt nem is annyira oroszbarátságról, mint inkább németellenességről volt szó, amely a lettek esetében különösen erősnek bizonyult. A világháború kezdetekor viszont még egyik politikai csoportosulás sem számolt a független államiság megvalósulásának lehetőségével. Céljaik a közigazgatási határok etnikai alapú módosítására, illetve az Oroszországon belüli nagyobb autonómiára terjedtek ki.¹⁰

Ahogy Európa számos más pontján, a politikai élet a Baltikumban is több különálló erőközponttal rendelkezett, amelyek esetünkben baloldali és jobboldali pártokat és mozgalmakat egyaránt érintettek. A századforduló környékén a nemzetközi szokásoknak ellentmondva az észti és a lett szociáldemokraták¹¹ körében az internacionalizmus helyett inkább a birodalom föderalizálásának gondolata vált népszerűvé, bár azt elsősorban területi, és nem etnikai alapon kívánták megvalósítani. A föderáció ötlete az észti polgári körökben is viszonylag népszerű lett. Az eszmét a nemzetiliberális Észti Nemzeti Haladó Párt is magáévá tette, és ennek keretében próbálta elérni Észtország és Livónia észteki lakta területeinek közigazgatási egyesítését, illetve hogy a központi kormányzat az észti tartománynak biztosítson széles körű önkormányzatiságot az anyanyelvi oktatás, a gazdasági élet és a szociális kérdések terén.

A lett polgári körökben ezzel szemben a föderalizmus gondolata sosem vált ennyire népszerűvé. A politikai szereplők számára viszont a világháború lehetőséget teremtett az etnikailag lett területek, azaz Kurland, Dél-Livónia, illetve a vityebszki kormányzósághoz tartozó Latgale egy közigazgatási egységbe olvasztására. Ez azonban nem ment zökkenőmentesen, ugyanis a latgalei orosz képviselők folyamatosan ellenálltak, ráadásul a lett lakosságú területek a világháború nagy része alatt német megszállás alatt álltak.¹²

⁵ Az észti nyelv tanítását a cárizmus végéig gyakorlatilag az alapszintű oktatásra korlátozták. Lásd RAUN 1999: 338.

⁶ A Baltikumban nemzeti ébredésről nagyjából az 1850-es és 1860-as évektől beszélhetünk. Lásd RAUCH 1994: 16; RAUN 1999: 338.

⁷ HENRIKSSON 1996: 217.

⁸ VARDYS 1979: 332.

⁹ BENNETT 2017: 16–17; RAUCH 1994: 17, 21.

¹⁰ BENNETT 2017: 22; RAUCH 1994: 27–28.

¹¹ A lett radikális munkásmozgalom körében az Oroszországban domináns lenini tézisek mellett/helyett még a világháborút követő időszakban is a Rosa Luxemburg által vallott németországi nézetek voltak kifejezetten népszerűek, ennél fogva nem értettek egyet a nemzeti önrendelkezés eszméjével. Lásd WHITE 1994: 1363.

¹² RAUCH 1994: 19–20, 29; SWAIN 1999: 668–669.

Németek

Az észtek és a lettek mellett az érintett kormányzóságok harmadik domináns népcsoportja a német volt.¹³ A balti németiség körében a nacionalizmus effektíve későn, az 1880-as évektől jelentkezett. Esetükben a társadalom többi részétől való elkülönülés leginkább osztály alapon valósult meg: noha arányuk a három balti tartományban a lakosságnak csupán 6,9%-át tette ki, ők adták a nemesség, az egyházi személyek és a kereskedők több mint felét, illetve a – főként városi – közigazgatás többségét. A balti németiség, különösen a nemesség (*Ritterschaft*) – amelyet a nem németek hajlamosak voltak egyszerűen „balti bárók” elnevezéssel illetni – makacsul ragaszkodott évszázados előjogaihoz, amelyek a helyi társadalmon belüli vezető szerepet biztosították neki.¹⁴

A német nacionalizmus népszerűségét felerősítette egyrészt a ruszifikáció, amely ellehetetlenítette a német nyelvű oktatást,¹⁵ másrészt a 1905-ben kitört forradalom, amely osztályalapon rendítette meg a németiség kiváltságos helyzetét. Ennélfogva a nacionalizmus eszméje egységes táborba hozta az anyanyelv használatát féltő liberális középosztályt és a birtokaikat és előjogait megővni akaró konzervatív felső osztályt.¹⁶

A nacionalizmus azonban – ahogy világszerte gyakorlatilag mindenhol – nemcsak társadalmi kohéziós erőként jelentkezett, hanem komoly, a más nemzetiségűeket kirekesztő hatásként is funkcionált. Többek között segített megerősíteni azt a balti németekben amúgy is jelen lévő gondolatot, hogy a történelem nekik a középkori lovagok leszármazottaként „kulturahordozó” (*Kulturträger*) szerepet adott, és ezáltal nekik kell a helyi népeket civilizálniuk. Szemükben az észtek és a lettek csupán annyira képviselték a nyugati kultúrát, amilyen mértékben azt a németiségtől átvették, az oroszokat pedig a civilizáltságtól nagyon messze álló népcsoportként kezelték.¹⁷ A balti népeknek a helyi németekhez való viszonyát az is rontotta, hogy a forradalom során a német tisztikar aktívan segédkezett a lázongások leverésében, és ennek során a legdurvább karhatalmi eszközök alkalmazásától sem riadt vissza.¹⁸ Az események hatására a német vezető körök 1907-től azzal is próbálkoztak, hogy a Baltikum német

¹³ A baltikumi németek elődei a 13. századi keresztes háborúktól kezdődően több évszázad alatt folyamatosan áramlottak a térségbe. Ez a folyamat azonban, amelyet *Drangnach Osten* néven ismerünk, nem tekinthető a németiség tudatos imperialista politikájának, amely a keleti területek gyarmatosítására irányult volna. A középkorban induló folyamat inkább egyfajta lehetőség volt a közép-európai népeknek arra, hogy egy viszonylag gyéren lakott területet művelés alá vegyenek. Erre talán a legjobb bizonyíték, hogy ez a folyamat éppúgy érintette a lengyel parasztságot és köznemességet, mint a zsidó iparosok és kereskedők csoportjait. A 19–20. században kiteljesedő romantikus nacionalizmus viszont valamennyi szereplőnek lehetőséget adott arra, hogy a középkori folyamatokat saját szájíze szerint értelmezze. Az állítólagos keleti irányú német imperializmus éppúgy beépült a modern porosz–német történelmi szemléletbe, mint a balti, a lengyel vagy az orosz nemzeti mitológiába. A modern német imperializmus, illetve később a náciizmus a Teuton Lovagrendet hajlamos volt saját szellemi elődjének feltüntetni, miközben a kelet-európai népek a németeket kollektívan mint a szlávság tudatos és folytonos elnyomóit tudták bemutatni. Lásd URBAN 2003: 65, 319.

¹⁴ HENRIKSSON 1996: 213.

¹⁵ Ennek egyik legjobb példája volt, amikor a Tartui (németül: Dorpat) Egyetemen az oktatás nyelvét németről oroszra cserélték. Lásd RAUN 1999: 338.

¹⁶ HENRIKSSON 1996: 214; HÍDEN 2002: 2.

¹⁷ HENRIKSSON 1996: 221; RAUN 1999: 341.

¹⁸ RAUCH 1994: 20; WHITE 1994: 1357.

karakterének erősítése végett a birodalom más részeiről (elsősorban Volhíniából) német földműveseket telepítsenek a területre.

Mind a forradalom idején, mind a világháború kitörésekor a balti németiség alapvetően hűséget tanúsított a cár iránt, ami azonban korántsem volt feltétlen vagy korlátlan. Különösen jól érződött ez 1917-től, a német megszállás kiteljesedésétől kezdődően, amikor is a balti német vezető körök lehetőséget láttak abban, hogy saját javukra visszaforgassák az idő kerekét, és jól koordinált betelepítési politikával elnémetesítsék a Baltikumot.¹⁹

Ha a területek német megszállását nem is ellenezték, a katonai közigazgatás önkényeskedései, illetve kizsákmányolási politikája a balti német nemesség körében többek nemtetszését is kiváltotta. A nemzetiségi ellentétek kiéleződésének megakadályozása érdekében nyitni próbáltak a többségi lakosság felé, és ennek érdekében a terület igazgatásába be kívántak vonni bizonyos konzervatív észt és lett csoportokat is, bár a német dominancia továbbra is egyértelmű maradt volna. A még mindig a rendi képviseleten alapuló észtországi, livónia tartományi és saaremaa (németül: Ösel) szigeti gyűlések létrehozta egy közös tartományi tanácsot Rigában,²⁰ amely 1918. április 12-én azzal fordult II. Vilmos német császárhoz, hogy alapítsanak Poroszországgal perszonálunióban álló *Egyesült Balti Hercegséget*. A tanács uralkodónak Adolf Frigyes mecklenburgi herceget szemelte ki, akinek fel is ajánlották a jövőendő trónt.²¹

A világháború hagyatéka

A Baltikum, azon belül is elsősorban a lett többségű régiók különösen megszenvedték a világháborút. A kezdeti sikeres orosz előrenyomulások után pár hónappal a németek megszerezték a hadászati és a hadművelleti kezdeményezést, és ennek folytán a harcok már 1915 májusában Kurland területén zajlottak, év végére pedig elérték a Daugava folyót, így Riga is veszélybe került.

A helyzetet a helyi lakosság szempontjából tovább súlyosbította, hogy az év folyamán a frontok megmerevedni látszottak a Riga–Daugavpils–Baranovicsi-sáv mentén (Daugavpils oroszul: Dvinszk, németül: Dünaburg), és gyakorlatilag az elkövetkező két évben csak nagyon lassan mozdultak el bármelyik irányban.²² Így aztán a lakosok folyamatosan a harccselekmények közvetlen közelében éltek, és annak minden negatív következményével kénytelenek voltak szembesülni, a háborús pusztítástól kezdve az erőszakos rekvirálásokon át a katonaságok kegyetlenkedéséig.²³

¹⁹ HIDDEN 2002: 2–3; RAUN 1999: 344–345.

²⁰ A tanács 10–11 lett, 13 észt és 35 német küldöttből állt.

²¹ HIDDEN 2002: 6–7; RAUCH 1994: 39; WHITE 1994: 1357.

²² A németeknek csak 1916. december 1-jén sikerült átjutniuk a Daugava túlsó partjára. 1917. szeptember második felében egy sor szárazföldi és tengeri támadással sikerült elfoglalniuk Saaremaa, Muhu (németül: Mohn) és Hiiumaa (németül: Dagö) szigetét, illetve a háború alatt ekkor tudtak először betörni Észtország területére.

²³ BALKELIS 2018: 158; HIDDEN 2002: 3; RAUCH 1994: 28–30.

Orosz szempontból a szituáció különös jelentőséggel bírt: egyrészt a helyi, jól kiépült kikötővárosok elvesztésével lényeges tengeri kereskedelmi útvonalról kellett lemondani, másrészt az amúgy is elégtelen ipari kapacitással rendelkező birodalomnak egy fontos – ha nem is a legfontosabb – ipari hátszárnya került veszélybe.²⁴ Hogy ez utóbbi elvesztését megakadályozza, a front közeledtével a kormányzat nekilátott az ipari létesítmények Oroszország belsejébe történő áttelepítésének, ami magával hozta a helyi munkásság tömegeinek – ha kellett erőszakos – evakuálását is. A kitelepítések, evakuálások és menekülések újabb hulláma indult meg 1917 nyarán, amikor a német előrenyomulás következtében a front Livónia területére is mélyen benyúlt, és ennek folytán szeptember 3-án az oroszok Rigát is kénytelenek voltak feladni.²⁵

Itt érdemes említést tenni az érintett folyamatok nemzetiségi dimenziójáról. A cári kormányzat, amely egyébként is gyanakodva tekintett saját nemzetiségeire, a világháború alatt különleges figyelmet fordított a lengyelek, litvánok, lettek, fehéroroszek, ukránok és legfőképpen a zsidók hátszárnyába telepítésére, mivel ezen népcsoportokról feltételezték, hogy ellenséges előrenyomulás esetén hűtlenné válnának az orosz kormányzat iránt.²⁶

Nemzetépítés: az autonómiától a függetlenségig

Észtország

Az 1917. februári forradalom látványosan megváltoztatta a politikai hangulatot a Baltikumban is: számos cél, amely korábban, a markánsan konzervatív cári világban megvalósíthatatlannak tűnt, egyszeriben elérhető közelségbe került. 1917. március 4-én Tartuban befolyásos észt politikusok a liberális néppárti Jaan Tõnisson vezetésével követelték a kormánytól Észtország, Észak-Livónia és a balti szigetek közigazgatási egyesítését, illetve az országon belüli autonóm státusz biztosítását. Március 30-án az akkori orosz miniszterelnök, Lvov herceg rábólintott a közigazgatási határok etnikai alapú módosítására és a szabadon választott tartományi gyűlés (Maapäev) működésére. Tette ezt annak fényében, hogy az észt lakosságot nem tartották veszélyesnek a birodalom belső rendjére, sőt magát az észt nemzetet önigazgatásra kifejezetten alkalmatlannak látták, az észt nyelv hivatalos használatát pedig továbbra sem ismerték el.²⁷

²⁴ A Baltikumban már a 19. században kiépült egy, a korabeli orosz mércével mérve fejlett ipar: Tallinn (németül: Reval) és Riga fémipari és hajózási, Narva pedig textilipari regionális központtá vált, de emellett jelentős volt a helyi üveggyártás, a vegyipar és a vasútkocsi-gyártás szerepe is. Lásd RAUCH 1994: 82; VARDYS 1979: 325, 332.

²⁵ Az evakuálások és kitelepítések mértékét jól szemlélteti, hogy Kurland 1914 eleji kb. 800 ezres lakossága 1915 végére kb. 230 ezerre csökkent. A kimenekítettek között a várakozásoknak megfelelően kiemelkedően sok volt a munkás, kb. 90 ezer fő. Lásd GATRELL 2017: 136–137; RAUCH 1994: 28–30.

²⁶ GATRELL 2017: 126.

²⁷ BRÜGGEMANN 2006: 212; KURSITIS 2018: 2; RAUCH 1994: 30–31.

Ami a két balti államot illeti, mind az 1917. februári forradalom utáni időszakban, mind a függetlenségi háborúk alatt rendkívül hasonló utat jártak be: a pártstruktúráikban,²⁸ a reformokhoz való viszonyukban, a társadalmi szerkezetükben sokkal több azonosság, mint amennyi eltérés volt felfedezhető.

Születésük idején a politikai élet még kifejezetten demokratikus, a modern társadalmi vívmányokhoz szükséges reformok iránt fogékony képet mutatott, sokat merítve a francia, illetve utóbb a weimari német mintákból. A baloldali és balközép pártok sikerrel tudtak egy olyan politikai rendszert alkotmányos szinten megszilárdítani, amely a választások alkalmával a lakosság széles rétegeinek biztosított beleszólást az államügyek intézésébe.

Az alkotmányozás során fontos szerep jutott a polgári és politikai szabadságjogok biztosításának. E jogok kiterjedtek a szólás- és sajtószabadságra, a szabad vallásgyakorlásra, a tudomány, a művészet és az oktatás szabadságára, illetve a kisebbségi jogok garantálására, amely utóbbi magába foglalta az anyanyelvhasználatot, illetve a kulturális autonómiát is. A hazai kisebbségekkel való kiegyezést és baráti viszony kialakítását mindenképpen indokolta a balti nemzetek alacsony lélekszáma, amelynek folytán nem engedhették meg maguknak, hogy ellenszenvből lemondjanak valamely társadalmi csoport támogatásáról.²⁹

A februári forradalom által elindított liberális demokratikus átalakulásoknak azonban hamar vége szakadt, októberben ugyanis a bolsevikok magukhoz ragadták az ország irányítását. Bár az októberi események nem váltottak ki túl nagy lelkesedést az észti politikában – pláne, hogy november 28-án az észti nemzetgyűlésként működő Maapävet is feloszlatták –, a politikusok mégis némi reménnyel tekintettek a jövőre, mivel feltételezték, hogy az összeülő orosz alkotmányozó gyűlés majd biztosítani fogja a megkezdett demokratikus gyakorlat folytatását a birodalomban. Ebben rövid úton csalódnuk kellett, mivel 1918 januárjában a bolsevikok a gyűlést szintén szétkergették.

Hogy lerázza magáról a szovjet uralmat, az illegalitásba kényszerült Maapäev február 19-én egy háromtagú Mentési Bizottságot ruházott fel a legfőbb állami hatalom gyakorlásával. Ez a bizottság február 24-én Tallinnban kikiáltotta az ország függetlenségét,³⁰ és egyik tagja, a gazdapárti Konstantin Päts vezetésével létrehozott egy koalíciós ideiglenes kormányt. Tette ezt csupán pár órával azután, hogy a szovjetek kiürítették a várost, és pár órával azelőtt, hogy másnap a német csapatok bevonultak oda.

²⁸ Észtországban a függetlenség kezdeti éveiben a szociáldemokraták, akik a marxizmus egy demokratikusabb változatát vallották magukénak, prominens szerepet töltöttek be a politikai életben, és emiatt igyekeztek távolságot tartani a bolsevik típusú szélsőbaltól. Mellettük a releváns politikai szereplők közül talán a balközép szociálliberális Észt Munkáspárt (Eesti Tööerakond) volt az, amely leginkább sürgette a társadalmi és gazdasági reformok bevezetését. Az ő társadalmi bázisuk a gyári munkásságtól kezdve a kézművesiparosokon át az alkalmazotti és hivatalnoki rétegekig viszonylag széles spektrumot ölelt fel. A politikai paletta jobb oldala szintén nem volt homogénnek mondható: a jobb-közép, kereszténydemokrata szemléletű Keresztény Néppárt elsősorban a protestáns egyházra tudott támaszkodni, az agrárszektor képviselőit pedig a konzervatív Észt Gazdaszövetség (Eesti Maarahva Liit) látta el, míg a nacionalista populisták az értelmiség és az üzleti körök érdekében léptek fel. A politikai paletta közepén foglalt helyet a nemzeti-liberális beállítottságú Néppárt (Rahvaerakond). Lásd RAUCH 1994: 63–66; VARDYS 1979: 326–327.

²⁹ Az észti alkotmányozás során különösen a helyi német, orosz és svéd kisebbségek jogainak biztosítását emelték ki. Lásd ALENIUS 2004: 33–35; VARDYS 1979: 320–321.

³⁰ 1917. július 14-én ugyan a nemzeti tanács egyszer már kikiáltotta Észtország függetlenségét, ám a későbbiekben nem ez a nap, hanem 1918. február 24-e vált az állam függetlenségének napjává.

A német katonai igazgatás, élén Carl von Seckendorff báróval és tábornokkal, nem ismerte el az észti ideiglenes kormány hatalmát, és igyekezett letartóztatni annak tagjait.³¹ A kormány csak a novemberi német fegyverszünet aláírása után térhetett vissza a hatalomba, és gyakorlatilag azonnal megkezdte saját nemzeti haderejének megszervezését, amelynek vezetőjévé december 23-án Johan Laidoner ezredes³² nevezték ki. Ugyan a kormány november 16-án felszólítást intézett a lakossághoz, hogy minél többen csatlakozzanak az alakuló nemzeti hadsereghez, az önkéntesek száma alacsony maradt, ezért hamarosan átálltak a sorozásos módszerre. Az ideiglenes kormány december 20-án még arra is ígéretet tett, hogy földet juttat azoknak a katonáknak, akik hajlandók harcolni Észtország függetlenségéért.³³

Lettország

A lett politikai szereplők³⁴ világnézettől függetlenül már a világháború előtt is egyetértettek az Oroszországon belüli autonómia szükségességét illetően, így a februári forradalomhoz itt is komoly reményeket fűztek. A helyzetüket azonban igencsak bonyolította, hogy az észti területekkel ellentétben a lett lakosság szinte egésze már német megszállás alatt élt. A balti politikusoknak azonban csatlakozniuk kellett az orosz ideiglenes kormányban. Bár 1917. július 5-én a petrográdi kormányzat a Livóniai Tartományi Tanácsot elismerte vezető önkormányzati szervként, kategorikusan elzárkózott az ország autonóm státuszának elismerésétől, mondván, hogy az államszervezeti struktúrák meghatározása az orosz alkotmányozó gyűlés feladata lesz majd. Szintén elutasították a lettek azon igényeit, hogy a közigazgatási határokat az etnikai határok figyelembevételével rendezzék, ahogy Latgalénak a többi lett területhez történő csatolását sem támogatták. Nyelvhasználati téren, ha lehet, még rosszabb volt a helyzet, ugyanis nem engedélyezték a lett nyelv középfokú oktatási intézményekben történő tanítását.

Mindezek ellenére 1917. július 30-án sikerült összehozni egy konferenciát, amelyen a korabeli politikai élet valamennyi fontosabb pártja képviseltette magát. A konferencia egyik fő célkitűzése az lett volna, hogy az észtekhez (Maapäev) és az ukránokhoz (Rada) felzárkózva létrehozzanak egy központi parlamentáris szervet, egy nemzetgyűlést (Saeima), amely a lett területek ügyeinek intézésében felső szinten hozhatott volna döntéseket. Az autonómia szükségességét illetően gyakorlatilag összpárti konszenzus alakult ki, és abban is viszonylag nagy volt az egyetértés, hogy a lett nép válassza meg

³¹ Päts miniszterelnököt június 16-án tartóztatták le, majd internálótáborba zárták.

³² 1919-ben vezérőrnaggyá léptették elő.

³³ BRÜGGEMANN 2006: 213, 218; HIDEN 2002: 8; KURSİETIS 2018: 2–3, 22; MINNIK 2015: 39; RAUCH 1994: 34, 38, 42.

³⁴ A lettországi szocialista pártok a forradalom idejére két részre oszlottak: egy radikálisabb, forradalmi szárnyra, amely internacionalista elveket vallott; és egy mérsékelt, demokratikusabb szárnyra, amely aztán a függetlenség kivívásában játszott fontos szerepet. Az utóbbi képviselője a Lett Szociáldemokrata Munkáspárt (Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija) volt, amely a függetlenségi korszak kezdetének legerősebb pártjává vált. A radikális és a mérsékelt szárny közötti szakítás évekig tartott, nagyjából 1918 májusára fejeződött be. A politikai jobboldal, akárcsak északi szomszédjuk esetében, több erőközponttal rendelkezett: a vidéki földművesek képviseletét a Parasztövetség (Zemnieku savienība) látta el, míg a Keresztény Nacionalista Párt a protestáns egyházra, a magasan képzett csoportokra és az üzleti világ képviselőire tudott támaszkodni. Lásd RAUCH 1994: 64–66; SWAIN 1999: 667–668; VARDYS 1979: 326–327.

a nemzetgyűlését, általános, titkos, egyenlő és közvetlen választáson, nemre való tekintet nélkül. Ennek ellenére a konferencia eredeti céljait nem tudta elérni, ugyanis a pártok közti politikai viszályok,³⁵ amelyek a másik kulcsfontosságú szerv, az alkotmányozó gyűlés létrehozása körül alakultak ki, végül ellehetetlenítették a parlamentáris szerv felállítását. Szintén komoly fejtörést okozott a résztvevőknek, hogy tulajdonképpen hogyan is kezeljék az akkor még Oroszországhoz tartozó Latgale régiót, illetve hogy miként lássák el azon területek képviselőit, amelyek német megszállás alatt álltak.³⁶

A lett területek jövőjével kapcsolatos elgondolások mindenestre gyorsan átalakultak az év második felében. Az orosz ideiglenes kormány által beígért változások ugyanis nem a tervek szerint történtek, ráadásul a Kerenszkij-offenzíva kudarcba fulladt, így a kormány belföldi presztízse csorbát szenvedett. Ezen fejlemények hatására a balti politikusok körében egyre népszerűbbé váltak azok a korábban marginális elképzelések, hogy ne az Oroszországon belüli autonómiára törekedjenek, hanem egyenesen váljanak ki a birodalomból, és független államként létezzenek tovább. Az ötletet a lett Nemzeti Demokrata Párt karolta fel először, ám hamarosan más pártok körében is népszerűsége telt szert.

Komoly hatalmi viszályok után november 17–19. között Valgában ült össze a Lett Ideiglenes Nemzeti Tanács, amely világnézetileg meglehetősen változatos képet mutatott.³⁷ A tanács követelte a nem sokkal korábban hatalomra kerülő szovjet kormánytól, hogy Latgalét csatolják Lettországhoz, illetve hogy népszavazás dönthesse az ország belső rendjéről. Hogy megakadályozza az állam elszakadását, a szovjet Népbiztosok Tanácsa december 14-én beleegyezett, hogy Latgalét Lettországhoz csatolják. A nemzeti tanácsot viszont nem kívánták önálló hatalmi szervként elismerni, és megpróbálták felszámolni. Az azonban titokban tovább működött Petrográdban, és már egyre inkább az antant felé orientálódva 1918. január 30-án kikiáltotta az ország függetlenségét.

A politikai élet a németek által megszállt területeken sem szűnt meg. Riga elfoglalását követően a szociáldemokraták és a polgári pártok összefogásából létrejött a Demokratikus Blokk, amely szeptember végén, október elején kimondta Lettország függetlenségét. A német kormányzat azonban sem az ország önállóságát, sem a Demokratikus Blokk létjogosultságát nem ismerte el, és csakhamar hozzákezdett a lett politikusok letartóztatásához.

A letteknek az önálló államiság megvalósulására egészen a világháború végéig, ennél fogva a megszállás befejeződéséig kellett várniuk. 1918. november 17-én megalakult a Lett Népi Tanács, amely másnap Rigában kikiáltotta a független Lett Köztársaságot, miniszterelnöknek pedig a Parasztszövetség egyik vezetőjét, Kārlis Ulmanist nevezte ki.³⁸

³⁵ A viszályok többé-kevésbé a jobboldal-baloldal tengely mentén zajlottak, olyan értelemben, hogy sem a radikális, sem a mérsékelt baloldal nem tudott megegyezni a polgári pártokkal.

³⁶ BENNETT 2017: 22; EZERGAILIS 1977: 162–164.

³⁷ A nemzeti tanácsban 13 politikai szervezet 26 küldöttje jelent meg.

³⁸ KURSĪETIS 2018: 2–3; RAUCH 1994: 29–34, 43.

Egy szép új világ tervei

A nemzeti önrendelkezés internacionalista alternatívája

A népek önrendelkezésének joga már a háború korai szakaszában népszerű lett bizonyos politikai szereplők körében. Az 1915 szeptemberében a svájci Zimmerwaldban 11 ország 38 baloldali küldöttjével megtartott titkos találkozón a résztvevők kiáltványt fogadtak el, amelyben hangsúlyozták, hogy a háború utáni területi viszonyoknak a nemzetek önrendelkezésén kell alapulnia.³⁹ A világháború vége felé az internacionalizmus eszméjét még nem társították egyes-egyedül a kommunista ideológiához. A baloldalon jelen lévő számos más szereplő, így az anarchisták, a szindikalisták, a szocialisták és a szakszervezetek jelentős része is magáénak érezte a gondolatot, hogy az internacionalizmus keretei között kell majd az új, a kapitalizmus igazságtalanságaitól megszabadított világot létrehozni.⁴⁰

A bolsevik vezetés, amely nem feledkezett meg a zimmerwaldi kiáltvány szellemiségéről,⁴¹ 1917. október 25-én a Szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusán egyik első intézkedésként kinyilvánította, hogy biztosítani fogja a népek önrendelkezéséhez való jogát. November 15-én elfogadták az Oroszország népeinek jogairól szóló deklarációt, amely kijelentette, hogy az ország nemzetiségei egyenlők, a népeknek önrendelkezési joguk alapján lehetőségük van önálló állam alapítására, eltöröltek mindennemű nemzetiségi és vallási korlátozást, illetve biztosították a népek önálló fejlődésének lehetőségét. Ennek gyakorlatilag egyenes ági folytatása volt, amikor 1918 januárjában Oroszországot nemzetiségi alapon föderális állammá alakították, és ez a tendencia a polgárháború alatt is kitartott.⁴²

Érdemes esetünkben kitérni arra, hogy miközben a nemzetközi szocialista nézőpont szerint a társadalmi problémákat nem etnikai, hanem osztályalapon kell megközelíteni és megoldani, a Baltikumban (is) az osztályalapú és a nemzetiségi elkülönülés akaratlanul összefonódott az évszázadok folyamán. Ez különösen igaz volt a balti németiségre, de kisebb részben a helyi orosz és zsidó közösségekre is. Ennélfogva az 1917–1920 közötti események kapcsán sokszor nehéz megállapítani, hogy a korábbi német és orosz gazdasági és politikai elittel történő leszámolásra szociális vagy nemzetiségi alapon került-e sor. Valószínűsíthető azonban, hogy különböző mértékben ugyan, de mindkét tényező szerepet játszott ebben.⁴³

A nemzeti önrendelkezés liberális alternatívája

Bár a népek önrendelkezésének jogát az orosz bolsevikok hirdették ki először, világszerte ismertté és népszerűvé csak Woodrow Wilson amerikai elnök révén vált. Wilson, aki

³⁹ ALY 2019: 107–108.

⁴⁰ CSOMA 2017: 111.

⁴¹ Lev Davidovics Trockij konkrétan a kiáltvány egyik megszövegezője volt, de maga Vlagyimir Iljics Lenin is részt vett a zimmerwaldi találkozón.

⁴² GYÓNI 2009: 79.

⁴³ ALENIUS 2004: 33.

értesült a nemzetközi eseményekről, látott fantáziát a baloldal szándékaiban, és a népek önrendelkezésének elméletét beemelte a saját tizennégy pontos békeprogramjába, amelyet 1918. január 8-án mutatott be a kongresszusban. Wilson számára a népek önrendelkezésének joga sok mindent jelenthetett: az államhatárok igazságos meghúzását, modern demokratikus intézményeket, a jogállamiság biztosítását, a nemzetközi szereplők helyzetének igazságos rendezését, de ami a legfontosabb, tartós békét a népek egymás mellett éléséhez.

Az azonban, hogy ez mennyire szerteágazó és bármely diplomáciai szereplő jó szándékán túlmutató feladat volt, nagyon hamar világossá vált. Egyrészt, mint kiderült, világszerte sokkal több nemzetiség kapott lehetőséget ezáltal arra, hogy saját államot követeljen magának, mint azt valószínűleg Wilson elnök eredetileg gondolta. Másrészt éppen Wilson európai szövetségesei, Nagy-Britannia és Franciaország nyert így erkölcsi támaszt ahhoz, hogy Kelet- és Dél-Európa ellenséges domináns hatalmainak helyén baráti kis- és középhatalmak sorát hozza létre. Maga Robert Lansing amerikai külügyminiszter is azon az állásponton volt, hogy az elnök minden jó szándéka ellenére a népek önrendelkezésének joga ilyen formában csak olajat önt a nemzetiségek közötti gyűlölködés amúgy is lángoló tüzére.⁴⁴

Németország balti politikája a világháború alatt

A világháború számos német politikai csoportosulásnak lehetőséget teremtett arra, hogy aktualizálja azon terveit, amelyek a béke idején megvalósíthatatlannak tűntek. Az olyan militáns pángermán szervezetek, mint amilyen az Össznémet Szövetség (All deutscher Verband) is volt, nyíltan kiálltak a határok mielőbbi és minél jelentősebb kitolása mellett. A szövetség egyik szószólója, Heinrich Claß *Zumdeutschen Kriegsziel* (A német háborús célról) című brosjúrájában már nem sokkal a háború kirobbanása után, 1914 szeptemberében síkra szállt Oroszország feldarabolásáért, illetve azért, hogy a Baltikum, Lengyelország és Ukrajna területeit már eleve lakosságuk nélkül (!) csatolják Németországhoz.⁴⁵ Ez semmi mást nem hordozott magában, mint ezen térségek nem német lakosságának tömeges kitelepítését és elűldözését.

Bár a világháború alatt a német vezetés némileg megoszlott Oroszország-politikáját illetően,⁴⁶ abban egyetértés volt a felek között, hogy Oroszország nyugati és déli peremvidékein németbarát bábállamok sorát kell létrehozni. Éppen ezért mindenütt igyekeztek olyan helyi politikusokat felemelni, akik a német politikai ízlésnek megfeleltek. Ez szinte mindenütt konzervatív személyeket és pártokat jelentett.⁴⁷ A Baltikum meghódítása a német konzervatív elit és a Hadsereg Főparancsnokság (Oberste Heeresleitung – OHL) mellett számos gazdasági csoportnak is lehetőségeket kínált,

⁴⁴ ALY 2019: 108–109; FOGLESONG 1995: 114.

⁴⁵ ALY 2019: 55.

⁴⁶ Miközben a diplomata, köztük a külügyminiszter, Paul von Hintze admirális is, bizonyos körülmények között hajlandók lettek volna a bolsevikokkal való kiegyezésre, addig a katonai vezetés, a Soldateska egyértelműen monarchikus Oroszország mellett állt ki.

⁴⁷ A kevés kivétel egyike volt Grúzia, ahol az ottani balközép mensevikekkel sikerült megegyezni. Lásd HALÁSZ 2005: 70–71; HÍDEN 2002: 5.

mivel a helyi jelentős kikötővárosok megszerzése által közvetlen tengeri kapcsolatok jöhettek volna létre Svédországgal és Finnországgal.⁴⁸

Meg kell jegyezni továbbá, hogy a német konzervatív körök is megosztottak voltak a balti kérdéssel kapcsolatban. Maga Theobald von Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár is aggodalmát fejezte ki a térség teljes annexiójával kapcsolatban, meglátása szerint ugyanis ezzel végképp félredobnák azt a bismarcki külpolitikai célkitűzést, hogy Németország a Baltikummal kapcsolatban tradicionálisan jó viszonyt ápoljon Oroszával. Ráadásul a német alkotmányjogi szabályozás kifejezetten rosszul állt hozzá az új területek birodalomhoz való csatolásához. Sokkal jobban örült volna, ha a balti térség inkább egyfajta ütközőzónaként funkcionált volna, amely ugyanakkor közvetetten német befolyás alatt áll.⁴⁹

Noha a német csapatok lett területeket 1915 májusa, észt területeket pedig 1917 szeptembere óta tartottak megszállás alatt, a Baltikum teljes elfoglalása csak a háború utolsó évében valósult meg. Hogy felgyorsítsa az 1918. januárban Breszt-Litovszkban megkezdődött béketárgyalásokat, a német hadvezetés február 18-án felrúgta az érvényben lévő tűzszünetet, és másnap a 8. hadsereg tovább folytatta az előretörést a régióban: Tartu február 24-én, Tallinn február 25-én, míg Narva március 4-én került német kézre és ezzel 160 kilométer távolságra Petrográdtól. A sikeres előretörések megtették a hatásukat, és a Népbiztosok Tanácsa jobbnak látta, ha beáldoz bizonyos területeket, mintsem hogy kockára tegye a forradalmi rendszer fennmaradását. Az ekkor kialakult frontvonalakat március 3-án a breszt-litovszki béke keretében kvázi konzerválták.

Érdekes, hogy bár az egyik oldalon a németek megszerezték Kurlandot, a fontos ipari és tengeri kereskedelmi központot, Tallinnt, illetve Saaremaa szigetét, a másik oldalon Livónia és Észtország többi része hivatalosan továbbra is Szovjet-Oroszország kezében maradt, és ott a németek csupán rendfenntartási tevékenységet folytattak. Az eredeti megállapodások szerint ezekről a területekről később a lakosság bevonásával, annak egyetértésével kellett volna dönten. Gyakorlatilag viszont egy augusztus 27-én Berlinben megkötött kiegészítő szerződés révén ezek a kormányzóságok is a Reichhez kerültek.⁵⁰

A német megszállási politikára végig negatívan hatott az a tény, hogy a megszállók nem a többségi észt és lett lakosságra, hanem a helyi németekre kívántak támaszkodni, és a tárgyalásokat is főképp a balti német képviselőkkel folytatták. Ennek révén még a szovjet uralomnál is kevésbé voltak figyelemmel a lakosság autonómiaigényeire. A helyi szovjet vezetők között ugyanis legalább, még ha az oroszokhoz képest kisebbségben is, voltak észt tagok, akiket a lakosok a „sajátjaiknak” érezhettek.⁵¹

A Baltikumban azonban a német megszállók nemcsak a helyi német nemességre tudtak számítani, hanem a hasonlóan konzervatív beállítottságú orosz és fehérorosz földbirtokos rétegre is, amely a bevonuló német katonaságban potenciális védelmet látott a szovjet uralommal szemben, ráadásul a német megszállók nem idegenkedtek a forradalom előtti birtokrendszer restaurációjától sem. A német politikusok egyébként

⁴⁸ HIDEN 2002: 3.

⁴⁹ HIDEN 2002: 5.

⁵⁰ BENNETT 2017: 27; HIDEN 2002: 4; MINNIK 2015: 38–39; RAUCH 1994: 35, 38.

⁵¹ BRÜGGEMANN 2006: 213; RAUCH 1994: 37.

is jobbnak gondolták, ha kiépítenek egy baráti orosz hatalmi bázist, ugyanis tartottak attól, hogy a szovjet hatalom megdöntése után a régi-új elit teljesen az antant befolyása alá fog kerülni, és esetleg folytatni akarja majd a háborút Németország ellen.⁵²

A rendezetlen megszállás és az elfoglalt területek magukra hagyása itt sem tarthatott örökké, így a német hadvezetés elkezdte megszervezni a maga helyi közigazgatási határait. Ennek keretében hozták létre a Felső-Keleti Terület (Land Ober-Ost) nevű megszállási övezetet, amely Kurlandon kívül Litvániát, illetve a suwałki, a białystoki és a hrodnai (lengyelül: Grodno) körzetet foglalta magában.⁵³ Ennek a területi egységnek kellett a helyiekből felállítania olyan munkásszázlőaljakat, amelyek a helyi erdő- és mezőgazdálkodásban kvázi kényszermunkájuk révén hozzájárulhatnak a német háborús szükségletek kielégítéséhez. Az Ober-Ost ezenkívül felelős volt a helyi adminisztráció, oktatás és egészségügy működtetéséért, illetve a – katonai szempontból is rendkívül fontos – infrastruktúra fejlesztéséért.

Kurlandra egyébként számos prominens mint jövőző kolóniára tekintett, ahova a harcok befejeztével a veteránokat kívánták letelepíteni.⁵⁴ Ennek elősegítése céljából a helyi német nemesség 1917. szeptember 22-én határozatot fogadott el arról, hogy a terület egyharmadát a létrehozandó német paraszttelpek rendelkezésére bocsátják. Ezt a gyakorlatot hamarosan követték a livóniai és észtsországi német nemesek is.⁵⁵

A németek viszonylag későn láttak hozzá a terület belügyi igazgatásának rendezéséhez. Az Egyesült Tartományi Tanács Adolf Pilar von Pilchau báró elnökletével csak 1918. november 7-én választotta meg a kormányként funkcionáló régenstanácsot. Azt, hogy a régenstanácsban viszonylag magas volt az észtek és a lettek aránya,⁵⁶ valószínűleg arra lehet visszavezetni, hogy a németek érzékelték a kedvezőtlen hadi és politikai fejleményeket, és ezért az év közepétől elkezdtek a külügyminisztériumban (Auswärtiges Amt) olyan helyi rendezésen dolgozni, amely a vereség esetén sem lehetetlenítené el sem a birodalmi befolyás, sem a balti német kulturális és gazdasági hegemonia fenntartását.⁵⁷

A német megszállás időszaka meglehetősen kellemetlen emlékeket hagyott a helyi lakosságban: a gyarmatosítási politika – amelyhez a helyi parasztsok földjeit is ki kívánták sajátítani – nyilvánosságra kerülése, a többségi társadalom igényeinek figyelmen kívül hagyása, az életkörülmények érezhető romlása, a lakossággal szembeni önkényeskedés és atrocitások,⁵⁸ illetve a terület anyagi és nyersanyagkészleteinek

⁵² HALÁSZ 2005: 212–213.

⁵³ Ennek folytán a Baltikumon kívül a mai lengyel és fehérorosz területekre is mélyen benyúlt.

⁵⁴ Az ötletet először Max Sering vetette fel 1915 szeptemberében, aki az 1880-as évek óta aktívan foglalkozott a német lakosságnak a birodalmon belüli áttelepítésével, hogy ezáltal germanizálják a nem német populációt. Bár terveit eredetileg a poseni (lengyelül: Poznań) és a nyugat-poroszországi lengyelség elnémetesítése, illetve ezen területek etnikai németekkel történő feltöltése céljából dolgozta ki, koncepcióit viszonylag könnyen át lehetett ültetni a Baltikumra. Lásd NELSON 2011: 9–13.

⁵⁵ HIDDEN 2002: 4; RAUCH 1994: 37.

⁵⁶ A négy német mellett három észts és három lett is helyet kapott.

⁵⁷ HIDDEN 2002: 9–11; RAUCH 1994: 40.

⁵⁸ 1918 februárjának utolsó napjait a kortárs észtek egy része csak „fehér hétként” emlegette. A megszállás gyakorlatilag az önkényes feljelentgetések hullámát indította el, amelyben nemcsak a hatalomba visszakerült balti nemesek, hanem a többségi észts lakosság is komoly szerepet kapott, ugyanis vélt vagy valós szovjetszimpatia alapján gyakorlatilag bárkit letartóztathattak. Egyes számítások szerint a német megszállás alatt Észtsországban kb. ötezer embert zártak börtönbe, és közülük kb. négyszázat kivégeztek.

kifosztása csak tovább erősítette az amúgy is széles körben jelenlévő germanofób hangulatot.⁵⁹

A szembenálló felek

A nemzeti hadseregek kialakítása a Baltikumban

A cári rendszer az 1874-es hadügyi reformtól kezdve következetesen elzárkózott attól, hogy nemzetiségi alapon hozzon létre nem orosz alakulatokat a hadseregben. Ezt a tendenciát az 1915-ös események állították meg, amikor is a német csapatok meglehetősen gyorsasággal tudtak előretörni a Baltikumban.⁶⁰

Mivel az orosz katonai vezetés megfigyelései alapján a lett katonák a más nemzetiségűeknél nagyobb fegyelemmel és kitartással rendelkeztek, egyfajta jutalomként beleegyeztek, hogy 1915 augusztusától szintisztán lett lövészalakulatokat hozzanak létre, amelyeknél a vezénylet nyelvének is a lettet tették meg. A kezdeti két zászlóaljat rövid időn belül nyolcra bővítették, és a háború végére ezeket már mind ezredekké fejlesztették. Ezen alakulatok a Daugava menti orosz állások védelmében vettek részt a következő években. Az 1917. februári forradalmat követően azonban viszonylag rövid úton bolsevik befolyás alá kerültek,⁶¹ ennél fogva a hatalomra jutó polgári kormányok nem tudtak rájuk támaszkodni.

Érdemes itt összehasonlításaként megjegyezni, hogy míg a lett alakulatok megalkotását maguk a lett politikusok is támogatták, mondván, hogy saját otthonuk védelmének tudatában jobban fognak teljesíteni, addig az észti politikusok kezdetben elzárkóztak az észti csapatok szervezésétől, attól tartva, hogy mivel az észtek lakta területek nem voltak érintettek a harcokban, esetleg éppen a keleti front legveszélyesebb részeinek egyikében vetik majd be őket. Így viszont, hogy eleve szétszórta, több osztagnál szolgáltak, nagyobb volt az esélyük a túlélésre. Olyan észti nemzetiségi alakulatok felállítására, amelyek létrejöttét maguk az észti politikusok is támogatták, egészen 1917 tavaszáig kellett várni, amikor is a német előretörések már észti területeket is veszélyeztettek. Az ideiglenes kormány hadügyminisztere, Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij ugyan beleegyezett ebbe, ám az eredetileg tervezett két ezredből végül csak egyet állítottak fel,⁶² hadosztállyá történő bővítésük pedig csak 1917 decemberében valósult meg. Mivel az észti alakulatok többsége – a lett lövészeketől eltérően – a német megszállás ideje alatt is szülőföldjén maradt, a bolsevikok lényegesen kisebb befolyást tudtak rájuk gyakorolni, így a Vörös Hadseregbe is kevesebben léptek be.⁶³

⁵⁹ MINNIK 2015: 39; RAUCH 1994: 38–39.

⁶⁰ Ez természetesen nem jelentette azt, hogy egyáltalán ne lettek volna nem oroszok a cári hadseregben. Egyes források szerint a világháború alatt az orosz haderőben 100 ezer észti és 130 ezer lett szolgált, közülük 10 ezer észti elesett. Lásd BALKELIS 2018: 158.

⁶¹ Az 1917-es forradalmak előtt a lett területeken a szociáldemokraták számítottak a legerősebb politikai frakciónak, akik egyrészt elutasították a cári rezsimet, másrésztől változtatni akartak azon, hogy a balti németek kezében volt a földterületek többsége. 1917 folyamán a szociáldemokrata párton belül a bolsevik frakció került többségbe, és ez komolyan befolyásolta azt, hogy a lett katonák ki mellé állnak egy belháború esetén. Az események részletes kronológiáját lásd EZERGAILIS 1972; JANSEN 1986: 72, 78–79.

⁶² Ennek állomáshelye előbb Rakvere (németül: Wesenberg), majd Haapsalu (németül: Hapsal) lett.

⁶³ BRÜGGEMANN 2006: 218–219; RAUCH 1994: 28, 32; SWAIN 1999: 671.

Egyébiránt a baltikumi függetlenségi háborúban katonailag meglehetősen heterogén viszonyok alakultak ki: egyszerre vettek részt bennük a mindenkori kormányok által megszervezett reguláris hadseregek, helyi vagy országos jelentőségű partizánalakulatok és önvédelmi milíciák, illetve a nemzeti kormányokkal – olykor csak félhivatalosan – együttműködő paramilitáris alakulatok. Utóbbiak közül a jelen időszakban kiemelkedett az észti Nemzetőrség (Omakaitse), amelyet 1917-ben hoztak létre, hogy a forradalmak által keltett zűrzavarban rendet tegyen, de az 1918. februári német bevonulást követően aktívan segédkezett a szovjet párttagok és aktivisták letartóztatásában is. Ennek ellenére, mivel köztudott volt az észti ideiglenes kormányhoz való hűsége, a németek 1918. február végén feloszlatták, és csak november 11-én alakulhatott újjá Észti Védelmi Liga (Kaitseliit) néven.⁶⁴

A balti államok seregeire általánosságban igaz volt az állítás, hogy a paramilitáris szervezetek létrejötte előbb valósult meg, mint a reguláris haderők felállítása. 1919 elején tipikus állapot volt, hogy a tisztek létszáma mind a reguláris, mind a félkatonai alakulatokban meghaladta a legénységét. A személyi állomány kiképzetlensége, illetve a súlyos fegyver- és ellátmányhiány miatt az államok folyamatosan rá voltak szorulva más külföldi hatalmak anyagi és tanácsadói segítségére.⁶⁵

A születőben lévő Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg

1917 októberében a bolsevikok úgy kerültek hatalomra, hogy közben már nem igazán volt hadsereg, amely az államot meg tudta volna védeni belső és külső ellenségeitől. A cári idők tömeghadserege már leginkább csak papíron létezett. A katonaság nagymértékű belső eróziója már röviddel az 1917. februári forradalom után megindult, amikor is a főként a parasztság köréből verbuvált katonák sietve hazaindultak, mivel attól tartottak, hogy kimaradnak az ideiglenes kormány által beígért földosztásból. A folyamatot csak tovább erősítette, hogy bár az új kormányzat tett lépéseket a demokratikus átalakulás felé, továbbra is folytatni kívánta a háborút, ami viszont mind a katonaság, mind a lakosság körében népszerűtlenné tette.⁶⁶

A szovjet kormány, a Népbiztosok Tanácsa a vörösgárdista osztagok segítségével számos belföldi ellenfelével le tudott számolni, ám a központi hatalmak jól szervezett tömeghadseregeivel nem tudta felvenni eredményesen a harcot. Ezért döntött úgy, hogy a munkásság és a parasztság széles rétegeinek mozgósítása révén létrehozza saját reguláris haderejét. 1918. január végén alapították meg a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereget, amelyet eleinte önkéntesekkel akartak feltölteni, ám február közepéig kevesebb mint 50 ezren jelentkeztek.⁶⁷

A bolsevikok ezzel egy időben a világháborús hadifoglyok között is toborozni kezdtek, akiket a béke és a nemzeti önrendelkezés jelszavával sikerült is csatlakozásra bírniuk. Ráadásul így jobb ellátáshoz juthattak, mint ha hadifogolytáborban maradtak volna. Mivel azonban ez sem bizonyult elegendőnek az ország határainak védelméhez

⁶⁴ BALKELIS 2018: 155–156, 161; MINNIK 2015: 39.

⁶⁵ BALKELIS 2018: 168.

⁶⁶ CSOMA 2017: 110.

⁶⁷ CSOMA 2017: 103; HALÁSZ 2005: 7; SPAHR 1998: 24–26.

és a belső ellenségek legyőzéséhez, május 29-én a Népbiztosok Tanácsa engedélyt adott rá, hogy a Vörös Hadsereg szükséges emberállományát sorozással töltsék fel.⁶⁸

Ezen a ponton érdemes hosszabb kitérőt tennünk a Vörös Hadseregen belül azoknak a lett lövészeknek a bemutatására, akiknek, mint látni fogjuk, sorsdöntő jelentőségük volt nemcsak a balti államok belpolitikai helyzetének alakulásában, hanem tágabban magának az oroszországi polgárháborúnak a kimenetelében. Ezeknek a katonáknak a többsége⁶⁹ 1918 elején menekült Oroszországba, mivel az előrenyomuló német csapatok februárban Livóniát is elfoglalták. A lett lövészek oroszországi – majd szovjet-oroszországi – presztízsét jól mutatja a tény, hogy 1918. április 13-án a lett lövészhadosztály (röviden: Latdivizija) az egyik első volt, amelyet a frissen alakult Vörös Hadsereg keretein belül felállítottak. Ennek élére Jukums Vācietis⁷⁰ ezredes, az 5. lett lövészrezd parancsnoka került,⁷¹ aki 1918. szeptember 6. és 1919 júliusa között a Vörös Hadsereg főparancsnoki posztját is betöltötte.⁷²

A lett lövészek tevékenysége szerves részét képezte az oroszországi polgárháborúnak, ugyanis a bolsevikok szívesen vetették be őket a zavargások és felkelések elfojtására.⁷³ Az októberi forradalom alatt e lövészek a Baltikumban kulcsfontosságú vasúti pályaudvarokat foglaltak el, nehogy az ideiglenes kormányhoz hű alakulatok Petrográdba juthassanak.⁷⁴

⁶⁸ JANSEN 1986: 71, 78.

⁶⁹ A lett lövészrezdek összlétszámát sajnos csak becsülni lehet, és a pontos számok meghatározását nagyban megnehezíti, hogy az évtizedek alatt mind a szovjet, mint az antibolsevista emigráns történetírás szerette a saját politikai szájze szerint értékelni az eseményeket. Ennélfogva a lett alakulatok összlétszáma 1918 őszén 14 és 24 ezer között, míg 1920 nyarán 8 és 18 ezer között mozgott. Az emigráns orosz nacionalisták hajlamosak voltak a lett lövészek, de úgy általában valamennyi internacionalista fegyveres csoport (legyen az akár kínai, koreai, lengyel, balkáni, nem légiós cseh vagy magyar) erejét felnagyítani, ezzel is legitimálva azt a szemléletet, hogy az orosz népre tulajdonképpen csak kívülről erőltették rá a kommunizmust. A másik oldalon a szovjet történetírásnak azért kellett kihangsúlyoznia az internacionalista intervenciók szerepét, mert ezzel is be akarták mutatni a határokon átvélő ideológiai barátság történelemformáló szerepét. Egyébiránt az 1920-as adatok azt mutatják, hogy az orosz etnikumuk aránya a Vörös Hadseregben majdnem 80% volt, miközben az összlakosságon belül alig több mint 50%. A maradék 20%-ba tehát minden más beletartozik, az internacionalisták és a több mint száz másik oroszországi nemzetiség képviselői egyaránt. Lásd JANSEN 1986: 75–77.

⁷⁰ Vācietis neve, bár rendre előkerül a korai Vörös Hadsereggel foglalkozó munkákban, számos formában megtalálható attól függően, hogy a lett, az orosz vagy a német fonetikus írásmódot vagy az angolosított változatot vették-e át. Így találkozhatunk például Jukums Vācietis (RAUCH 1994; WHITE 1994), I. Vācietis (SWAIN 1999), I. I. Vatsietis (JANSEN 1986), illetve Joakim Joakimovics Vatszetisz (SPAHR 1998) változattal.

⁷¹ William J. Spahr hivatkozott könyvének magyar fordításában mind Vācietis, mind a lett lövészalakulatok litvánként szerepelnek, ám ez bizonyosan csak elírás.

⁷² JANSEN 1986: 73; RAUCH 1994: 44; SPAHR 1998: 77.

⁷³ Ott voltak Fehéroroszországban, amikor 1918 januárjában Józef Dowbor-Muśnicki tábornok egy lengyel hadtest élén felkelést robbantott ki, majd februárban a Don-vidéken Alekszej Makszimovics Kalegin atamán, lovassági tábornok fehér haderői ellen folyó harcoknál, de bevetették őket még a jaroszlavi, a ribinszki és az izsevszk-votkinszki felkelésben is, illetve a Volga vidékén a Cseh Légióval szemben. Ezen alakulatok tartották fenn a rendet Petrográdban, illetve védelmezték az új kormányzat ülését a Szmolnij Intézetben, de 1918 januárjában is lett lövészeket alkalmaztak a bolsevikok, hogy a Tauriai-palotában székelő alkotmányozó gyűlést feloszlassák, valamint hogy az ezt követő tüntetéseket szétverjék. Szintén a lett lövészek adták a Kreml őrségét 1918 márciusától, amikor is a bolsevikok új fővárosnak Moszkvát nevezték ki. Továbbá amikor 1918 júliusában a baloldali eszerek, akiket finn önkéntesek is támogattak, felkelést robbantottak ki Moszkvában, a bolsevikoknak csak a helyben tartózkodó, Vācietis ezredes vezette lett lövészalakulatok, illetve egy Kun Béla irányította nemzetközi alakulat bevetésével sikerült azt leverniük.

⁷⁴ GĖRMANIS 1973:237–240; JANSEN 1986: 72–73; SPAHR 1998: 28; SWAIN 1999: 671–672.

Az orosz fehér mozgalom és hadseregei

A fentebbieken túl említést kell tennünk a balti függetlenségi háborúk – és egyben az orosz polgárháborúk – egy további fontos szereplőjéről, az orosz fehér mozgalomról. Az előzőekben ismertetett szereplőkkel ellentétben az orosz fehérek nem rendelkeztek sem egységes államszerkezettel, sem domináns párttal, sem központosított katonai irányítással. Esetükben sokkal inkább helyi vagy regionális jelentőségű kormányzatokról, illetve a nekik névlegesen alárendelt reguláris katonaságról – illetve sokszor inkább csak tiszti különítményekről – beszélhetünk, amelyek idővel szinte mindenhol kormányuk fejére nőttek, és aktívan befolyásolták azok kormányzati tevékenységét és világnézeti összetételét. Ezen katonai-politikai szereplők egyrészt, némi túlzással, a szélrőzsa minden irányából közrefogták az Oroszország magterületeit uraló szovjet hatalmat, másrészt viszont egymással is folytonosan viszálykodtak a legfőbb hatalom megszerzéséért.

Bár az orosz fehér mozgalom helytől és időtől függően a centristáktól a liberálisokon és konzervatívokon át a szélsőséges reakciókig viszonylag széles politikai skálát fedett le, valamennyiüket áthatotta az a típusú erős nacionalista szellem, amely mereven ragaszkodott „az egy és oszthatatlan Nagy Oroszország” (*jegyijnaja i nyegyelimaja Velikaja Rosszija*) ideáljához.⁷⁵ Az orosz fehér mozgalom prominens döntéshozói ennél fogva alapvetően az erősen centralizált kormányzati modellt tekintették ideálisnak. Ennek tükrében következetesen elzárkóztak a nemzetiségi függetlenedés vagy Oroszország föderális átalakításának ötletétől. Világnézetükbe legfeljebb a korábbiakhoz képest kibővített önkormányzati jogkörök, illetve esetleg a regionális autonómiák fértek bele.⁷⁶

Ami a Baltikumot illeti, 1918 nyarán a németek beleegyeztek abba, hogy az orosz fehérek Pszkov környékén létrehozzanak egy helyi jelentőségű fegyveres erőt. Októberre sikerült is felállítani egy ilyen alakulatot Északi Hadtest (Szevernij korpusz) néven, amely főként orosz különítményesekből, illetve a háború során ejtett hadifoglyokból állt, és a parancsnoki posztját Alekszandr Vandam tábornok töltötte be. A hadtest felállítása viszont nagyon lassan haladt, ugyanis mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az csupán a németek kiszolgálója lesz, és pont emiatt még az orosz nacionalisták is ódzkodtak a belépéstől.

Az 1918. novemberi német összeomlás kellemetlenül érintette az Északi Hadtest vezetését, lévén a hadtest patrónus nélkül maradtak. Ennek korrigálására az időközben leváltott Vandam tábornok utódja, Nyef ezredes már inkább a britek felé próbált orientálódni. A súlyos novemberi helyzetet csak tovább tetézte, hogy a szovjet kormány semmisnek nyilvánította a breszt-litovszki békét, majd rövid úton nekilátott az elvesztett balti területei visszafoglalásához. A szovjet támadás november 25-én kiszorította Pszkovból a még ekkor is csak kb. három-négyezer fős hadtestet, amely kénytelen volt Észtország területére hátrálni.⁷⁷

Az orosz fehér mozgalomnak gyakorlatilag létezése alatt folyamatos nehézséget okozott, hogy az ország legtöbb fegyvergyára a bolsevikok által uralt központi

⁷⁵ HALÁSZ 2005: 35.

⁷⁶ HALÁSZ 2005: 124–125; MACMILLAN 2005: 281.

⁷⁷ Geoffrey Bennett idézett könyvében az Északi Hadtestet helytelenül Északnyugati Hadseregként említi. Bár való igaz, hogy utóbbit az Északi Hadtestből hozták létre 1919 folyamán, a szóban forgó időszakban ez még nem történt meg. Lásd BENNETT 2017: 37; HALÁSZ 2005: 213–214; RAUCH 1994: 42; SPAHR 1998: 56; WHITE 1994: 1359.

területeken helyezkedett el, így tagjai folyamatosan rá voltak szorulva a külföldi hadianyag-szállítmányokra.⁷⁸

Tanácsköztársaságok a Baltikumban

Az Észtországi Munkáskommün felemelkedése és bukása

1918 novemberében és decemberében, a német veszély (látszólagos) elmúltával, a szovjet hadvezetés élt a lehetőséggel, és csapataival mélyen behatolt Észtország területére. A november 22-én Narva felé meginduló szovjet 7. hadsereg első rohamait a hátramaradt német alakulatoknak, illetve főként önkéntesekből és diákokból álló észt csapatoknak még sikerült visszaverniük, ám 29-én a város szovjet kézre került, miután haditengerészek szálltak partra a Narva folyó torkolatánál lévő Narva-Jõesuunál (németül: Hungerburg). Az észt bolsevikok nem tétlenkedtek, és Jaan Anvelt vezetésével még aznap kikiáltották az Észt Munkáskommünt (Eesti Töörhva Kommuun),⁷⁹ amelyet Szovjet-Oroszország december 7-én hivatalosan elismert. Ennélfogva Észtországban (is) az a helyzet állt elő, hogy két kormányzat is magát tekintette az állami főhatalom birtokosának.

A szovjet előretörés 1918 végén még sikeresnek volt mondható: miután a németek november 25-én átengedték Pszkovot a szovjeteknek, a támadás az északival párhuzamosan déli irányból is megindulhatott, amelyben fontos szerep jutott a lett lövészalakulatoknak. December 21-én Tartut, 24-én pedig a fontos vasúti csomópontnak számító Tapát foglalták el, és Tallintól is már csak 30-50 kilométerre voltak. A Tallinnban székelő észt kormánynak csak a helyszínen lévő brit hadihajók, az orosz Északi Hadtest⁸⁰ erői, az észtországi németekből álló Balti ezred (Baltenregiment),⁸¹ valamint finn önkéntesek⁸² hathatós segítségével sikerült a szovjetek offenzíváját megfékeznie.⁸³

Meg kell jegyeznünk, hogy az észt bolsevikok el akarták kerülni azt, hogy a lakosság idegen hódítóként tekintsen a Vörös Hadseregére, ezért igyekeztek elérni, hogy a Narva elleni támadás során minél nagyobb számban vessenek be észt állományú

⁷⁸ MACMILLAN 2005: 118.

⁷⁹ A névválasztás nem volt véletlen, ugyanis az észt kommunisták így akartak tisztelegni az 1871-es párizsi kommün emléke előtt.

⁸⁰ Megjegyzendő, hogy a Konstantin Päts vezette ideiglenes kormány kezdetben sokkal kevesebb figyelmet fordított a Vörös Hadseregére, mint a november végétől Pszkov felől az országba hátráló orosz Északi Hadtestre. Ennek oka abban keresendő, hogy az észt kormány feltételezte, a még mindig az ország területén tartózkodó német egységek meg fogják állítani a vörösök támadását. Mikor azonban világossá vált, hogy a német katonaságra már rövid távon sem lehet számítani, december 7-én egyezséget kötött az Északi Hadtest vezetésével, hogy ezentúl közösen fognak harcolni a Vörös Hadsereg ellen. Emellett, hogy a németek fegyverei ne kerülhessenek a vörösök birtokába, az észt kormányzat saját csapataival Daugavpils környékén megkezdte a német katonák lefegyverzését, ami viszont több alkalommal fegyveres összetűzésekre torkollott. Az OHL végül maga hozott döntést arról, hogy a kivonás alatt lévő 8. hadsereg fegyverzetének egy részét szétosztja az észt és az orosz fehérek között, hogy azok ne kerüljenek a kommunistákhoz. Lásd BRÜGGEMANN 2006: 219; WHITE 1994: 1359.

⁸¹ Az eredetileg kászálólméretű alakulat az észtországi németiség egyfajta saját önvédelmi szerveződése volt. Bár az észt lakosság nem kevés gyanakvással tekintett a helyi németiségre, a Päts-kormányzat november 27-én mégis engedélyezte a csapat megszervezését. A Rakverében frissen felállított alakulatot Constantin. von Weiss parancsnoksága alatt szinte azonnal bevetették a Narva környéki harcokban.

⁸² A harcokban részt vevő egyik brit parancsnok, Bertram S. Thesiger kapitány szerint január 2-án a hajóikon kb. 500 finn önkéntest szállítottak Tallinnba. Thesiger visszaemlékezését idézi: BENNETT 2017: 46.

⁸³ BENNETT 2017: 37; FOGLESONG 1995: 108; HIDDEN 2002: 18; KURSİETIS 2018: 3; MINNIK 2015: 40; RAUCH 1994: 40–42.

alakulatokat.⁸⁴ Mivel ez létszámbeli gondokba ütközött, ahol kellett, az észti lövész-ezredeket is oroszokkal töltötték fel.⁸⁵

A balti kommunisták maguk is tisztában voltak a helyi lehetőségeikkel: a viszonylag iparosodott lett területeken lényegesen nagyobb támogatottságot élveztek, mint Észtországban, ahol néhány ipari központon (Tallinn és Narva) kívül a lakosság inkább elutasítóan állt hozzájuk.⁸⁶ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kommünnek semmi esélye sem volt a többségi lakosság szimpátiájának elnyerésére, sőt kifejezetten vonzó üzeneteket is felsorolhatunk vele kapcsolatban: Ezek a háborúskodások befejezése, internacionalista keretek között működő önálló nemzetállam, a nagybirtokrendszer felszámolása, valamint ezzel együtt a balti németiség politikai és gazdasági hatalmának megtörése.⁸⁷

A hatalma megszilárdítása és a belső ellenségei kiiktatása érdekében a kommün is hajlandó volt a terror és az erőszak eszközéhez nyúlni. Szovjet mintára területi alapon bizottságokat hoztak létre, amelyek egy-egy adott város vagy megye⁸⁸ területén fejtették ki a tevékenységüket, a belügyi népbiztos, Johannes Käsper alá rendelve. Ezen rendőri és belbiztonsági feladatokat ellátó szervek személyi állománya főként észtekből állt, ám a vezetők és a nyomozók javarészt a szovjet Rendkívüli Bizottság (Csrezvicsajnakomisszija – Cseka)⁸⁹ keretéből érkeztek, elsődleges célpontjaik pedig a balti német nemesség, az egyházi személyek, a „szürke bárók” néven illetett gazdag parasztok, a német hadsereggel kollaborálók, illetve az észti kormány és az Omakaitse/Kaitseliit tagjai és szimpatizánsai lettek.⁹⁰

A munkáskommün hatalma közelről sem volt teljes, ugyanis csak az ország keleti és déli részein tudta tevékenységét kifejteni, ráadásul folyamatosan a Vörös Hadsereg segítségére szorult. Az 1918 végi sikeres előrenyomulások 1919 elején folyamatos visszavonulásokba⁹¹ csaptak át: január 14-én kénytelen voltak feladni Tartut, a hónap közepén elveszett a fővárosa, Narva, majd nem sokkal később Võruis. Különösen heves harcok alakultak ki a Tartu–Valga-vasútvonal mentén, amelyet a védekező lett lövészcsapatok csak nehezen voltak hajlandók feladni.

Február 1-re a kommün gyakorlatilag teljesen kiszorult Észtországból. A helyzeten az sem tudott változtatni, hogy február 16-án Saaremaa szigetén kommunista felkelés tört ki, azt ugyanis egy hét alatt teljesen leverték. A kommün vezetése ugyan pár hónapig még létezett szovjet területen, ám április elején hivatalosan feloszlatták.⁹²

⁸⁴ Ezt jól szemlélteti, hogy a narvai harcok oroszánrészt vállaló szovjet 6. hadosztály állományába két észti lövészezred (a viljandi és a tartui) is tartozott.

⁸⁵ Az észti főparancsnokság 1919. februári megállapításai szerint bár az akkor Észtország területén harcoló 35 szovjet ezred közül négy nevében az „észti” szó szerepelt, ezek legénységét „csupán” 25–75%-ban tették ki az észtek. Lásd BRÜGGEMANN 2006: 218; RAUCH 1994: 44.

⁸⁶ RAUCH 1994: 44.

⁸⁷ BRÜGGEMANN 2006: 214–215.

⁸⁸ Narvában, Tartuban, illetve Võru és Viru megyében fel is állítottak ilyen bizottságot, a tervezett Viljandi és Pärnu megyei létrehozására azonban már nem volt lehetőségük.

⁸⁹ Teljes nevén: Összoroszársági Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra.

⁹⁰ A kommün működése alatt 2500 embert tartóztattak le, háromnegyedüket politikai indokkal. A kivégzettek számát 650–700 körülre teszik, ennek kb. kétharmada közép- vagy felsőosztálybeli, 10%-a pedig köztörvényes bűnöző volt. Lásd MINNIK 2015: 40–42.

⁹¹ Az észti kormányerők offenzívájában kb. 2500 reguláris fegyverest, illetve jelentős számú partizánt vetettek be a vörösökkel szemben.

⁹² Taavi Minnik hivatkozott cikkében a kommün hivatalos feloszlását június 5-re teszi. Lásd BRÜGGEMANN 2006: 214; MINNIK 2015: 42; RAUCH 1994: 42–44.

A Lett Szocialista Szovjetköztársaság kálváriája

Miután Németország 1918 novemberében aláírta a fegyverszünetet, és megkezdte csapatai kivonását a megszállt területekről, a bolsevikoknak lehetőségük nyílt a lett területekre történő bevonulásra. 1918 decemberében a Vörös Hadsereg livóniai támadása⁹³ – amelyhez nagyszámban alkalmaztak lett lövészalakulatokat⁹⁴ – viszonylag ambiciózusnak volt mondható, és kezdetben látványos sikereket tudott elérni. Az első csoportosításnak Pszkovon, Valgán (németül: Walk), Valmierán (németül: Wolmar) és Cēsisen (németül: Wenden) át Riga irányába kellett törnie, a másodiknak Zilupén (németül: Rosenau) keresztül Liepājā (németül: Libau) kellett elfoglalnia, a harmadiknak pedig Polack és Daugavpils bevétele után szintén Liepāja irányába kellett haladnia.

1. ábra: A Baltikum térképe, 1914–1922

Forrás: Nagy Béla szerkesztése

⁹³ A vörösök Lettországon tevékenykedő erőit 1918 decemberében kb. 12 ezer főre, 1919 januárjában pedig kb. 20 ezer főre teszik. Lásd BENNETT 2017: 47–48.

⁹⁴ Akárcsak Észtország esetében, itt is fontosnak tartották, hogy a lakosság felszabadítóként és ne megszállóként tekintsen rájuk. Lásd WHITE 1994: 1363.

Valgát, amelyet a lett kommunisták egy időre a székhelyükké tettek, december 18-án foglalták el, és egy héttel később Valmiera is a kezükre került. A szovjet csapatok azonban Kurlandon át déli irányban tovább törtek előre, és januárban a harcok már litván területeken is folytak. Ennek az volt a célja, hogy Vilniuson keresztül Németországot elérve az ottani kommunistákkal teremtsenek összeköttetést, és ezzel is elősegítsék a világforradalom megvalósulását. 1919. január 3-án Vācietis csapatai bevonultak Rigába, és elűzték a Kārlis Ulmanis vezette polgári kormányt, amely így az ország délnyugati részére volt kénytelen hátrálni, és új székhelyének a fontos kikötővárost, Liepājāt tette meg. A szovjet offenzívát csak január végén, Ventspilsnél (németül: Windau) sikerült megállítani.⁹⁵

A Lett Szocialista Szovjetköztársaságot 1918. december 14-én kiáltották ki Moszkvában a lett kommunisták. A kormányfő a korábbi szovjet-orosz igazságügyi népbiztos, Pēteris Stučka lett, aki az 1918. évi első szovjet alkotmány egyik kidolgozója és a breszt-litovszki szovjet delegáció tagja is volt. Ennek is köszönhető, hogy a lett szovjetköztársaság alkotmánya a szovjet-oroszt vette alapul. Szovjet-Oroszország ezt az államot december 22-én ismerte el.

Stučka egyrészt szoros államközi kapcsolatokat kívánt kialakítani Szovjet-Oroszországgal. Ezt tükrözte, hogy a lett kormányban nem hoztak létre külön külügyi népbiztosságot, illetve hogy a két ország közti azonos pénzügyi és valutarendszerben gondolkodtak. Másrészt viszont a lett kommunisták saját államuk belügyeiben – főleg az agrárszektor és a szakszervezetek tekintetében – széles körű autonómiát kívántak maguknak fenntartani, ami a lett szociáldemokrácia föderalista hagyományai egyértelmű folytatásának tűnik.⁹⁶

A lett szovjetkormány népszerűségét jelentősen csökkentette, hogy nem sikerült javítania az életkörülményeket, ami elsősorban a városi élelmiszer-ellátásban, illetve az országban elszabadult terrorban és az erőszakos kisajátítások sorozatában nyilvánult meg. Ez utóbbiak kétségkívül kaotikusabbnak tűntek az első nagyjából két hónapban, amikor is a spontán jellegű atrocitásokban a lakosság szélesebb rétegei vettek részt. Január közepétől ez a helyzet megváltozott: a terror továbbra is jelen volt, ám a kormány igyekezett centralizálni és a saját szerveinek hatáskörébe vonni azt. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy miközben a 1917. októberi forradalom utáni erőszakhullám elsősorban a német elit tagjait érintette, addig a lett szovjetköztársaság fennállása alatt a repressziók már nemzetiségre való tekintet nélkül kiterjedtek a vagyonosabb rétegekre, a polgárságra és az értelmiségre, bár tény, hogy a németek még ekkor is a politikai üldözés elsődleges célpontjai maradtak.⁹⁷

A radikális baloldalnak lényegesen nagyobb bázisa volt Lettországbán, mint Észtországban, támogatottsága azonban éppen hatalma idején látványos csökkenésnek indult. Ennek legfőbb oka a fent említett terroron kívül – északi szomszédjához hasonlóan – a mezőgazdasági kollektivizálás erőltetésében keresendő, amely ellenkezett

⁹⁵ FOGLESONG 1995: 108; JANSEN 1986: 73–74; KURSIETIS 2018: 4; RAUCH 1994: 41; WHITE 1994: 1365.

⁹⁶ Stučka egyébként nem tartotta hasznosnak az orosz bolsevikok nemzeti önrendelkezésről vallott nézeteit, mivel azok nem csengtek össze az internacionalizmus eszméjével. Elmondása szerint csak azért egyezett bele egy önálló lett szovjetköztársaság létrehozásába, hogy ellenségei ne vádolhassák a szovjet hatalmat azzal, hogy csupán hódítóként és megszállóként tevékenykedik. Lásd WHITE 1994: 1363, 1366.

⁹⁷ MININS 2015: 53–55; RAUCH 1994: 44–45; SWAIN 1999: 669–670.

a társadalom többségét kitevő parasztság érdekeivel, mivel az éppen a korábbi nagybirtokok szétosztásában reménykedett.⁹⁸

Bár január közepére a szovjeteknek sikerült Lettország jelentős részeit elfoglalniuk, nem várt nehézséggel kellett szembenézniük: a csapataik egy jelentős része szétszéledt. Ennek az volt az oka, hogy az alakulataik javarészt lett lövészek adták, akik ekkorra már igencsak belefáradtak a folyamatos harcokba, és a lett határt átlépve éltek az alkalommal, hogy hazatérjenek.⁹⁹ A szovjet vezetés, hogy mentse a menthetőt, elkezdte megmaradt csapatait Észtországba átcsoportosítani, ahol is az észt hadsereg a vártnál nagyobb ellenállást fejtett ki.¹⁰⁰

Németország nem engedi a Baltikumot

A bolsevikellenes harc mint a nagypolitika erkölcsi igazolása

Az 1918. novemberi fegyverszünet magával hozta a Baltikumban tartózkodó német 8. hadsereg bomlását is, és megkezdődött a mielőbbi hazatérést követelő katonatanácsok (Soldatenrat) felállítása. Miközben a hadsereg többsége visszaindult az anyaországba, több kisebb-nagyobb alakulat továbbra is a helyszínen maradt, mivel nem kívánták feladni a nehéz küzdelmek árán megszerzett területeket. Ezekből a birodalmi csapatokból szervezték meg a Vasdandárt (Eiserne Brigade).¹⁰¹

Noha a németek világháborús veresége egyértelmű volt, a német hadsereget (Reichswehr) még nem írták le teljesen. A november 11-ei fegyverszünet 12. cikkelye értelmében ugyanis a német csapatok egészen addig a Baltikumban maradhattak, amíg a szövetségesek úgy nem értékelik, hogy a helyi kormányzatok képesek országuk védelmére és igazgatására, és ennél fogva a német katonai jelenlétre a továbbiakban már nincs szükség.¹⁰² Ez leginkább arra volt visszavezethető, hogy a több mint négy évig tartó világháború ellenére 1918 végére a szövetségesek – elsősorban a britek és az amerikaiak – a porosz militarizmusban kisebb veszélyt láttak, mint a bolsevizmusban, és ennek fényében hajlandók voltak bizonyos fokú engedményeket tenni a németeknek.¹⁰³ Ez egybeesett az OHL azon akaratával, hogy a nyugati vereséget keleti győzelemmel kompenzálják, és addig halasszák csapataik kivonását a térségből, ameddig csak lehetséges.¹⁰⁴

Minden germanofób érzelem ellenére az észt és a lett polgári pártok nem repes-tek az örömtől, amikor világossá vált, hogy a háborút veszített Németország ki fogja vonni csapatai többségét a Baltikumból, ez ugyanis lehetővé tette a szovjeteknek, hogy ismét bevonuljanak a térségbe. Ezt látszott erősíteni, hogy november 11-től

⁹⁸ VARDYS 1979: 329–330.

⁹⁹ A bolsevikok népszerűsége már 1918 végén érezhetően megcsappant, amikor is a német sereg elkezdett kivonulni a Baltikumból, illetve létrejött a független Lettország. Akik viszont kitartottak a bolsevikok mellett, azok a polgárháború végéig fegyverben maradtak. Lásd JANSEN 1986: 79.

¹⁰⁰ SULLIVAN 1976: 125.

¹⁰¹ BENNETT 2017: 27; SULLIVAN 1976: 124; WHITE 1994: 1358.

¹⁰² Ennek a diplomáciai kiharcolásában kiemelkedő szerep jutott a jobbközép Német Centrumpárt (Deutsche Zentrumspartei) politikusának, Matthias Erzbergernek, aki a fegyverszüneti megállapodást is aláírta.

¹⁰³ FOGLESONG 1995: 108, 125; HÍDEN 2002: 12–13; MACMILLAN 2005: 281; RAUCH 1994: 43–44; WAITE 1969: 99–103.

¹⁰⁴ WAITE 1969: 98; WHITE 1994: 1360.

az I. Ivanov tábornok parancsnoksága alatt álló kb. háromezer fős szovjet 6. hadosztály Észtország keleti határánál gyülekezett, november 13-án pedig a szovjet kormányzat hivatalosan is semmisnek nyilvánította a breszt-litovszki békét.¹⁰⁵

1918. december elején a szovjet csapatok behatoltak Észtországba és Lettországba. Tekintettel arra, hogy a lettek gyakorlatilag képtelenek lettek volna feltartóztatni a Riga felé tartó szovjet alakulatokat,¹⁰⁶ a német csapatok jelenléte sokaknak nagyon is szerencsésnek tűnt.¹⁰⁷ Ez azonban nem egyformán vonatkozott a két balti államra: az észtek, akiket a háborús pusztítás és megszállás kevésbé sújtott, és akik saját haderejük felállításában előrébb tartottak, inkább a német csapatok kivonását preferálták volna, akikre mint „idegen” behatolókra, illetve régi-új gyarmatosítókra tekintettek.¹⁰⁸ Ezzel szemben a lettek – lévén, hogy esély sem volt egy helyi szövetséges intervencióra, és mivel a toborzást is csak az ország kisebbik részére tudták kiterjeszteni – jobb híján eltolták volna a német alakulatok kivonásának időpontját.¹⁰⁹ Ugyanakkor a németekhez való viszonyulásuktól függetlenül mindkét ország küldöttjei igyekeztek kieszközölni az antantnál hazájuk megsegítését.¹¹⁰

Visszatérés a Baltikumba

A Baltikumba kirendelt német polgári főbiztos, August Winnig¹¹¹ december 29-én tető alá hozott egy megállapodást Ulmanis lett miniszterelnökkel. Ennek értelmében a lett kormány állampolgárságot ígért valamennyi önkéntesnek, aki legalább két hétig¹¹² hajlandó volt aktív szolgálatot vállalni a bolsevizmus ellen az ország területén folytatott harcban.¹¹³

¹⁰⁵ Mivel a Vörös Hadsereg vezetése el kívánta kerülni a németekkel történő komolyabb összecsapásokat, általában csak azokra a területekre vonult be, amelyeket a németek már kiűrtettek. A 8. hadseregnél megalakult katonatanács is igyekezett az evakuálást békésen lefolytatni. A gyakorlatban törekedtek a két fél között egy kb. 10 kilométeres távolságot fenntartani. Lásd MINNIK 2015: 39; RAUCH 1994: 40; WHITE 1994: 1364.

¹⁰⁶ Mivel az ország javarészt kommunista irányítás alá került, Ulmanis kormánya komoly nehézségekkel szembesült a saját fegyveres erő létrehozása terén, ráadásul december folyamán egy sor kisebb-nagyobb lázadás zajlott a csapatok körében. 1919. február 2-ig csupán egy kisebb katonai köteléket sikerült megszerveznie Jorgis Zemītāns százados vezetésével, és azt is csak Észtország területén. Edlund ezredes parancsnoksága alatt ugyan folyamatban volt egy svéd önkéntesek alkotta alakulat felállítása, ám ennek felfegyverzése és kiképzése anyagi nehézségekbe ütközött.

¹⁰⁷ December 19-én még mindig kb. 40 ezer német katona tartózkodott Rigában és környékén, akik azonban igyekeztek hazatérni, Ulmanis miniszterelnök pedig tartott tőle, hogy az így hátramaradt nehézfegyverzet és felszerelés a vörösök kezére kerül majd. Lásd BENNETT 2017: 47, 73; KURSIETIS 2018: 4; RAUCH 1994: 37, 48; WAITE 1969: 100–101.

¹⁰⁸ BRÜGGEMANN 2006: 211–212.

¹⁰⁹ FOGLESONG 1995: 125; HIDDEN 2002: 15; KURSIETIS 2018: 4.

¹¹⁰ Az Ulmanis-kormányzat a bolsevikok visszaveréséhez szeretne volna elérni, hogy az antant 10 ezer katonából álló hadosztályt küldjön Lettországba. Lásd BENNETT 2017: 30, 72.

¹¹¹ A szociáldemokrata Winniget 1918 októberében az akkori birodalmi kancellár, Miksa badeni herceg azzal bízta meg, hogy alakítson ki jó kapcsolatokat Németország és a balti államok között. A választása azonban enyhén szólva nem volt túl szerencsés, ugyanis Winnig már 1915 elején is, párttársai megdöbbenésére, támogatta a baltikumi hódításokat. Lásd WAITE 1969: 101.

¹¹² Robert G. L. Waite idézett könyvében négy hét szerepel.

¹¹³ Azt, hogy ez a német–lett megállapodás már a megszületése idején is mennyire népszerűtlen volt a lett társadalom körében – lévén, hogy egyértelműen a világháborús német gyarmatosítási politika egyenes folytatását látták benne –, jól szemlélteti, hogy a szociáldemokraták ennek hatására kiléptek a nemzeti tanácsból, december 30-án pedig a már felállított három lett lövészszázad egyike fellázadt. Lásd FOGLESONG 1995: 125; HIDDEN 2002: 15; MACMILLAN 2005: 281–282; RAUCH 1994: 43–44; WAITE 1969: 103–104.

Bár Riga 1919. január legelején szovjet kézre került, az önkéntesek toborzása Németországban megindult, csak hogy nem a megállapodásnak megfelelően. A német toborzók ugyanis olyan ígéretek is hangoztattak, hogy az önkéntesek Lettországból fejenként 90 hektár földbirtokot (!) is kapnak, ahol letelepedhetnek majd. Bár a lett kormány semmi ilyesmit nem jelentett ki, a promóció megtette a hatását, és rövid időn belül több ezren jelentkeztek baltikumi szolgálatra. A jobboldali csoportok körében egyébként is volt belső készlet az efféle aktivitásra: a keletről jövő „vörös veszedelemmel”, illetve a „német kultúra” eltírásának rémképeivel sokakat lehetett mozgósítani. A német kormány szintén rábólintott a baltikumi intervencióra, mivel tartott attól, hogy a Kelet-Poroszország közelében zajló események esetleg Németországra is kiterjedhetnek. Az önkéntesek többsége az 1. tartalék gárdahadosztály állományába került, de gyakran közvetlenül valamely félkatonai szabadcsapathoz (Freikorps) jelentkeztek. Ennek kapcsán a katonák sokkal inkább tekintették úgy, hogy ők az aktuális parancsnokukra esküdtek fel, nem pedig a hadsereg által megvetett weimari kormányra.¹¹⁴

Az összes, Baltikumban tevékenykedő német csapatot az 1919 januárjában Kolbergben felállított Északi Határőr Hadsereg-főparancsnokság (Armee Oberkommando Grenzschutz Nord – OKN) alá, Ferdinand von Quast tábornok parancsnoksága alá osztották be. A hadjáratban részt vevő alakulatok parancsnoka Rüdiger von der Goltz gróf, vezérőrnagy lett, aki néhány hónappal korábban még Finnországban irányította a német intervenciók erőket.¹¹⁵

Von der Goltz február 1-jén¹¹⁶ érkezett meg Liepājába, ahonnan elsősorban keleti irányú támadásokat tervezett foganatosítani. Ehhez rendelkezésére állt a német VI. tartalékhadtest, amely magában foglalta a balti németek saját, Alfred Fletcher őrnagy által irányított önvédelmi szervét, a Balti Véderőt (Baltische Landeswehr),¹¹⁷ a Vasdandár kibővítésével létrejött, Josef Bischoff őrnagy¹¹⁸ parancsnoksága alá tartozó Vashadosztályt (Eiserne Division), valamint az 1. tartalék gárdahadosztályt. Mivel a Vörös Hadseregtől ekkorra már csak gyenge fegyveres ellenállásra lehetett számítani, a február második hetében meginduló támadás gyors sikereket tudott elérni: március 1-jére a part menti területek Liepājától északra egészen Ventspilsig német fennhatóság alá kerültek.¹¹⁹

¹¹⁴ SULLIVAN 1976: 124–125; WAITE 1969: 104–107.

¹¹⁵ HIDDEN 2002: 16–17; RAUCH 1994: 46; SULLIVAN 1976: 125.

¹¹⁶ John Hiden idézett könyvében az érkezés dátumaként február 2-át jelöli meg.

¹¹⁷ A Balti Véderőt az 1918. november 11-ei fegyverszünet után kezdték el megszervezni. December 7-én August Winnig és Jānis Zālītis lett védelmi miniszter megállapodott abban, hogy a véderő állományát a német katonaság készleteiből fegyverzik fel. Egyes források szerint december 19-én létszáma kb. 700 főt tett ki. A decemberi harcok azonban súlyos veszteségeket okoztak az alakulatban, amelynek a harci morálja is érezhetően leromlott. Ezt jól példázza, hogy Riga 1919. január 3-ai feladása után az osztag katonái visszavonulás közben még fosztogatni kezdtek, és felgyújtották a város egyes részeit. Fletcher őrnagy január végén vette át a parancsnokságot, és egyből nekilátott a lett tisztai állomány németekre történő lecserélésének (február közepére már csak a tisztek kb. ötöde volt lett). Fletcher irányítása alatt került sor a Balti Véderő átszervezésére is: a korábbi alakulatokat kisebb, vegyes fegyvernemű csoportokká alakították, amelyek képesek voltak önállóan tevékenykedni.

¹¹⁸ Bischoff őrnagyot a königsbergi Keleti Főparancsnokság (Oberkommando Ost) január 11-én küldte a Baltikumba, hogy segítkezzen a szabadcsapatok megszervezésében. A Balti Véderőtől eltérően a parancsnoksága alatt álló Vashadosztályt hagyományos katonai struktúra szerint állították fel, és létszáma az offenzíva idejére már meghaladta a 14 ezer főt.

¹¹⁹ BENNETT 2017: 47–50; HIDDEN 2002: 15–18; RAUCH 1994: 43; SULLIVAN 1976: 126; WAITE 1969: 109–111.

A diplomácia lohol az események után

A párizsi békekonferencia

A győztes hatalmak egyöntetűen el akarták kerülni a bolsevizmus terjedését. Ez volt az egyik oka annak, hogy – ellentétben az újonnan alakult államokkal – a szovjet vezetés nem kapott meghívást a párizsi békekonferenciára, ugyanis a szövetségesek úgy vélték, hogy azáltal legitimálnák, és egyben teret engednének saját országaik szélsőbaloldali mozgalmainak is. Ennek ellenére félhivatalos és nem hivatalos csatornákon a szövetségesek fenntartottak bizonyos fokú kapcsolatot a szovjet kormánnyal.

Oroszország diplomáciai képviseletét a politikai széttöredezettség is nagyban nehezítette: míg az ország középső területeit vörösök, addig peremterületeit vagy fehérek, vagy függetlenedni vágyó államok uralták, a frontok folyamatos mozgása miatt pedig nem lehetett rögzített államhatárokkal rendelkező országokról beszélni. Párizsban ugyan összeült a meglehetősen vegyes összetételű Orosz Politikai Értekezlet, amely Oroszország képviseletét kívánta ellátni, ezt azonban fehérek csak helyi-közzel, a bolsevikok pedig egyáltalán nem voltak hajlandók támogatni.¹²⁰

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a békekonferencia alatt nem alakult ki egységes nézet Oroszországgal kapcsolatban. Az egyik oldalon David Lloyd George – és részben Wilson elnök is –, látva, hogy a tengeri blokád nem roppantotta össze a szovjet vezetést, és mivel nem kívánta országát egy újabb költséges és véres konfliktusba belesodorni, az oroszországi felek közti párbeszéd megkezdését támogatta. A másik oldalon helyezkedtek el a bolsevikellenes katonai intervenciót szorgalmazók, akiknek a legmarkánsabb képviselője a brit hadügyminiszter, Winston Churchill, illetve az antant főparancsnoka, Ferdinand Foch marsall volt, és akik mögé felsorakoztak a brit konzervatívok és az oroszországi befektetéseit féltő francia középosztály. A harmadik oldalon álltak azok a szakszervezetek és baloldali mozgalmak, amelyek Szovjet-Oroszországban történelmi lehetőséget láttak arra, hogy a világot a kapitalizmus igazságtalanságaitól megszabadítsák.¹²¹

A francia elit

A francia diplomácia és maga Georges Clemenceau miniszterelnök is rendkívül negatívan viszonyult az oroszországi eseményekhez és különösen a lenini kormányzathoz. Clemenceau szemében a breszt-litovszki béke megkötése, amely révén Németország katonái százezreit tudta átcsoportosítani keletről a nyugati frontra, nem volt több a korábbi francia szövetséges elárulásánál. Az amúgy is barátságtalan viszonyt csak tetézte, hogy a bolsevik vezetés megtagadta az Oroszország által korábban felvett kölcsönök kifizetését, amelyekben pedig a francia hitelezőknek kiemelkedően nagy részüket volt.¹²²

¹²⁰ ALSTON 2006: 26; MACMILLAN 2005: 103.

¹²¹ ALSTON 2006: 27; HIDDEN 2002: 13; MACMILLAN 2005: 103–105.

¹²² MACMILLAN 2005: 97–98, 101.

Ennek ellenére a francia kormány Oroszországot érintő – és ennél fogva balti – politikája az észti és a lett függetlenségi háború alatt is rendkívül visszafogott maradt. Bár a francia politikai vezetés a szavak szintjén támogatta az intervenciót, és januártól kezdve néhány rombolót valóban a térségbe küldött, a gyakorlatban nem sokat tudott tenni. Franciaország a világháború alatt emberileg és anyagilag is kivért, így tevékenysége inkább csak a bolsevikellenes csoportok ellátására terjedt ki. Megfogalmazta viszont az egészségügyi kordon (*cordon sanitaire*) politikáját, amely révén támogatta a Kelet-Közép-Európában kialakuló kisállamok láncolatát, és ezzel egyszerre kívánt gátat szabni a nyugati irányú bolsevik és a keleti irányú német terjeszkedésnek.¹²³

1917 végétől kezdve Clemenceau több ízben felvetette, hogy Oroszországot érdemes lenne a szövetségesek között érdekszférákra osztani. Miközben francia részről sokkal fontosabbnak tartotta, hogy a jövőbeni Lengyelországot érintően szabad kezét kapjon, és ezáltal Németországot keleti irányból sakkban tudja majd tartani, a Baltikumot illetően beleegyezett volna, hogy az a britek befolyási övezetébe kerüljön.¹²⁴

A brit pragmatizmus

Noha a bolsevik vezetést Lloyd George brit miniszterelnök sem szívelte, francia kollégájánál mégis nyitottabban állt hozzá a kérdéshez. Véleménye szerint nem lett volna igazságos lépés a részükről, ha egy másik nemzetnek meg akarták volna szabni, hogy milyen kormányt állítson fel saját magának.¹²⁵

Megjegyzendő viszont, hogy a brit politika meglehetősen pragmatikusan viszonyult az oroszországi eseményekhez: igazán sohasem kötelezte el magát sem a centralizált Oroszország teljes restaurációja, sem az új utódállamok sorának létrehozása mellett,¹²⁶ a mindenkor hivatalos brit állásponton pedig nagyvonalakban kijelenthető, hogy gyakran eseményről eseményre, illetve személyről személyre változott. Ennek talán legeslegjobb bizonyítéka, hogy Nagy-Britannia az orosz polgárháború és a balti függetlenségi háborúk alatt egyszerre támogatta pénzzel és ellátmánnyal a restaurációpárti orosz fehéreket és a szeparatista balti kormányokat.¹²⁷

Ami a baltiakat illeti, ők a saját küldöttjeik¹²⁸ révén szintén igyekeztek minél hatásosabb lobbitevékenységet kifejteni országaik akceptálása érdekében. Működésük (részben) sikeresnek mondható, ugyanis a brit kormány 1918 folyamán mindkét országot de facto elismerte, amihez ráadásul szimbolikus időpontokat választott: Észtország elismerése március 3-án, a breszt-litovszki béke aláírásakor, Lettországot pedig november 11-én, a német fegyverszünet napján történt meg. Eme aktusoknak ugyanakkor sokkal nagyobb volt a szimbolikus, mint a gyakorlati jelentősége: a brit kormányzat ezáltal akarta a németek és a szovjetek tudtára adni, hogy nem nézi jó szemmel baltikumi jelenlétüket.¹²⁹

¹²³ BENNETT 2017: 73; MACMILLAN 2005: 107–108.

¹²⁴ BENNETT 2017: 77.

¹²⁵ MACMILLAN 2005: 102.

¹²⁶ HALÁSZ 2005: 223.

¹²⁷ ALSTON 2006: 27.

¹²⁸ Az észti küldöttséget Ants Piip, a lettet pedig Zigfrīds Meierovics vezette.

¹²⁹ ALSTON 2006: 25–26; HIDEN 2002: 9; RAUCH 1994: 40, 43.

A balti államokat érintő közvetlen katonai intervenció tekintetében a brit kormányzat kategorikusan nemleges álláspontra helyezkedett. Ugyanakkor egészen másként viszonyult a fegyverek és ellátmányok szállításához, illetve hogy ennek biztosítására hadihajókat küldjenek a térségbe. Ez utóbbival kapcsolatban viszont komoly aggályok merültek fel: a partvidék téli eljegesedése, a Balti-tengerbe telepített aknamezők, illetve Petrográdnál a vörös Balti Flotta közelsége.¹³⁰ A brit kabinet végül november 20-án rábólintott arra, hogy egy kisebb flottát küldjön a balti partokhoz Edwyn Alexander-Sinclair ellentengernagy parancsnoksága alatt, akit január elején Walter Cowan ellentengernagy váltott a posztján.¹³¹ A britek 1918 végéig mintegy 10 ezer puskát, illetve géppuskákat és nagy mennyiségű lőszert adtak át a két balti köztársaság kormányának. A további segélyezéssel kapcsolatban azonban fenntartásaik voltak. Amint azt kinevezésekor Cowan admirálisnak kifejtették, csak akkor kívánják tovább támogatni a balti államokat, ha azok életképesnek és stabilnak bizonyulnak. Annak megítélését, hogy ez megvalósul-e, Cowanra bízták.¹³²

Amint azonban azt korábban ismertettük, a Baltikumban zajló események nem kétszereplősek voltak, és az orosz fehér mozgalommal bizony számolni kellett. A britek Oroszországgal és a balti államokkal kapcsolatos diplomáciájának kialakításában különösen fontos szerep jutott James Simpsonnak, a Külügyminisztérium Politikai Hírszerző Osztálya (Foreign Office Political Intelligence Department) tagjának. Simpson rendszeres személyes kapcsolatban volt a balti delegációk vezetőivel, és viszonylag hamar a balti államok függetlenségének támogatójává vált. Ezen a vonalon továbbhaladva, hogy a jövőbeni független államok német és orosz/szovjet szomszédjaikkal szemben életképesek legyenek, pártolta egy Balti Liga létrehozását, amely föderális alapon kapcsolta volna össze Észtországot, Lettországot, Litvániát, Finnországot, és amelybe akár Svédországot és Norvégiát is be lehetett volna vonni.¹³³ Vele helyezkedett szembe munkatársa, Reginald „Rex” Leeper, aki éppen egy teljesen restaurált Oroszország létrehozásának szükségességéről próbálta meggyőzni a döntéshozókat.¹³⁴

Az amerikai idealizmus

Amerikai részről Wilson elnök álláspontját sokszor nehéz meghatározni: békét és nemzeti önrendelkezést akart, ugyanakkor – Orosz-Lengyelország lecsatolását leszámítva – nem kívánta feldarabolni Oroszországot, hanem azt egy demokratikus, népképviselői alapuló államként szerette volna látni, amely egyben egy egységes felvevőpiacot jelentett volna az amerikai befektetések számára. Ennek tükrében nem pártolta sem

¹³⁰ Bár a Balti Flotta a forradalmat követő időszakban közel sem volt csúcsumban, lévén üzemanyag-, lőszer- és létszámiánnyal küszködött – különösen a tisztek terén, akik többségét a forradalmak során a legénység vagy megölte, vagy elűldözte –, egy modern (*dreadnought*) és egy régebbi (*pre-dreadnought*) csatahajója, egy cirkálója, valamint rombolói és tengeralattjárói még így is félelmetes ellenfélle tették bármely ellensége számára.

¹³¹ A brit kötelék öt könnyűcirkálóból, kilenc rombolóból és hét aknaszedő hajóból állt. Megjegyzendő, hogy a szovjet hírszerzés ennél lényegesen nagyobb brit flottáról számolt be, amelyet hat régebbi csatahajó, két csatacirkáló, két monitor, nyolc könnyűcirkáló és húsz romboló alkot. Lásd BENNETT 2017: 31–33, 38–39, 53.

¹³² BENNETT 2017: 70–71.

¹³³ Egy ilyen balti(–skandináv) szövetség ötlete a brit diplomácia körében nem volt új keletű, hiszen hasonló elgondolások már 1918 januárja óta időről időre felmerültek.

¹³⁴ ALSTON 2006: 30–32; HIDDEN 2002: 9–10.

a balti államok, sem Ukrajna függetlenségét; ez utóbbit egyébként republikánus ellenfele, Henry Cabot Lodge szenátor támogatta.¹³⁵ Az amerikai politikusoknak ezzel együtt számolniuk kellett a közvéleménnyel, amely erősen ellenzett mindenféle katonai intervenciót Kelet-Európában, és amelyben az izolacionista hangok látványosan kezdtek felerősödni.¹³⁶

1918 novemberétől az amerikai diplomáciai vezetés körében egy olyan – a többi győztésétől lényegesen eltérő – gondolat kezdett kirajzolódni, amellyel egyszerre kívántak megoldani egy humanitárius és egy politikai problémát. Az ötlet lényege az volt, hogy egy jelentős segélymisszió keretében hatalmas mennyiségű élelmiszert juttassanak el az éhségtől sújtott Oroszországba, hogy ezáltal minél kevesebben radikalizálódjanak és keressenek támogatást a bolsevikok táborában. Ennek kiötlője William Christian Bullitt, a külügyminisztérium (State Department) munkatársa volt, de az elképzelést támogatta Wilson elnök személyes tanácsadója, Edward Mandell House ezredes is.¹³⁷ A segélyprogram (American Relief Administration – ARA) élére Herbert Hoover került, aki már a háború alatt részt vett Nyugat-Európa segélyezésében is, így rendelkezett tapasztalattal a területen. A wilsoni kormánzatnak végül 1919. január végén sikerült a kongresszusban és a szenátusban is megszereznie a programhoz szükséges támogatást, amelyre 100 millió dolláros keretet szavaztak meg.¹³⁸

A franciákhoz és a britekhez hasonlóan az amerikaiak sem kötelezték el magukat egyik harcoló fél mellett sem, így a humanitárius élelmiszer-szállítmányaik, illetve a – félhivatalosan megvalósuló – fegyverkereskedelem a bolsevikokon kívül gyakorlatilag minden más érintettre, azaz a balti nacionalistákra, az orosz fehérekre és a még mindig a térségben lévő német katonaságra is kiterjedt.¹³⁹

Kitekintés a jövőre

Amint azt a fentiekben láthattuk, a világháború lezárása korántsem jelentette a fegyveres küzdelmek végét Kelet-Európa ezen részén, sőt, a konfliktusok éppen hogy sokkalta bonyolultabbnak tűnhettek 1919 elején, mint pár hónappal korábban. Igazából semmi sem utalt arra, hogy a hön vágyott béke egyhamar beköszönt a térségben.

A korábban többé-kevésbé letisztult, kétszereplős, két nagy birodalom közti háborúskodásból egy sokszereplős, többdimenziós konfliktus kerekedett a Baltikumban, ahol egyrészt beszélhetünk egy nemzetiségek közti feszültségről (az észtek és lettek a balti németekkel szemben), másrészt egy politikai-ideológiai összecsapásról (az internacionalisták a nacionalistákkal szemben), harmadrészt pedig a nagyhatalmak közti erőszakos, az újabb területekért és gazdasági-kereskedelmi lehetőségeikért folytatott versengésről (Németország, a nyugati szövetségesek és Oroszország/

¹³⁵ FOGLESONG 1995: 114–115; MACMILLAN 2005: 105, 281.

¹³⁶ FOGLESONG 1995: 109.

¹³⁷ Itt meg kell jegyezni, hogy House ezredes – ellentétben például Lansing külügyminiszterrel – sokkal jobban aggasztotta egy reakciós Oroszország restaurálásának lehetősége, mint hogy a bolsevikok hatalmon tudnak-e maradni. Ennélfogva ő inkább azt szerette volna, ha Szibériából önálló köztársaságot alakítanak, az európai orosz területeken pedig három államot hoznak létre.

¹³⁸ ALSTON 2006: 27; FOGLESONG 1995: 109–111, 114.

¹³⁹ FOGLESONG 1995: 107–108.

Szovjet-Oroszország). 1919 februárjában tehát úgy állt a helyzet, hogy – az Észti Munkáskommünt leszámítva – még egyik fél sem szenvedett abszolút vereséget, és mindent igyekeztek megtenni azért, hogy végül ők kerüljenek ki győztesként.

Irodalomjegyzék

- ALENIUS, Kari (2004): Under the Conflicting Pressures of the Ideals of the Era and the Burdens of History: Ethnic Relations in Estonia, 1918–1925. *Journal of Baltic Studies*, 35(1), 32–49. Online: <https://doi.org/10.1080/016297703000000211>
- ALSTON, Charlotte (2006): 'The Suggested Basis for a Russian Federal Republic': Britain, Anti-Bolshevik Russia and the Border States at the Paris Peace Conference, 1919. *History*, 91 (1), 24–44. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-229X.2006.00357.x>
- ALY, Götz (2019): *Európa a zsidók ellen. 1880–1945*. Ford. Kerényi Gábor. Budapest: L'Harmattan.
- BALKELIS, Tomas (2018): Civilekből katonák. Paramilitáris mozgalmak a Baltikumban az első világháború után. In GERWARTH, Robert – HORNE, John (szerk.): *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Ford. Váradi Péter. Budapest: L'Harmattan, 155–174.
- BENNETT, Geoffrey (2017): *Freeing the Baltic 1918–1920*. Barnsley: Pen & Sword Books.
- BRÜGGEMANN, Karsten (2006): "Foreign Rule" During the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the „Estonian Worker's Commune". *Journal of Baltic Studies*, 37(2), 210–226. Online: <https://doi.org/10.1080/01629770608628880>
- CSOMA Lajos (2017): Világháború után világforradalom. In KATKÓ Márton Áron – KRAUSZ Tamás – MÉSZÁROS Zsófia (szerk.): *Világháború, világforradalom, világbéke?* Budapest: ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 101–117. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/37544>
- EZERGAILIS, Andrew (1972): The October Insurrection in Latvia. A Chronology. *Journal of Baltic Studies*, 3(3–4), 218–228. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777200000161>
- EZERGAILIS, Andrew (1977): The Latvian "Autonomy" Conference of 30 July 1917. *Journal of Baltic Studies*, 8(2), 162–171. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777700000161>
- FOGLESONG, David S. (1995): The United States, Self-Determination and the Struggle Against Bolshevism in the Eastern Baltic Region, 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 26(2), 107–144. Online: <https://doi.org/10.1080/01629779500000031>
- GATRELL, Peter (2017): War, Refugeedom, Revolution. Understanding Russia's Refugee Crisis, 1914–1918. *Cahiers du Monde Russe*, 58(1–2), 123–146. Online: <https://doi.org/10.4000/monderusse.10073>
- ĢERMANIS, Uldis (1973): Some Observations on the Yaroslav Revolt in July 1918. *Journal of Baltic Studies*, 4(3), 236–243. Online: <https://doi.org/10.1080/016297773000000261>
- GYÓNI Gábor (2009): Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In JUHÁSZ József – KRAUSZ Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában*

- 1989 után. Budapest: L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 77–92. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/44418>
- HALÁSZ Iván (2005): *A tábornokok diktatúrái – A diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimék az oroszországi polgárháborúban 1917–1920*. Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet. Online: www.russianstudies.hu/docs/tabornokok.pdf
- HENRIKSSON, Anders (1996): Minority Nationalism and the Politics of Gender: Baltic German Women in the Late Imperial Era. *Journal of Baltic Studies*, 27(3), 213–228. Online: <https://doi.org/10.1080/016297796000000061>
- HIDEN, John (2002): *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JANSEN, Marc (1986): International Class Solidarity or Foreign Intervention? Internationalists and Latvian Rifles in the Russian Revolution and the Civil War. *International Review of Social History*, 31(1), 68–79. Online: <https://doi.org/10.1017/S0020859000008063>
- KURSIETIS, Andris J. (2018): *Military Commanders of the Baltic States: Estonia, Latvia, Lithuania. 1918–1940*. Soesterberg: Aspekt Publishers.
- MACMILLAN, Margaret (2005): *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Ford. Barna Judit. Budapest: Gabo.
- MININS, Aldis (2015): Latvia, 1918–1920: A Civil War? *Journal of Baltic Studies*, 46(1), 49–63. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1009689>
- MINNIK, Taavi (2015): The Cycle of Terror in Estonia, 1917–1919: On Its Preconditions and Major Stages. *Journal of Baltic Studies*, 46(1), 35–47. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1009688>
- NELSON, Robert L. (2011): The Baltics as Colonial Playground: Germany in the East, 1914–1918. *Journal of Baltic Studies*, 42(1), 9–19. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.538511>
- RAUN, Toivo U. (1999): The Image of the Baltic German Elites in Twentieth-Century Estonian Historiography: The 1930s vs. the 1970s. *Journal of Baltic Studies*, 30 (4), 338–351. Online: <https://doi.org/10.1080/016297799000000161>
- SPAHR, William J. (1998): *Sztálin hadvezérei. A szovjet vezérkar 1917–1945*. Ford. Sziklai Hella. Budapest: Aquila.
- SULLIVAN, Charles L. (1976): German Freecorps in the Baltic, 1918–1919. *Journal of Baltic Studies*, 7(2), 124–133. Online: <https://doi.org/10.1080/016297776000000131>
- SWAIN, Geoffrey (1999): The Disillusioning of the Revolution's Praetorian Guard: The Latvian Riflemen, Summer–Autumn 1918. *Europe–Asia Studies*, 51(4), 667–686. Online: <https://doi.org/10.1080/09668139998840>
- URBAN, William (2003): *A teuton lovagok. A lovagrend hadtörténete*. Ford. Zvara István. Debrecen: Gold Book.
- VARDYS, V. Stanley (1979): Democracy in the Baltic States, 1918–1934: The Stage and the Actors. *Journal of Baltic Studies*, 10(4), 320–336. Online: <https://doi.org/10.1080/016297779000000331>
- VON RAUCH, Georg (1994): A balti államok története (1917–1940). In VON RAUCH, Georg – MISIUNAS, Romuald J. – TAAGEPERA, Rein: *A balti államok története*. Ford. Pálvölgyi Endre – Bojtár Péter. Budapest: Osiris–Századvég, 9–162.

- WAITE, Robert G. L. (1969): *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. New York: W. W. Norton & Company.
- WHITE, James D. (1994): National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal From the Baltic Area in 1918–19. *Europe–Asia Studies*, 46 (8), 1349–1369. Online: <https://doi.org/10.1080/09668139408412233>

Szilágyi-Kiss Hajnalka¹

A közösségvezérelt helyi fejlesztés elmélete és gyakorlata Irak északi területein a „korai felépülési” időszakban

Opportunities and Impact of Local Community Initiatives and Cooperation in the Northern Areas of Iraq during the “Early Recovery” Period

Absztrakt

A közösségek, civil szervezetek sok feladatot át tudnak vállalni az államtól az emberek felkészítésének tekintetében, hogy egyre inkább képesek legyenek humán szükségleteiket felismerni, és azokra válaszolni, veszély esetén védekezni. Ebben az anyagban arra keresem a választ, hogy a civil társadalom fejlesztése, a civil szereplők összefogása által hogyan valósultak meg projektek, és ezeknek milyen hatása lehet Irak 2017-ben felszabadított területein (Ninive, Anbár, Dijála, Bábil, Szaláh ed-Dín, Bagdad és Kirkuk kormányzóságban), illetve a Kurdisztáni Autonóm Régió területén a válság utáni „korai felépülési” időszakban.

Kulcsszavak: helyi közösségi kezdeményezés, közösségvezérelt helyi fejlesztés, Irak, civil társadalom, biztonság

Abstract

Communities and civil organizations can take over many tasks from the state in terms of preparing people so that they are increasingly able to recognize and respond to their human needs and defend themselves in case of danger. In this article, I am looking for

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem Hatstudományi Doktori Iskola, e-mail: kiss.hajnal76@gmail.com

an answer to how projects were carried out through the development of civil society and the cooperation of civil actors, and what effect these may have in the areas liberated in Iraq in 2017 (Nineveh, Anbar, Diyala, Babil, Salah ad Din, Baghdad and Kirkuk governorates) and in the Kurdistan Autonomous Region during the "early recovery" period after the crisis.

Keywords: local community initiatives, community lead local development (CLLD), Iraq, civil society, security

Bevezetés

Irakban a személyes segítségnyújtásnak van inkább hagyománya, az alulról önszerveződő közösségek leginkább a közös vallásgyakorlás révén jöttek létre.² Ezeknek a közösségeknek a leggyakoribb célja az összefogás és egymás segítése volt. Természetesen alakult ki a közös vallást gyakorlók között az, amit jelenleg kutatni igyekszem. Az emberek segítséget nyújtottak egymásnak, a rászorulóknak, hogy mindannyian biztonságban érezhessék magukat, és az alapvető szükségleteiket ki tudják elégíteni. Miért ne lehetne más közös érdek mentén összefogni és bármilyen kisközösségnek együttműködni annak céljából, hogy a közösség tagjainak személyes szükségletei be legyenek töltve, és nagyobb biztonságban érezhessék magukat? A humán biztonság fogalmát először 1994-ben az ENSZ Fejlesztési Programja (United Nations Development Program, UNDP) által megfogalmazott éves humán fejlődési jelentés³ használta. Ez a dokumentum összefoglalja a kapcsolódó elméletet, és a gyakorlati megvalósításra vonatkozóan is tartalmaz javaslatokat. Megteremtésének leghatékonyabb eszköze a megelőzés, és középpontjában az egyén áll.⁴ A UNDP jelentése a humán biztonságra nézve hat fő veszélyforrást nevezett meg: az ellenőrzés nélküli népességnövekedés, a gazdasági fejlődésből fakadó egyenlőtlenségek, a nemzetközi migráció, a környezetrombolás, a kábítószer-kereskedelem és a nemzetközi terrorizmus. Ezek mellett hét programterületet jelölt meg, amelyekre figyelmet kell fordítani: gazdasági biztonság, élelmiszer-biztonság, egészségügyi biztonság, környezeti biztonság, személyi biztonság, közösségek biztonsága és politikai biztonság. Az állami, nemzeti kereteken túllépve, az egyén által szabadon elérhető alapvető gazdasági, egészségügyi, szociális és kulturális javakhoz kötött a biztonság megléte.⁵ Ez az emberközpontú biztonságfelfogás a hangsúlyt az erőpolitikáról a fenntartható humán fejlődésre helyezi.⁶ A hatókör tekintetében a klasszikus biztonságfelfogás a külső agresszióval szemben védi az államot, humán biztonsági szempontból ez kiegészül egyéb fenyegetésekkel, amelyek veszélyt jelenthetnek az egyénre. Ilyen a környezetszennyezés, a járványok, de Irak esetében különösen az elsivatagosodás és a vízhiány jelent nagy kihívást. A szereplők tekintetében az állam kizárólagos szerepe helyett a nem állami cselekvőknek – mint

² Magát megnevezni nem kívánó interjúalany elmondása alapján, 2023. szeptember.

³ A UNDP által közölt éves jelentés címe: *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security* (A biztonság újrafogalmazása: az emberi dimenzió). Lásd UNDP 1994.

⁴ SZÁRAZ 2003: 204.

⁵ MARSAL 2012: 139–154; TADJBAKSH 2007: 8–15.

⁶ SZÁRAZ 2003: 204.

nemzetközi intézmények, nonprofit szervezetek, helyi közösségek – is kulcsszerep jut a biztonság megteremtésében. Ezért helyezem a fókusz a vizsgálat során a kisközösségekre, helyi kezdeményezésekre, és hogy néhány ember összefogásával milyen fejlesztés indulhat meg egy-egy településen.

Az elmélet gyakorlati alkalmazását illetően Mary Kaldor *Humán biztonság*⁷ című könyve öt olyan alapelvet nevez meg, amelyek a humán biztonság megteremtésének céljai és egyben eszközei is: az emberi jogok elsődlegessége, legitim politikai joghatóság, multilateralizmus (bár nincs egy olyan általánosan elfogadott nemzetközi szerv, amelynek feladata a humán biztonság megvalósítása lenne, tehát a többoldalú összefogás a területen nagyon nehézkes), alulról felfelé való megközelítés, regionális fókusz. Irakban szinte ezek egyike sem valósul meg, vagyis a humán biztonság szintje alacsonynak tekinthető, és ahogy a lefolytatott interjúk alapján kiderül, nem is igazán foglalkozik ilyesmivel senki. A gyakorlati megvalósulás lehetőségét általánosságban is sok bírálat érte. Vitatható, hogy mennyire új és alkalmazható, az általa megfogalmazott gyakorlati javaslatok megvalósítása eredményes-e. Mivel ez az elmélet lényegében mindent magában foglal, nehéz felállítani a prioritásokat. Gyakran éri az a kritika is, hogy túl moralista, és emiatt megvalósíthatatlan. Sokan állítják, hogy az állam és az egyén nem választható el egymástól, mert az állam gondoskodik a biztonsági körülményekről, ebből következik, hogy csak az államközpontú biztonságkonceptiók kiegészítője lehet a humán biztonságról szóló koncepció.⁸ Az Iszlám Állam (IA) pusztítását elszenvedett közösségek „korai felépülési” szakaszában vizsgálom az észak-iraki területen (a térképen pirossal jelölt hét kormányzóság és a Kurdisztáni Autonóm Régió területe) tevékenykedő helyi közösségi kezdeményezéseket, közösségvezérelt fejlesztési projekteket. Személyes motivációm, hogy Magyarországon is ezzel a témakörrel (közösségi építkezések) foglalkozom, és látom a gyakorlati hasznát, amikor a közösségi igény megfogalmazódik, majd kialakul a megvalósuláshoz vezető út, és a projekt elindul.

A „közösségvezérelt” helyi fejlesztés elmélete

Annak ellenére, hogy a humán biztonság kérdéskörét fenntartással kell kezelni, megvizsgálom, hogy Irak északi területein az Iszlám Állam pusztításának milyen következményei, hatása van a kisközösségekben. Először általánosságban mutatom be a „közösségvezérelt” helyi fejlesztést, amely a hagyományos „felülről építkező” fejlesztési politikát megfordítja, és a helyi emberekre alapozva „alulról felfelé” igyekszik olyan helyi partnerséget létrehozni, amely a közösség társadalmi, környezeti és gazdasági erősségeire vagy „tőkéjére” alapoz.⁹ Az a megközelítés és eszköz az angolszász területeken terjedt el elsősorban, ezért a legtöbben angolul használják a módszert: *Community-led local development* (CLLD), amely a szükséglet vagy kihívást tapasztaló embereket helyezi vezető, irányító szerepbe, mert helyzetüknél fogva motiváltak a megoldás elérésében, és a helyi erőforrásokra építve könnyebben megtalálják az odavezető utat, mint valaki, aki kívülről érkezik. Helyi közösségek, szervezetek alakítják ki a stratégiát és választják

⁷ KALDOR 2007: 182–197.

⁸ GAZDAG 2011: 83–89.

⁹ European Commission 2018: 9.

ki a megvalósítandó projekteket. Más, klasszikus megközelítéssel összehasonlítva, az emberek, akik korábban egy politika vagy cselekvési terv passzív „kedvezményezettjei” voltak, ebben a szemléletmódban aktív partnerekké, hajtóerővé válnak. Ilyen módon lehetséges, hogy az embereket, akikre problémaként tekintettek, képessé tegyék arra, hogy a megoldás részévé váljanak, s közvetlen tapasztalatuk alapján a valós szükségleteikre és lehetőségeikre épüljön a fejlesztés.¹⁰ A folyamatban való részvételük növeli a helyiek kezdeményezőkézségét is. Mivel tulajdonosnak érzik magukat, ez felelősségérzetet ad számukra. Ha valaki a többiekkel egyenrangúként ülhet az asztalhoz, az bizalmat épít. Ezek a fizikálisan nehezen megragadható, mégis működő emberi és társadalmi viszonyulások alkotják az alapját a humán biztonság és jóllét irányába mutató, konkrétabb anyagi eredmények elérésének is. A CLLD olyan módokon épít az ágazatok és a szereplők közötti kapcsolatokra is, hogy érvényesül a multiplikátorhatás, vagyis többszöröződik az együttműködésből fakadó eredmény. Nem szabad más programoktól elkülönülő szigetként tekinteni egy-egy projektre, mert épp abban rejlik az előnye, hogy a helyi összefüggérendszerben teszi lehetővé egy vagy több ügy kezelését az egymásra kifejtett hatás nyújtotta eredmények kiaknázásával. Az első lépés a CLLD indításához, hogy a helyi közösségek magukhoz ragadják a kezdeményezést akár egy kísérleti projekt megvalósításával.¹¹

Az alábbiakban a CLLD-stratégiaalkotás, -akciótervezés folyamatát mutatom be tömören, hogy aztán Irak 2017-ben felszabadított területein zajló projekteket vizsgálhassunk meg, amelyek hasonló alapokon működnek, a helyi közösség bevonásával. Először mindig el kell döntenie, hogy mi a cél, a változtatás mire irányuljon, kiindulva a helyi szereplők jövőképéből. A legfontosabb, hogy teljes egyetértés legyen a megvalósítani kívánt célkitűzésben. A helyi szükségletekre adható válaszhoz kapcsolódó finanszírozás csupán a cél eléréséhez szükséges eszköz. Ezt követően meg kell találni mindazokat, akiknek szintén érdeke a kitűzött cél elérése, vagyis szövetséget kell kötni azokkal, akik segíthetnek a változtatás megvalósításában. Hasznos lehet először egy informális munkacsoportban való összefogás révén építeni a bizalmat és gyűjteni a tapasztalatokat. Ezután meg kell határozni a földrajzi terület határait. Nem szükséges közigazgatási határokhöz igazodni. A helyi szereplők a céljaik eléréséhez leginkább megfelelő határokról dönthetnek. Fontos, hogy a terület elég nagy legyen, és elegendő „kritikus tömeggel” rendelkezzen a célok eléréséhez, ugyanakkor ne legyen túl nagy ahhoz, hogy kockázatos legyen, hogy a közösség esetleg elveszíti az irányítást. A következő lépés a helyi változtatási stratégia megalkotása a helyi emberek bevonásával, az ő szükségleteik alapján. Amint kialakult a széles körű egyetértés, hogy a közösség mit szeretne megváltoztatni, ki tud segíteni ennek megvalósításában, és mi a beavatkozás hozzávetőleges földrajzi területe, egy helyi stratégia elkészítése lehetővé teszi az arra vonatkozó további részletek kidolgozását, hogy mindez hogyan érhető el. Objektív adatokra és tényekre van szükség a területre vonatkozó erősségekről, gyengeségekről, lehetőségekről és veszélyekről. Fontos, hogy a helyi közösség megértse, hogy ezek a tényezők, fejlesztések miként hatnak majd legfontosabb szükségleteikre. A helyi fejlesztési stratégia lesz később a megvalósítás ütemterve. A megvalósuló alprojektek

¹⁰ WONG 2012.

¹¹ European Commission 2018: 9–10.

is a stratégia célkitűzéseire való hozzájárulásuk alapján kapnak majd támogatást. Ezután meg kell állapodni a partnerségi struktúráról, tisztázni kell, hogy praktikusán ki mit csinál. A részt vevő közösségek különböző képességi szintekkel, múlttal és sokféle intézményi kultúrával rendelkezhetnek. Általában két modell működőképes: vagy egy teljesen új jogi személyt hoznak létre az elvégzendő feladatok megvalósítására, vagy egy tapasztalt partner adminisztratív kapacitását veszik igénybe. Ebben az utóbbi esetben egy döntéshozó bizottság felállítása szükséges az operatív munkához. Mindkét esetben fontos az átláthatóság és elszámoltathatóság, nem dominálhat egyetlen állami vagy magánérdekcsoport sem. Ezt követően lehetőséget kell adni a határok kiigazítására, mert kiderülhet a folyamat során, hogy egy hasznos szövetséges kívül találja magát az eredeti határokon. Amikor a partnerség megállapodott arról, hogy mit akar megváltoztatni, elkészült a beavatkozási terv a mérhetőséget biztosító mérőföldkövekkel, akkor már csak a stratégia időszakos felülvizsgálásáról, értékeléséről és a tapasztalatok visszacsatolásáról kell gondoskodni. A SMART¹²-célkitűzések sokat segíthetnek és átláthatóbbá teszik a folyamatot. A CLLD-megközelítés különösen hatékony az Irak számára kiemelkedően fontos területeken, mint a nemek közötti egyenlőség, szociális innovációk, vállalkozások vagy a társadalmi szükségleteket kielégítő új termékek, szolgáltatások nyújtása.¹³

Az imént bemutatott megközelítés, amelyet angolszász terminológiával gyakran magyar szóhasználatban is „empowerment”-nek neveznek: azt a folyamatot jelöli, amelynek során a gyenge, kiszolgáltatott állapotból (*powerlessness*) eljut egy közösség odáig, hogy saját életéről, sorsáról és környezetéről rendelkezni tudjon. A folyamat a társadalmi körülményeket kívánja módosítani három dimenzióban: változást hoz egyrészt az egyes emberek érzelmei és képességei terén (egyen személyes változása), másrészt annak a közösségnek az életében, amelyhez tartoznak (társadalmi változás), harmadrészt pedig megváltoztatja azt a szakmai gyakorlatot (szervezeti és funkcionális változások), amelyet az adott helyzetben alkalmaznak.¹⁴ Az empowerment lényegét tekintve a nehezen megoldható, súlyos társadalmi gondok körforgásának megszakítására irányuló törekvés. Az emberek nemcsak az elhanyagoltságtól szenvednek, hanem attól is, hogy a szociális szolgáltatások nem megfelelően működnek.¹⁵ Minderre nagy szükség van Irakban, ahol sokan szenvednek a kilátástalanságtól.

Barbara Solomon (1976, 1985) az elnyomott afroamerikaiakkal folytatott szociális munka egyik módszereként alkalmazta ezt a megközelítést, amelynek lényege, hogy hozzásegítse a közösséget, hogy tagjai „képesse váljanak” céljaik elérésére. Peter Berger és Richard Neuhaus (1977) a jóléti szolgáltatások fejlesztésének egyik módjának látta az empowerment megközelítést. Julian Rappaport (1981) elméletileg dolgozta ki a koncepciót, és olyan világnézetként mutatta be, amely magában foglalja

¹² A SMART jelentése: konkrét, mérhető, teljesíthető, reális és határidőhöz kötött. Angolul: 1. Specific: konkrét – egyértelműen közli, mivel foglalkozik a stratégia, és milyen módon. 2. Measurable: mérhető – tartalmaz egy mérési alapot és egy mérhető célt, mennyiség vagy minőség szerint kifejezve. 3. Achievable: teljesíthető – technikailag elérhető a javasolt stratégia terjedelmén belül. 4. Realistic: reális – figyelembe véve a biztosított erőforrásokat, a rendelkezésre álló időt, a célcsoportok méretét stb. 5. Time bound: határidőhöz kötött – tartalmaz egy eseménysort, valamint egy időpontot, amikor a célt el kell érni. TÓTHNÉ KISS 2018: 10.

¹³ European Commission 2018: 82.

¹⁴ SADAN 2011.

¹⁵ SADAN 2011.

a szociálpolitikát és a tehetetlenségből fakadó társadalmi problémák megoldását. A szociális programok kudarcát a tehetetlenségben látták, amire ily módon társadalmi megoldásokat kínáltak.¹⁶ Az elméletileg bemutatott közösségi szükségletekre alapozó tervezést és megvalósítást Irakban a nagyok közül olyan világszervezetek is alkalmazzák, mint a Világbank és a UNDP, s általában a kormánnyal és a minisztériumokkal való együttműködésben valósítják meg a projektek mérete miatt. Viszont a kisebbek közül a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet¹⁷ is támogatja a helyi szükségletekre építő projekteket, s az elmúlt öt év tapasztalata azt mutatja, hogy hatékony ez a megközelítés. Vizsgáljuk meg az elmélet gyakorlati megvalósulását az említett északi területeken.

A MÖSZ által támogatott iraki „közösségvezérelt” projektek

Az elmúlt időszakban a nagy nemzetközi fejlesztéssel foglalkozó szervezetek, de a kisebbek is felismerték Irakban, hogy a helyi szükségletek betöltése a helyi szervezetekkel való összefogás nélkül lehetetlen. Azt követően, hogy a humanitárius segélyezésre, válságkezelésre kapott nemzetközi források megszűntek 2022. december végén, fejlődni kell az iraki civil szektornak. A magyar, fejlesztési tevékenységgel foglalkozó szervezetek közül a Segélyszervezet végzi a legjelentősebb munkát, különösen a válság sújtotta területeken. Elsődleges célja, hogy tevékenységével, humanitárius és fejlesztési programjaival több szektoron átívelő, holisztikus támogatással biztosítsa és ösztönözze a belső menekültek, kisebbségek, elsősorban keresztények visszatelepülését, helyben maradását. Helyi civil szervezetekkel való együttműködésekben keresztül igyekszik a „közösségvezérelt” helyi fejlesztést megvalósítani.

Az 1991-ben alapított Segélyszervezet Magyarország egyik legnagyobb, nemzetközileg is elismert jótékonyági szervezete. A szakértőkből, önkéntesekből, adományozókból és vállalati partnerekből álló bővülő közösségén keresztül segíti a rászorulókat és a nélkülözőket. Megalakulása óta 2000 projektet hajtott végre 40 országban, több mint 100 millió euró értékben, több mint 300 alkalmazottal és 1000 önkéntessel. 2003-ban indította első iraki segélyprogramját, ezt követően 2014–2015 folyamán az IÁ térnyerése után belső menekülteket és szír menekülteket támogatott. A kedvezményezett célcsoportok közül kiemelkedtek a keresztény közösségek, amelyek tagjai néhány nap leforgása alatt kényszerültek elhagyni a korábbi lakhelyüket az IÁ pusztításakor. 2016 júniusában a Külgazdasági és Külügyminisztérium támogatásával a Segélyszervezet megnyitotta képviselőletét erbilí székhellyel, amelynek célja a menekültek támogatása humanitárius és fejlesztési programok végrehajtásával. A munkát Irakban az Iraki-Kurdisztáni Hatóság, valamint a Bagdadi Hatóság által is regisztrált és hivatalosan bejegyzett szervezetként, a nemzetközi ACT Alliance segélyszervezeti közösség tagjaként végzi. Az iraki tevékenységet a Segélyszervezet a magyarországi központi iroda felügyeletével, az erbilí képviselőlet vezetésével, helyszínrre delegált

¹⁶ SADAN 2005: 73.

¹⁷ Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, röviden MÖSZ (Segélyszervezet) vagy HIA az angol nyelvű elnevezés után (Hungarian Interchurch Aid).

magyar munkatársakkal (jelenleg 2 fő), valamint helyi munkatársakkal, szakértőkkel együttműködve végzi.¹⁸

Legfontosabb helyi partnerek a CAPNI (dohúki keresztény háttérű szervezet, elsősorban külföldi egyházi szervezetekkel együttműködve végez humanitárius és fejlesztési tevékenységet Irak teljes területén), a REACH (a Kurdisztáni Autonóm Régió területén minden kormányzóságban működtet irodát, tevékenysége során jelentős programokkal támogatja a belső és szír menekülteket) és az ETTC (erbili központú nemzetközi szervezet, amely nonprofit szervezetként 2009 óta járul hozzá a kurd régió fejlesztéséhez, tanfolyamokat és egyéb rendezvényeket kínál) (1. ábra).

1. ábra: A MÖSZ helyi partnereinek működési területei (CAPNI [Dohúk], REACH [Kurdisztáni Autonóm Régió területén] és ETTC [Erbil])

Forrás: https://nepszava.hu/1141323_kurdisztan-nagy-napja

A Segélyszervezet célja, hogy a Külgazdasági és Külügyminisztérium által biztosított állandó helyszíni jelenlét eredményeként nemzetközi és hazai támogatási források bevonása megtörténjen. Ennek érdekében a munkatársak felméréseket végeznek a válság által érintett különböző helyszíneken és témakörökben.

2018-ban az iraki helyzet új szakaszba ért: annak ellenére, hogy az IÁ ellen folytatott katonai műveletek lezárultak, fegyveres csoportok váratlan támadásai továbbra is jellemzők, mivel a terrorszervezet sejtekben továbbra is jelen van, ami hátráltatja a visszatelepülés ütemét, s így a humanitárius helyzet is lassan stabilizálódik. Ezzel párhuzamosan új bizonytalansági tényezők is felmerülnek a növekvő szegénységi rátával, a helyi közösségeken belüli békétlenséggel, a megélhetési lehetőségek hiányával, valamint a politikai és társadalmi feszültségekkel, amely tényezők mind lassítják a visszatelepülés ütemét. Összességében 2,5 millió embernek, köztük 1,1 millió

¹⁸ Ökumenikus Segélyszervezet 2019.

gyermeknek van szüksége továbbra is humanitárius segítségre.¹⁹ A legnagyobb szükség olyan területeken található, ahol az IÁ térnyerése az infrastruktúra pusztulásához, a szolgáltatások megszűnéséhez és a szociális berendezkedés széthullásához vezetett, így például a többnyire keresztény lakosságú Ninive-fennsík. A megélhetési lehetőségek biztosítása a jelenlegi helyzet legnagyobb kihívásai közé tartozik, mind a belső menekültek, mind a már visszatelepültek körében. 2018 óta zajlik az „Észak-iraki belső menekültek és az őket ellátó közösségek megsegítése, valamint a menekültek visszatelepülésének elősegítése” című projekt. A Segélyszervezet öt károsult iskolaépület felújítását, hat különböző, vízellátás biztosítására irányuló fejlesztés megvalósítását (ivóvíztartályok és ivóvízhálózat rekonstrukciója) és egy közösségi központ beindítását, valamint pszichoszociális segítségnyújtást végzett a Ninive-fennsík a visszatelepülő családok támogatása érdekében.

A Segélyszervezet erbilí irodája gyakran biztosít helyszínt az ACT Alliance Iraq Forum tagszervezetei koordinációs üléseinek, amelynek tagjai svájci, dán, német, amerikai, holland egyházi hátterű segélyszervezetek helyi képviselői. A legtöbb tagszervezet Dohúk régióban tevékeny, ezért csak dohúki központtal rendelkezik. A fővárosban, Erbilben vannak azonban heti rendszerességgel azok a koordinációs találkozók, egyeztetések, amelyeken a partnereknek részt kell venniük, így időnként – erbilí tartózkodásaik idején – szükségük van irodai helyszínre.

Az Európai Unió Madad Trust Fund programjába való magyar befizetéssel valósul meg a „Qudra” program,²⁰ amelyet az EU Regionális Vagyongkezelői Alapja, az EU Madad Alapja, a Német Szövetségi Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Minisztérium és a Spanyol Nemzetközi Fejlesztési Együttműködési Ügynökség finanszírozásában a Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, az Expertise France, a Spanyol Nemzetközi Fejlesztési Ügynökség, a Segélyszervezet és a Belgiumi Fejlesztési Ügynökség közösen valósít meg. A Qudra arab szó, jelentése „erő”, „képesség” vagy „rugalmasság”. A projekt az öt nemzetközi ügynökség tapasztalataival és erőforrásaival hozzájárul a régióban jelenleg is zajló menekültválság közös európai megoldásához. A legtöbb esetben helyi kisvállalkozók tudták a program segítségével tevékenységüket újraindítani, vagyis a program hozzásegítette őket a megélhetéshez, a vállalkozás sikeressége esetén akár ahhoz is, hogy másoknak munkát adjanak. Ezáltal sokan a jövőbe vetett bizalmukat nyerték vissza. A program a Kurdisztáni Autonóm Régió területén három kormányzóságban (Dohúk, Erbil, Szulejmánijja) valósul meg, 7800 közvetlen kedvezményezett részére. Végrehajtó partner Dohúkból a Lutheran World Federation, Szulejmánijjában a REACH (Rehabilitation, Education and Community Health) és Erbilben az ETTC (European Technology and Training Center). A projekt végrehajtását Budapestről és Erbilből a Segélyszervezet irányítja. Ezekon kívül zajlanak szakképzések felnőtteknek, szíriai és belső menekülteknek, valamint az elhúzódo gazdasági válság által sújtott helyi lakosság könnyebb elhelyezkedése érdekében. A 700 kedvezményezett részére szóló programelem során a Segélyszervezet 2018-ban

¹⁹ UNICEF 2022.

²⁰ Resilience for Syrian refugees, IDPs and host communities in Response to the Syrian and Iraqi crises: Irak, Szíria, Jordánia, Libanon és Törökország területén működő nemzetközi összefogás a társadalmi kohézió megerősítése céljából elsősorban az oktatás, a munkahelyteremtés, valamint a helyi önkormányzatok és a helyi civil kezdeményezések együttműködése révén. A program első fázisát jelenleg a második fázis (Qudra 2) követi.

összesen 457 kedvezményezett részére szervezett képzéseket Dohúk és Szulejmánijja kormányzóságban.²¹ Olyan képzéseket választott ki, amelyek elvégzésével a résztvevők nagyobb eséllyel képesek elhelyezkedni, munkát találni, illetve ami illeszkedett a legsérülékenyebb közösség meglévő tudásához és képességeihez. Fontos szempont a tanfolyamok kiválasztásánál, hogy a jövőben az otthonukba visszatérni kívánó menekültek és belső menekültek rendelkezzenek olyan szaktudással, amely adott esetben a régióban hiányzik, az ő számukra viszont lehetővé teszi otthonuk és közvetlen környezetük rehabilitálását. Valamennyi szakképzésnél alapkövetelmény volt a központi kormányzat által elismert oklevél megszerzésének szükségessége, hogy a későbbiekben állami támogatásokra is pályázhassanak.

A mezőgazdaság és állattenyésztés fejlesztését célzó programok Dohúkban és Szulejmánijjában zajlottak. Ez a projektszakasz nagyobb arányban célzott helyi rászoruló lakosságot, mint szír vagy belső menekülteket, hiszen leginkább földdel vagy bérleménnyel rendelkező kedvezményezettek tudtak részesülni a programelemekből. A Szulejmánijja és Dohan között elterülő mezőgazdasági termőterületek a hegyekből fakadó patakokból kapnak vizet egész évben. Az öntözőrendszereket jelentő csatornák és gátak azonban nagyon rossz állapotban voltak, ezért a Segélyszervezet egy különösen rossz állapotú öntözőrendszer felújítása mellett döntött, 508 család vízellátását megoldva. Dohúkban mezőgazdaság (főként gabonatermelés), állattenyésztés és méhészet területen zajlottak a megélhetést segítő programok.

A kis- és középvállalkozások fejlesztését célzó programelem célja meglévő és újonnan induló, főként mikrovállalkozások támogatása eszközökkel, startupképzésekkel. A program teljes végrehajtási időszaka alatt 450 mikro-, kis- és középvállalkozás támogatását, illetve létrehozását tűzte ki célul a Segélyszervezet. Az erbíli és dohúki programok során a résztvevők 20, illetve 22 nap szakmai és üzleti fejlesztésen (államilag elismert „Know Your Business” képzés) vesznek részt, majd üzleti terveiket egy bíráló bizottság előtt mutatják be, végül a kapott pontszámok alapján kialakul a végleges döntés a támogatásról.

A Segélyszervezet célcsoportjai közül kiemelkednek a keresztény és jezidi közösségek, amelyek az IÁ térnyerése miatt néhány nap leforgása alatt kényszerültek elhagyni otthonukat, jelenleg a vissztelepülésük támogatására van szükség. A többségében üldözött keresztény családok visszatérését és helyben boldogulásának támogatását megcélozva a Segélyszervezet magánadományozóihoz is fordult. Az evangélikus gyülekezetek 2017 adventjén 15 millió forintot gyűjtöttek össze, aminek köszönhetően 2018 első felében 17 családi ház felújítása történhetett meg a Segélyszervezet megvalósításában. A vallásuk miatt üldözött keresztény családok történeteit lejegyezték, és ezekből a történetekből Lackfi János költő megrendítő erejű novellákat készített. A történetek alapján írt novellákból videók, szórólapok is készültek, amelyeket a Segélyszervezet saját honlapján, valamint közösségi portálokon tett közzé.²² Különleges szerepe van az olyan személyeknek is, mint Lara Zara polgármester asszony, aki máig az egyetlen nő járásvezető Irakban. Fiatal pályakezdőként előbb tanárként, majd civil aktivistaként dolgozott, öt éve pedig 42 80%-ban jezidi, 10%-ban keresztény,

²¹ 2022 novemberében történt interjú alapján.

²² Ökumenikus Segélyszervezet 2019.

10%-ban muszlim falu tartozik az irányítása alá. Keresztény nőként számos kihívással kellett megküzdenie, hogy a falusi, törzsi alapú és más vallású közösségek elfogadják, de ő is bízik az alulról jövő kezdeményezésekben.

Irakban jelentős kihívást jelent az IÁ pusztítása miatti belső menekültek és a szomszédos szíriai válság miatti menekültek ellátása. Sokan öt vagy annál is több éve tartózkodnak a befogadó országban, és nem valószínű, hogy valaha vissza tudnak térni hazájukba. A legtöbb menekült és belső menekült (*internally displaced persons*, IDP) mára befogadó közösségekben él, és csak kis százalékuk táborokban. Bár a befogadó közösségek jelentős erőfeszítéseket tettek támogatásukra, a válság hosszú időtartama megterhelő, különösen Irak esetében, ahol a saját belső kihívások is jelentősek. Az oktatáshoz, munkahelyekhez és lakhatáshoz való hozzáférésért folyó valós és vélt verseny fokozza a társadalmi feszültségeket, ami a humán biztonság szintjének emelkedése ellen hat. A Qudra program a menekültek, a belső menekültek és a hazatérők ellenálló képességét és rugalmasságát fejleszti a kihívások között, segítve a befogadó helyi közösségbe való beilleszkedést. A szolgáltatásokon kívül Irakban a területi, földrajzi és éghajlati adottságok következtében leginkább az agrárszektor fejlesztése szükséges és lehetséges azért is, hogy a lakosság egyre kevésbé legyen a külső tényezőknek kiszolgáltatva, különösen az élelemellátás tekintetében.

A Segélyszervezet Qudra 2 elnevezésű programja is nagy hangsúlyt fektet a mezőgazdasági szektor megerősítésére. A GIZ és a Segélyszervezet jelenleg felméri, hogy újjáélelhető-e a mezőgazdasági termelők szövetsége, különös tekintettel a fiatal gazdálkodókra. Az együttműködés a bizalomra és az átláthatóságra épül. A helyi partnerekkel jól megalapozottnak tűnik az együttműködés. Az Irakot sújtó Covid-19-világjárvány jelenlegi kihívásai ellenére a MÖSZ jó mutatószámokat ért el. A Qudra 2 teljes költségvetése 7 000 054,95 EUR. A program iraki alkalmazottainak száma hat iraki és három nemzetközi projektszemélyzet, valamint három helyi partnerszervezet munkatársa (42 teljes és részmunkaidős állás) és a bevont szakértők.

Az elért eredmények szerint 350 kis- és közepes vállalkozás javította önfoglalkoztatási készségeit a vállalkozói szellem, a vállalkozásfejlesztés vagy a marketing területén, 113 fő részesült képzésben Erbilben és Dohukban, 46-an pedig felszerelést kaptak üzletük megnyitásához. 300 gazdaság fért hozzá a továbbfejlesztett mezőgazdasági infrastruktúrához: Dohukban a Bakhitme öntözőcsatorna, Halabjában folyamatban vannak a Jalila, Bawa kochak, Anaab, Tawela Jo öntözőcsatornák. A Covid-19-helyzet késedelmet okozott a mezőgazdasági rehabilitációban. A közösség 3600 kiszolgáltattott tagja nagyobb mértékben fér hozzá a jövedelemszerzési lehetőségekhez (ebből 40% nő).²³

Iraki szervezetek „közösségvezérelt” projektjei, avagy a helyi fejlesztés gyakorlata

Az alábbiakban a Segélyszervezet által támogatott szervezetek és projektjeik részletes bemutatásán keresztül arra szeretnék rámutatni, hogy a Kurdisztáni Autonóm

²³ Ökumenikus Segélyszervezet 2019.

Régió területén milyen jellegű projektek valósulhattak meg helyi szinten, a közösség vezetésével.

A Better World Organisation nevű, közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezet 2020. december 1-je és 2021. március 31-e között Dahúk tartományban a fiatalok és nők társadalmi beilleszkedését segítő projektet valósított meg a szervezet támogatásával. 40 fiatalnak volt lehetősége közösségi workshopokon részt venni, majd kezdeményezéseket indítani. A nőket kertészkedni tanították, valamint felhívták a figyelmet a zöldségek és gyümölcsök fogyasztásának fontosságára, különösen a Covid-19-világjárvánnyal szembeni küzdelemben. A projekt résztvevői pályázatírói és projektmenedzsment-tréningen is részt vehettek. A projekt különösen jelentős volt a Szindzsárból elmenekültek körében, akik Dohukban telepedtek le.

A Society and Environment Friends ugyanebben az időszakban, menekülttáborokban (többek között a Domez) hozott létre közösségi kerteteket, elsősorban a női családfők részére, ahol a lakók biozöldségeket termesztettek, továbbá 500 fát is elültettek köztereken, iskolákban és művelődési házak udvarán, hogy árnyékot adjanak. A projektben a legnagyobb kihívásnak a hivatali ügyintézés, az engedélyeztetési folyamat bizonyult.

A Halabja Disabled Organization 2021. február 15. és június 15. között fogyatékkal élőknek biztosított munkalehetőséget, együtt egy közösségi parkot újíttattak fel olyan módon, hogy az fogyatékkal élőknek is akadálymentes módon tartózkodási, közösségi helyet biztosítson. A projekt résztvevői háromfős csoportokban végeztek el felkészítő képzéseket, majd gondoskodtak az engedélyezési eljárásokról, de a teljes projekt kivitelezéséről is. A parkot a felújítás előtt naponta egy-két fő látogatta, de a felújítás után naponta 10-15 fogyatékkal élő kereste fel.²⁴

A Green Kurdistan Association egy önkéntes alapon működő szervezet Szulejmánijában. Ugyanebben az időszakban öt iskola zöldítését és az ott tanuló diákok környezettudatos nevelését végezte a projekt keretei között, rövidebb és hosszabb képzésekkel, iskolai magaságyások és víztároló létesítésével.

A Shankar Organization 170 farmer részére szintén négy hónapon keresztül szervezett projekt alkalmával a kistermelőket segítette megélhetési lehetőségeik stabilizálását és terményeik piacra juttatását illetően. A projekt során számos technikát mutattak be, hogy magatartásbeli változást idézzenek elő a gazdálkodók körében a diverzifikálás, a marketing és az információadás terén.

Az Iraqi Institute for Development Erbilben, a Bahrka menekülttáborban nyolc háztartás számára telepített négy üvegházat, ahol üvegház- és növénygazdálkodási képzést is biztosít a kedvezményezettek számára, hogy lehetővé tegyék a piacképes növények telepítését. Az általános cél a közösség társadalmi összetartásának és rugalmasságának kialakítása a fenntartható életmezés érdekében.

Az Amalna Foundation for Community Building kulcsszerepet játszik a válság sújtotta moszuli társadalom helyreállításában. A Közösségépítő Alapítvány a közösség jogainak előmozdítása érdekében mindent megtesz, különösen segíti azokat, akik korlátozottan férnek hozzá az információkhoz, és a demokráciával kapcsolatos ismereteik hiányosak. Tréninget szervezett a háború sújtotta közösségek fellendítése,

²⁴ SHERWANI 2021.

a helyreállítás és az újjáépítés céljából, a nők, gyermekek és fiatalok védelme érdekében, sürgősségi orvosi és pszichoszociális szolgáltatásokat nyújtott a veszélyeztetett lakosság számára. A képzésben a figyelmet a helyi civil szervezet ügykezelésére és finanszírozására irányította, de emberierőforrás-menedzsmenttel és önkéntesek toborzásával és képzésével is foglalkozott. Az általános projektmenedzsment-ismertetek elsajátításán kívül szó volt olyan hasznos területekről, mint a kommunikáció és az adománygyűjtés.

Az eddigiekben bemutatott civil szervezeteken kívül az őket összefogó ernyőszervezeteknek is jelentős szerepe van főleg a mezőgazdasági területeken. Ezek különösen a magán- és állami szektor összekapcsolásáért tesznek sokat.

A farmereket és helyi civil közösségeiket összefogó agrárgazdálkodó szervezetek szerepe

Anbár, Kirkuk, Ninive és Szaláh-ál-Din kormányzóságban a Segélyszervezet szintén részt vesz a Qudra 2 program megvalósításában, amelyben a tevékenységek elsősorban a megélhetés könnyítését célozzák a mezőgazdaság területén mikro-, kis- és középvállalkozások (MSME) fejlesztésén keresztül, segítve a biztonságos önfoglalkoztatást és a civil szervezetek kapacitásépítését.

A Segélyszervezet elsődlegesen felmérte a településeken, hogy a gazdálkodó szervezetek vidéki közösségei milyen lehetőségekkel rendelkeznek. Fókuszcsoportos megbeszélések (FGD az angol *focus group discussion* kifejezés alapján) és interjúk zajlottak az állami, a magán- és a civil szektor érintettjeivel, hogy értékelni lehessen a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetek jellemzőit, a gazdákkal és a kormányzati intézményekkel való kapcsolatukat, a gazdasági és társadalmi fejlődésben betöltött szerepüket és az érdekképviselési tevékenységeiket. Két szakképzett kutató 155 gazdálkodóval tartott FGD-t és 19 kulcsinformátort kérdezett meg 2021. május 15. és június 15. között. A konzervatív vidéki lakosság hagyományai és normái miatt kizárólag nőkből álló FGD csak Kirkukban volt lehetséges, azonban néhány női gazdálkodó részt vett az őket kísérő férfiakkal együtt az FGD-ben más kormányzóságokban is. A kutatás alapján kiderült, hogy vannak olyan, a farmereket összefogó gazdálkodó szervezetek, amelyek országos hálózatba tömörülnek, mások pedig inkább helyiek. Az „agrárgazdálkodók szervezete” kifejezés formális vagy akár informális csoportokba tartozást, regisztrált vagy nem regisztrált, szövetkezeti, egyesületi, szakszervezeti tömörülést is jelenthet. Ezeket a szakmai ernyőszervezeteket számos országban a mezőgazdasági fejlődés alapvető eszközének tekintik, amelyek helyi társadalmi egységként működnek. A gazdálkodók hangjaként is tevékenykednek, hogy összekapcsolják a vidéki társadalmat a számukra külvilággal, hogy a gazdálkodók, a városi emberek és a kormány között párbeszéd alakulhasson ki. A közép-iraki kormányzóságok, különösen Anbár és Ninive, az elmúlt évtizedekben jelentős kihívásokkal szembesültek. A helyi közösségek gazdasági és kulturális szempontból komoly társadalmi átalakuláson mentek keresztül. Különösen a fiatalok és a közösségek vezetői alig várják, hogy motorjaivá váljanak olyan kezdeményezéseknek és változtatásoknak, amelyek a felborult helyi társadalom és gazdaság fejlődését célozzák. A fő feladat az igények és a megoldások

összehangolása.²⁵ Az agrárgazdálkodó szervezetek legnagyobb része a Gol (Government of Iraq, vagyis az iraki központi kormány) Földművelésügyi Igazgatóságán nyilván van tartva, a Kirkukban működő Kurdisztáni Farmerek Szövetsége működését pedig a KRG (kurd regionális kormány) finanszírozza. Kifejezetten vidéki nők kíséret nélkül Kirkukban tudtak csak eljönni a felmérésre. A gazdálkodó szervezetek vezetése korábbi nagyüzemi gazdálkodókból és törzsi, közösségi vezetőkől (Ninivében mukhtar) áll. A válság által súlyosan érintett területek közül talán Kirkuk szembesül a legtöbb bonyodalommal, mert 2017 októbere óta itt leállt a hivatalban az ügyintézés, mert a kormányzóság katonai irányítása megváltozott amiatt, hogy a KRG és a Gol közötti vitatott területnek számít. A kirkuki szervezeteket félig politikai entitásnak tekintik, amelyek a kurd és türkmén farmerek jogait védik. A gazdálkodó szervezetek képviselői a vidéki közösségek hangjainak számítanak a kormányzati intézményekben. Hidat képeznek a kormányzat felé, különösen a kieső, távoli területeken. Elsősorban a szolgáltatásokkal és támogatásokkal kapcsolatos jogok érvényesítése lenne a fő oka annak, hogy az agrárgazdálkodók csatlakozzanak ezekhez az ernyőszervezetekhez, amelyek célja a szervezési, információtovábbítási, monitorozási tevékenység, hiszen rajtuk keresztül a gazdák támogatásokhoz, vetőmaghoz, műtrágyához, növényvédő szerekhez, öntözőberendezésekhez juthatnak a Földművelésügyi Minisztériumtól, illetve a terményeket, például a búzát és az árpat a Kereskedelmi Minisztériumon keresztül értékesíthetik az államnak.

Magyarország Kormánya további segítségnyújtása az érintett területeken

Magyarország elsősorban a Segélyszervezeten keresztül juttatja el támogatását a tárgyalt terület közösségeinek, hogy azok megvalósíthassák azokat a fejlesztéseket, amelyekre helyben szükségük van. Ezeken kívül egyéb közvetlen segítségnyújtás is megvalósul, ahol szintén fontos a helyi vallási közösséggel való kapcsolattartás, a közvetlen segítségnyújtás. Minden közvetítő szervezetet mellőzve jutottak el az alábbi célokra az alábbi adományok 2018 óta:

- Forrás a szükséges gyógyszerek beszerzésére az Erbil Kálid Katolikus Érsekség által alapított Szent József Kórházban,²⁶ az Asszír Keleti Egyház projektjeinek támogatására,²⁷ a moszuli szír katolikus és szír ortodox érsekség projektjeire,²⁸ az Örmény Apostoli Egyház iraki érsekség zakhoi templomának felújítására.²⁹
- Az IÁ pusztításai elől, az ősi keresztények lakta Ninivei-fennsíkrol több ezer család menekült a Kurdisztáni Autonóm Régió fővárosába, Erbilbe. A város oktatási infrastruktúráját jelentősen megterhelte a keresztény belső menekültek ellátása, amely így nem volt képes valamennyi keresztény gyermeknek megfelelő oktatást biztosítani. Az Antióchiai Szír Ortodox Egyház moszuli főegyházmegyéje

²⁵ PERTEV 1994: 27–31.

²⁶ 1088/2018. (III. 13.) Korm. határozat.

²⁷ 1170/2018. (III. 27.) Korm. határozat.

²⁸ 1663/2018. (XII. 6.) Korm. határozat; 1305/2019. (V. 27.) Korm. határozat.

²⁹ 1854/2020. (XI. 26.) Korm. határozat.

2018-ban új általános iskola felépítéséről határozott Erbil keresztények lakta Ankawa városnegyedében, amelynek építését Magyarország Kormánya három ütemben támogatta, összesen 1 milliárd 415 millió forinttal. Az épülő Meltho („Világosság”) általános iskola a helyi és belső menekült keresztény és muszlim gyermekeknek fog alapvető oktatást biztosítani.³⁰ 2022. október elején a Hungary Helps Ügynökség vezérigazgatója helyszíni ellenőrzést tartott, az iskola bizonyos részei még építés alatt állnak, de 75 diákkal már megkezdődött az oktatás.

- ° A körülbelül 4600 lakosú Alkos egyike a kevés keresztény többségű településnek. Amikor az IÁ elfoglalta a szomszédos Tell-Aszkúfot, a kurd hadsereg ennél a településnél húzta meg a védelmi vonalat. Magyarország Kormánya 261,17 millió forinttal támogatta egy képzési központ újjáépítését Alkosban.³¹ Az Erbili Káld Katolikus Érsekség alkosi egyházmegye projektjének támogatásával egy olyan képzési központ újult meg, amely vallási és etnikai hovatartozástól függetlenül, mindenki előtt nyitva áll, ezáltal a keresztények mellett a szintén sokat szenvedett jezidi kisebbség tagjai is megfelelő színvonalú képzéshez és oktatáshoz juthatnak. A sérült épületrészek kijavításával, az építkezés befejezésével, felszerelésével és berendezésével az iskola kiemelt szerepet tölthet be a közösség életében, olyan piacképes képzést nyújtva az itt tanulóknak, amellyel biztos megélhetést teremthetnek.
- ° Alkos térségében az IÁ térhódítása nyomán kialakult konfliktus komoly károkat okozott a helyi infrastruktúrában, sok mezőgazdasági területet, öntözőrendszert és üvegházat nem tudtak felújítani. A helyi népesség körülbelül 80%-át a mezőgazdasági szektor foglalkoztatja, viszont Alkos mezőgazdasági ágazatából hiányoznak a fejlett szolgáltatások és technológiák, ami csak alacsony hatékonyságú, alacsony megtérülést eredményező termelést tesz lehetővé. E két tényező együttesen folyamatos elvándorláshoz vezet. Magyarország Kormánya 200 millió forinttal támogatta a helyi lakosság mezőgazdasági projektjeit. A mezőgazdaság helyreállításával és támogatásával a teljes régió friss és kedvezőbb árú terményhez juthat, az ezekre épülő feldolgozóiparban is új munkahelyek teremthetők. Jelenleg a projekt keretében kialakítottak egy mezőgazdasági mintafarmot, ahol a gazdálkodók különböző növények termesztését vizsgálják.³²
- ° Az IÁ terroristái 2014 augusztusának első napjaiban meggyilkoltak több ezer ártatlan, a jezidi kisebbséghez tartozó embert, rabszolgának hurcoltak el több mint 4000 asszonyt és lányt, akik napról napra nemi erőszak és kínzások borzalmait élték át. A szexrabszolgaság áldozataivá vált nők a régió felszabadítását követően is megbélyegzettek maradtak és a társadalom periferiájára kerültek.³³ A khankei menekülttábornak nincsenek határai, a konténer- és sátorváros összenőtt a befogadó településsel. A létesítményt eredetileg

³⁰ Lásd <https://index.hu/kulfold/2022/12/12/novak-katalin-irakban-hungary-helps-program-gyermekek-segitsege-kurdisztan-tell-aszkuf-erbil/>; Hungary Helps Agency 2020.

³¹ 1242/2018. (V. 4.) Korm. határozat.

³² Lásd <https://segelyszervezet.hu/aktualitasok/allamfoi-latogatas-iraki-mintafarmunkon>

³³ 1510/2019. (VIII. 23.) Korm. határozat.

2014-ben hozták létre, hogy befogadja a jezidiket, akiket tömegesen űztek el az otthonukból. Kiemelt figyelemmel a legsérülékenyebb túlélők, a traumatizált lányok, nők, asszonyok és gyermekek életének jobbra fordítására, Magyarország 167 millió forint célzott segítségnyújtással támogatta a jezidi közösséget Khanke város menekülttáborában. A Hungary Helps Program keretében egy pékség kialakítását támogattuk a menekülttábor mellett.³⁴ A létrehozott pékség a jezidi belső menekült nők és lányok szakmai képzését segítette, illetve új munkahelyeket teremtett számukra. A projekt keretein belül közel 100 jezidi menekült nőt választottak ki. Az elméleti képzés során a kiválasztottak alapvető matematikai, üzleti és pénzügyi tudást szerezhettek a pékség sikeres vezetéséhez. A pékségben kenyeret és péksüteményt készítenek, ami egyben a tábor élelmiszer-biztonságát is javítja.

A „közösségvezérelt” helyi kezdeményezések hatásai

A civil társadalmi szervezetek viszonylag újak Irakban. A Baász-korszakban 1969–2003 között az ilyen szervezetek tevékenységeit elnyomták. Közvetlenül a Szaddám Huszein-rezim bukása és az amerikai invázió következtében való 2003-as tavaszi összeomlás után kezdett kialakulni az iraki civil szervezetek rendszere a nyugati adományozóknak köszönhetően. 2004-re több száz szervezetet számláltak, 2008-ra körülbelül 6350 nem kormányzati szervezet volt bejegyezve a DNGO-nál Irak egész területén.³⁵ Az említett szervezeteknek viszont csak egy kis része felel meg a politikai és identitáscsoportok pártatlanságának, az átláthatóságnak, az elszámoltathatóságnak és a kapacitásbeli minimumkövetelményeknek. A becslések szerint a nem regisztrált civil szervezetek száma plusz 6000, de ebben az iskolai ifjúsági csoportoktól a vállalási tevékenységet végzőkig mindenki benne foglaltatik. Sokak számára nem fontos a regisztráció, ha a közösségi tevékenységet egészen szűk körben végzik, kizárólag adományokból. Az Irakban tevékenykedő szervezetekről az NCCI (NGO Coordination Committee Iraq)³⁶ koordinációs szervezettől érdeklődhünk leghatékonyabban, mert legtöbbjüknek érdekében áll kapcsolatban lenni ezzel a tapasztalatcserével és lobbitevékenységgel foglalkozó szervezettel. Az alábbi, 1. táblázat tartalmazza a legaktívabb 132 hazai és 116 nemzetközi szervezetet.

³⁴ Lásd <https://segelyszervezet.hu/evesjelentes2020>

³⁵ Lásd www.irfad.org

³⁶ Az Iraki Civil Szervezetek Koordinációs Bizottsága tanácsadással, tréningek szervezésével, információ megosztásával, tapasztalatcserével, koordinációval, érdekképviselettel, kormányzati kapcsolattartó szolgáltatásokkal és civil szervezetek kapacitásépítésével foglalkozik. Ezt a tagjai által vezetett szervezetet a Szaddám-rezim bukása után 14 nemzetközi szervezet hozta létre 2003 áprilisában, hogy összefogja a tevékenységüket, és előmozdítsa a fejlődést és az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását, valamint kezelje a humanitárius szükségleteket Irakban. 2005-ben iraki civil szervezetek is csatlakozhattak. 2011-re 76 tagja volt, ebből 46 nemzetközi és 30 iraki szervezet. Mára 150–180 aktív tagja van. Az NCCI hálózatának Genfben, Bagdadban és Erbilben van irodája, tagdíjából és támogatásokból tartja fenn magát. Szorosan együttműködik olyan globális fórumokkal, mint az ICVA vagy az InterAction. Tevékenysége a változó iraki helyzetnek megfelelően alakult, mára egy átfogó fórummá fejlődött, ahol a civil szervezetek információt cserélhetnek az iraki humanitárius tevékenységekkel és politikai döntésekkel kapcsolatban. Az NCCI továbbra is ellátja szerepét az érdekképviseletben és lobbitevékenységben Irakon belül és kívül, amellet, hogy összekötő szerepet tölt be a humanitárius szükségletekkel és segítséggel kapcsolatos információk megosztásában (www.ncciraq.org/en/).

1. táblázat: NNGO-k és INGO-k Irakban

Iraki civil szervezetek	Nemzetközi civil szervezetek
1. Access Aid Foundation (AAF)	1. Action Contre La Faim (ACF)
2. Aid Gate Organization for Economic Development	2. Action for Humanity
3. Afkar Society for Development and Relief	3. Adventist Development and Relief Agency (ADRA)
4. Al-Aghsan Foundation for Agriculture and Environment Development	4. Agency for Technical Cooperation and Development (ACTED)
5. Al-Ansar Charity Foundation (ACF)	5. Arbeiter-Samariter-Bund Deutschland eV (ASB)
6. Al Nahrain Foundation for Relief & Development	6. Arche noVa Initiative for People in Need e.v. (arche noVa)
7. Al Rayan Humanitarian Foundation	7. AVSI Foundation (AVSI) (interjú megvalósult)
8. Al Salam Development Organizaton for Immigration and Displacement	8. Bahar Relief Organization
9. Al-Zuhoor Women Organization	9. Blumont
10. Al-Rakeezeh Foundation for Relief and Development (RRD)	10. Bremen Overseas Research and Development (BORDA)
11. Al-Bayan Foundation for Development of the Society	11. Canadian Aid Organization for International Society Rehabilitation (CAOFISR)
12. Al-Eslah Association for Social Development (EASDAP)	12. Care International
13. Al-Ethar Humanitarian Foundation	13. Caritas Czech Republic (CCR)
14. Al-Manahil Association for Women Development	14. Catholic Relief Services (CRS)
15. Al-Mesalla Organization for Human Resources Development	15. Center for Civilians in Conflict (CIVIC)
16. Al-Mortaqa Foundation	16. Cesvi Fondazione Onlus
17. Al-Raghad Organization for Relief and Development	17. Chain of Hope Chaîne de L'espoir
18. AL-Tadhamun Iraqi League for Youth	18. Christian Aid
19. Al-Zahaa Association for Environmental Development	19. Concern Worldwide (CW)
20. Alind Organization for Youth Democratizing	20. Cooperative Housing Foundation (DBA) Global Communities (CHF)
21. All People Organization for Relief and Development	21. Cooperazione Internazionale (COOPI)
22. Ankawa Humanitarian Committee	22. Coordinamento Delle Organizzazioni Per il Servizio Volontario (COSV)
23. Association of Reconstruction and Supporting Youth Organization (ARSY)	23. Cordaid Foundation
24. Asuda for Combating Violence against Women	24. CADUS Redefine Global Solidarity
25. Ayadi Al-Salam for Relief and Development (AARD)	25. Dan Church Aid (DCA)
26. Almaha Organization for Reconstruction and Development	26. Danish Refugee Council (DRC) (interjú megvalósult)
27. Baghdad Organization for Removing Mines and Cluster Bombs	27. Dorcas

Iraki civil szervezetek	Nemzetközi civil szervezetek
28. Baghdad Organization for Woman and Child Care	28. Education for Peace in Iraq Center (EPIC)
29. Baghdad Women Association	29. Emergency
30. Barzani Charity Foundation (BCF)	30. Emel Yerdimlasma Ve Kalkinma Dernegi (Amal Organization for Relief & Development)
31. Bring Hope Humanitarian Organization	31. European Technology and Training Centre (ETTC)
32. Buthoor Al-Khair	32. Fida International
33. Civil Development Organization (CDO)	33. Fondation Suisse de Deminage (FSD)
34. Constructors Foundation for Relief and Development	34. Forum Ziviler Friedensdienst e.v
35. Dijlat Al-Khair Humanitarian Organization	35. Geneva Call (Appel de Geneve)
36. Doctors Aid Medical Activities (DAMA)	36. GOAL
37. Engineering Association for Development and Environment (EADE)	37. Handicap International
38. Eco-Vital Organization for People and Planet (EVOPP)	38. Heartland Alliance
39. Emma Organization for Human Development	39. Help – Hilfe Zur Selbsthilfe e.V.
40. Fekrah organization for relief and development (FORD)	40. Human Appeal (HA)
41. Foundation of United for Relief & Sustainable Development (FUAD)	41. Human Relief Foundation (HRF)
42. Green Desert	42. Hungarian Interchurch Aid (HIA-Hungary) (interjú megvalósult)
43. Hannah Organization for Relief	43. IMMAP
44. HARIKAR	44. Independent Doctors Association (IDA) – Germany
45. Hela Center for Development, Training, and Consultation	45. International Medical Corps (IMC)
46. Hope Makers Organization for Woman (HMOW)	46. International NGO Safety Organisation (INSO)
47. Human for Human Organization	47. International Republican Institute (IRI)
48. Hope Pulse Foundation for Community Development	48. International Rescue Committee (IRC)
49. Iraqi Al-Amal Association	49. International Research and Exchange Board (IREX)
50. Iraqi Center of Negotiation Skills and Conflict Management (IQCM)	50. Internews Network
51. Iraqi Center for Woman Rehabilitation and Employment	51. INTERSOS
52. Iraqi Health Access Organization (IHAO)	52. Islamic Relief
53. Iraqi Organization for Women and Future	53. IVY Organization
54. Istidama Green Smart Cities for Sustainable Development and Environment Organization	54. Japan International Volunteer Center (JVC)
55. Jiyan Foundation for Human Rights	55. Jesuit Refugee Service (JRS)
56. Jssor Youth Organization	56. Joint Development Associates International (JDA)
57. Judy Organization for Relief and Development (JORD)	57. Kvinna Till Kvinna

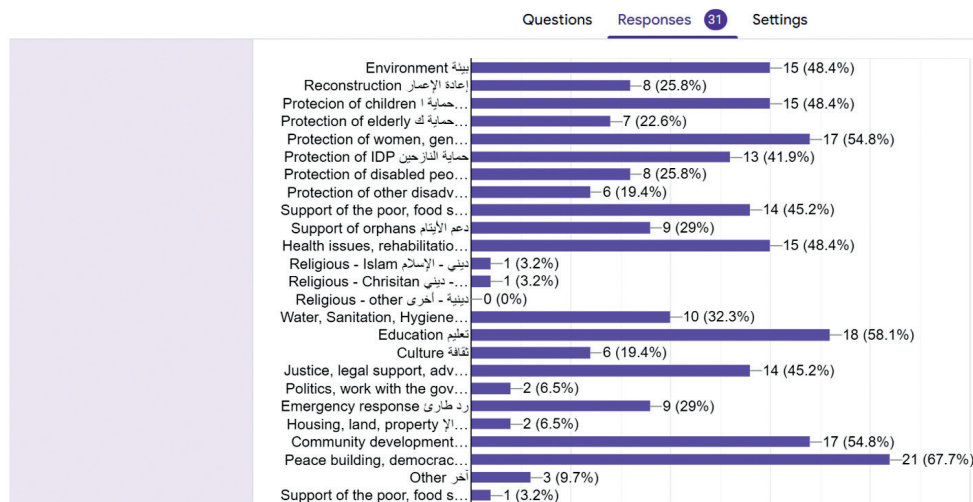
Iraki civil szervezetek	Nemzetközi civil szervezetek
58. Justice Center	58. Lutheran World Federation (LWF)
59. Justice Gate Organization	59. Lutheran World Relief (LWR)
60. Khairat Al Nahraeen of Human Organization	60. Malteser International
61. Kurdistan Human Rights Watch (KHRW)	61. Medair
62. Kurdistan Reconstruction and Development Society (KURDS)	62. Médecins du Monde (Mdm)
63. Kurdistan Relief Association (KRA)	63. Medica Mondiale e.V.
64. Kurdistan Save the Children	64. Mennonite Central Committee (MCC)
65. Legal Clinic Network	65. Mercy Corps
66. Mercy Hands for Humanitarian Aid	66. Mines Advisory Group (MAG) Iraq
67. Moral and Charity Organization for Human Rights	67. Mission East
68. National Institute of Human Rights (NIHR)	68. National Democratic Institute (NDI)
69. Nadia's Initiative	69. Near East Foundation
70. Orokom Organization for Relief & Development	70. Nokta Dernegi
71. Peace and Freedom Organization (PFO)	71. Nonviolent Peaceforce Organization (NP)
72. Peace Gate for Development Organization	72. Norwegian Church Aid (NCA)
73. Public Aid Organization (PAO) (interjú megvalósult)	73. Norwegian People Aid (NPA)
74. People Development Organization	74. Norwegian Refugee Council (NRC)
75. Rawafidul Khair Humanitarian Organization	75. Oxfam
76. Rehabilitation Education And Community's Health (REACH)	76. PAX
77. Rayahin Organization for Agricultural Development	77. Peace Winds Japan
78. Representative of Ninewah Voluntary for Displacement Organization (RNVDO)	78. People in Need (PIN)
79. Riyadh Organization for Capacity Building	79. Polish Center for International Aid
80. Rwanda Foundation	80. Polish Humanitarian Action (PAH)
81. Sabe'a Sanabul Organization for Relief & Development (SSORD)	81. Première Urgence Internationale (PUI)
82. Sahara Economic Development Organization (SEDO)	82. Rebuild Iraq Recruitment Program Organization (RIRP)
83. Sama Al Iraq Organization for Relief and Development	83. Relief International
84. Sanad for Peace Building	84. SALT Foundation
85. Saving the Future Organization for Relief and Sustainable Development	85. Samaritan's Purse
86. Statistics Organization for Society Support (SOSS)	86. Save the Children International (StC)
87. Sites Organization for Science Learners	87. Search for Common Ground
88. Shareteah Humanitarian Organization	88. Secours Islamique France (SIF)

Iraki civil szervezetek	Nemzetközi civil szervezetek
89. Sheyaw Organization for Youth and Vulnerable People Development	89. Seeking To Equip People (STEP)
90. Shingal Organization for Social Development (SOSD)	90. Seefar Foundation
91. Social, Educational and Economic Development Foundation (SEED Foundation)	91. Solidarités International
92. Sorouh for Sustainable Development Foundation (SSDF)	92. SOS Children's Villages International
93. Sustainable Peace Foundation	93. Strategic Development for Relief and Education (SDRE)
94. Taha for Allah Beloved Charitable Foundation	94. Swedo- the Swedish Development Aid Organization
95. TAJDID Iraq Foundation for Economic Development	95. Swiss Church Aid (HEKS/EPER)
96. Tazeez for Sustainable Development Foundation	96. Syrian American Medical Society Foundation (SAMS)
97. Together Organization for Humanitarian Relief and Development	97. Spark
98. The Iraqi Institution for Development	98. Tearfund
99. The United Iraqi Medical Society For Relief and Development (UIMS)	99. Terre des Hommes Italy (TDH Italy)
100. The Virgin Lady Organization to Take Care of Iraqi Family	100. Terre des Hommes Switzerland (TDH Swiss)
101. Training and Development Widows Center (WTDC)	101. The Center for Victims of Torture (CVT)
102. Viyan Organization for Medical Relief and Development	102. The Halo Trust
103. Voice of Older People & Family (VOPF)	103. The Mentor Initiative
104. Volunteer With Us Organization for Relief and Development	104. Triangle Génération Humanitaire (TGH)
105. Wand Al-Khair Human Organization	105. Un Ponte Per (UPP)
106. Women Empowerment Organization	106. Union des Organisation de Secours et Soins Medicaux/UOSSM FRANCE
107. Women For Better Healthy Life (WFBH)	107. VNG International B.V
108. Women Rehabilitation Organization (WRO)	108. War Child Canada (WCC)
109. World Organization for Human Rights	109. War Child UK
110. Yazda Al Iraq Organization	110. Welthungerhilfe (WHH)
111. Hawa Organization	111. Women for Women International Organization (WFWI)
112. Alliance of Iraqi Minorities (interjú megvalósult)	112. World Vision International (WVI)
113. Humanitarian Nineveh Relief Organization (interjú megvalósult)	113. SOS Chrétiens d'Orient (interjú megvalósult)
114. Hammurabi Human Rights Organization (interjú megvalósult)	114. ZOA
115. Al Amal (interjú megvalósult)	115. PREMIERE URGENCE INTERNATIONALE

Iraki civil szervezetek	Nemzetközi civil szervezetek
116. Al-Tahreer Association for Development	116. One Free World International (OFWI)
117. Lualuat AL_Rahman Hamaniry Organization	
118. Al Mada Nők és Gyermek Szervezete	
119. Human Life Foundation	
120. Peer Organization for Youth Democracy	
121. Bothoor ALkhaer organization for Relief and Development	
122. Al Ethar Humanitarian Foundation	
123. Better World Organisation	
124. Etuti Organization	
125. Big House	
126. Jövőkép Egyesület az Átfogó Társadalmi Fejlődésért	
127. Women's Human Rights Center	
128. CAPNI for Humanitarian AID in Iraq	
129. Demokrata Nők	
130. Képzett Iraki Nők Alapítvány	
131. Iraki Nőszövetség	
132. Iraqi Women's Network (interjú megvalósult)	

Forrás: NCCI weboldal

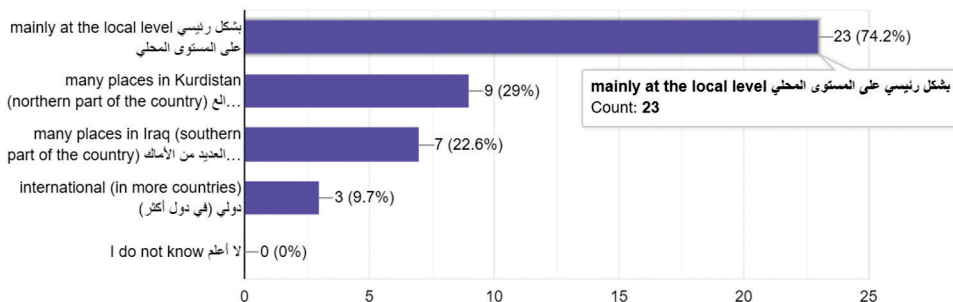
A „közösségvezérelt” projektek hatásait leginkább a 2022 októberében lekérdezett kérdőív eredményei alapján lehet megállapítani. A fenti táblázatban szereplő szervezetek kapták meg a kérdőívet, amelynek összefoglalom a legfontosabb eredményeit, annak következményét, ha a szervezetek a helyi közösség által meghatározott módon működnek. A cél az volt, hogy megtaláljam a legtevékenyebb szervezeteket, és megvizsgáljam, van-e együttműködés köztük, az milyen jellegű, és hogyan járul hozzá a társadalmi megújuláshoz és ezzel a humán biztonság és jóllét szintjének emelkedéséhez. Feltérképeztem, hogy a civil összefogásban milyen lehetőségek rejlenek, és milyen eszközök állnak a szervezetek rendelkezésére, amivel a lakosságot tudják segíteni. Az említett szervezetek közül a kérdőívet körülbelül 150 részére tudtam kiküldeni, 31-en válaszoltak. Ez 20%-os válaszadási arány, amely nem tekinthető reprezentatív mintavételnek, viszont mindenképpen hasznos információkat tartalmaz számunkra. A válaszadók 74%-a vezetőként töltötte ki a kérdőívet, ami azt jelenti, hogy felelős döntéshozóként a válaszaikra inkább lehet alapozni, mint ha csak önkéntesek jeleztek volna vissza. A 2. ábrán látható, hogy legnagyobb arányban az oktatással és a női jogvédelemmel foglalkozó civil szervezetek adtak választ, amelyek többnyire helyi szinten tevékenykednek.

2. ábra: A szervezetek együttműködése cél szerint

Forrás: a szerző mérése

31 responses

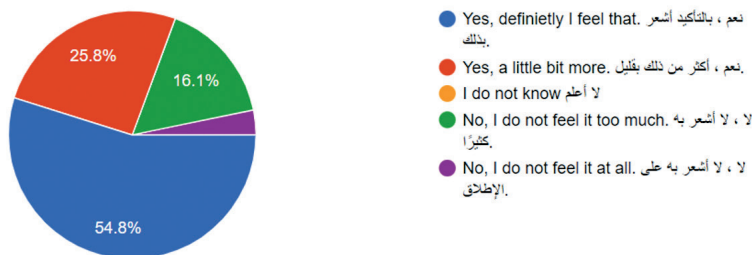
3. ábra: A szervezetek aktivitása

Forrás: a szerző mérése

A válaszadók 80%-a úgy érzi, hogy 2019 óta a céljait jobban el tudja érni, hatékonyabb a feladatának ellátásában, elég rugalmasan alkalmazkodik és 97%-ban együttműködik más szervezetekkel, partnerekkel.

10. Do you consider that you are more capable to fulfil your goals after 2019? Chose what you think best suits! هل تعتبر أنك أكثر قدرة على تحقيق أهدافك بعد عام 2019؟ اختر ما تعتقد أنه يناسبك!

31 responses

4. ábra: Célok teljesítése 2019 után
Forrás: a szerző lekérdezése

28. Do you consider if your organisation is flexible enough to respond to involve new needs and adapt to the changes? هل تفكر في ما إذا كانت مؤسستك مرنة بما يكفي للاستجابة لاحتياجات جديدة والتكيف مع التغييرات؟

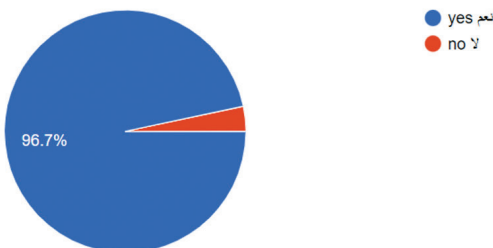
31 responses

5. ábra: A szervezetek rugalmassága, alkalmazkodása a változáshoz
Forrás: a szerző lekérdezése

11. Do you cooperate with other bodies, authorities, partners? هل تتعاون مع الهيئات والسلطات والشركاء الآخرين؟

30 responses

6. ábra: A szervezetek együttműködése cél szerint
Forrás: a szerző lekérdezése

A civil szervezetek elsősorban más helyi szervezetekkel, valamint nemzetközi szervezettekkel működnek együtt. Majdnem a válaszadók fele állítja, hogy a kihívások, akadályok megoldása kapcsán hatékony volt, amikor másokkal együttműködtek, főképpen közös konferenciák, támogató programok vagy figyelemfelkeltő kampányok esetében. A célok megvalósításához szükséges fedezetet többnyire nemzetközi forrásból biztosítják. A válaszadók közül többen felajánlották az interjú készítésének lehetőségét. 9 interjú készült el, mindannyian kérték, hogy személyüket ne hozzuk nyilvánosságra, viszont a tőlük nyert információt beépítettem jelen írásba is.

15. With what type of other organisations do you cooperate with? Chose what you think best suits! ما نوع المنظمات الأخرى التي تتعاون معها؟ اختر ما تعتقد أنه يناسبك!

31 responses

7. ábra: A szervezetek együttműködése méret szerint
Forrás: a szerző lekérdezése

16. From your own experience during the last 3 years which was the best approach in solving the problem you have faced? من خلال تجربتك الخاصة خلال السنوات الثلاث الماضية، ما أفضل نهج لحل المشكلة التي واجهتها؟

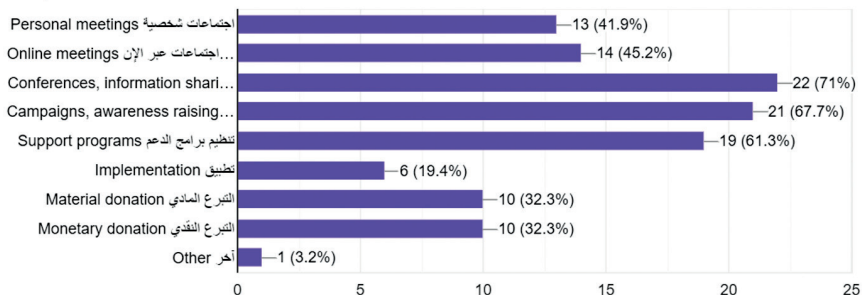
29 responses

8. ábra: A szervezetek együttműködése megoldáshoz vezetett
Forrás: a szerző lekérdezése

18. What is the way of fulfilling the goal? ما هي طريقة تحقيق الهدف؟

31 responses

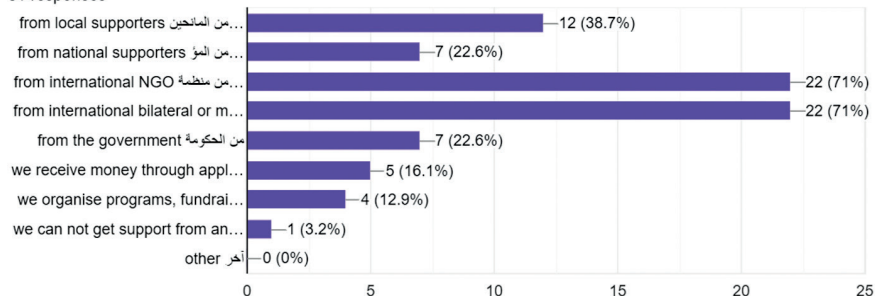
9. ábra: A célok elérésének eszközei

Forrás: a szerző lekérdezése

19. Who can you ask support from to fulfil your mission, achieve your goal? من الذي

يمكنك طلب الدعم منه لإنجاز مهمتك وتحقيق هدفك؟

31 responses

10. ábra: A szervezetek támogatottsága

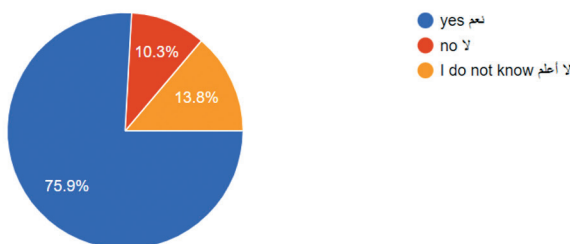
Forrás: a szerző lekérdezése

Össességében 76% érzi úgy, hogy hozzájárul a társadalom megújításához.

37. Do you consider that your organisation can contribute to the social renewal? هل

تعتبر أن منظمته يمكن أن تساهم في التجديد الاجتماعي؟

29 responses

11. ábra: Hozzájárulás a társadalom megújításához

Forrás: a szerző lekérdezése

Az alábbi térképen (12. ábra) pirossal jelöltem azokat a szervezeteket, amelyek válaszait az imént összefoglaltam, illetve késsel azokat, amelyek a Segélyszervezettel együttműködnek, és amelyeket az *Iraki szervezetek „közösségvezérelt” projektjei, avagy a helyi fejlesztés gyakorlata* fejezetben mutattam be. Ezek a szervezetek egymással, de a Segélyszervezettel is közös projekteket valósítanak meg. Piros vonallal határoltam körbe az IÁ által érintett területeket: így látható a háború és terrorizmus sújtotta területeken és a Kurdisztáni Autonóm Régió területén zajló közösségi összefogás, helyi fejlesztés. Egy ország akkor nincs kiszolgáltatott helyzetben, ha ön maga el tudja látni a szükségét szenvedőket, és kevésbé szorul nemzetközi segítségre. Ehhez helyi szinten a közösségi kezdeményezések, a fent leírt projektek és azokhoz hasonlóak jelentős mértékben hozzá tudnak járulni.

12. ábra: IÁ által sújtott területek és a Kurdisztáni Autonóm Régió: Dohúk, Erbil és Szulejmánia
 Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Irak>

Összegzés

A jelenlegi helyzetben, amikor a nemzetközi humanitárius szervezetek befejezik tevékenységüket, mert Irakhoz képest nagyobb szükséglet elszenvedő helyekre kell áttelepülniük a világban, egyre inkább a helyi szervezetekre hárul a felelősség, hogy

a helyi kihívásokat kezeljék. Szerencsére egyre több jó gyakorlat látható helyi közösségi kezdeményezésekre, amikor egy kisközösség vezérli a fejlesztési projektet, mert saját igényeire alapozva, a helyi szükségletekre reagál. Az elmúlt időszakban Irak 2017-ben felszabadított területein (Ninive, Anbár, Dijála, Babil, Szaláh ed-Dín, Bagdad és Kirkuk kormányzóságban), illetve a Kurdisztáni Autonóm Régió területén vizsgáltam ezeket a kezdeményezéseket az Ökumenikus Segélyszervezet szakértőivel együttműködésben. Látható, hogy a helyi közösség és a civil szervezetek összefogása mint preventív human biztonsági eszköz hozzájárulhat az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásán alapuló gazdasági és politikai megújuláshoz és az emberi jóllét szintjének emelkedéséhez. Az elmondott és leírt történetek, kitöltött kérdőívek alapján kirajzolódik, hogy a szervezetek összefognak és együttműködnek a helyben felmerülő feladatok kapcsán, úgy érzik, hogy együtt sikeresebben célhoz érnek, és van igényük a további közösségi projektekre. Él bennük a reménység, hogy a társadalom megújításához hozzá tudnak járulni, és így nagyobb biztonságban is érzik magukat, különösképpen hogy 2022 októbere óta működik az új kormány is, amelyben a korábbiakhoz képest nagyobb a nyitottság a civil szervezetekkel való együttműködésre. Kihívás, hogy Ninivében és környékén (a vizsgált terület nagyon kis részén) különösen alacsony a civil szervezetek száma, az IÁ óta a biztonsággal foglalkozó szervezetek is sokkal érzékenyebben figyelik, hogy milyen csoportosulások alakulnak. Itt nehezebb az összefogás és a partneri viszony kiépítése a már meglévő civil szervezetek között is. A többi szervezet válaszait és véleményét tekintve viszont pont ennek ellenkezője látható.

Irodalomjegyzék

- European Commission (2018): *Guidance for Local Actors on Community-Led Local Development*. Online: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/guidance/guidance_clld_local_actors_en.pdf
- GAZDAG Ferenc szerk. (2011): *Biztonsági tanulmányok – biztonságpolitika*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
- Hungary Helps Agency (2020): *Activity Report 2020*. Online: https://hungaryhelps.gov.hu/wp-content/uploads/2021/11/HungaryHelps_Activity_report_2020_200x270mm_v3_FINAL.pdf
- KALDOR, Mary (2007): *Human Security – Reflections on Globalization and Intervention*. Cambridge: Polity Press, 182–197.
- MARSAI Viktor (2012): Az amerikai neokonzervatívok és az iszlám biztonságiasítása. *Eszmélet*, 24(94), 139–154. Online: www.eszmelet.hu/marsai_viktor-az-amerikai-neokonzervativok-es-az-islam-bizt
- Ökumenikus Segélyszervezet (2019): *Közhasznú tevékenységről szóló (rövid) tartalmi beszámoló*. Online: https://segelyszervezet.hu/app/uploads/2020/07/kozhasznusagi_jelentes_2019.pdf
- PERTEV, Rasit (1994): The Role of Farmers and Farmers's Organisations. In PLAZA, P. (szerk.): *La vulgarisation, composante du développement agricole et rural: actes du séminaire de Grenade*. Montpellier: CIHEAM, 27–31. Online: <https://om.ciheam.org/om/pdf/c02-4/94400041.pdf>

- SADAN, Elisheva (2005): *Empowerment and Community Planning*. E-book. Online: www.mpow.org/elisheva_sadan_empowerment.pdf
- SADAN, Elisheva (2011): *Közösségi tervezés és empowerment*. Ford. Bányai Emőke. Budapest: ELTE TÁTK. Online: https://tatk.elte.hu/dstore/document/1549/Sadan_Kozossegi_tervezes.pdf
- SHERWANI, Halgurd (2021): Abandoned park in Halabja turned into disability-friendly green space. *Kurdistan24*, 2021. június 21. Online: www.kurdistan24.net/en/story/24796-Abandoned-park-in-Halabja-turned-into-disability-friendly-green-space
- SZÁRAZ Enikő (2003): A biztonság új dimenziói. *Külügyi Szemle*, 2(2), 199–223. Online: https://kki.hu/assets/upload/KULUGY_KulugyiSzemle_2003__2szarazenikofolyoirat1.pdf
- TADJBAKHS, Shahrbanou (2007): Human Security in International Organisations: Blessing or Scourge? *Human Security Journal*, 4, 8–15. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203965955>
- TÓTHNÉ KISS Anett (2018): *Projektmenedzsment*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. Online: https://innovativ-tudasvaros-efop361.uni-miskolc.hu/files/1043/Projektmenedzsment_tananyag.pdf
- UNDP (1994): *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security*. Online: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994>
- UNICEF (2022): *Iraq Humanitarian Situation Report No. 2*. Online: <https://iraq.un.org/en/211519-unicef-iraq-humanitarian-situation-report-no-2>
- WONG, Susan (2012): *What have been the impacts of the World Bank Community Driven Development Programs?* The World Bank Social Development Department, 2012. május 11. Online: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/967431468161087566/pdf/695410WP0SW0CD00Box370017B00PUBLIC0.pdf>

Jogi források

- 1088/2018. (III. 13.) Korm. határozat az Erbili Káld Katolikus Érsekség által alapított Szent József Kórház gyógyszerellátásának további támogatásáról
- 1170/2018. (III. 27.) Korm. határozat az Asszír Keleti Egyház projektjeinek támogatásáról
- 1242/2018. (V. 4.) Korm. határozat az Erbili Káld Katolikus Érsekség Alkos-i iskolaépítési projektjének támogatásáról
- 1663/2018. (XII. 6.) Korm. határozat a moszuli szír katolikus és szír ortodox érsekség projektjeinek támogatásáról
- 1305/2019. (V. 27.) Korm. határozat a Szír Ortodox Egyház projektjeinek támogatásáról
- 1510/2019. (VIII. 23.) Korm. határozat az iraki jezidi menekültek helyben maradását és hazatérését támogató projektek megvalósításáról és a Hungary Helps Program keretében történő támogatásáról
- 1854/2020. (XI. 26.) Korm. határozat az Örmény Apostoli Egyház iraki érsekség zakhoi templom és közösségi épület, a szíriai érsekség homszí Szent Mesrop templom, valamint a Sahagian Örmény Általános Iskola és a damaszkuszi Örmény Kulturális Központ újjáépítésének a Hungary Helps Program keretében történő támogatásáról

Takács Lili¹

Az Analytic Hierarchy Process alkalmazása nemzeti érdekek mérésére

Líbia olasz kül- és biztonságpolitikán belüli
relevanciájának változása

The Use of Analytic Hierarchy Process to Measure National Interests

The Changing Relevance of Libya in Italian Foreign
and Security Policy

Absztrakt

A tanulmány célja az Analytic Hierarchy Process döntéshozatali modell alkalmazása nemzeti érdekek számszerűsítésére. A módszertannal Olaszországnak a Földközi-tenger déli partján fekvő öt államhoz kötődő nemzeti érdekeit elemzem longitudinális vizsgálat keretében (2011–2021). Az egyes államok relatív fontosságában bekövetkező változások ábrázolása megmutatja, milyen okok húzódnak meg az esetleges külpolitikai hangsúlyváltások mögött.

Kulcsszavak: nemzeti érdek, Olaszország, döntéshozatal, Analytic Hierarchy Process

Abstract

The aim of the study is to apply Analytic Hierarchy Process for quantifying Italian national interests. The methodology is used in a longitudinal study (2011–2021) to analyse the national interests of Italy regarding to five states on the southern Mediterranean

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: takacs.lili@gmail.com

coast. The longitudinal nature of the study enabled me to visualise the eventual changes in the relative importance of each state, which can be an explanation of shifts in foreign policy.

Keywords: national interests, Italy, decision making, Analytic Hierarchy Process

Bevezetés

A tanulmány az euromediterrán térségben való érdekérvényesítés és hatalmi erőkitetés stratégiai szerepét vizsgálja az olasz nemzeti érdekek érvényesítése és az ország nemzetközi súlyának növelése szempontjából. A nemzeti érdekek mérése és rangsorolása hosszú ideje foglalkoztatja a külpolitikai kutatást, a stratégiai döntések megalapozásához elengedhetetlenül fontos, széles körben elterjedt, számszerű eredményt hozó módszertana azonban nincsen. Az Analytic Hierarchy Process (AHP) módszertana, amely kvalitatív és kvantitatív szempontokat egyaránt figyelembe vesz, megfelelő eszköz lehet a nemzeti érdekek elemzéséhez, alkalmazása segítséget nyújt a döntéshozóknak a prioritások meghatározásában és így az erőforrások allokálásában.

A tanulmányban AHP módszertant használok az olasz nemzeti érdekek vizsgálatára az euromediterrán térségben, azon belül is Líbiára fókuszálva. A tanulmány keretein belül a Földközi-tenger déli partján fekvő öt állam (Marokkó, Tunézia, Algéria, Líbia és Egyiptom) longitudinális vizsgálatával elemzem Líbia olasz mediterrán külpolitikán belüli relevanciájának változását. Célom az, hogy feltárjam az olasz érdekek súlyozott területeit ebben a régióban, és értékeljem ezeknek az érdekeknek az időbeli változását. Az eredmények hozzájárulnak a nemzetközi politikai döntések jobb megértéséhez és az olasz külpolitika hatékonyabb alakításához az euromediterrán térségben.

Az olasz külpolitikáról

Olaszország középhatalomként definiálja önmagát, és az ország nemzetközi rangja bizonytalan. Röviden összefoglalva: „utolsó a nagyok között, és első a kicsik között.”² Külpolitikáját gyakran az ország súlyához képest jelentéktelennek és inkonzisztensnek tartják.³

Az olasz külpolitika három interdependens körre épült a köztársaság megszületése óta: atlantizmus, europaizmus és mediterránizmus. A gyorsan változó kormányok az egyensúly megtartására törekedtek.⁴ Az atlantizmus alapja az Egyesült Államokkal és a NATO-val való jó kapcsolat, amely lehetővé teszi Olaszország számára, hogy ellensúlyozza az európai hatalmak gazdasági és biztonsági befolyását.⁵ Az europaizmus azt jelenti, hogy Olaszország támogatja az erős európai integrációt, miközben megőrzi az EU-tól független cselekvés képességét.⁶ A mediterránizmus külpolitikai

² BONVICINI-COLOMBO 2011: 12.

³ CROCI-LUCARELLI 2010: 251–257; CARBONE 2011.

⁴ PARSI 2016: 118–134; CROCI-VALIGI 2013: 38–54.

⁵ CROCI-FORADORI-ROSA 2011: 81–102.

⁶ CARBONE 2011; ANDREATTA 2008: 169–181.

célja az olasz befolyás kiterjesztése a Mediterráneum régiójában és a regionális hatalmi státusz elérése.⁷

Az euroatlanti stratégiai keret nem volt elegendő Olaszország biztonsági igényeinek teljes körű kielégítéséhez, mivel Olaszországot olyan érdekek kötötték a Földközi-tenger térségéhez, amelyek az USA vagy az európai integráció számára nem voltak elsődlegesek. Ezért alakultak ki természetes kapcsolatok a mediterrán térségben.⁸ Bár a teljesen autonóm mediterrán külpolitikát a nemzetközi rendszer logikája korlátozta, egyes esetekben Olaszország mégis függetlenül cselekedett, például a nyugati szövetségesekkel való ellentétben. A hidegháború alatt Olaszországnak nem volt lehetősége érdemi, független mediterrán külpolitika folytatására, de a bipoláris korszak vége után ezek a korlátozások megszűntek.⁹

A Szovjetunió összeomlása után Olaszország kül- és biztonságpolitikája aktívabbá vált, és az ország átment a biztonság fogyasztójából (*security consumer*) a biztonság előállítójává (*security provider*).¹⁰ A hidegháború utáni politikai elit mind jobb-, mind baloldaltól továbbra is a NATO-hoz és az EU-hoz kötötte Olaszország biztonságát. Róma a Közel-Kelettel és a mediterrán térséggel kapcsolatos külpolitikája attól függött, hogy az aktuális kormány az európai vagy az Egyesült Államokkal való bilaterális kapcsolatokat helyezte előtérbe. Azonban előfordult, hogy Olaszország saját utat követett bizonyos esetekben, például illegális migráció vagy energiabiztonság terén, amikor a kormány úgy ítélte meg, hogy az euroatlanti keretrendszer nem nyújt megfelelő garanciát.¹¹ Ilyen kihívások általában a mediterrán térségben jelentkeztek.

Mivel Líbia az olasz külpolitikában a gyarmati idők óta különleges szerepet játszik, a bilaterális kapcsolatokra vonatkozó szakirodalom történeti szempontból gazdag. Általános egyetértés van abban, hogy a gyarmati időszak tapasztalatai ma is hatással vannak a két ország viszonyára.¹² 2011 előtt Olaszország Líbia-politikája elsősorban érdekalapú volt, és az energiaellátás biztosítása, a migráció kezelése és a gazdasági kapcsolatok kiépítése volt a fő célkitűzés, figyelmen kívül hagyva a nemzetközi közösség értékalapú elvárásait. A demokrácia és a stabilitás közötti dilemma esetében a stabilitást részesítették előnyben.¹³

Kaddáfi bukása óta nincs olyan központi hatalom Líbiában, amely megbízható külpolitikai partner lehetne Olaszország számára. Az atomizálódott líbiai belpolitika megnehezíti a hagyományos bilaterális kapcsolatok fenntartását. Ezt a kiszámíthatatlan környezetet tovább nehezíti a regionális és nemzetközi külső szereplők megjelenése, valamint a líbiai konfliktus nemzetköziesedése.¹⁴

⁷ DAVIDSON 2011: 143–160; MOLNÁR 2019: 149–165.

⁸ ALCARO 2010.

⁹ CARBONE 2008: 1–5.

¹⁰ CROCI–VALIGI 2013: 38–54.

¹¹ ALCARO 2010.

¹² BONO 2005; EMILIANI 2012; BORGOGNI–SOAVE 2015; HORVÁTH 2012: 285–298.

¹³ LOMBARDI 2011: 31–44, VARVELLI 2010: 117–130; MIRANDA 2011.

¹⁴ ALIBONI et al. 2017; Eriksson 2016: 817–836; JOFFÉ 2020: 1–7; MOLNÁR et al. 2022: 97–132.

Nemzeti érdekek

A nemzeti érdekek fogalmának megjelenése egybeesik a vesztfáliai béke következtében kialakuló nemzetállamok megjelenésével. Carl Schmitt megfogalmazásában „az államok nem értékekért, hanem érdekekért harcolnak, csak akkor harcolnak értékekért, ha azok egybeesnek az érdekeikkel”.¹⁵

A nemzeti érdek definiálása legalább olyan nehézségekbe ütközik, mintha a filozófia területén a „jó”-t próbálnánk meghatározni. Összetettsége több tényezőtől ered: mivel a nemzeti érdek természetéből fakadóan elválaszthatatlanul kötődik a nemzet–állam–nemzetközi rendszer gondolatkörhöz, a nemzetközi kapcsolatok különböző elméleti irányzatai is különböző módon gondolkoznak a nemzeti érdekről. A liberalista elméletek szerint a nemzeti érdekeknek a béke elérését, az államok közötti harmónia megteremtését kell szolgálniuk.¹⁶ A liberalizmus szerint az állam nem monolitikus, mint a realista elméletek szerint, hiszen számtalan különböző szereplőt és különböző érdekeket hordoz magában.¹⁷

A realista irányzat képviselői a nemzeti érdekek ütközéséből vezetik le a nemzetközi politika mozgatórugóit. A nemzeti érdek realista meghatározásához az állam területi és politikai integritását veszik alapul: a túlélés jelenti az alapvető nemzeti érdeket, minden más ennek van alárendelve, hiszen semmilyen egyéb érdek nem biztosítható, amíg az állam léte veszélyben van.¹⁸ A realista megközelítés az érdekeknek a hatalmi tényezőktől független változását nem veszi figyelembe, a külpolitika – az állam adottságaiból kiindulva – folytonos, célja a túlélés biztosítása,¹⁹ az érdekek pedig állandók. A nemzeti érdek azonban nemcsak a hatalomból és a földrajzi helyzetből következik, hanem a politikai hagyományok, eszmék, az államon belüli erők és döntéshozók, valamint a múltbéli tapasztalatok is meghatározzák. Ez a gondolat átvezet a neoklasszikus realista iskola elképzeléséhez, hiszen megjelenik a kétszintűség. Az előbbieknél alapján a nemzeti érdek fogalma két komponensből áll össze: az állam adottságaiból fakadó (szükségyszerű) elemekből, valamint a körülmények által meghatározott (változó) elemekből. Az erőforrások megfelelő allokációjához szükség van arra, hogy különbséget tegyünk a nemzeti érdek szükségyszerű és változó elemei között. A szükséges elemek tendenciaszerűen magukban foglalnak változó elemeket is, amelyek megvalósítása a nemzeti túlélés érdekében elkerülhetetlen célként jelenik meg.²⁰ Ezek az érdekek nem zárják ki egymást kölcsönösen, egymással versengenek a figyelemért és az erőforrásokért, intenzitásuk helyzetfüggő.²¹

¹⁵ GAISER 2005: 17.

¹⁶ BURCHILL 2005: 125.

¹⁷ MORGAN 2007: 25–26; BALOGH 2013: 47.

¹⁸ DUNNE–SCHMIDT 2005: 164.

¹⁹ JACKSON–SØRENSEN 2003: 82; GOLDSTEIN–PEVEHOUSE 2008: 60.

²⁰ HOFFMANN 1995: 5; VASS 2002: 35–36.

²¹ Különböző nemzetközi relevanciájú események eltérő mértékben kötik le az állam vezetőinek figyelmét. Például A ország vezetőit aggaszthatják B ország határain belüli történések, de ennek intenzitása több tényezőtől függ, amelyek meghatározzák a ráfordított figyelmet és erőforrásokat: A ország határaitól való távolság, B ország kormányának összetétele, A és B ország közti kereskedelmi kapcsolatok, történelmi kapcsolatok stb.

Gaiser szerint nemzeti érdekek tekinthetjük egy állam azon politikai, gazdasági, katonai és kulturális céljait, amelyek elérése szükséges az állam integritásának megőrzéséhez.²²

Ahogy látható, a nemzeti érdek összetettségéből fakadóan többféleképpen meghatározható, a definíciók közös nevezője a nemzetállam öfenntartásához kapcsolódik. A 21. században ez már nem a területi integritás és a politikai függetlenség hagyományos, merev értelmezésében használandó, hanem a politikai, társadalmi, gazdasági struktúrák jellegzetességeinek figyelembevételével. A nemzeti érdek különböző definícióinak azonban közös eleme kell hogy legyen az állam politikai, gazdasági előnyökhöz jutását eredményező nemzetközi pozíciószerzése, céljainak megvalósítása. Erre tekintettel az alábbiak szerint használok a nemzeti érdek fogalmát.

Nemzeti érdeknek tekintem azokat a folyamatosan fennálló célokat, amelyek különböző területekre (szektorokra) vonatkoznak, és amelyek biztosítására az állam törekszik. Az érdekek sérülése, veszélybe kerülése esetén az állam a rendelkezésére álló eszköztár kényszerítő eszközeivel lép fel. Nem kizáró jellegűek, intenzitásuk változó.

Szektorális biztonság

A hidegháború végével felszínre kerültek a bipoláris szembenállás katonai jellege által háttérbe szorított biztonsági kategóriák, a hagyományos biztonságot veszélyeztető tényezőkön kívüli veszélyforrások addig kevés hangsúlyt kaptak. A kilencvenes években kezdte meg térnyerését a Barry Buzanhoz és az úgynevezett koppenhágai iskolához köthető szektorális biztonságfelfogás, amely a katonai tényező mellett hangsúlyozza a biztonság társadalmi, gazdasági, politikai és környezeti dimenzióit is. Buzan a biztonságot érintő veszélyforrásokat öt szektorba sorolja: katonai, politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti szektor. Ezek fogalmilag elkülöníthetők, de egymástól nem függetlenek, pókhálószerűen összekapcsolódva hatnak egymásra.²³ Hasonlóan a Helsinki Záróokmányhoz, a buzani biztonságfelfogásban is a biztonság átfogó értelmezése jelenik meg, nem helyezve előtérbe a biztonság katonai aspektusait. Mindkét értelmezésben kihangsúlyozandó a dimenziók/szektorok közötti interdependencia.

- *A biztonság katonai szektorába tartozó nemzeti érdekek:* a szuverenitás és a területi sérthetatlenség biztosítása, a saját állampolgárok védelme, a külső agresszió elrettentésére és elhárítására való képesség megteremtése, valamint partnerségen és együttműködésen, valamint jó szomszédsági viszonyon alapuló nemzetközi kapcsolatrendszer kialakítása.
- *A gazdasági szektor nemzeti érdekei:* gazdasági jólét és stabilitás biztosítása.
- *A politikai szektor nemzeti érdekei:* stabil, a törvények feltétlen betartatását szavatoló jogállamiság kialakítása, szilárd alapjainak megteremtése, az alkotmányos rend védelme; hatékony bel- és külpolitika folytatása, a belső stabilitás és az állami intézményrendszer működésének fenntartása.

²² JEAN 2008: 69–70.

²³ BUZAN – WÆVER – DE WILDE 1998; BUZAN–WÆVER 2003.

- *A társadalmi szektor nemzeti érdekei:* társadalmi-politikai stabilitás, a társadalmi folyamatok szabályozhatóságának fenntartása, az önazonosság garantálása, a nyelv, a kultúra, a nemzeti hagyományok, értékek, a vallási-nemzeti identitás fenntarthatóságának biztosítása, az egyén, a társadalom és az állam jogainak és kötelességeinek harmonizációja, a társadalmi igazságosság érvényesítése, általánosságban olyan értékek védelme, amelyeket a társadalom tagjai magukénak vallanak.
- *A környezeti szektor nemzeti érdekei:* a társadalmi jólét fenntartásához szükséges környezeti elemek biztosítása (például ivóvízhez való hozzáférés) és megőrzése.²⁴

A buzani biztonságelmélet és a fent ismertetett, nemzeti érdekekkel foglalkozó szakirodalom alapján az alábbiak szerint határozom meg Olaszország líbiai érdekeit:

- *katonai szektor:* Líbiában élő olasz állampolgárok védelme, dzsihadista terrorizmus Olaszországba szivárgásának megakadályozása;
- *gazdasági szektor:* kereskedelmi kapcsolatok stabilitásának biztosítása, energiabiztonság garantálása és az ellátás diverzifikálásához való hozzájárulás;
- *társadalmi szektor:* az Olaszországba irányuló illegális migráció megfékezése, az Olaszországon belüli társadalmi feszültségek csökkentése;
- *politikai szektor:* a líbiai belső rend és stabilitás, működőképes intézményrendszer fenntartása;
- *környezeti szektor:* a járványok Olaszországba terjedésének megakadályozása.

Módszertan: Analytic Hierarchy Process

A politikusoknak a döntéshozatalhoz szükségük van olyan modellekre, amelyekkel meghatározható, hogyan (és milyen területeken) használják fel a rendelkezésre álló erőforrásokat. Ezekhez évtizedek óta használnak az elemzők különböző, főként kvalitatív módszereket, mint például a RAND Corporation által a negyvenes évek végén kifejlesztett Delphit vagy a hatvanas évek elején elterjedt Cross Impact Analysis.²⁵ A hidegháború végével megváltozott nemzetközi környezetben a nemzeti érdekek meghatározása bonyolultabbá és összetettebbé vált.²⁶ A fent jelzett módszerekhez képest az Analytic Hierarchy Process (AHP) kvalitatív és kvantitatív szempontok alapján való döntéshozatalt tesz lehetővé.

Az Analytic Hierarchy Process egy Thomas Saaty által a nyolcvanas években kifejlesztett módszertan, amely többszempontú döntési problémák megoldását célozza. Az AHP létrehozásakor kifejezett cél volt a szubjektív és objektív elemek szintézisének megvalósítása, a kvantitatív és kvalitatív módszerek integrálása.²⁷ Saaty egy olyan átfogó, logikai és strukturális rendszert alakított ki, amely a döntési probléma jobb megértését biztosítja azáltal, hogy komponenseire bontja a problémát, majd hierarchikus struktúrába rendezi azt. Az AHP különösen alkalmas olyan problémák

²⁴ GAZDAG 2007: 3–6.

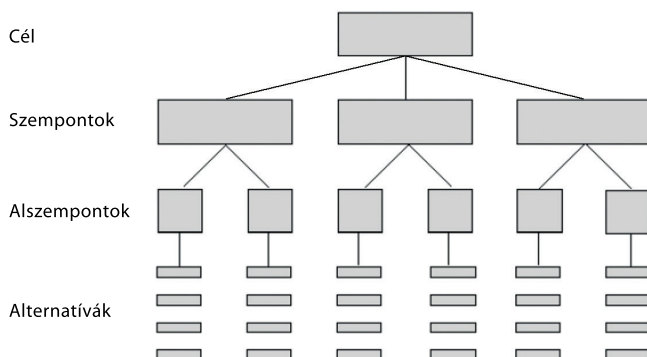
²⁵ NORMAN–HELMER 1951; BRIGHT 1968.

²⁶ JEAN–NAPOLITANO 2005.

²⁷ SAATY 1990, SAATY–VARGAS 2001.

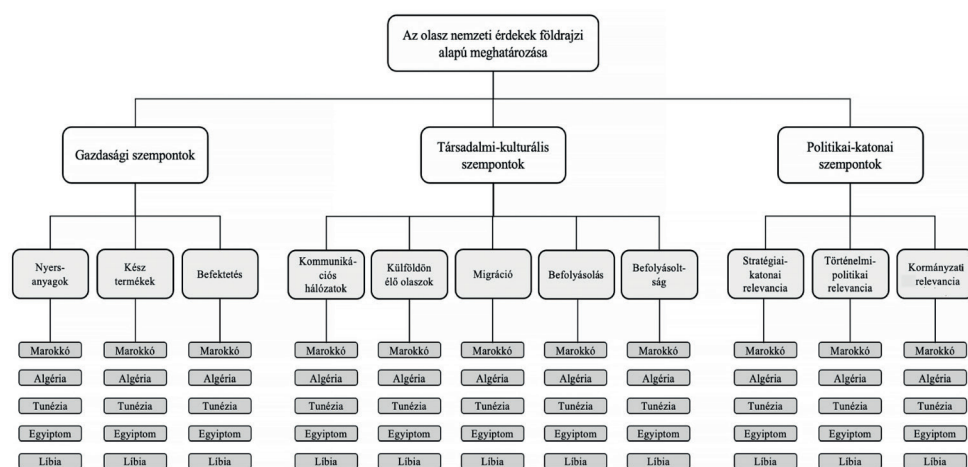
feloldására, ahol nehezen számszerűsíthető döntési elemek összehasonlítására van szükség²⁸ (mint például a nemzeti érdekek meghatározása). A módszer kidolgozása óta az egyik leggyakrabban alkalmazott többszempontú döntéshozatali módszer lett a döntéshozók és a kutatók körében is. A tanulmány szempontjából releváns alkalmazási területek közé tartozik a legjobb alternatíva kiválasztása, a források allokációja és optimalizálása, illetve a konfliktusok megoldási lehetőségeinek modellezése is.²⁹

Az AHP-ben a döntési probléma egy többszintű fastruktúrán van ábrázolva, amelynek legfelső szintjén a cél, az alatta levő szinteken a szempontok, az alszempontok stb., a legalsó szinten pedig az alternatívák helyezkednek el, szerkezete az 1. ábrán látható.

1. ábra: Az Analytic Hierarchy Process fastruktúrája

Forrás: RAPCSÁK 2007: 20.

2. ábra: Az Analytic Hierarchy Process fastruktúrájának alkalmazása az olasz nemzeti érdekek meghatározására, az elemzés kiindulási pontja

Forrás: a szerző szerkesztése

²⁸ DULEBA 2006: 1.

²⁹ Az alkalmazási területekről bővebben VAIDYA-KUMAR 2006.

A modell a versengő célok közti döntéshozatalt támogatja, ezért megfelelő a nemzeti érdekek méréséhez. Ahhoz, hogy versengő célok között tudjunk dönteni, értékelni és mérni kell a döntés valamennyi aspektusát, amelyek között egyesek kvantitatívak (számszerűen mérhetők), mások kvalitatívak; egyesek fontosak, mások kevésbé azok. Az önmagában nehezen definiálható nemzeti érdekek mérésére eljárásra van szükség, amely a nem számszerűsíthető összefüggéseket is kezelni tudja. A Delphivel és a Cross Impact Analysis-szel szemben az AHP lehetővé teszi, hogy a konkrét, mérhető tényezőkkel és a kevésbé mérhető faktorokkal egyaránt foglalkozhassunk, relatív súlyok alkalmazásával lehetővé teszi, hogy számszerű kapcsolatot állítsunk fel a hierarchia elemei között.

Az AHP-modellekben a döntési feladat az alábbi lépésekkel oldható meg:

1. szempontok relatív súlyainak meghatározása;
2. alternatívák értékelése a megadott szempontok szerint;
3. a súlyozás és az értékelések összegzése.

Az AHP a döntési problémáinak megoldását a páros összehasonlítás módszerével végzi el, amelyet a szempontok súlyozására és az alternatívák egyes szempontok szerinti értékelésére egyaránt alkalmazunk.

A módszer a nemzeti érdekek vonatkozásában lehetővé teszi, hogy hierarchiát alakítsunk ki téma és terület között, amely alapján a döntéshozó dönteni tud az erőforrások allokációjáról. AHP módszertan alkalmazásával 2008-ban Luciano Bozzo, Carlo Simon-Belli és Pietro Batacchi számszerűsítette Olaszország nemzeti érdekeit. A tanulmány keretein belül azonos módszertan alkalmazásával a Földközi-tenger déli partján fekvő öt állam (Marokkó, Tunézia, Algéria, Líbia és Egyiptom) vizsgálatával kívánom elemezni Líbia olasz mediterrán külpolitikán belüli relevanciájának változását. Az AHP módszert longitudinális vizsgálat keretében, 2011-es, 2016-os és 2021-es adatokkal is elvégzem annak érdekében, hogy a vizsgált államok relatív fontosságában bekövetkező esetleges változások számszerűsíthetővé váljanak. A módszertan egységességének megőrzése érdekében elfogadom az Bozzo–Simon-Belli–Batacchi-féle súlyozást a szempontok és az alszempontok között.

Az Analytic Hierarchy Process keretében három szempontból vizsgálom Olaszországnak a Földközi-tenger déli partján fekvő államokhoz kötődő érdekeit: társadalmi-kulturális, gazdasági és politikai-katonai szempontok alapján, amelyek lefedik a buzani biztonságfelfogás gazdasági, politikai és katonai szektorát. Mivel a biztonság különböző szektorai közt sem állapítható meg hierarchikus viszony, e három nagy szempont is egyenlő súlyokkal rendelkezik az elemzés keretein belül. Egyrészt ilyen tág kategóriák súlyozása jelentős torzulást okozna az eredményekben, másrészt pedig e szempontok egyenlő súlyú vizsgálata lehetővé teszi az egyes területek relatív fontosságának jobb ábrázolását. Másként fogalmazva jobban kimutatható, hogy Olaszország egy adott országhoz gazdasági, kulturális vagy katonai értelemben kötődik leginkább.

A vizsgálat során alkalmazott szempontok és alszempontok relatív súlyukkal együtt a következők:

- *Társadalmi – kulturális szempontok*
 - kommunikációs hálózatok: Olaszország és a másik ország közötti kommunikáció és információáramlás kiterjedtsége és intenzitása a relatív fontosság 28%;

- külföldön élő olaszok: az adott országban élő olasz állampolgárok száma (ez a szempont azért fontos, mert 2006 óta a külföldön élő olaszok is szavazhatnak, meghatározott számú képviselőt juttathatnak be a törvényhozásba, ügyükkel külön foglalkoznak a kormányzaton belül) à relatív fontosság 28%;
- migráció: beleértve legális és az illegális migrációt is, hiszen a migráció mindkét fajtája arra készteti az olasz kormányt, hogy szakpolitikákat dolgozzon ki e téren, és forrásokat allokáljon. A migrációval szembeni társadalmi attitűdök változása miatt az illegális migrációt nagyobb súllyal mértem (90-10%) à relatív fontosság 21%;
- befolyásoltság: a másik ország Olaszországra gyakorolt kulturális befolyása à relatív fontosság 11%;
- befolyásolás: Olaszországnak a másik országra gyakorolt kulturális befolyása à relatív fontosság 11%.
- *Gazdasági szempontok:*
 - nyersanyagok: idetartoznak az energiabiztonság garantálásához szükséges nyersanyagok (kőolaj, földgáz), figyelembe véve Olaszország stratégiai erőforrásoktól való függőségét à relatív fontosság 50%;
 - késztermékek: olasz késztermékek exportja à relatív fontosság 25%;
 - befektetések: az olasz közvetlen külföldi tőkebefektetés (*foreign direct investment*, FDI) célországai à relatív fontosság 25%;
- *Politikai-katonai szempontok:*
 - stratégiai-katonai relevancia: ez az kategória több tényezőt foglal magában: fenyegetés foka és intenzitása (lásd terrorcsoportok jelenléte az adott területen, tömegpusztító fegyverek proliferációja stb.), szűk értelemben vett stratégiai-katonai súly, partnerségi kapcsolat megléte stb. à relatív fontosság 50%;
 - történelmi-politikai relevancia: történelmi kapcsolatok, diplomáciai kapcsolatok megléte és mélysége à relatív fontosság 25%;
 - kormányzati relevancia: az adott kormány mekkora fontosságot társít a külpolitikájában egy adott térséghez à relatív fontosság 25%.

Az elemzés során az AHP fent említett lépéseit az alábbiak szerint végeztem el:

1. Szempontok relatív súlyainak meghatározása: az elemzésben az alapul vett Bozzo-, Simon-Belli- és Batacchi-féle elemzés súlyait használtam.
2. Alternatívák értékelése a megadott szempontok szerint:
A lépés magában foglalta a forrásértékek kigyűjtését és meghatározását. Ahogy a szempontrendszer alapján látható, egyes értékek könnyedén számszerűsíthetők (például gazdasági szempontok alszempontjai), más értékek nehezebben. A nehezen számszerűsíthető alszempontoknál törekedtem a lehető legtöbb olyan részkategóriát találni, amely számszerűsíthető, ezek összegzésével kaptak az kategóriák értékeit. A nem kvantifikálható elemeknél az országok egymáshoz viszonyított erejét a súlyok meghatározásánál használt skála segítségével állapítottam meg. Erre a vegyes számításra példa a stratégiai-katonai relevancia alszempont, amelynek értékét több részkategóriából határoztam meg: az adott ország aktuális terrorizmusindexe (*Global Terrorism Index*)

egyszerűen számszerűsíthető, a hadseregének erejét és felszereltségét az 1-től 9-ig terjedő skálán határoztam meg a Military Balance elemzése alapján, a stratégiai partnerség értékeléséhez szintén skálát használtam, a partneri viszony megléte mellett értékeltem annak mélységét is. Hasonlóan vegyes (skála és abszolút érték) számítási módszert alkalmaztam a történelmi-politikai relevancia meghatározásánál: a diplomáciai kapcsolatok felvételének ideje mellett figyelembe vettem annak időszakos megszakadásait, az adott országban jelen levő olasz külképviseletek számát, valamint a két ország közt megkötött, érvényes nemzetközi szerződések számát is. Ezen kategórián belül értékeltem a gyarmatosítást is. Az értékek meghatározásánál igyekeztem minél több számszerűsíthető elemet figyelembe venni a szubjektivitás minimalizálása érdekében.

3. A súlyozás és az értékelések (tehát az 1. és 2. pont) összegzése:

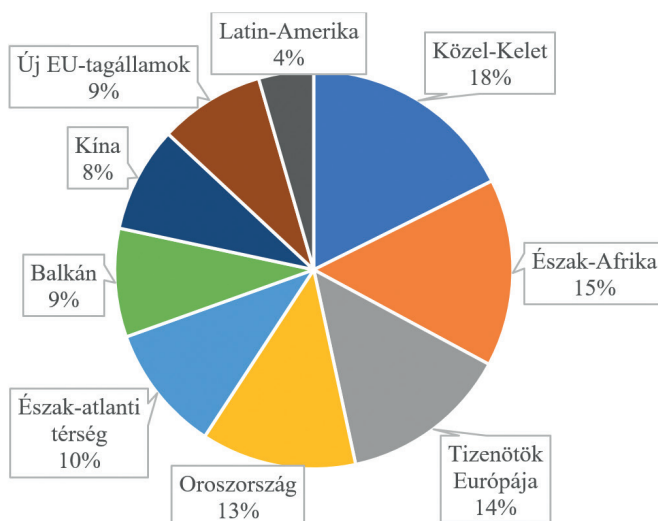
A forrásértékek kigyűjtése és rendszerezése után az adatsorokat normalizáltam. A normalizált értékeket súlyoztam, végül kiszámoltam a súlyozott, normalizált értékek százalékos megoszlását.

Összességében az AHP fentiek alapján való alkalmazásával a nemzeti érdekek relatív fontosságának mérésére megfelelő módszertant dolgoztam ki. Mindezzel együtt figyelembe kell venni azt, hogy e módszertannal a – politikai döntéseket egyébként befolyásoló – emberi döntéshozatal, valamint a hibázási lehetőségek súlyát minimálisra csökkentettem. A vizsgálat eredményei százalékos formában relatív fontosságot jeleznek, a vizsgálati szempontok számszerű sokasága lehetővé teszi a vizsgált országok méretbeli különbségeinek kiegyensúlyozását, ezzel az alkalmazott módszertan a nemzeti érdekek mérésének és vizsgálatának egy megfelelő, de nem kizárólagos módja.

Olaszország mediterrán térségbeli nemzeti érdekeinek meghatározása az AHP módszertan használatával

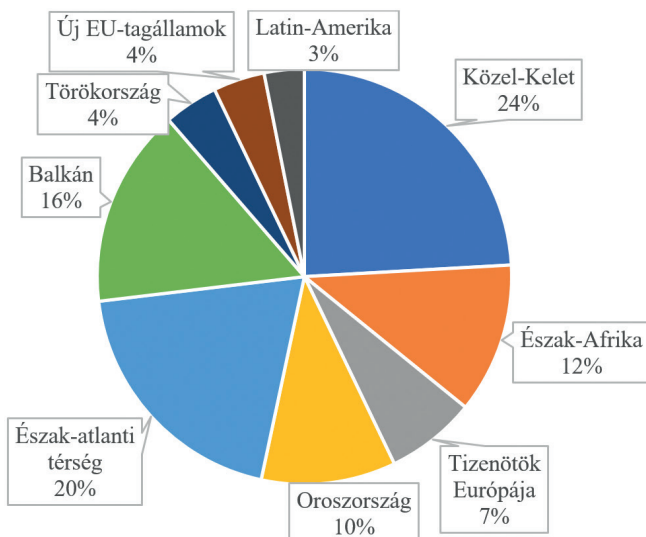
Bozzo, Simon-Belli és Batacchi 2008-ban az AHP-modell használatával határozták meg Olaszország nemzeti érdekeit és azok földrajzi elhelyezkedését. Bár ez az elemzés 2008-ban készült, a Glasier-féle koncepció, a nemzeti érdekek állandóságának elfogadásával ma is releváns eredményeket mutat. Az elemzésben az alábbi földrajzi egységek szerepét vizsgálták: Közel-Kelet, észak-atlanti régió, a „tizenötök” Európája, Balkán, Oroszország, Észak-Afrika, az EU-hoz „újonnan” csatlakozottak (minden EU-tagállam, amely a tizenötök után csatlakozott), Latin-Amerika, Kína, Törökország, Afrika szarva, exszovjet területek. A vizsgálat alapját társadalmi-kulturális, gazdasági, és politikai-katonai kritériumok adták, amelyek mindegyikét további alkritériumokra bontották. Míg a társadalmi-kulturális részt természetszerűleg az európai és az atlanti területek elsősége jellemzi, mind a gazdasági, mind a politikai-katonai területen a közel-keleti és az észak-afrikai régiók „előretörése” figyelhető meg.

A gazdasági kritériumok alapján a nyersanyagok kategóriában ez a két térség 50%-ot tesz ki, míg a végtermékek és befektetések területén nagyjából 25-25%-ot, ez az kategóriákat összesítve 28,7%-ot jelent, Törökországot nem számítva.

3. ábra: Gazdasági szempontból a 9 legfontosabb földrajzi terület 2008-as számítások alapján
 Forrás: BOZZO-SIMON-BELLI-BATACCHI 2008: 80.

A politikai-katonai mutatók vizsgálata hasonló képet mutatott a 2008-as vizsgálatban. A stratégiai-katonai kategóriában a közel-keleti és az észak-afrikai térséghez kötődő nemzeti érdekek relatív fontossága eléri az 50%-ot, a történelmi és a politikai fontosság alkategóriája pedig 25-25%-ot ért el, ez a három alkategóriát összesítve 38,9%-ot jelent.

4. ábra: Politikai-katonai szempontból a 9 legfontosabb terület 2008-as számítások alapján
 Forrás: BOZZO-SIMON-BELLI-BATACCHI 2008: 83.

Az elemzés konklúziója alátámasztja a mediterrán térség fontosságára vonatkozó feltételezést. Az összes mutatót és az összes vizsgált földrajzi térséget figyelembe véve Bozzóék arra a következtetésre jutottak, hogy az olasz külpolitikának elsősorban négy területre kell fókuszálnia: az észak-atlanti térségre, a MENA régióra, a „tizenötök Európájára” és a Balkánra, ebből kettő – a MENA és a Balkán – a kiterjesztett Mediterráneumban található.

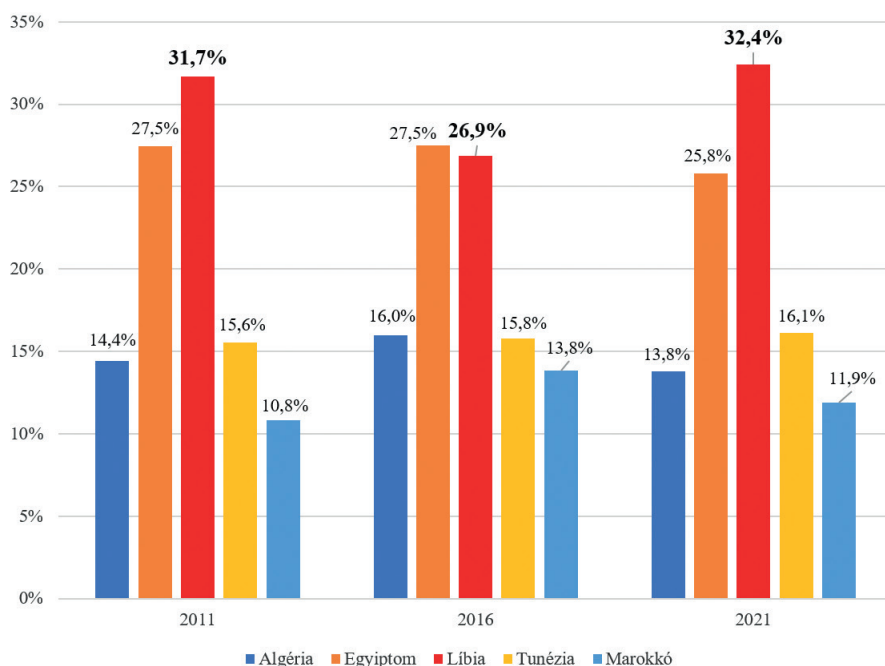
Annak érdekében, hogy meghatározhatóvá váljon, hogy a szűken értelmezett mediterrán térségen belül hol „találhatók” az olasz nemzeti érdekek, a fent ismertetett AHP módszert alkalmazva vizsgáltam meg a Földközi-tenger partján fekvő öt országot, Marokkót, Líbiát, Algériát, Egyiptomot és Tunéziát. Elfogadva azt a feltételezést, amely szerint a nemzeti érdekek alapvetően állandók, az AHP módszert longitudinális vizsgálat keretében alkalmaztam, hogy az esetleges hangsúlyeltolódások ábrázolhatóvá váljanak. Mivel a tanulmány a 2011 és 2021 közötti időszakra koncentrál, a vizsgálat során e két év adatai mellett a közbenső, 2016-os év adatait is felhasználom. A negyedik felhasznált adatsor a 2010-es, ennek szükségességét az indokolja, hogy ez volt az arab tavasz előtt az utolsó teljes év.³⁰

A 2011-es adatok alapján látható, hogy az arab tavasz évében szignifikáns változások következtek be a gazdasági és a társadalmi-kulturális szempontok terén, amelyek 2011 után nem teljes mértékben ugyan, de nagyjából visszaálltak az arab tavasz előtti értékre. A 2010-es adatok használata tehát azt a célt szolgálja, hogy ellensúlyozza a kivételesnek tekinthető 2011-es év adatait. Az AHP módszer alkalmazása azért megfelelő a nemzeti érdekek vizsgálatához, mert a súlyok alkalmazásával az esetleges változások súlyát érzékeltetni lehet: figyelembe kell venni, hogy vannak olyan (al)szempontok (például történelmi-politikai relevancia), amelyek nem változnak jelentős mértékben, míg más (al)szempontoknál (például gazdasági szempontok, migrációs alszempont) markáns változások következtek be.

A korábban ismertetett gazdasági, társadalmi-kulturális és politikai-katonai szempontok AHP-alapú vizsgálata a következő eredményeket hozta (5. ábra).

A katonai-politikai szempontoknál nem következett be olyan jelentős átrendeződés az olasz nemzeti érdekek terén, mint a gazdasági szektorban. Líbia és Egyiptom kiemelkedik a többi ország közül, míg az Egyiptomhoz köthető érdekek százalékos megoszlása állandó maradt 2011 és 2016 között, Líbia relatív fontossága kismértékben csökkent csak, majd 2021-re a 2011-es szint fölé emelkedett. A vizsgált időszakban az öt ország jelentősen eltérő fejlődési pályát járt be politikai, gazdasági, társadalmi és biztonsági szempontból is, az arab tavasz után eltérő gyorsasággal tért vissza a stabilitás, de ez nem minden országban bizonyult egyformán tartósnak. Líbia relatív fontosságának újbóli erősödése elsősorban az aktuális kormányzati relevancia alszempont értékei növekedésének (a Líbiával kapcsolatos kormányzati kommunikáció arányainak jelentős növekedése), valamint a konfliktus nemzetköziesedése következtében a Líbiába külföldről beáramló modern fegyverzet okozta.

³⁰ A 2010-es évet a megfelelő információk elérhetetlensége miatt csak a gazdasági szektorban vizsgáltam, hiszen ez volt az egyetlen olyan terület, ahol az összes szükséges információ elérhető volt. A politikai-katonai és a társadalmi-kulturális szempontokhoz szükséges adatoknak csak töredéke érhető el, mivel így a vizsgálat eredménye túlságosan torz lett volna, a számítástól eltekintettem.

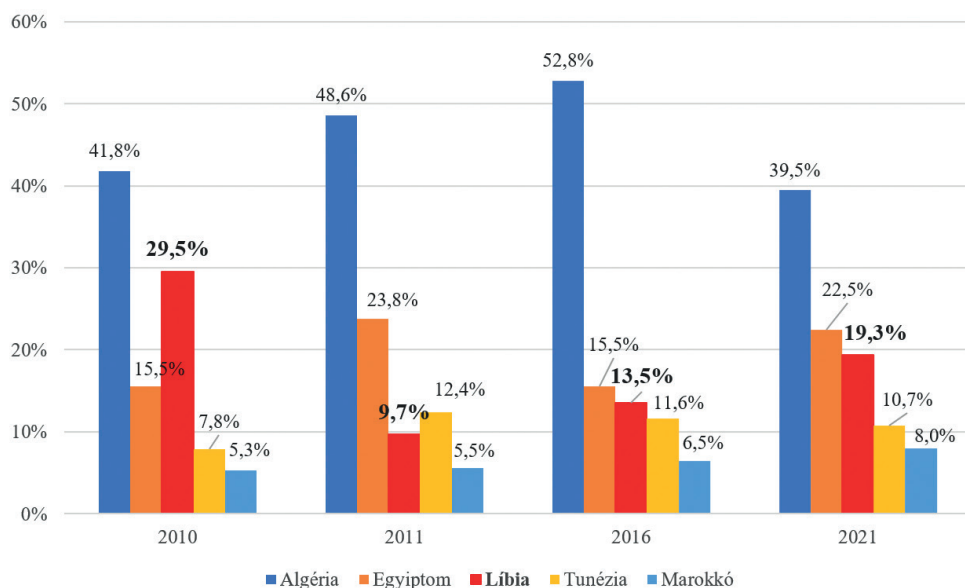

5. ábra: Olaszország nemzeti érdekei a Földközi-tenger déli partján 2011–2021 között, politikai-katonai szempontok alapján
Forrás: TAKÁCS 2023: 69

A katonai, politikai szempontoknál Líbia relevanciájának 2011 utáni csökkenésében elsősorban az játszik szerepet, hogy a stratégiai-katonai relevancia alszempontban vizsgált líbiai hadsereg felszereltsége nagyon leromlott, a többi országhoz képest meggyengült a líbiai hadsereg ereje, és ez az alszempont rendelkezett a legnagyobb súllyal. Ezzel szemben a terrorizmus adott országbeli veszélyét és elterjedését mérő globálisterorizmus-indexe mindegyik országnak növekedett. Míg 2011-ben ebből a szempontból Líbia volt a legkevésbé veszélyeztetett az öt vizsgált ország közül, 2016-ra a lista elejére került, 2021-re Egyiptom mögött a második legvesélyeztetettebb ország az öt vizsgált állam közül. A történelmi-politikai relevancia alszempontjai közül Líbia kiemelkedik, ezen a téren jelentős változás nem várható. Az, hogy a gyarmati kapcsolatok ellenére Líbia nem emelkedik ki nagyon ebből a szempontból, azzal magyarázható, hogy az alszempont többi tényezőjében nem ér el kiemelkedő értékeket: példának vehetjük az adott időpontig aláírt bilaterális szerződések számát, míg Líbiával 2011-ig 21 nemzetközi szerződést írt alá Olaszország, Egyiptom esetében ez a szám 102 volt. 2011 és 2021 között Olaszország mindegyik állammal kötött új nemzetközi szerződéseket, de ez Líbiával különböző okokból kifolyólag (például évekig a hatalmi monopólium hiánya jellemezte Líbiát) lassabb ütemben történt, mint a többi országgal: míg Tunézia esetében 2011 és 2021 között 77-ről 103-ra nőtt a megkötött szerződések száma, Líbiánál 21-ről 25-re.

A módszer lehetővé tette a megkötött szerződések jelentőségének vizsgálatát, hiszen figyelembe vettem a stratégiai partnerségi kapcsolat meglétét és annak tartalmát is. A Földközi-tenger partján fekvő öt észak-afrikai ország közül Olaszország csak

Egyiptommal és Líbiával kötött ilyen szerződést, ezek tartalmilag azonban különböznek egymástól: az egyiptomi szerződés jobban koncentrált társadalmi és kulturális kérdésekre, míg a líbiaiban erőteljesebben jelennek meg a katonai és klasszikus értelemben vett biztonságpolitikai intézkedések, ezért ennek jelentősége az alkalmazott skála szerint nagyobb. A szintén e szempontok alá tartozó aktuális kormányzati relevancia alszempont esetében 2011-ben kiemelkedő volt Líbia fontossága a kormányzati kommunikációban, és bár vezető helyét 2016-ban is megőrizte, a különbség jelentősen csökkent, 2021-re viszont Líbia irányába ismét kinyílt az olló.

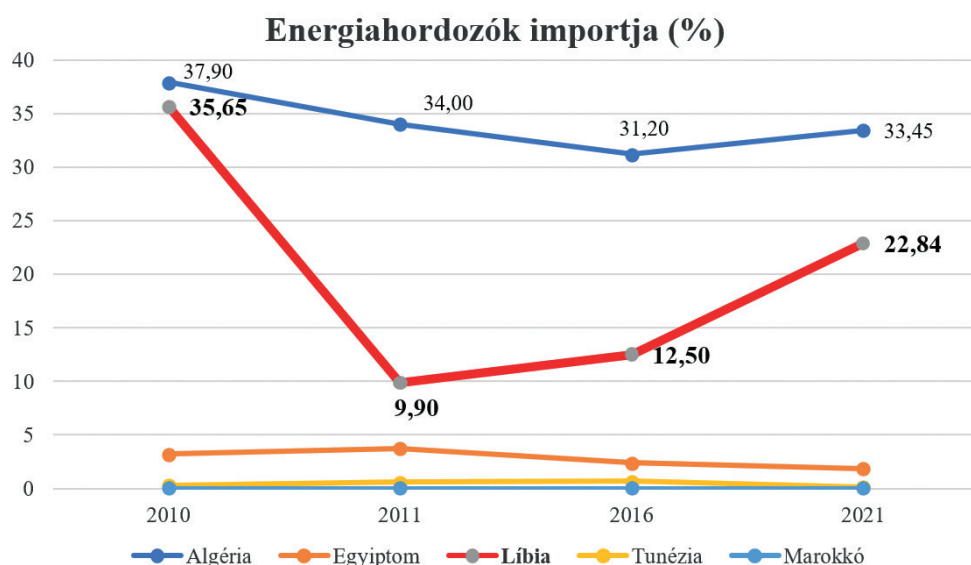

6. ábra: Olaszország nemzeti érdekei a Földközi-tenger déli partján 2011–2021 között, gazdasági szempontok alapján
Forrás: TAKÁCS 2023: 71

A gazdasági szempontoknál három nagy tényező jelenlétét vizsgáltam, a korábban ismertetett súlyozással. A gazdasági szektorban Olaszország számára Líbia elsődlegesen az energiahordozók kereskedelme miatt fontos, amelyben Algériával együtt kiemelkedett a vizsgált mediterrán országok közül az arab tavasz előtt. Ahogy a 2011-es adatok mutatják, Líbia relevanciája jelentősen visszaesett, ez arra vezethető vissza, hogy a líbiai kőolaj- és földgázexport bezuhanása mellett a Líbiába irányuló olasz export és közvetlen külföldi tőkebefektetés is a töredékére esett vissza. Ezzel szemben a másik négy országnál egyik vizsgált mutató esetében sem figyelhető meg ennyire jelentős csökkenés a 2010-es évhez képest, sőt egyes területek még kisebb növekedést is produkálnak (például Algéria esetében mindhárom mutató növekedett, de növekedett az Egyiptomba irányuló FDI is). Gazdasági szempontból 2016-ra Algéria még inkább kiemelkedett, a többi országhoz kötődő nemzeti érdekek kapcsán két, ellentétes folyamat volt megfigyelhető: míg az arab tavasz évében Tunézia és Egyiptom jelentősége nőtt, 2016-ra nagyjából visszaálltak a 2010-es szintre, Líbia jelentősége

pedig a 2011-es bezuhanás után ismét elkezdett nőni, de minden mutató az arab tavasz előtti szint töredékét érte csak el. Algéria jelentősége alapvetően nem azért nőtt meg ennyire a vizsgált időszakban, mert ennyire nőttek az ide kötődő olasz gazdasági érdekek, hanem azért, mert *hozzá képest* a többi ország (elsősorban Líbia) értékei csökkentek. Fontos tendencia, hogy 2021-re Algéria többi vizsgált országhoz képesti előnye csökkent, Tunézia kivételével a többi ország (Egyiptom, Marokkó, Líbia) relatív fontossága nőtt. E változások háttérében az áll, hogy 2021-re az Algériába irányuló olasz exportot meghaladta az Egyiptomba irányuló export, a Líbiából importált energiahordozók aránya pedig jelentősen növekedett (12,5%-ról 22,85%-ra).

A Líbiához kötődő olasz nemzeti érdekek 2011 utáni bezuhanásának legfontosabb okát, az energiahordozók importjának csökkenését az alábbi, 7. ábrával lehet szemléltetni, amely megmutatja, hogy a líbiai export az algériaihoz képest mennyire visszaesett, majd hogyan kezdett el újra erősödni.

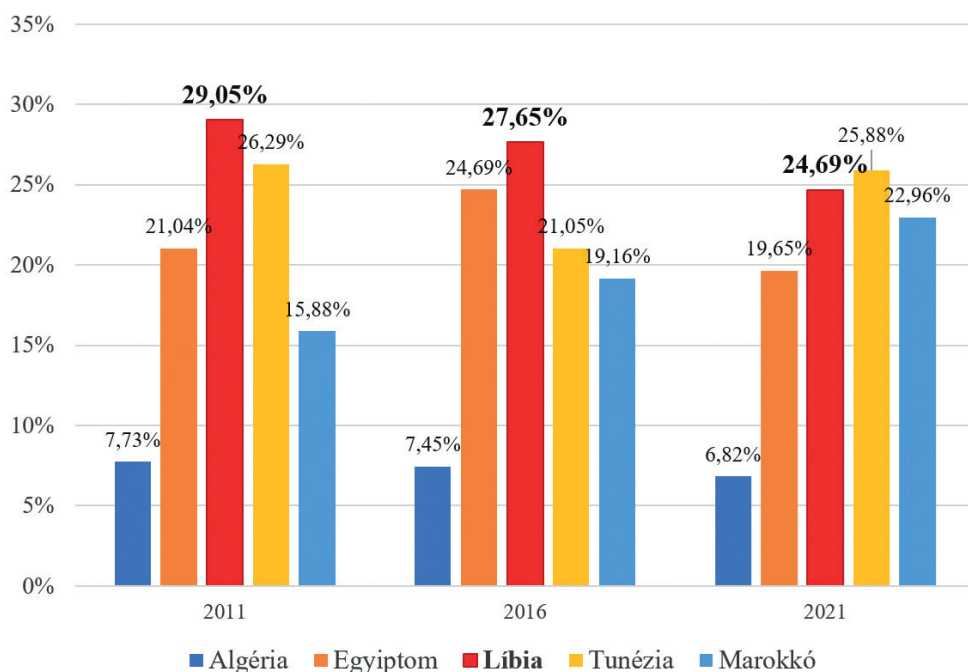
7. ábra: Olasz energiaiimport a Földközi-tenger déli partjáról 2011–2021

Forrás: TAKÁCS 2023: 72

Az ábrán a százalékos arány azt jelzi, hogy az összes olasz kőolaj- és földgázimport hány százaléka érkezik az adott országból.

Bár az AHP módszerrel csak az olasz FDI-t mértem, a mediterrán országok Olaszországba irányuló tőkebefektetéseit nem, Líbia kapcsán kiemelendő, hogy a Líbiai Befektetési Alap olyan stratégiai jelentőségű olasz vállalatokba fektetett be, mint például az Unicredit Bank vagy a Fiat.³¹

³¹ LOMBARDI 2011: 31–44.

8. ábra: Olaszország nemzeti érdekei a Földközi-tenger déli partján 2011–2021 között, társadalmi-kulturális szempontok alapján

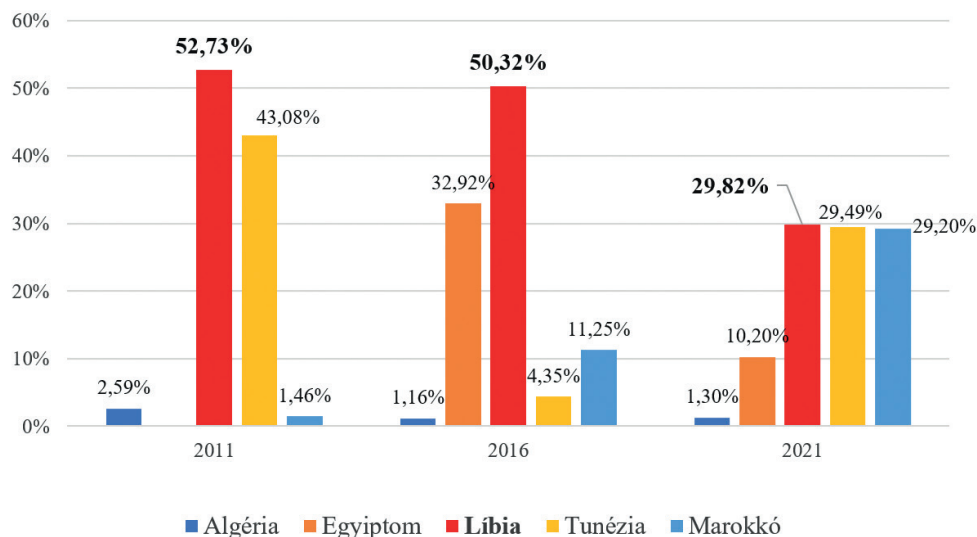
Forrás: TAKÁCS 2023: 73

A társadalmi-kulturális szempontoknak van a legösszetettebb alszempontrendszer, ezen a téren Líbia relatív fontosságának kismértékű csökkenése figyelhető meg. A legjelentősebb különbségek a migrációs alszempont területén mutatkoztak meg, ahol Líbiának kiemelkedő szerepe van, elsősorban a tengeri úton illegálisan Olaszországba érkezők száma miatt, hiszen a teljes vizsgált időszakban innen érkeztek a legtöbben. Mivel az alszempont magában foglalja a legális és az illegális migrációt is, Líbia relatív fontossága némileg csökken, mert a másik négy ország állampolgárai sokkal nagyobb számban lépnek be – és vannak jelen – törvényesen Olaszországba, a líbiai állampolgárok száma ebből a szempontból elhanyagolható. Bár az AHP súlyozása szerint a migrációs alszempont a társadalmi-kulturális szempontoknak „csak” a 21,4%-át adja, a jelentősége abban áll, hogy az arab tavasz után indult illegális migrációs hullám, valamint a 2014–2015-ös migrációs és menekültválság következtében a bevándorlás témája az olasz politikai agenda tetejére került, a közbeszéd egyik vezető témájává vált. Bár a 2013. októberi lampedusai szerencsétlenség és a Mare Nostrum művelet még humanitárius szempontból érintette meg az olasz lakosságot, a 2015-ös menekültválság, majd a 2016-ban tengeri úton érkező rekordszámú illegális bevándorló megváltoztatta a mainstream narratívát, a bevándorlásellenes diskurzus felerősödött.³²

³² HERMANIN 2019.

Ahogy a 9. ábrán látható, migrációs szempontból a Földközi-tenger déli partján fekvő öt ország közül Líbiához kötődik a legtöbb olasz érdek. Líbia relatív fontossága 2021-re nagyjából megegyezett Tunéziáéval és Marokkóéval, ez két fő okra vezethető vissza: egyrészt az illegális migrációs trendek megváltoztak, és 2021-re visszaállt a tengeri úton érkezők kiindulási helyében a 2011-es 56–43%-os líbiai–tunéziai arány, eltűnt a 2016-os líbiai dominancia, amikor a tengeri úton érkezők több mint 95%-a Líbiából indult útnak. A Tunéziából és Líbiából útnak indulók száma évről évre változik, a két ország belső instabilitásának függvényében. Líbia esetén két tényező van, amely az indulások számát csökkenti: vagy a part menti sáv milíciák általi totális kontrollja, vagy pedig ennek ellentéte, a teljes anarchia.³³ Az első esetben épp a milíciák tevékenysége gátolja meg az indulásokat (ez volt a célja a Gentiloni-kormánynak a part menti milíciák támogatásával), a második esetben pedig pont a nagy fokú bizonytalanság bátorítaná a migránsokat, hogy a kihajózási pontokra menjenek. 2021-ben Líbiát egyik helyzet sem jellemezte: új kormány került hatalomra, ami önmagában pozitív fejlemény, azonban a hatalmát még nem tudta megszilárdítani a teljes államterületen, emiatt növekedett az Olaszországba induló migráció.

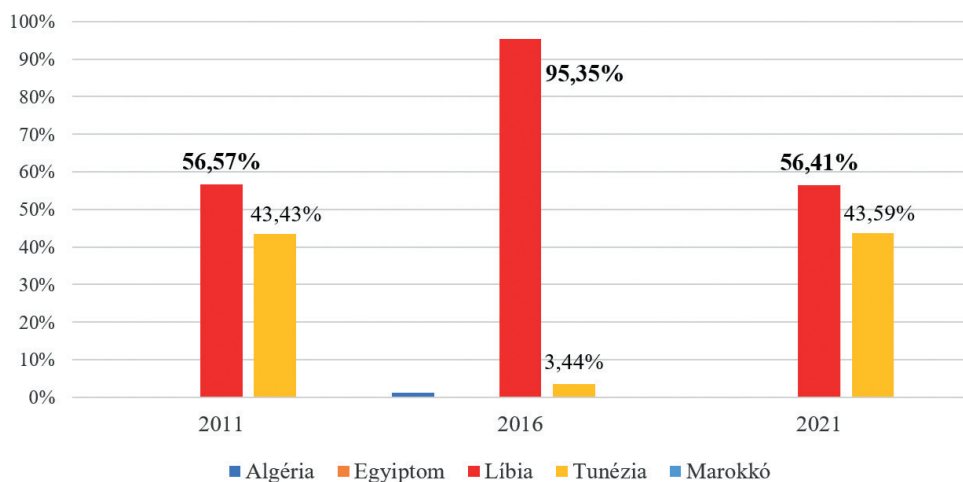
Az AHP módszertan alkalmazásával megállapíthatóvá vált, hogy a nagymértékű líbiai illegális migráció kiegyensúlyozása a kiadott tartózkodási engedélyek alapján számolt legális migrációhoz köthető, hiszen amíg a líbiaiak számára elenyésző mértékben (5000 fő alatt) bocsátott ki az olasz belügyminisztérium tartózkodási engedélyeket, a marokkóiak esetében ez a szám meghaladta a 370 ezret, ez az oka annak, hogy a migrációs alszempontban Líbia relatív fontossága nem előzi meg jelentősen a többi vizsgált országot.

9. ábra: Földközi-tengeri migrációhoz kötődő olasz nemzeti érdekek 2011–2021 (%)

Forrás: TAKÁCS 2023: 75

³³ DINOLFO–INDELICATO 2021.

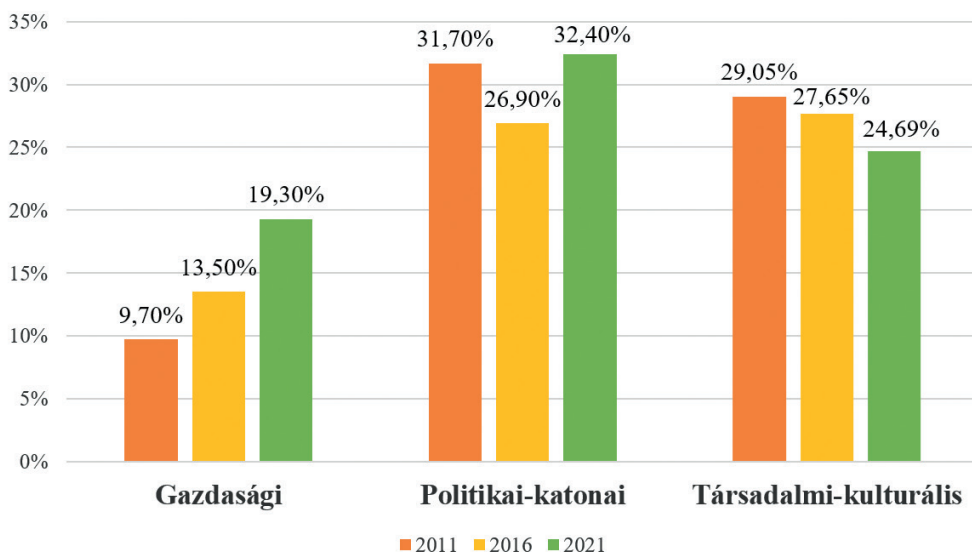
10. ábra: Tengeri úton érkező illegális migráció Olaszországba 2011–2021 (%)

Forrás: TAKÁCS 2023: 75

Az összes – tehát minden nagy szempont alá tartozó – alszempont vizsgálata alapján az állapítható meg, hogy a migráció az a terület, ahol az olasz érdekek leginkább Líbiára koncentrálnak: 2011-ben és 2016-ban is több mint 50% volt Líbia relatív fontossága, ha csak az illegális migrációt vizsgálunk, a legális migrációt nem, ez az arány még nagyobb, 2016-ban pedig kiemelkedően magas, 95% feletti. Annak ellenére, hogy a migráció – a többi vizsgált országhoz képest – rendkívüli módon Líbiához köti Olaszországot, ez nem egy *single issue* kapcsolat a két ország között, hiszen más szempontban is van olyan terület (például történelmi-politikai relevancia, stratégiai relevancia), ahol Líbiához kötődik a legtöbb olasz érdek, a különbség csupán annyi, hogy a migráció terén sokkal erősebb ez a kapocs, mint a többi területen.

Összességében az AHP módszerrel átfogó szempontrendszer alapján lehet megállapításokat tenni az olasz nemzeti érdekek területi elhelyezkedésére vonatkozóan. A három nagy szempont közül két szempont alapján (társadalmi-kulturális és politikai-katonai) Líbiához kötődik a legtöbb olasz érdek. A gazdasági érdekek kapcsán az olasz érdekek nagyrészt Algériára koncentrálnak, ebben nagy szerepe van az onnan érkező kőolajnak és földgáznak, de az ide irányuló olasz export és közvetlen külföldi tőkebefektetés is a teljes vizsgált időszakban nagyobb volt, mint a többi ország esetében. Ha csak a Líbiához kötődő nemzeti érdekek százalékos arányát nézzük, gazdasági téren – ellentétben a társadalmi-kulturális és a politikai-katonai szempontokkal – Líbia szerepe az arab tavaszt megelőző időszakhoz képest nagyon lecsökkent 2011-ben. 2011-től kezdve a gazdasági szektorban Líbia relatív fontossága folyamatosan nő, de az arab tavasz előtti fontosság újbóli elérése a közeljövőben nem tűnik valószínűnek, a kőolaj és a földgáz miatt azonban nem várható az sem, hogy Líbia a gazdasági szektort tekintve közép- és hosszú távon irrelevánsá válik Olaszország számára. A politikai-katonai mutatók tekintetében az enyhe százalékos csökkenés a vizsgált évtized közepén (2016) nem jelent releváns változást, 2021-re a politikai és katonai

szektorban Líbia relatív fontossága enyhén meghaladta az arab tavasz időszakát. Az előző két szemponthoz képest társadalmi-kulturális szempontból a Líbiához kötődő érdekek kis mértékben ugyan, de folyamatosan csökkentek, ezen belül a migrációs alszempont volt az, ahol kiugró, ellentétes irányú változás volt tapasztalható 2011-hez képest 2016-ban, majd a vizsgált időszak végére (2021-re) ez az érték is a 2011-es szint körül konszolidálódott (lásd a migrációs statisztikákat) (11. ábra).

11. ábra: A Líbiához kötődő olasz nemzeti érdekek arányának változása 2011–2021
Forrás: TAKÁCS 2023: 77

Összefoglalás

Az euromediterrán irányú érdekérvényesítés és hatalmi erőkitetés racionális stratégia az olasz nemzeti érdekek érvényesítése és az ország nemzetközi súlyának növelése szempontjából: földrajzilag körülírható, alapvető fontosságú területre vonatkozik, gazdasági és stratégiai célokat egyaránt szolgál, amelyek a külpolitika mellett a belpolitikára is hatást gyakorolnak. A középhatalmakat jellemző kooperatív magatartás a kiterjesztett Mediterráneumban megjelenő kihívások kezeléséhez szükséges, hiszen az a térség, amelyet Róma stratégiai fontosságúnak minősít, nem tekinthető egységesnek, ezért olyan mértékű differenciált megközelítést igényel, amelyre a korlátozott erőforrásokkal és belső problémákkal küzdő Olaszország önmagában nem képes.

A kvalitatív és kvantitatív szempontokat is figyelembe vevő Analytic Hierarchy Process alkalmazásával megállapítható, hogy az olasz külpolitikának elsősorban négy területre kell fókuszálnia: az észak-atlanti térségre, a MENA régióra, a „tizenötök Európájára” és a Balkánra, hiszen a legtöbb nemzeti érdeke ide köti az országot. Ezek közül a MENA és a Balkán a kiterjesztett Mediterráneum térségébe sorolható,

a mediterránizmus mint önálló külpolitikai irány elfogadása tehát megalapozott. Ha azonos módszertant alkalmazva vizsgáljuk a szűken értelmezett mediterrán térséget – a Földközi-tenger déli partján fekvő öt államot –, az állapítható meg, hogy politikai-katonai szempontból Olaszország számára Líbia a legfontosabb állam. Gazdasági szempontból Algériához a többi országhoz képest több érdek fűződik, de a Líbiához fűződő érdekek sem elhanyagolhatók. Bár a két ország közti gazdasági kötődés egyelőre távol van az arab tavasz előtti szinttől, a Líbiából importált energiahordozók növekedése az ország relatív fontosságának erősödését vonja magával. A biztonság társadalmi szektorát vizsgálva Líbia relatív fontosságának minimális csökkenése figyelhető meg, az e területen vizsgált illegális migrációs alszempontban azonban a teljes vizsgált időszakban a Líbiához kötődő olasz nemzeti érdekek voltak a legerősebbek.

Irodalomjegyzék

- ALCARO, R. (2010): Catching the Change of Tide. Italy's Post-Cold War Security Policy. *The International Spectator*, 45(1), 131–145. Online: <https://doi.org/10.1080/03932720903562601>
- ALIBONI, Roberto et al. (2017): Conflict in Libya: A Multidimensional Crisis State of Play and Paths towards a Sustainable Peace. *IEMed*, 2017. október 16. Online: www.iemed.org/publication/conflict-in-libya-a-multidimensional-crisis-state-of-play-and-paths-towards-a-sustainable-peace/
- ANDREATTA, Filippo (2008): Italian Foreign Policy: Domestic Politics, International Requirements and the European Dimension. *Journal of European Integration*, 30(1), 169–181. Online: <https://doi.org/10.1080/07036330801959564>
- BALOGH István (2013): Biztonságelméletek. *Nemzet és Biztonság*, 6(3–4), 36–56.
- BONO, Salvatore (2005): *Tripoli bel suol d'amore. Testimonianze sulla guerra italo-libica*. Rome: Isiao.
- BONVICINI, Gianni – COLOMBO, Alessandro (2011): *La politica estera dell'Italia, Edizione 2011*. Bologna: Il Mulino.
- BORGOGNI, Massimo – SOAVE, Paolo (2015): *Italia e Libia. Un secolo di relazioni controverse*. Ariccia: Aracne Editore.
- BOZZO, Luziano – SIMON-BELLI, Carlo – BATACCHI, Pietro (2008): Metodologia per la definizione degli interessi nazionali: le Matrici. In JEAN, Carlo (szerk.): *Geopolitica economica*. Milano: Franco Angeli, 53–90.
- BRIGHT, J. (1968): *Technological Forecasting for Industry and Government*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- BURCHILL, Scott (2005): *The National Interest in International Relations Theory*. New York: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230005778>
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – DE WILDE, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers. Online: <https://doi.org/10.1515/9781685853808>
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole (2003): *Regions and Powers*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>

- CARBONE, Maurizio (2008): Beyond the Three Circles: Italy and the Rest of the World. *Journal of Modern Italian Studies*, 13(1), 1–5. Online: <https://doi.org/10.1080/13545710701816786>
- CARBONE, Maurizio (2011): Introduction: Understanding Italy's Role on the World Stage. In CARBONE, Maurizio (szerk.): *Italy in the Post-Cold War Order: Adaptation, Bipartisanship, Visibility*. Lanham, MD: Rowman, 1–22.
- CROCI, Osvaldo – LUCARELLI, Sonia (2010): Introduction: Italy in the Eyes of Others. *Modern Italy*, 15(3), 251–257. Online: <https://doi.org/10.1080/13532944.2010.490346>
- CROCI, Osvaldo – VALIGI, Marco (2013): Continuity and Change in Italian Foreign Policy: The Case of the International Intervention in Libya. *Contemporary Italian Politics*, 5(1), 38–54. Online: <https://doi.org/10.1080/23248823.2013.781373>
- CROCI, Osvaldo – FORADORI, Paolo – ROSA, Paolo (2011): Italy as a Security Actor: New Resolve and Old Inadequacies. In CARBONE, Maurizio (szerk.): *Italy in the Post-Cold War Order: Adaptation, Bipartisanship, Visibility*. Lanham, MD: Rowman, 81–102.
- DAVIDSON, Jason W. (2011): Italy and the U.S.: Prestige, Peace, and the Transatlantic Balance. In CARBONE, Maurizio (szerk.): *Italy in the Post-Cold War Order: Adaptation, Bipartisanship, Visibility*. Lanham, MD: Rowman, 143–160.
- DINOLFO, S. – INDELICATO, M. (2021): Cambiano le rotte dei migranti: cosa c'è dietro il boom di sbarchi. *Il Giornale*, 2021. április 20. Online: www.ilgiornale.it/news/cronache/cambiano-rotte-mediterraneo-lallarme-arriva-libia-1938759.html
- DULEBA Szabolcs (2006): A közép- és felső vezetői döntéseket támogató AHP-módszer, és alkalmazása logisztikai szolgáltatók kiválasztására. *Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 37(9), 54–57. Online: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2006.09.05>
- DUNNE, Tim – SCHMIDT, Brian C. (2005): Realism. In BAYLIS, John – SMITH, Steve (szerk.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Third Edition. Oxford: Oxford University Press, 147–170. Online: <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198825548.003.0008>
- EMILIANI, Marcella (2012): *Medio Oriente, una storia dal 1918 al 1991*. Roma: Laterza.
- ERIKSSON, Mikael (2016): A Fratricidal Libya: Making Sense of a Conflict Complex. *Small Wars & Insurgencies*, 27(5), 817–836. Online: <https://doi.org/10.1080/09592318.2016.1208794>
- GAISER, L. (2005): Interessi nazionali: genesi storico-politica. In JEAN, Carlo – NAPOLITANO, Ferdinando (szerk.): *Interessi nazionali: metodologie di valutazione*. Milano: Franco Angeli, 13–29.
- GAZDAG Ferenc (2007): Magyarország érdekei és ezek érvényesítésének lehetőségei a nemzetközi szervezetekben (NATO, EU). Online: www.grotius.hu/doc/pub/UIVMVC/83%20gazdag%20ferenc%20%20vita%20a%20magyar%20kpol.pdf
- GOLDSTEIN, Joshua S. – PEVEHOUSE, Jon C. (2008): *International Relations*. New York: Pearson Longman.
- HERMANIN, Costanza (2019): *Immigration in Italy between Two Elections. Between Myths and Reality*. Friedrich-Ebert Stiftung. Online: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/rom/15603.pdf>
- HOFFMANN, Stanley (1995): *The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964–1994*. Boulder, CO: Westview Press. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429310652>

- HORVÁTH Jenő (2012): Líbia története az olasz gyarmati korszakban (1911–1947). *Grotius tanulmányok*. In MAJOROS István (főszerk.): *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves*. Budapest: ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 285–298.
- JEAN, Carlo (2008): I contenuti degli interessi nazionali. In JEAN, C. (szerk.): *Geopolitica economica*. Milano: Franco Angeli, 31–34.
- JOFFÉ, George (2020): Where does Libya go now? *The Journal of North African Studies*, 25(1), 1–7. Online: <https://doi.org/10.1080/13629387.2020.1689806>
- LOMBARDI, Ben (2011): The Berlusconi Government and Intervention in Libya. *The International Spectator*, 46(4), 31–44. Online: : <https://doi.org/10.1080/03932729.2011.628090>
- MIRANDA, Valérie (2011): *Striking a Balance Between Norms and Interest in Italian Foreign Policy: The Balkans and Libya*. IAI Working Papers, 11/11. Online: www.iai.it/sites/default/files/iaiw1111.pdf
- MOLNÁR Anna (2019): Italy and the Mediterranean Refugee Crisis. In TANÁCS-MANDÁK, Fanni (szerk.) *Identity crisis in Italy*. Budapest: Dialóg Campus, 149–165.
- MOLNÁR Anna et al. (2022): The Internationalisation of the Conflict in Libya. *AARMS*, 20(3), 97–132. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2021.3.7>
- MORGAN, Patrick (2007): *Security in International Politics: Traditional Approaches in Contemporary Security Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- NORMAN, C. D. – HELMER, O. (1951): *The Use of Exports for the Estimation of Bombing Requirements*. Santa Monica: RAND Corporation.
- PARSI, V. E. (2016): Italy's Foreign Policy Game: Moving without the Ball. In CARBONE, Maurizio – PIATTONI, Simona (szerk.): *Italian Politics: Governing Under Constraint*. Vol. 31. New York: Berghahn, 118–134. Online: <https://doi.org/10.3167/ip.2016.310108>
- RAPCSÁK Tamás (2007): *Többszempontú döntési problémák*. Egyetemi oktatáshoz segédanyag, Budapesti Corvinus Egyetem.
- JACKSON, Robert – SØRENSEN, Georg (2003): *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. Second Edition. Oxford: Oxford University Press.
- SAATY, Thomas L. – VARGAS, L. G. (2001): *Models, Methods, Concepts and Applications of Analytical Hierarchy Process*. International Series in Operations Research and Management Sciences. Boston–Dordrecht–London: Kluwer Academic Publishers. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-1665-1>
- SAATY, Thomas L. (1990): *Decision Making for Leaders: The AHP for Decisions in a Complex World*. Pittsburgh: RWS Publications.
- TAKÁCS Lili (2023): *Olaszország Líbia-politikája 2011-2021 között, különös tekintettel a kül- és biztonságpolitikai szempontokra*. Doktori értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.
- VAIDYA, Omkarprasad S. – KUMAR, Sushil (2006): Analytic Hierarchy Process: An Overview of Applications. *European Journal of Operational Research*, 169(1), 1–29. Online: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2004.04.028>
- VARVELLI, Arturo (2010): Italy and Libya: Renewing a Special Relationship. *The International Spectator*, 45(3), 117–130. Online: <https://doi.org/10.1080/03932729.2010.504627>
- VASS Mária (2002): *Nemzeti érdekvényesítés a multilaterális diplomáciában*. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem.

Boda Mihály¹

Az igazságos háború elmélete és a teremtésvédelem: az igazságos háború elméletének története a középkortól a 20. századig a teremtésvédelem szempontjából²

Just War Theory and the Protection of Creation:
The History of Just War Theory from the Middle
Ages to the 20th century from the Perspective
of the Protection of Creation

Absztrakt

Az igazságos háború elmélete szorosan kapcsolódik az emberi, a kulturális és a természeti kár okozásának korlátozásához, és így a teremtésvédelemhez. Az elmélet a története során több formában jelent meg, amelyek különböző mértékben támogatták a károkozás korlátozását és a teremtés védelmét. Ha az elmélet történetét a 11–13. századra vezetjük vissza, akkor annak legalább három egymást követő formáját különböztethetjük meg: az Aquinói Szent Tamás (1225–1274) által összegzett középkori keresztény változatot, a 17. században Hugo Grotius (1583–1645) nevéhez, majd a 20. század második felében Michael Walzer (1935–) nevéhez kapcsolódó nemzetközi jogi változatot és a Jeff McMahan (1954–) neve által fémjelzett revizionista változatot. Jelen tanulmány

¹ Egyetemi docens, tanszékvezető, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténeti Tanszék, e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu

² A publikációt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megbízásából a Teremtésvédelmi Kutatóintézet a „Fenntarthatóság, állóképesség – az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai” projekt keretében jelentette meg a *Hadtudományi Szemle*. A projekt támogatója a Technológiai és Ipari Minisztérium.

a középkori és a nemzetközi jogi elmélet bemutatásával és a teremtésvédelem szempontjából való összehasonlításával foglalkozik.

Kulcsszavak: teremtésvédelem, igazságos háború elmélete, Aquinói Szent Tamás, Michael Walzer

Abstract

Just war theory is closely linked to the restriction of causing human, cultural and natural harm, and so to protection of Creation. The theory has had more forms during its history, which supported differently the restriction of causing harm and the protection of Creation. Three major forms of the theory can be distinguished from the birth of it: the medieval form summarized by Saint Thomas Aquinas (1225–1274), the international law theory represented by Hugo Grotius (1583–1645) and Michael Walzer (1935–), and the contemporary revisionist theory of Jeff McMahan (1954–). This paper concerns comparatively the medieval and the international law theories from the perspective of protection of Creation.

Keywords: protection of Creation, just war theory, Saint Thomas Aquinas, Michael Walzer

Bevezetés: a teremtésvédelem és az igazságos háború elmélete

Tágan értve a teremtésvédelem fogalmát, az magában foglalja az emberi élet, a kultúra és a természet védelmét is. A szűk fogalom ezzel szemben csak a természeti környezet védelmére terjed ki.³ Jelen tanulmány a tág fogalmat használja. Erre részben az ad lehetőséget, hogy a Biblia teremtéstörténetében a környezet és az ember is az isteni teremtés részét képezi; részben pedig az, hogy az ember saját teremtő erejének a segítségével létrehozza a kultúrát, aminek az elsődleges oka az emberi teremtő erő megteremtője, Isten.

A teremtés védelmének kimagaslóan fontos eszköze az emberek között fennálló harmonikus béke. Amennyiben azonban a teremtésvédelem nem valósítható meg békés úton, akkor az igazságos háború elméletének megfelelő háború is a teremtés védelmezője, ha szembeállítjuk azt a háború militarista és realista elméletével. Az igazságos háború elméletének ugyanis két funkciója van: felhatalmazást ad a háború bizonyos helyzetekben való kezdeményezésére és bizonyos módon való vívására, illetve más helyzetekben tiltja a háború indítását és a háború más módon való viselését. Az előbbi funkciójában az elmélet hozzájárul a háborúkhöz és a háborúk okozta pusztításhoz, az utóbbi funkciójában azonban éppen, hogy korlátozza a háborút, és így védi az emberi, a kulturális és a természeti javakat, a teremtést.

Az igazságos háború elmélete a háború indításáról és viseléséről kialakított morális elméletek spektrumában köztes helyet foglal el. A spektrumban szereplő elméletek aszerint (is) különböznek egymástól, hogy mennyiben védik az emberi,

³ A szűkebb fogalom csak a természeti környezet védelmére vonatkozik. Lásd Ferenc (I.) pápa 2015: 15.

kulturális és természeti értékeket. A spektrum egyik végén a pacifizmus található, amely az okozott emberi, kulturális és természeti károk miatt semmilyen háborút nem tart morálisan igazolhatónak. A spektrum másik végén pedig a militarizmus helyezkedik el, amely potenciálisan minden háborút igazolhatónak tart, bármekkora pusztítással is járjon az, mivel a háború mindig jó esély a kiemelkedettség bizonyítására és a dicsőség megszerzésére. A két véglet között található további elmélet a politikai realizmus és az igazságos háború elmélete. A politikai realizmus szerint a háború akkor igazolt, ha azzal elérhető az államérdek, még ha ez jelentős kárral jár is együtt. Az igazságos háború elmélete szerint pedig akkor, ha a háború igazságos célra irányul, és igazságosan viselhető.⁴ Az igazságos háború elméletének azonban magának is több formája alakult ki az elmélet története során, amelyek nem ugyanolyan mértékben korlátozzák a háborús károkozást és védik a teremtvést. Alább az elmélet két formáját mutatom be és vetem össze a teremtvédelem szempontjából, a középkori és a nemzetközi jogi elméletet.

A középkori keresztény elmélet: Aquinói Szent Tamás a békétlenség megbüntetéséről és a keresztény közösség védelméről

A középkori igazságos háború elméletét szokás visszavezetni Szent Ágoston (354–430) munkásságára,⁵ azonban megalapozottabbnak tűnik az az elképzelés, hogy – legalábbis kiforrott formában – az elmélet a középkori békemozgalmakat (a *treuga Dei* és a *pax Dei*) követően, a 11–13. század folyamán alakult ki.⁶ Az elmélet nagy hatású megfogalmazója a 13. század második felében Aquinói Szent Tamás volt.

Szent Tamás a fejedelmek közötti igazságos háború szabályait az emberi természet Isten által teremtett törvényeiből vezeti le, és azokat a „Vajon mindig bűn-e háborút viselni?” kérdés megválaszolása során tárgyalja. Úgy véli, hogy a háború igazságosságához három dolog szükséges: a fejedelem felhatalmazása a háború indítására (a legitim autoritás), az igazságos (jogos) ok, illetve a fejedelem és a harcolók helyes szándéka.

A legitim autoritás, az igazságos ok és a helyes szándék szabályainak Szent Tamás-i tartalmát az határozza meg, hogy Szent Tamás az igazságos háborút az emberek közötti béke fenntartásához és ezzel az igazságszolgáltatáshoz kapcsolja.⁷ A fejedelem részben azért indíthat háborút, mert ő az a hivatalos személy, aki nem fordulhat feljebbvaló személy ítéletéhez az általa vezetett közösséggel szemben elkövetett békétlenség miatt, amiként azt a magánszemély megteheti; illetve részben azért, mert a fejedelem kötelessége, hogy gondoskodik a neki alárendelt város, ország vagy tartomány védelméről. Szent Tamás a belrend fenntartásához és a gonosztevők megbüntetéséhez hasonlítja az ország védelmét. Elméletében a háború igazságos oka is a büntetéshez kapcsolódik, ahhoz „hogya a megtámadottak valamilyen vétkükkel

⁴ BODA 2023b: 9.

⁵ Vö. BODA 2020: 1689–1691; UJHÁZY 2017: 25.

⁶ BODA 2023b: 104–105.

⁷ Lásd BODA 2022a: 172–175; BODA 2023b: 117–119.

rászolgáljanak a megtámadásra",⁸ azaz hogy büntetésként a békétlenségük miatt megérdemljék az ellenük indított háborút. Végül, a helyes szándék szintén a rendfenntartás hasonlatosságára értelmezhető. Szent Tamás szerint ugyanis a háborút a jó előmozdításának és a rossz elhárításának a szándékával kell viselni. Ez azt jelenti, hogy az igazságos háborút nem lehet a kapzsiság, az ártani vágyás, a kegyetlen bosszú és az engesztelhetetlenség szándékával indítani, hanem a keresztény közösség – és nem csupán az adott város, ország vagy tartomány – békéje érdekében, amelyben a rossz szak féken vannak tartva, a jók sorsa pedig még jobb lesz.⁹ A béke állapota ugyanis az egyének saját törekvéseinek összhangján, illetve a különböző egyének törekvéseinek összhangján (egyetértésen) alapul, amelynek alapja az egyének természetfeletti (isten)szeretete.¹⁰ Amíg tehát a belső gonosztevők elleni harc a város, az ország vagy a tartomány békéjének védelmét célozza, addig az igazságos háború az egész keresztény közösség békéjének védelmét.

Szent Tamás elméletében az igazságos háborút a fejedelem által megtestesített igazságos fél vívja a vétkező és jogsértő, igazságtalan félle szemben. Kettejük viszonya aszimmetrikus, azaz különböző jogok és kötelességek illetik meg az egyiket és a másikat. Szent Tamás ezt a viszonyt, a nem bűnös és a bűnös fél viszonyát úgy határozza meg, hogy „ha valamely ember veszélyes és romboló hatású a közösségre valamely bűne miatt, dicséretes és üdvös tett a megölése a közjó megvédése érdekében”.¹¹ A bűnösle szemben, a megbüntetése érdekében, így minden szükséges megtehető. Ezzel szemben az ártatlanokat, akik igazságosan cselekszenek, semmi szín alatt sem szabad megölni, mivel életük a közjó szolgálata és megőrzése.¹²

A nemzetközi jogi (hagyományos) elmélet

A nemzetközi jogi elmélet eredete a kora újkor nemzetközi jogászaig nyúlik vissza. Az elmélet előfutárának tekinthető Francisco de Vitoria (1483–1546) és Alberico Gentili (1552–1068) is,¹³ azonban a korszakban az elmélet legnagyobb hatású megformálója Hugo Grotius volt. Grotius az államok közötti igazságos háború szabályait részben a természeti törvényekből (természetjogból), részben azonban a szuverén államok akaratából vezette le. Ezzel összefüggésben a 19. század során a legfontosabb igazságos (jogos) ok már nem az, hogy a jogsértők megérdemlik az ellenük viselt büntető háborút, hanem az állami érdek védelme. A szuverén államok ugyanis nem büntethették meg egymást, mivel szuverenitásuk azt jelentette, hogy felettük semmilyen fórum nem rendelkezik bírói joghatósággal. Maguk a háborúk léptek elő a jogviták elrendezésének eszközévé.

⁸ Aquinói Szent Tamás 2014b: 265.

⁹ Aquinói Szent Tamás 2014b: 264–269.

¹⁰ Aquinói Szent Tamás 2014a: 205.

¹¹ Aquinói Szent Tamás 2014c: 404.

¹² Aquinói Szent Tamás 2014c: 409.

¹³ BODA 2023b: 187–193, 129–132; BODA 2023a: 71.

Grotius az igazságos és a szabályszerű háború különbségéről

Grotius annak a vizsgálatát tűzi ki, hogy „vajon van-e egyáltalán igazságos háború, továbbá mi az igazságos a háborúban”.¹⁴ Az igazságosságot a jognak való megfeleléssel hozza összefüggésbe, jog alatt pedig a cselekvés szabályát érti, amely a helyes cselekvés végrehajtására kötelez. A jog lehet az egyének és a nemzetek háborús cselekvésének a szabálya is.

Grotius szerint a nemzetek háborús viselkedésére különböző típusú jogok (törvények) vonatkoznak. A jog lehet az ész parancsaként felfogott természetjog, amellyel összevetve egy cselekvést megállapítható a cselekvés erkölcsös/igazságos vagy erkölcstelen/igazságtalan volta. A természetjog változhatatlan, még Isten sem változtathatja meg. A jog ezen túl lehet akarati (tételes) jog is, amely vagy isteni, vagy emberi akarati jog, és amely nem lehet ellentétes a természetjoggal. Az isteni jog magában foglalja a teremtvés és a vízőzön után Isten által adott univerzális jogot, a Krisztus által adott univerzális jogot, illetve a zsidóknak adott törvényeket. Az emberi jog lehet belső állami jog, amelynek eredete az állam, és amelyet az állam tagjai hoznak létre jogaik élvezetére és a kölcsönös előnyök biztosítása végett. A belső állami jognál szűkebb emberi jog az atyának a gyermekéhez vagy az úrnak a szolgájához való joga. A belső állami jognál tágabb körben ható emberi jog pedig az, amely „valamennyi vagy sok nemzet akaratából nyerte el kötelező erejét”. Ez utóbbi jog a nemzetközi jog.¹⁵

A természeti, az isteni és az emberi jogok közül a legalapvetőbb a természetjog, amely az egyénekre és az államokra is vonatkozik. Ezt kiegészíti az egyének társadalmi szerződéskötését és állammá egyesülését követően az emberi akaratból származó jog. Az egyének a társadalmi szerződés megkötése előtt természeti állapotban élnek, életüket pedig a maximálisan szociális – azaz racionális és társas – természetük határozza meg. Ez a természet Grotius szerint részben azzal áll összefüggésben, hogy az embereknek már a természeti állapotban vannak tulajdonjogaik (tágon érve idetartozik az önmaguk feletti hatalom, a mások feletti hatalom és a tulajdonuk feletti hatalom is),¹⁶ amelyek eredete a jog tárgyán véghez vitt valamilyen munka.¹⁷ Ezeknek a jogoknak a gyakorlásához szükséges, hogy mások azokat tiszteletben tartsák. A tulajdon feletti hatalom átruházásához szükséges, hogy az emberek betartsák szerződésszerű ígéreteiket. A szerződések megtételéhez nyelvet kell használniuk, amellyel világossá tehetik azt, amit az elméjük rejt, és ami Grotius szerint annak az eszköze, hogy az emberek közös érdekeiket jobban meg tudják valósítani. A tulajdonjogok jelenléte a természeti állapotban így feltételezi az ember társas természetét.¹⁸

Az emberek szerződéssel létrehozzák a társadalmat és az emberi törvényeket. Ezek célja, hogy természeti jogaik nagyobb biztonságban legyenek, azaz hogy jobban meg tudják magukat védeni, és hogy a nélkülözést jobban el tudják kerülni, illetve hogy a közös előnyöket még stabilabban tudják elérni. A társadalom és az emberi törvények már az állam tekintélyével biztosítják, illetve egészítik ki a természeti

¹⁴ GROTIUS 1960a: I.III, 170–171.

¹⁵ GROTIUS 1960a: I.IX–XV, 174–182. CHRISTOPHER 1999: 67–69.

¹⁶ GROTIUS 1960a: I.V, 172.

¹⁷ TUCK 1979: 60–61.

¹⁸ TUCK 1979: 67–70.

jogokat. Az emberek a szerződésben lemondanak minden jogukról, még az önvédelem jogáról is, mivel az állam „a közbéke és a közrend érdekében megszüntetheti az általános ellenállási jogot”. Az állam „megszüntetheti”, azaz nem feltétlenül kell ezt megtennie, behatárolnia azonban mindenképpen szükséges azt, mert ha az korlátlan maradna, akkor nem lehetne államról beszélni, hanem csak „rendezetlen tömegről”.¹⁹ Az államban a legfőbb hatalmat nem a nép, hanem az uralkodó gyakorolja (amennyiben a társadalmi szerződésben az emberek a királyság államformáját választották), mivel a társadalmi szerződéssel az emberek a magukon való uralkodás jogát átruházzák.²⁰ Az állam létrejötte így nem eredményez olyan jogokat, amelyek a természeti állapotban nem voltak jelen, azaz folyamatosság van a természeti állapot és az állam között. Az állam azonban nem természetes módon jön létre, hanem az emberi akarat által, a társadalmi szerződéssel, amely az államot elkülöníti az államon kívüliektől.²¹

Az emberi jog másik típusa a nemzetközi jog, amelynek az eredete az állami joghoz hasonlóan a megegyezés. A nemzetközi jog ugyanis valamennyi vagy sok állam között megegyezéssel létrejött jogszabályok összessége. A nemzetközi jogi szabályok előíró jellegének az alapja a természetjog. Az államok akaratán nyugvó nemzetközi jogot közvetlenül ugyan nem a természetjog alapozza meg, közvetve azonban igen. Állami döntéssel ugyanis csak kiegészíteni és részletezni lehet a természetjogi előírásokat, azokkal szembemenni nem lehet. A nemzetközi jog így nem az egyes közösségek, hanem a „nagy egész hasznát” szolgálja. Az államok egyesülésének az indoka hasonló az emberek egyesülésének indokához. Jelesül, hogy „nincs olyan erős állam, amely ne szorulna rá valamikor mások segítségére akár kereskedelmi célokból, akár az ellene összefogó sok idegen nemzet támadásának kivédésére”.²²

Az isteni törvények csak a keresztényekre érvényesek, és vallási jellegű maximális szociabilitást írnak elő (alázatot, türelmet és szeretetet).²³ A különbségeknek megfelelően a háromféle jog háromféle kritériumot kínál a háború igazságosságának meghatározására,²⁴ amelyek közül most csak a későbbi szerzők számára is jelentőséggel rendelkező természetjogi és nemzetközi jogi koncepcióval foglalkozom.

A természetjogi koncepció: az igazságos háború elmélete

A természetjogi koncepció kiindulópontja a természetes állapot. Grotius szerint az igazságos háború szabályai az ember maximálisan szociális természete által megalapozott jogban gyökereznek. E jog szerint az igazságos háború oka általában véve csak a jogtalanság lehet. Grotius úgy fogalmaz, hogy „a háború ott kezdődik, ahol hiányzik a bírói döntés”,²⁵ mert nincsenek bíróságok. Ennek értelmében az igazságos háború a jogalkalmazás folytatása más eszközökkel, amelyben az egyik fél az igazságtalan fél, a másik pedig az igazságos háborút vívó fél.

¹⁹ GROTIUS 1960a: IV.II, 293.

²⁰ GROTIUS 1960a: III.VIII, 250–251.

²¹ TUCK 1979: 77.

²² GROTIUS 1960a: Bevezetés (22), 151–152.

²³ GROTIUS 1960a: I.XVII, 187.

²⁴ GROTIUS 1960a: II, 189–234.

²⁵ GROTIUS 1960b: I.II, 9.

A háború különös igazságos oka lehet „a védekezés, annak megszerzése, ami a miénk vagy nekünk jár, és a büntetés”.²⁶ Az állami védekező háború nem annyira az éppen zajló támadással szembeni ellenállásban áll (mint az egyéni önvédelem), hanem valamilyen, még nem aktualizálódott, de kétségtelenül fennálló fenyegetéssel szembeni ellenállásban. A kétségtelenül fennálló fenyegetés akkor van, ha a potenciálisan ellenséges állam megnövekedett hatalma mellett bizonyosan állítható az igazságtalan ellenséges szándék jelenléte is.²⁷ Grotius számára nem lényeges, hogy a fenyegetés küszöbön álljon. A megnövekedett hatalom és az igazságtalan ellenséges szándék fennállása akkor is igazságossá teszi a háborút, ha a veszély nem közvetlen, hanem „csupán messziről fenyeget”.²⁸ A saját vagy nekünk járó dolgok vissza- vagy megszerzése kompenzatorikus módon tesz igazságot, azaz annak a visszavételét igazolja, ami jár nekünk. Ehhez az szükséges, hogy a másik fél igazságtalanul okozzon kárt, bármilyen jogsérelmet, ami kötelezi őt a kár megtérítésére.²⁹ Végül, a büntetés az érdem alapján igazolja az igazságtalanságot elkövetővel szemben a háborút. A büntetés „olyan rossz az elviselése, amelyet azért mértek ránk, mert rosszat cselekedtünk”, és amely a bűncselekmény fogalmával áll összefüggésben. Ebből következőleg Grotius szerint bárki, aki nem követett el ugyanolyan bűncselekményt, megbüntetheti az igazságtalanságot elkövetőt, nem csupán az azt elszenvedő (vagy az általa felkérték). A „tettes ugyanis a cselekményével – úgy vélik – mintegy mindenkinél alacsonyabb rendűvé tette magát. Mintegy kilökte magát az emberi közösségből az állatok közé, amelyek alá vannak vetve az embereknek.”³⁰ A büntetés ugyanis a sértettnek áll érdekében, mivel ezzel kap vigaszt és elégtételt, illetve azáltal többször nem kell elszenvednie az igazságtalanságot; de nemcsak neki, hanem magának az igazságtalanságot elkövetőnek is, mivel azáltal képes megjavulni; végül mindenkinek, mivel ezzel másoknak sem kell elszenvednie az igazságtalanságot.³¹ A jelzett érdekek kielégítéséhez nem minden esetben szükséges a legnagyobb megérdemelt büntetés kiszabása, hanem a büntetést arányosítani kell a kielégíteni kívánt érdekekkel.³²

Azok a háborúk, amelyek nem rendelkeznek igazságos okkal, de valamilyen okkal igen, a rablőháborúk. Idetartozik többek között a szomszéd erősödéséből fakadó bizonytalanságtól való félelem (amely nem társul a szomszéd ellenséges szándékával), a haszon és a jobb föld utáni vágy, az egyetemes (világi) birodalom alapítására vagy egyetemes (egyházi) uralom megvalósítására való törekvés és az alávetett népben feltörő szabadságvágy.³³

Grotius nemcsak az igazságos háború indításának a szabályát tárgyalja, hanem az igazságos háború viselésének a szabályairól is beszél. Ezeket tekintve a szükségesség szabályát tartja a legfontosabbnak. Ennek értelmében: „Ami a háborúban

²⁶ GROTIUS 1960b: I.II, I.XVI–XVIII, 9, 24–26; NEFF 2005: 97.

²⁷ GROTIUS 1960b: XXII.V, 507.

²⁸ GROTIUS 1960b: I.XVI, 25.

²⁹ GROTIUS 1960b: XVII.I, 344.

³⁰ GROTIUS 1960b: XX.III, 392.

³¹ GROTIUS 1960b: XX.VI–IX, 398–405.

³² GROTIUS 1960b: XX.XXVIII–XXXV, 429–438.

³³ GROTIUS 1960b: XX.IV–XVII., 507–517.

a cél eléréséhez (az igazságtalanság elhárításához) szükséges, az megengedett.”³⁴ A szükségesség a megtévesztés számos formájára is kiterjedhet.³⁵

Egy további szabály, hogy a háborúban megölni csak a vétkesek lehet, főként a bizonyíthatóan vétkesek, az ártatlanokat azonban nem lehet sem szándékosan, sem szándék nélkül. Az ártatlanok közé tipikusan a gyerekek, a nők, az aggok, az egyházi emberek, a tudósok, a földművesek, a kereskedők, a foglyok és a túsok tartoznak (feltéve, hogy nem követtek el bűnt). Akik meg akarják magukat adni, azoktól a megadást el kell fogadni. Továbbá, az ellenség tulajdonát csak kivételesen (például büntetésként) lehet elpusztítani vagy elvenni (például tartozás fejében), ahogyan a fogolyszedés és a népek feletti polgári hatalom átvétele is csak büntetésként vagy kompenzációként, illetve „igen nagy veszély” elkerülése végett igazságos.³⁶ Végül, az igazságos háborúban nincs jelentősége a hadüzenetnek, amikor igazságtalan támadás visszaveréséről vagy bűncselekmény elkövetője ellen indított háborúról van szó, de akkor igen, amikor kompenzáció alapján indul a háború. Ugyanis „[a]zok, akiket a szavakon túl, tetteikkel sértettek meg, nem tartoznak szavakkal és bírói eljárás útján elégtételt keresni”.³⁷

A nemzetközi jogi koncepció: a szabályszerű háború elmélete

Grotius az igazságos háború elmélete mellett a szabályszerű háború elméletét is megfogalmazza.³⁸ Ez utóbbi esetében a háború szabályait nem a természetjog, hanem az államok létrejöttével megszülető nemzetközi jog biztosítja. A nemzetközi jognak Grotius egész elméletében a természetjogot kiegészítő funkciója van, azaz a nemzetközi jog nem mondhat ellent a természetjognak, viszont szűkítheti azt. A szabályszerű háború így ugyan nem teljesíti az igazságosság kritériumát, azonban az nem is igazságtalan, bűnös vagy meg nem engedett típusa a háborúnak.

A háború e típusának Grotius szerint kettős eredete van. Az egyik, hogy a múlt némely kevésbé egyértelmű konfliktusát véve a konfliktusban álló feleken kívüli népeknek veszélyes lett volna arra vállalkozniuk, hogy megítéljék a konfliktusban állók háborújának igazságosságát. Ezzel ugyanis belekeveredtek volna a konfliktusba. A múlt azon helyzeteiben pedig, amikor az igazságosság megítélése egyértelműbb volt, nehéz lett volna megmondani, hogy mi az igazságos reakció helyes mértéke.³⁹ Így e döntési nehézségek hatására a már konfliktusban állókra bízta a döntést.⁴⁰ A szabályszerű háború így nem független az igazságosságtól, bár az igazságos ok nem játszik benne szerepet, mivel a háború éppen annak az eldöntésére szolgál, hogy kinek az oldalán áll az igazságosság.

A szabályszerű háborúnak két kritériuma van, amelyeknek együtt kell fennállniuk: „először, hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb

³⁴ GROTIUS 1960c: I.II., 7.

³⁵ BODA 2021: 54–56.

³⁶ GROTIUS 1960c: XI.I–XIX, XII.I, XIII.I, XIV–XV.I, 176–203; 206; 220; 225.

³⁷ GROTIUS 1960c: III.VI, 54–55.

³⁸ KALMANOVITZ 2015: 147.

³⁹ GROTIUS 1960c: IV.IV, 68.

⁴⁰ KALMANOVITZ 2015: 5.

hatalommal rendelkezik; továbbá, hogy bizonyos formásokat megtartsanak.”⁴¹ Az első kritérium a legitim autoritás kritériuma, amely szerint az állami szuverenitást képviselő személy vagy fórum indíthatja a háborút. Ennek azért van különös szerepe a szabályszerű háború elméletében, mert az elmélet olyan esetekre terjed ki, amikor a háború előtt nem dönthető el, hogy melyik az igazságos, és melyik az igazságtalan fél. Ennek megfelelően válik fontossá, hogy mindkét fél részéről a legmagasabb szinten hagyják jóvá a háborút.

A második kritérium a háborúviselés szabályait foglalja magában, amelyek közül a legfontosabb a hadüzenet, illetve annak joghatásai. A hadüzenettel az egyik fél a másik (illetve az alattvalók és a szövetségesek) tudomására hozza a döntését (amivel párhuzamosan meg is indulhat a háború). A hadüzenettel lehet kinyilvánítani, hogy a háború nem egyéni kezdeményezésre, hanem az állam vezetésének elhatározására indul. Ez teszi lehetővé azt is, hogy a háború állapotához speciális jogi hatások kapcsolódjanak. A hadüzenet az, ami elválasztja a béke állapotát a háború állapotától, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a békében érvényes törvényeket felváltják a háborúban érvényes törvények.⁴² A háború viselésének éppúgy vannak törvényes keretei, mint a békében való életnek. Bár a két törvényhalmaz tartalma eltér, az igazságosságnak mindkettőben szerepe van.

Az ilyen törvények közé tartozik, hogy mindkét fél számára szabad az ellenségnek ártani, mind személye, mind javai tekintetében. Így meg lehet ölni a háborúban azokat, akik fegyverrel vesznek részt a harcokban, és általában mindenkit, aki az ellenség határain belül tartózkodik, vagy az ellenség alattvalóit, akárhol is legyenek (kivéve semleges területen), hiszen mindkét esetben ők lehetőség szerint kárt okozhatnak a másik félnek (a gyerekeket, a nőket, a magukat megadókat, a foglyokat és a túszoikat is, de a nőket nem szabad meggyalázni). Mindehhez lehet merényleket alkalmazni, amennyiben azok nem az ellenség alattvalói, mérget azonban nem. Mivel „az uralkodó tartozásáért az alattvalók vagyonukkal és cselekedeteikkel felelnek”, ezért az ellenség alattvalóit fogságba lehet vetni, és tulajdonukat le lehet foglalni. A foglyok rabszolgává válnak, és utódaik is rabszolgák lesznek, és velük bármit meg lehet tenni. Végül: „Háború útján a polgári hatalom is megszerezhető.”⁴³ Ezek a szabályok jelentősen eltérnek az igazságos háború viselésének természetjogi szabályaitól, azonban annak joghézagait töltik ki.⁴⁴ E szabályok betartása ezért ugyan bűnösséget foglal magában, azonban mindkét háborús fél számára követendő, és ezért mentességgel is együtt jár.

Walzer a nemzetközi és a háborús konvenció által biztosított állami és egyéni jogokról

A Grotius által megfogalmazott elmélet jelentős változáson ment keresztül a 18–19. század során, azonban még mindig megőrzött egy fontos elemet az eredeti elméletből. Ebben az időszakban a nemzetközi jogban a háborúzás állami jogosultság volt

⁴¹ GROTIUS 1960a: III.IV, 243. Lásd még GROTIUS 1960c: III.IV, 53.

⁴² GROTIUS 1960c: III.I–XIV, 49–62. GROTIUS 1960a: I.I–II, 169–170.

⁴³ GROTIUS 1960c: VIII.I, 144.

⁴⁴ FORDE 1998: 644.

az államérdek kielégítésére, a nemzetközi jog pedig főként a háború menetének és vívásának szabályozására törekedett. A 20. század nagy részében az elmélet nem kapott nagy hangsúlyt, azt kivéve, hogy az első és a második világháborút követően az állami „háborúzási jog” állami önvédelmi jogra szelődött. Az 1970-es években viszont Michael Walzer újra felelevenítette az elméletet, amelynek azóta töretlen a népszerűsége.⁴⁵

Az agresszió elmélete és a legalista paradigma

A háború kezdeményezését, vagy ahogyan Walzer nevezi, az agresszió elméletét tekintve Walzer kiindulópontja az általa „legalista paradigmának” nevezett elmélet, amely a 18–20. század nemzetközi jogi elméletét összegzi:

- létezik a független államok nemzetközi közössége;
- ennek a közösségnek saját törvénye van, amelynek értelmében a tagországok a területi integritáshoz és a politikai szuverenitáshoz való joggal rendelkeznek;
- bármely állam által alkalmazott erőszak (vagy az erőszak alkalmazásával való fenyegetés) egy másik állam jogait sértő agresszió és bűncselekmény;
- az agresszióra kétféle igazolt és erőszakos válasz adható: az áldozatállam önvédelmi háborúja, illetve a törvény kikényszerítésének háborúja az áldozatállam vagy bármely más tagállam által;
- kizárólag az agresszió igazol háborút;
- az agresszorállam legyőzését követően ez az állam megbüntethető.⁴⁶

A legalista paradigma értelmében a háború csak akkor igazságos, ha az az agresszió elleni önvédelmi vagy másvédelmi háború, mert az agresszió megsérti a megtámadott állam területi integritáshoz és/vagy politikai szuverenitáshoz való jogát. A háború igazságosságáról való döntésben kizárólag ezeknek az állami jogoknak van szerepük.

Ahogyan az állami jogok megsértése igazságossá teszi a védelmükben viselt háborút, úgy az állami jogok védelmet is kínálnak más államok beavatkozásával szemben. Ugyanis, ha egy állam nem sértheti egy másik állam jogait, akkor annak a belügyeibe a jogai megsértése nélkül nem is lehet beavatkozni. A belügyekbe való beavatkozás, például egy államon belüli emberi jogsértés esetében, az állam jogainak a megsértését jelenti, amellyel szemben a megtámadott állam igazságos háborút viselhet.

A legalista paradigma alapja a „domesztikus analógia”, amelynek értelmében a nemzetközi viszonyokat az egyének közötti viszonyokhoz hasonlóan, de nem azokkal azonosként kell elképzelni. A hasonlóság abban áll, hogy az államokat egymással békés-háborús viszonyban álló állami egyénként kell felfogni, a különbség pedig abban, hogy egy emberi egyén helyzete jelentősen különbözik az egyéni helyzetben, amikor az ő választásától függ, hogy harcol-e, vagy sem, és a háborús helyzetben, amikor az egyéni viselkedést a jogi és a patrióta kötelesség jelentősen korlátozza.⁴⁷ Ez alapján a nemzetközi agressziót a fegyveres rablás és a gyilkosság államok közötti megfelelőjének kell tekinteni, az állami jogokat pedig az egyének élethez és szabadsághoz

⁴⁵ BODA 2019: 63–78.

⁴⁶ WALZER 2006: 61–62.

⁴⁷ WALZER 2006: 28–29.

(és személyes tulajdonhoz) való jogához hasonlóan kell értelmezni.⁴⁸ Amiként tehát az egyén önvédelem (vagy másvédelem) keretében védheti a saját vagy embertársa jogait a támadóval szemben, úgy védhetik az államok a saját vagy egymás jogait az agresszorral szemben.

Walzer szerint a legalista paradigma felülvizsgálatra szorul, azonban a paradigmában évszázadok alatt kikristályosodó morális véleményeket – amelyeket együtt nemzetközi konvenciónak nevezhetünk – meg kell tartani.⁴⁹ A felülvizsgálat így a paradigmát nem változtatja meg, hanem kivételeket vezet be abba.⁵⁰

A Walzer által kínált felülvizsgálat pontosítja, értelmezi, illetve kiterjeszti az igazságosan indítható háborúk körét. Walzer szerint nem csupán az aktuális agressziót elhárító védelem esetében igazságos a háború, hanem bizonyos feltételek mellett megelőző háborúként az elégséges mértékben (azaz látható szándékkal, előrehaladott felkészüléssel és növekvő kockázattal) fenyegető agresszió esetében is. Továbbá, az állami jogok sértése nélkül lehet beavatkozni egy ország belügyeibe, ha az ország egy része ki kíván szakadni az országból, ha a beavatkozás egy harmadik állam korábbi beavatkozásának ellensúlyozását célozza, és ha a beavatkozás az emberi jogok védelmét célozza. Az emberi jogok védelmének Walzer számára csak alapvetően elméleti, és nem gyakorlati lehetősége van, mivel úgy véli, hogy a beavatkozás motivációja csak részben humanitárius, részben azonban a beavatkozó állam érdekét érinti. A beavatkozó állam vezetője számára a megvédendő emberéletek kevésbé értékesek, mint a belpolitikai döntéshozatalban is jelentőséggel rendelkező saját katonák élete.

A háborúindítás kiterjesztésének igazságosságát Walzer mindegyik esetben vagy a politikai közösség jogainak védelmével, vagy éppen annak hiányával igazolja. A politikai közösség területi integritáshoz és politikai szuverenitáshoz való joga a politikai közösség hozzájárulásából – önmeghatározásából⁵¹ – származik, amely pedig a tagok által hosszú időszak alatt kialakított közös életből, azaz a megélt közös tapasztalatból és együttműködésből ered.⁵² Ennek értelmében a megelőző háborút indító közösség folyamatosan fennálló közösség, az elszakadni kívánó közösség új politikai közösség, a polgárháborús közösség még mindig egyetlen politikai közösség, a súlyos emberi jogsértést elkövető politikai erő pedig már nem politikai közösség.

A háború viselésének igazságossága

A háborúindítás igazságosságának problémájától Walzer megkülönbözteti a háborúviselés igazságosságának a kérdését. A háborús igazságosság e formáinak elterjedt elnevezése a *ius ad bellum* és a *ius in bello*. Walzer is használja ezeket a kifejezéseket és mint „logikailag független” kategóriákat különíti el őket.⁵³ A *ius ad bellumot*

⁴⁸ WALZER 2006: 58.

⁴⁹ WALZER 2006: 61.

⁵⁰ WALZER 2006: 90–91.

⁵¹ WALZER 2006: 87–88.

⁵² WALZER 2006: 54.

⁵³ WALZER 2006: 21.

a nemzetközi konvencióval kapcsolatban tárgyalja, a *ius in bellót* pedig az évszázadok filozófiai, vallási és jogi elveit összefoglaló háborús konvencióval összefüggésben.⁵⁴

A háborús konvencióval összhangban Walzer azon a véleményen van, hogy a háború által érintett közösségek tagjait két részre kell felosztani: a legálisan támadható harcolókra és a legálisan nem támadható nem harcolókra. A harcolók a katonák, akik a katonává válásukkal lemondanak az élethez és a szabadsághoz való jogukról, illetve ezzel párhuzamosan háborús jogot szereznek. A katonák élete ezért a háborúban elvehető, ahogyan ők is elvehetik az ellenség katonáinak az életét. A katonák, továbbá, a kiképzéssel harcossá, „veszélyes emberré” – az ellenségre nézve fenyegetéssé – válnak, fegyvert kapnak és parancsra vesznek részt a háborúban. A háború nem a katonák személyes ügye, hanem ők politikai közösségüket képviselve védik a közösségük jogait. Mivel ez igaz mindkét (az összes) háborús félre, ezért a katonák morális jogai és kötelességei között nincs különbség, hanem az egymással harcoló katonák morálisan egyenlők.

A nem harcolók a civilek, akik nem mondanak le az élethez és a szabadsághoz való jogukról, ezért ők nem is támadhatók a háborúban, mert morális és jogi immunitással rendelkeznek. A támadás szempontjából ezért különbséget kell tenni, diszkriminálni kell a harcolók és a nem harcolók között (ezt a szabályt diszkriminációs szabálynak nevezük).⁵⁵ A diszkrimináció tiltja a nem harcolók szándékos megtámadását, azonban a nekik való nem szándékos károkozást szabályszerű kivételként elfogadja. Ebben az esetben a nem harcolóknak való károkozás nem szándékos, de előre látott, ami kapcsolódik az igazságos cél szándékos eléréséhez, és a nem harcolók által elszenvedett kárnak arányosnak kell lennie a szándék szerint megvalósított céllal. Ez a diszkriminációval szembeni szabályszerű kivétel a kettős hatás (vagy más néven a járulékos kár) elve.⁵⁶

Walzer a háború viselését illető háborús konvencióban is javasol változtatásokat. A háborús konvenció szerint a katona akkor támadható, amikor aktuálisan harcol, azaz az őrszolgálatot vagy járőrszolgálatot ellátó katona nem támadható. A katona ugyanis ekkor aktuálisan nem jelent veszélyt az ellenségre nézve. Walzer szerint azonban azzal, hogy a katona a kiképzéssel és fegyverrel „veszélyes emberré” válik, mindig veszélyt jelent, ha nem is aktuálisan, de lehetőség szerint, ezért támadható.⁵⁷ Ezzel Walzer értelmezi és pontosítja a háborús konvenciót, és kiterjeszti a katonák megtámadásának lehetőségét. A nem harcolókat illetően ezzel szemben Walzer szűkíti a nekik való igazságos károkozás lehetőségeit. Úgy véli ugyanis, hogy nem pusztán a szándék hiányát, az előrelátottságot, a szándékos tett igazságosságát és az arányosságot kell előírni, hanem azt is, hogy a katonák minimalizálják a civilek kockázatát, még annak az árán is, hogy ők további kockázatot vállalnak.⁵⁸

⁵⁴ WALZER 2006: 44.

⁵⁵ BODA-RÉMAI 2022b: 86–97.

⁵⁶ WALZER 2006: 133–153.

⁵⁷ WALZER 2006: 143.

⁵⁸ WALZER 2006: 155. Lásd még BODA 2019: 72–75.

Összegzés és konklúzió

Az igazságos háború középkori elmélete az igazságos háború szabályait a természetjogból eredezteti, és az igazságos háborút a békét védő igazságosháború-viselő, illetve a békétlen és igazságtalan gonosztevő viszonyában írja le, amelyben az igazságos félnek olyan jogai és kötelességei vannak, amelyekkel az igazságtalan fél nem rendelkezik. Az igazságtalan bűnössel szemben minden szükséges megtehető, az ártatlan azonban mentességet élvez. Grotius háborús szabályai részben szintén a természetjogból (a racionális gondolkodáshoz kapcsolódó természeti törvényekből) levezetett szabályok, amelyeknek értelmében a háború nem más, mint a jogalkalmazás folytatása más eszközökkel. Ugyanakkor, a jogalkalmazásban foglalt és az igazságosságot érintő döntés meghozatalának némely esetekben nehézségei vannak. Grotius ezért szükségét érzi a nemzetközi jognak és a szabályszerű háború elméletének. Ez utóbbi elméletben a háborúviselési szabályok radikálisan eltérnek az igazságos háború elméletének a szabályaitól, hiszen az utóbbiban előre eldönthető, hogy ki a bűnös, az előbbiben azonban nem. Az utóbbi így a harcoló – nem harcoló diszkriminációra és a szükségesség elvére épül, az előbbi azonban a jelentősen tágabb károkozás fogalmára. Végül, Walzer elmélete az állami jogvédelmet és az állami jogokat biztosító nemzetközi konvenció védelmét állítja az igazságos háború elméletének középpontjába. Az államoknak ebben a koncepcióban központi szerepe van, ami nem csupán az igazságos okok meghatározására nyomja rá a bélyegét, hanem a szemben álló felek katonáinak jogaira és kötelességeire is. A katonák ugyanis az államokat képviselve harcolnak, akiknek a jogai és kötelességei ezért ugyanazok, azaz a katonák morálisan egyenlők egymással. Ezzel szemben a nem harcolókat Walzer elmélete komoly védelemben részesíti, hiszen szándékosan egyáltalán nem támadhatók, és amennyiben előrelátottan, de nem szándékosan érintettek a háborús műveletek által, akkor a katonáknak a megóvásukra kell törekedniük még további kockázat vállalása árán is.

Az igazságos háború elmélete az emberi, kulturális és természeti károk korlátozásának és így a teremtés védelmének a szempontjából a pacifizmus és a politikai realizmus között helyezkedik el. Az elmélet különböző formái azonban nem ugyanolyan mértékben írják elő a károkozás korlátozását és a teremtés védelmét. Az igazságos háború elméletének a tárgyalta formái részben éppen abban különböznek egymástól, hogy a háború megítélésének a spektrumán a pacifizmushoz vagy a realizmushoz állnak-e közelebb.

A teremtés védelmét legjobban megvalósító elmélet a középkori elmélet. Szent Tamás ugyanis az igazságos háborút a béke fenntartásaként képzei el, amely ezért nem is igazán háború, hanem rendészeti jogérvényesítés. Ennek az elképzelésnek a különlegessége, hogy az igazságos háború nem töri meg a békét, ahogyan a bűncselekmény elkövetése sem függeszti fel a békét, hanem abban a békére jellemző törvényeket kell alkalmazni. A fenntartandó béke természete szerint harmonikus béke, amelyben az emberek és az államok nem csupán a fegyvernagyvadás értelmében állnak egymással békében, hanem a keresztény szeretet értelmében is.

A nemzetközi jogi elmélet ezzel szemben már legalább részben politikai jelenségeként írja le az igazságos háborút. Grotius összetett elmélete ugyan még részben – jelentős változtatással – átveszi Szent Tamás elképzelését, és a háborúról mint a jogalkalmazás

más eszközökkel való folytatásáról beszél. Más részben azonban – a szabályszerű háború elméletével – a háborút úgy kezeli, mint amely sikerességével vagy sikertelenségével maga dönt céljának igazságosságáról. Grotius elméletében a szabályszerű háborúra vonatkozó jog nem mondhat ellent a természetjognak, hanem kiegészíti azt. A szabályszerű háború jogát ezen a negatív viszonyon, illetve az állami akaratokon túl semmi nem korlátozza. Ez az első lépcső a politikai realizmus egyik jelentős képviselője, Carl von Clausewitz nevéhez kapcsolódó háborúkoncepcióhoz vezető úton, amely szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel. A szabályszerű háború elmélete a háború indítását és viselését csak kevésbé korlátozza, ezért a három tárgyalta elmélet közül a legkevésbé alkalmas a teremtvédelemre.

Végül, Walzer elmélete a nemzetközi és háborús konvenciót veszi alapul, ezekben tesz kiegészítéseket, amivel maga is hozzájárul a konvenciók alakulásához. Ezek a konvenciók ugyan lehetővé teszik a törvény kikényszerítésére irányuló igazságos háborút (az önvédelmi igazságos háború mellett), azonban a konvenciók távolról sem annyira objektív és stabil forrásai a törvényeknek, mint a természeti törvény. Ennek az az oka, hogy a konvenciók forrása különböző szerzők véleménye és a szuverén államok politikai akarata. Ennek megfelelően a törvény érvényesítésének a célja ugyan az államközi béke létrehozása, amelynek a lényege azonban csak az államközi fegyvernagyugvás, minden harmonikus békekoncepció nélkül. Walzer elmélete ezzel Szent Tamás és Grotius elmélete közé kerül a teremtvédelem szempontjából.

Irodalomjegyzék

- Aquinói Szent Tamás (2014a): *A teológia foglalta. Második rész 2. XXIX. kérdés. A békéről.* Budapest: Gede Testvérek Bt., 202–206.
- Aquinói Szent Tamás (2014b): *A teológia foglalta. Második rész 2. XL. kérdés. A háborúról.* Budapest: Gede Testvérek Bt., 264–269.
- Aquinói Szent Tamás (2014c): *A teológia foglalta. Második rész 2. LXIV. kérdés. Az emberölésről.* Budapest: Gede Testvérek Bt., 402–411.
- BODA Mihály (2019): Az igazságos háború elméletének újrafelfedezése a 20. század második felében: Paul Ramsey és Michael Walzer. In GÖCZE István (szerk.): *Keresztény teoretikusok, államférfiak és katonák háborúelméletei.* Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 63–78.
- BODA Mihály (2020): Az igazságos háború hagyománya Európában és a Távol Keleten (Kínában). In POHL Árpád (szerk.): *Biztonság és honvédelem.* Budapest: Ludovika, 1689–1701.
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények.* Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2022a): Az igazságos háború elméletének kiterjesztése a rendészetre: történelmi és kortárs elméletek. *Belügyi Szemle*, 70(1), 169–185. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.1.10>
- BODA Mihály – RÉMAI Dániel (2022b): A háború áldozatai: a diszkriminációs szabály története és kortárs dilemma. *Hadtudomány*, 32(2), 86–97. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.2.86>

- BODA, Mihály (2023a): Historical Forms of Just War Theory in Europe and Hungary. *AARMS*, 22(1), 61–75. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2023.1.5>
- BODA Mihály (2023b): *A háborús ideológiák története*. Budapest: Ludovika.
- CHRISTOPHER, Paul (1999): *The Ethics of War and Peace*. New Jersey: Prentice Hall.
- Ferenc (I.) pápa (2015): *Laudato Sí kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*. Budapest: Szent István Társulat.
- FORDE, Steven (1998): Hugo Grotius on Ethics and War. *American Political Science Review*, 92(3), 639–648. Online: <https://doi.org/10.2307/2585486>
- GROTIUS, Hugo (1960a): *A háború és a béke jogáról*. I. kötet. Budapest: Akadémiai.
- GROTIUS, Hugo (1960b): *A háború és a béke jogáról*. II. kötet. Budapest: Akadémiai.
- GROTIUS, Hugo (1960c): *A háború és a béke jogáról*. III. kötet. Budapest: Akadémiai.
- HAAKONSSSEN, Kund (1996): *Natural Law and Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139172905>
- KALMANOVITZ, Pablo (2015): Early Modern Sources of the Regular War Tradition. In LAZAR, Seth – FROWE, Helen (szerk.): *The Oxford Handbook of Ethics of War*. Oxford: Oxford University Press, 145–164. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199943418.013.2>
- NEFF, Stephen C. (2005): *War and the Law of Nations*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511494253>
- TUCK, Richard (1979): *Natural Rights Theories*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139163569>
- UJHÁZY Lóránd (2017): Az „igazságos háború” tan elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál. In GÖCZE István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Budapest: Dialóg Campus, 21–40.
- WALZER, Michael (2006): *Just and Unjust Wars*. New York: Basic Books.

Kiss Márton¹

A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének térbelisége a Magyar Honvédségben (1906–2023)

The Spatial Memory of the Rákóczi War of Independence in the Hungarian Defence Forces (1906–2023)

Absztrakt

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) az egyik legismertebb személy a magyar történelemben. A 18. században vezetett szabadságharc (1703–1711) és az arról való megemlékezés a magyar identitásban is mély gyökeret vert. Nincs ez másként a Magyar Honvédségben sem, amely már a 19. század végétől igyekezett megemlékezni a fejedelemről. A 20. század markáns politikai változásai ellenére Rákóczi emlékezete fennmaradt a Honvédségben, még ha annak megoszlása folyamatosan változott is. A katonai ezredek, laktanyák és kulturális szervezetek is előszeretettel választottak olyan neveket, amelyek Rákóczira vagy szabadságharcára utaltak. Az adatok térbeliségének elemzésével kiderül, hogy a Magyar Honvédség pontosan milyen Rákóczi-emlékezetet épített ki az országban az elmúlt száz év során.

Kulcsszavak: II. Rákóczi Ferenc, emlékezet, térbeliség, ezred, laktanya

¹ Doktori hallgató, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, e-mail: kiss.marton1990@gmail.com

Abstract

Francis II Rákóczi (1676–1735) was one of the most famous figures in Hungarian history. The 18th century War of Independence (1703–1711) and the commemoration of it have also taken deep roots in Hungarian identity. This is no different in the Hungarian Defence Forces, which have sought to commemorate the prince since the end of the 19th century. Despite the political changes of the 20th century, the memory of Rákóczi has survived in the Armed Forces, even if its distribution has constantly changed. The military regiments, barracks and cultural organisations also preferred to choose names that referred to Rákóczi or his fight for freedom. By analysing the spatiality of the data, it is possible to see exactly what kind of memory of Rákóczi the Hungarian Defence Forces have built up in the country over the last hundred years.

Keywords: Francis II Rákóczi, memory, spatial, regiment, barracks

Bevezető

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) a magyar történelem egyik legismertebb szereplője. Az általa vezetett szabadságharc (1703–1711) komoly részét képezi a magyar identitásnak a mai napig. Rákóczi emléke és a katonai harcok hagyománya a 19. század második felében – az elbukott 1848–1849-es szabadságharc után – ismét megerősödött és újra a politikai közbeszéd része lett. Mivel az Osztrák–Magyar Monarchia közös haderejének részeként a magyar ezredek nem viselhettek külön elnevezést, ezért a Rákóczira való emlékezés viszonylag korlátozott maradt a hadseregben belül, így erre csak az első világháború után, az önálló magyar honvédség megalakulásakor kerülhetett sor. Rákóczi és a szabadságharcban vezető szerepet betöltő katonai személyek – köztük Bercsényi Miklós, Béri Balogh Ádám és Bottyán János – ekkor kerültek a magyar katonai hagyományok megtestesítőinek körébe, így például ezredeknek neveztek el róluk.

A második világháború utáni időszak politikai változásai ellenére Rákóczi és körének emlékezte továbbra is erős maradt. Ebben az időszakban a korábbi ezredszámozás átalakítása miatt az elnevezésekben csak kevés helyen maradt meg az emlékezet, ugyanakkor sajátos módon a laktanyák és egyéb katonai intézmények nevében tovább élt.

Az 1990-ben ismét függetlenné váló Magyar Honvédségben egymásnak olykor ellentmondó folyamatok zajlottak, amelyek a katonai hagyományokban is éreztették hatásukat. Több korábbi ezred megszűnt, amivel párhuzamosan számos laktanyára már nem volt többé szükség. Emellett a szovjet hadsereg is elhagyta az országot, amely nagyszámú létesítményt hagyott maga után. Mindebből kifolyólag a hadsereg Rákóczi-emlékezete egyre inkább visszaszorult, ugyanakkor képviselői az ország jelentős Rákóczi-ünnepein mindig tiszteletüket tették. Az utóbbi időszakban azonban többen felhívták a figyelmet a csapathagyományok, a hadtörténelem és a katonai identitás vizsgálatának kérdéseire.²

² JOBBÁGY 2010: 155–159; LISZNYAI 2010: 149–157; KANYÓ–LÓWI 2021: 101–114.

Írásomban a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódó szellemi és térbeli emlékezeti rétegeket kívánom bemutatni a 20. század elejétől egészen napjainkig. A katonai hagyományok európai bemutatásával illusztrálom azt a folyamatot, amelynek során a csapatszellem (*esprit de corps*) francia, angol és német változatai kialakultak. A magyar hadsereghez köthető katonai emlékezet vizsgálatának alapját a katonai ezredek elnevezései, a különböző katonai létesítmények (laktanyák, raktárak), oktatási intézmények (iskolák), valamint egyéb társadalmi szervezetek névadási gyakorlatai jelentették. Az adatokat ezután számítógépes programok segítségével rendeztem, majd térképeken ábrázolva mutatom be azoknak az országos Rákóczi-hagyományokhoz köthető lehetséges kapcsolódási pontjait.

A katonai hagyományok európai formái

Az emberi együttélés során számos ellentétes helyzet merülhet fel a közösség tagjai között. Idetartoznak azok a fenyegetések is, amelyek az az adott csoportot kívülről érik. A veszélyek meggátolására – és egyben a háborúk megvívására – szolgáltak azok a csoportok, akik fegyverrel védték meg magukat és közösségüket. Az állami keretek kialakulásával szinte egy időben jelentek meg a katonai kötelékekből álló hadseregek mint az uralkodót támogató szervezetek.³

A katonai hagyományok élő mivoltunkból fakadóan folyamatosak és alakulnak az idők során. Végigkövethető rajtuk az adott társadalmi csoport politikai beállítottsága, identitása és a jövőről alkotott elképzelése is. E „köttöanyag” azért is fontos, mert annak ismeretével integrálhatja az újonnan belépőket, erősítve a kohéziót.⁴ Az eltérő társadalmi környezet miatt kialakuló különbségeket legjobban egyes országok hagyományainak összehasonlító vizsgálatával tehetjük meg.

Mayo szerint a hadsereghez köthető emlékek (emlékművek) egyszerre születnek társadalmi és politikai igényekből. Ezek többféle módon is emlékké válhatnak, egyrészt funkciójuk alapján (például iskolák vagy kórházak esetében), másrészt politikai döntésként. Hasonló kategóriát képeznek a különböző katonai emlékművek is, amelyek a társadalom bevonásával kapnak funkciókat. Így a felhasználásukat követhetik mindennapi események (például elsétálnak mellettük), ugyanakkor ünnepek egyaránt adhatják jelentőségüket – így ér össze a háború, az emlékmű és a hely szerepe.⁵

Nora szerint a különböző emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) összefonódása élővé teheti a történelmet, amely hozzájárulhat a csoportidentitás erősödéséhez. A magyar emlékezetben a legtöbb küzdelem – Rákóczi, 1848 és a világháborúk is – vereséghez kötődött, amelyek érzelmmel teli helyeket hoztak létre a társadalomban. Ezek az emlékezeti helyek egyaránt lehettek tényleges – fizikai valóságban – létező helyek (például hegyek, folyók, városok) vagy absztrakt módon létező helyszínek. A vereséglmények erősebb érzelmi töltete révén alkalmasabbak lehettek arra, hogy azzal erősítsék egy nép identitását.⁶ A katonai hagyományok kérdése így ebben

³ KEEGAN 2002: 34–71.

⁴ KANYÓ 2021: 115.

⁵ MAYO 1988: 62–75.

⁶ NORA 1999: 142–157.

a koordináta-rendszerben a múltra támaszkodó, de alapjaiban véve a jelen eseményeire reagáló jelenséggént fogható fel. A magyar honvédség (és annak különböző történeti korszakokban fennálló szervezetei) sokszor tért vissza Rákóczi és szabadságharcának emlékezetéhez, felhasználva azt saját (belső) identitásának erősítéséhez, valamint a társadalmon belüli megítélésének javításához.

Franciaországban a katonai hagyományok erős kapcsolatban álltak az ezredek kérdéskörével. A mai értelemben vett ezredrendszer a királyi hatalom erősödésével egy időben – a 16–17. században – fejlődött ki az országban. A gyakori háborúskodás miatt az országnak nagy számban volt szüksége katonákra, amit leginkább zsoldosokkal oldottak meg. Ők legtöbbször származási hely alapján szerveződtek, így beszélhetünk svájciakról, magyarokról, olaszokról és úgynevezett német alakulatokról. A francia forradalom és a napóleoni háborúk (1789–1815) időszakában az ezredhagyományok visszaszorultak a „nemzeti és birodalmi érzésekkel” szemben, így a sorozott tömeghadseregre támaszkodtak. A restauráció után visszatértek a korábbi ezredépítési hagyományokhoz, aminek hatása a mai napig érezhető a francia hadseregben.⁷ Erre jó példa az 1. ejtőernyős huszárezred, amely 1720-ban Bercsényi huszárezredként jött létre Bercsényi László vezetésével, aki később Franciaország marsallja lett. Az alakulat – a három évszázad alatti számos átszervezés ellenére – a mai napig őrzi tradícióit, ideértve jelmondatát, kitűzőit, zászlóját és indulóját.⁸

Az ezredintézményekkel kapcsolatos kutatások közül ki kell emelni John Keegan munkásságát. Keegan a hagyományok mesterséges kialakításának kérdéseivel, a megkülönböztetés és az identitás megteremtésének lépéseivel foglalkozott leginkább. Munkáját szociológiai írásnak tekintette, így az intézmény katonai logikájával nem foglalkozott. Angol területen a 19. századi katonai reformok nagymértékben alakították át az ezredeket, valamint a róluk való gondolkodást. Egyes kutatók – Keegan mellett például David Weston – úgy vélték, hogy ezek a hagyományok a katonai reformokból fakadó természetes reakcióból következtek. A Keegan által meghatározott ezredideológia (*regimental ideology*) fogalma egy alulról építkező társadalmi tevékenységként értelmezhető, amelyet az emberi közösségek alakítottak ki. David French ezzel szemben úgy vélte, hogy az ezrekhez kapcsolódó szokások és hagyományok megerősödése fentről – például a parancsnokságtól – érkező döntések folyománya. A társadalmi emlékezethez tartozó katonai rítusok közé tartozott az egyenruha, a zászló, az ezredünnepek, valamint bizonyos fokon az állomáshely (település, épület) is. Az angol ezredek vizsgálata bizonyította, hogy az emlékezet alakulását egyszerre határozza meg az alulról építkező, valamint a fentről meghozott – különösen politikai célzatú – döntések sorozata.⁹

A német kutatások az ezredek önálló entitásként való vizsgálatát helyezték középpontba. Wencke Meteling úgy vélte, hogy az ezrekben egyszerre volt fontos az alá-fölé rendeltségi viszony, valamint a katonák egymással érzett közösségtudata.

⁷ Tozzi 2016.

⁸ Tóth 2003: 55–67; Siposné Kecskeméthy 2010: 32–34.

⁹ Tanl 2016: 670–671.

Véleménye szerint az ezredek célja, hogy a tagjai közé bekerülők egyfajta új identitást kaphassanak, amelynek fontos részét képezik a nevek, a zászlók és a különböző ünnepek.¹⁰

Az osztrák hadseregben az első örökös ezredtulajdonos Savoyai Jenő herceg tábornagy volt, akinek nevét egy dragonyosezred vette fel. A magyar gyalogezredek közül először – 1825-ben – a 2. ezred számára rendelték el, hogy az 1814 óta tulajdonos I. Sándor orosz „császár” nevét örök időre viselhesse. Az ezrednevek lehettek örök időre szólók vagy a tulajdonos haláláig tartók. A kezdeti időszakban az ezredtulajdonosnak komoly szerepe volt a szervezet működésében, azonban ez a 19. század második felére teljesen formálissá vált. Nem egyszer fordult elő, hogy a közös osztrák–magyar hadsereg ezredeinél az orosz cár volt a tulajdonos. A fennálló gyakorlatban az első világháború hozott változást, amikor Ferenc József elrendelte, hogy az ezredekre a szolgálati számok segítségével is lehessen utalni.¹¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében is hasonló módon alakult a katonai hagyományok kialakítása. A multietnikus összetételű katonaságnál – különösen az 1868-as reformok után – is megjelent a sorkötelezettség, így az ideológia átadására a bizonyos fokon állandónak mondható tisztikar vált a legalkalmasabbá. A többiek esetében pedig igyekeztek olyan hagyományokat és szokásokat kialakítani, amelyek erősíthették a csoportkohéziót. A Monarchia esetében sajátos törésvonalat jelentett az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emléke, hiszen a legtöbb ezred – vagy annak elődje – harcolt ebben az időszakban. A legénység különböző nemzetiségű tagjai eltérő módon tekintettek az eseményekre, ezért az ekkoriban létrehozott ezredtörténetek többségében igyekeztek kikerülni ezt a problémás időszakot. A hagyományteremtési folyamat az újonnan létrehozott sorezredek esetében is tetten érhető, amelyek csak kisebb részben rendelkeztek jogelődökkel.¹²

Az önálló magyar hadsereg (a Honvédség és annak utód szervei) komoly kihívásokkal állt szemben a hagyományok megteremtésekor. A politikai környezet gyors, radikális változásai – a „rövid huszadik században” (1918–1989/1990 között) kilenc rendszerváltás, illetve rendszerváltási kísérlet – miatt a katonai szervezetnek mindig meg kellett fogalmaznia identitásának alapköveit.¹³ A társadalom és a hadsereg közötti kapcsolat erősítését segíthették a különböző ünnepek, amelyeket nyilvánosságuk miatt nagyobb figyelem kísért.¹⁴

Ilyen gyakorlatnak tekintették a csapatnévadást, a névadó emlékének őrzését vagy a csapattörténet gondozását. A különböző személyekhez való kapcsolódás egyrészt erősítette a csoporton belüli kohéziót, valamint kapcsolatot jelentett a társadalom nagyobb részével is. Az idő előrehaladtával ezek a rítusok egyre mélyebb struktúrát hoztak létre, a modern korban pedig a digitális tartalmak megjelenésével szinte az egész világ számára elérhetővé váltak.¹⁵

¹⁰ TANGL 2016: 671–672.

¹¹ RÓBERT 1992: 106–107.

¹² TANGL 2016: 678.

¹³ GYARMATI 2011: 21.

¹⁴ FÜLEKI 2023: 73–81.

¹⁵ SZABÓNÉ SZABÓ 2000: 107–113.

A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének katonai rétegei

A Rákóczi-szabadságharc emlékezetével többen is foglalkoztak. Az emlékezeti kutatásokat legtöbbször az eseményekhez köthető irodalmi, történelmi és művészeti események és tárgyak felkutatása jelentette. Jellemző tendencia, hogy a szabadságharchoz – így különösen II. Rákóczi Ferenc személyéhez – köthető dátumok kapnak jelentőséget az emlékező közönség körében és a különböző rendezvények során. A szabadságharcral kapcsolatba hozható emlékművek gyűjteményéből látható, hogy Rákóczi képe és emlékezete a Kárpát-medencén belül értelmezhető, így van esély arra, hogy ezek a népek és országok együtt ünnepelhessék Rákóczi emlékét. Erre kiváló bizonyíték Ilyés Gábor gyűjteményes munkája, amely közel hatszáz különböző emlékjelet sorol fel Rákóczival és szabadságharcával kapcsolatban.¹⁶

A Rákóczi-szabadságharc emlékezete – annak természetéből fakadóan – erős katonai alapokkal is rendelkezik. A magyar katonai hagyományok történetében ez volt az a lépcsőfok az első önálló magyar katonaság megteremtésében, ahol a Zrínyi Miklós által említett „nemzeti hadsereg” eszméjét folytatni kívánták. E folyamat fontos írásos dokumentumai közé tartozott az *Edictum Militare* (1703), a *Hadi Edictum* (1705) és a *Regulamentum Universale* (1707).¹⁷ A szabadságharc hadtörténeti eseményei bekerültek a magyar nemzet történelmébe még akkor is, ha a nagyobb csatákat (Koroncó, Zsibó, Trencsén) nem sikerült megnyerniük Rákócziéknek. A szabadságharc csatái komoly részét képezik az iskolai tananyagoknak, ahogyan azt az iskolai atlaszok vizsgálata is kimutatta.¹⁸ Rákóczi kultusza és a Rákóczi-szabadságharc emlékezete együttesen hatott a katonai hagyományokra, számos esetben maga a katonai szervezet járt élen Rákóczi kultuszának és az emlékezetnek a fenntartásában.¹⁹

A Magyar Királyi Honvédség ezredei (1920–1945)

Az első világháború után megszűnt az ezredtulajdonosi intézmény, de az ezrednevek továbbra is fennmaradtak. A kultusz elhalványulását az okozta, hogy ezek a hagyományok többnyire még a soknemzetiségű, de alapvetően Osztrák–Magyar Monarchiához – és ezzel együtt a Habsburgokhoz – kapcsolódtak, nem pedig nemzeti alapon szerveződő államokhoz és hadseregekhez.²⁰ A magyar katonaság esetében a nehézséget nem egyedül a birodalmi keretek megszűnése, hanem az 1918–1919-es forradalmakban változó katonapolitikája jelentette. A különböző célok mentén szerveződött államszervezetek igyekeztek maguk javára megnyerni a hadsereget. A katonai hadjáratokkal, megszállásokkal tarkított bizonytalan időszakban nem meglepő módon éppen egy katonai múlttal rendelkező férfi (Horthy Miklós) léphetett fel politikai

¹⁶ ILYÉS 2020; KINCSES 2021.

¹⁷ MARKÓ-TÓTH 1954: 142–178.

¹⁸ KATONA 2011; KATONA 2012; KISS 2020: 37–46.

¹⁹ Itt jegyzem meg, hogy a tanulmányban a „Rákóczi-kultuszt” és a Rákóczi-szabadságharchoz köthető emlékezetet nem egymás szinonimájaként használom, valamint az elemzésben az utóbbi – szélesebb – kategóriát veszem figyelembe.

²⁰ MARIN 2019: 136–156; HOEPER 2022: 169–204.

célokkal. Az állam megszilárdulására és a célzott építkezésre csak az alkotmányos rend visszaállítása után volt lehetőség.²¹

A magyar királyi honvédség csapattestjeinek elnevezését először 1930-ban fektették le. Ekkor a honvédség határozott arról, hogy a különböző csapattestek (gyalogezredek, kerékpáros zászlóaljak, huszárezredek, tüzérosztályok, utászzászlóaljak) milyen történelmi személyekről kapják az elnevezéseket. A korábbi (számos) elnevezés helyett mindegyik ezred egy történelmi személy nevét vegye fel. A téma szempontjából a M. kir. 12. honvéd gyalogezred esetének van nagyobb jelentősége, mivel ez kapta meg a „Rákóczi Ferenc” elnevezést. Az érvelés szerint azért, mert ennek diszlokációja volt a legközelebb Rákóczi szabadságmozgalmának (sic!) első harcaihoz.²² A kerékpáros zászlóaljak közül a M. kir. 2. honvéd kerékpáros zászlóalj a „Balog(h) Ádám”,²³ míg a M. kir. 3. honvéd kerékpáros zászlóalj a „Vak Bottyán” nevet kapta. Mindkét esetben a földrajz volt a rendezőelv: előbbinél a dunántúli harcokra, utóbbinál pedig Esztergom városának Bottyánhoz köthető múltjára utaltak a döntéshozók. A tüzérosztályok közül a M. kir. 1. honvéd tüzérosztály kapott a Rákóczi-szabadságharchoz köthető nevet „Bercsényi Miklós” személyében.²⁴

A következő évben kiadott körrendeletben meghatározták az ezredekhez köthető ünnepek (ezred- és osztálynapok) időpontját.²⁵ A M. kir. 12. „Rákóczi Ferenc” honvéd gyalogezred ünnepét november 16-ára tették, mivel Rákóczi 1704-ben ezen a napon foglalta el Érsekújvárat. A M. kir. 2. „Balogh Ádám” honvéd kerékpáros zászlóalj ünnepe szeptember 2. lett az 1708-as kölesdi csata emléknapjaként. A M. kir. 3. „Vak Bottyán” honvéd kerékpáros zászlóaljé augusztus 5-e lett, Vak Bottyán 1708-as karvai sáncoknál történt győzelmére emlékezve. A M. kir. „Bercsényi Miklós” 1. honvéd tüzérosztály napja május 28. lett, ebben az esetben Bercsényi 1704-es szomolányi győzelmére emlékezve.²⁶

Az első bécsi döntés (1938) a magyar ezredek elnevezéseiben is éreztette hatását. Egy kiadott körrendeletben arról számolnak be, hogy a magyar ezredek új számozást kaptak. Ennek során a 12. Rákóczi Ferenc honvéd gyalogezred a 17-es számot, a 3. Vak Bottyán 3. honvéd kerékpáros zászlóalj a 10-es számot, a 4. Balogh Ádám 4. honvéd kerékpáros zászlóalj a 15-ös számot kapta, a Bercsényi Miklós 1. honvéd táborig tüzérosztály pedig megtarthatta korábbi számozását. A második világháborúban ezek az ezredek is részt vettek, olykor hatalmas veszteségekkel járó küzdelmekbe bocsátkozva ellenfeleikkel.²⁷

²¹ DOMBRÁDY-TÓTH 1987.

²² 3000/elnökség – 1930. sz. körrendelet; Melléklet a 3000/elnökség – 1930. számú körrendeletéhez.

²³ A név a szövegben rosszul szerepelt, amelyet egy későbbi rendelettel (3934/elnökség – 1931. számú körrendelet) javítottak.

²⁴ Melléklet a 3000/elnökség – 1930. számú körrendeletéhez: 3–4.

²⁵ 8000/elnökség – 1931. sz. körrendelet; Melléklet a 8000/elnökség – 1931. sz. körrendeletéhez.

²⁶ Melléklet a 8000/elnökség – 1931. sz. körrendeletéhez: 2–3.

²⁷ FEITH 2017: 52–55.

1. táblázat: A két világháború közötti ezredek emlékezzettel kapcsolatos adatai

Az ezredszám változása	Név	Diszlokáció	Ezrednap
12. – 17.	Rákóczi Ferenc honvéd gyalogezred	Nyíregyháza	november 16.
3. – 10.	Vak Bottyán kerékpáros zászlóalj	Esztergom	augusztus 5.
4. – 15.	Balogh Ádám honvéd kerékpáros zászlóalj	Hajmáskér ²⁸	szeptember 2.
1.	Bercsényi Miklós honvéd tábori tüzérsztyály	Budapest	május 28.

Forrás: a szerző szerkesztése

A Rákóczi-emlékezet az ezrekben a Magyar Demokratikus Hadseregétől a Magyar Néphadseregig (1945–1989)

Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszünet kötelezte a magyar kormányt, hogy csapataival lépjen be a szovjetek oldalán a háborúba. Ezzel szinte egy időben megkezdődött a hadsereg átalakítása, amelyet a korabeli források „demokratikus hadseregnek” neveztek.²⁹ A vereség miatt a létszámot drasztikusan csökkenteni kellett, az 1947-ben aláírt párizsi békeszerződés 70 ezer főben határozta meg azt. Az átszervezések ugyanakkor jelentősen befolyásolta, hogy a hadsereg is a politikai harcok színterévé vált. Noha több párt (kisgazdapárt) ellenezte, a baloldali pártok (különösen a kommunisták) nyomására engedélyezték a hadseregen belüli politizálást, ami negatívan befolyásolta a csoport belső kohézióját. A politikai leszámolások, a B-listázások és a fellépések miatt nem meglepő, hogy a hadsereg létszáma jelentősen csökkent, harcértéke visszaesett. A szervezet számára negatív folyamatokat a SZEB tudtával és közreműködésével hajtották végre, támogatva ezzel a baloldali pártok térnyerését. Utóbbiak győzelme (1948-ra) a hadseregben is megtörtént, amely magával hozta a szovjet tanácsadók beáramlását és a technológiák átvételét.³⁰ 1951. június 1-jén a Magyar Honvédség elnevezést Magyar Néphadseregbe változtatták, ami magával hozta az alakulatok szovjet mintájú felszerelését is.³¹

Az új magyar hadseregben az alakulatok nem kaptak külön elnevezést, helyette egy négy számjegyből álló úgynevezett *hadrendi fedőszámot* használtak. A köznyelvben ezt Pf. (Postafiók)-számnak, az 1960-as évektől MN-számnak nevezték. A döntést egyszerre indokolta az adminisztráció könnyítése, valamint a korábbi – sokak által jobboldalinak titulált tisztekhez köthető – hagyományok saját célokra való megváltoztatásának igénye.³²

²⁸ VÉGSŐ 2021: 103–104. 1932-ben az alakulat Kiskunhalasra került.

²⁹ BODA 2018: 19–36.

³⁰ CSENDES 1996: 31–38.

³¹ MARKÓ 1996: 409.

³² Lásd www.hungarianarmedforces.com/mnszamok/index.html

A számmal rendelkező ezredeknél kevésbé alakulhatott ki egy olyanfajta közös emlékezet, mint a korábbi időszakban. A számokra való áttérés ugyanakkor nehezítette a társadalommal való kapcsolattartást, ezért igény látszott a korábbi történelmi elnevezések visszaállítására is. Ennek keretében sor került az alakulatok elnevezésének módosítására, amelyet 1988-ban fogadott el a Honvédelmi Minisztérium Katonai Tanácsa. Ennek első részét az *MN politikai főcsoportfőnök 86. számú intézkedése* jelentette. Legfontosabb szempont, hogy a laktanyák helyett ismét az alakulatok és intézmények válasszanak maguknak nevet. A későbbi félreértések elkerülése végett egy olyan ajánlati listát akartak közreadni, amelyet a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szakemberei állítanak majd össze.³³

A Magyar Honvédség ezredei napjainkig

Az 1989–1990-es politikai változások és az ezzel egy időben zajló szovjet kivonulás az ezredek esetében is komoly változásokat hozott. A politikai klíma, a pénzügyi nehézségek alapvetően meghatározták a honvédelmi rendszer átalakításának lehetőségeit. Jellemzőek voltak az összevonások, megszüntetések, valamint egyes alakulatok diszlokációja is megváltozott. A kutatás alapján az alábbi alakulatok kötődtek a Rákóczi-szabadságharc emlékezetéhez.

Az első ilyen az MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj volt Szolnokon. A zászlóalj 1990-ben vette fel a híres magyar származású tábornok nevét. Jogutódja, az MH 2. vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Dandár 2016. január 1-jén jött létre az MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj és az MH 88. Könnyű Vegyes Zászlóalj összevonásával.³⁴

A második egységet a Lenti településen elhelyezkedő MH 26. Bottyán János Gépesített Lövészdandár jelenti. A gépkocsiezred 1962-ben, 1973-ban gépesített lövészezred, 1987-ben gépesített lövészdandár lett. Bottyán János nevét 1990-ben vette fel az alakulat, amely 1997-ben jogutód nélkül megszűnt.³⁵ A későbbi megemlékezésekből megtudhatjuk, hogy az ezred november 16-át választotta ünnepnapjának, amely Bottyán János 1704-es hadi tettéről (Érsekújvár elfoglalása) emlékezett meg.³⁶

Harmadik egységnek az MH 37. II. Rákóczi Ferenc Ezred tekinthető Szentesen. Jogelődje az 1991-ben alakult MH 37. Rákóczi Ferenc Műszaki Dandár volt, amely 1997. március 1-jén – több ezred összevonásával – felvette az MH 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Dandár nevét.³⁷ Hasonlóan idetartozott még az Erzsiben állomásozó II. Rákóczi Ferenc Pontonos Hidászezred is. 2007-ben alakult meg az MH. 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Zászlóalj, 2010. június 15-én megkapta az MH. 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Ezred nevét.³⁸

³³ TAKÁCS 1990: 86–88.

³⁴ MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj. Lásd [https://w.wiki/6\\$e](https://w.wiki/6$e)

³⁵ *Zalai Hírlap* 2016: 5.

³⁶ *Zalai Hírlap* 2018: 5.

³⁷ Kovács 2003: 102–107.

³⁸ *Műszaki katonák a Tisza partján* 2014.

Negyedikként beszélhetünk az MH. 62. Bercsényi Miklós Gépesített Lövészdandáról (Hódmezővásárhely). Az egység 1990. április 1-jén vette fel a Bercsényi Miklós nevet. A honvédelmi miniszter 2004-ben az alakulatot megszüntette, jogutódként létrejött az MH 5/62. Könnyű Lövészszázlőalj, valamint az MH 5/3. Bercsényi Miklós Könnyű Lövészszázlőalj. Ezek jogutódja 2007-ben a Magyar Honvédség Bocskai István 11. Páncélozott Hajdúdandár lett.³⁹

Az ötödik alakulat a Vay Ádám ellátószázlőalj, a 61. ellátószázlőalj volt Nyíregyháza településén.⁴⁰ Az egység 1992-ben zászlóaljja szerveződött vissza, majd 1996. szeptember 30-án alapították meg a 61. Vay Ádám logisztikai ezredet.⁴¹ A laktanyát 2004-ben bezárták, a Vay Ádám Logisztikai Ezredet pedig az MH. 5. Bocskai István Gépesített Lövészdandár kötelékébe vonták. A laktanya nevét a következő évtől (2005) a hajdúhadházi kiképzőbázis vitte tovább. Az itt állomásozó katonák többször tartottak megemlékezést névadójukról, erősítve ezzel a Rákóczi-kultuszt.⁴²

A hatodik egység az Esze Tamás (15.) önálló híradóezred volt (Vác). A településnek a 19. század második felétől komoly katonai hagyományai voltak. 1943-ban építették meg a laktanyát, ahol híradó altiszti képzést indítottak. A világháború után – 1945 és 1948 között – a szovjet hadsereg laktanyájaként működött, majd a Damjanich műszaki dandár vette birtokba. Utóbbi megszűnésével (1953-ban) vette fel a laktanya Esze Tamás nevét, később pedig a híradós hagyományok képviselőjévé vált. Harminc évvel később – 1983-ban – a laktanyában avatták fel Esze Tamás szobrát a szabadságharc 280 éves emlékére.⁴³

A Magyar Honvédség az új évezredben további lépéseket tett, hogy az ezredek nevében olyan történelmi személyek jelenjenek meg, akik erősítik a katonaság és a társadalom kapcsolatát.⁴⁴ A 2023 januárjában bevezetett változtatások vissza kívánnak térni a 20. század elején kialakuló ezredhagyományokhoz, immáron a modern viszonyokra adaptálva azokat.⁴⁵ A különböző NATO-szövetségesekkel való együttműködések ugyanis rámutattak arra, hogy a kontinuos hagyományokkal rendelkező katonai alakulatoknak erősebb a vonzereje és ismertsége, mint a társadalomtól eltávolodott szervezeti egységeknek.⁴⁶

A katonai létesítmények névváltozásairól

A katonasághoz szorosan kapcsolódnak azok az épületek, amelyekben szolgálatot teljesítettek. Az ilyen létesítmények közül kiemelkednek a laktanyák, amelyek valóban a katonaság életteréül szolgáltak kortól és nemzettől függetlenül szerte a világban.

³⁹ A Magyar Honvédség Bocskai István 11. Páncélozott Hajdúdandár története, Lásd www.bocskaidandar.hu/index.php/dandarrol/tortenet

⁴⁰ Kiss 2018: 278.

⁴¹ BENE 2012; ILYÉS 2018: 18.

⁴² MADURA 2021.

⁴³ Kiss 2018: 281–282; SZILVESZTER 2004: 14–15; lásd www.kozterkep.hu/21804/esze-tamas

⁴⁴ Magyar Honvédség Szárazföldi Parancsnokság alárendelt alakulatai: <https://honvedelem.hu/alakulat/magyar-honvedseg-szarazfoldi-parancsnoksag-alarendelt-alakulatai.html>

⁴⁵ *Honvédelem* 2023.

⁴⁶ JOBBÁGY 2010: 155–159.

A 18. században meginduló állami hadseregfejlesztéseknél kiemelt szerepet szántak az egységesen gyakorlatoztatott katonaságnak, amelyet már nem a társadalommal együtt, hanem attól különállóan kívántak elhelyezni. Az elszállásolásra szolgáló épületek ezután gombamódon megszorodtak Európa és a világ más államaiban, így a 19–20. századra ez a gyakorlat vált általánossá. Magyarországon az 1848–1849-es szabadságharc leverése után egy időre lekerült a napirendről az önálló magyar haderő kérdése, amely azonban az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása (1867) után újból előtérbe került. A heves politikai viták után létrejövő magyar honvédségnek ugyanúgy szüksége volt létesítményekre, mint ahogyan a korábbi császári vagy immáron közös ezredeknek.⁴⁷

Az első Rákóczihoz köthető névváltásra 1907-ből találunk adatot, amikor az aradi Fejérváry-laktanyát – amely honvédhuszároknak adott otthont – kívánták átnevezni a fejedelem iránt érzett tisztelet jegyében.⁴⁸ Az ügy nem állt meg itt, mivel a szegedi honvédhuszárezred parancsnoksága panasszal élt ez ellen, ráadásul egy indítványt is beadott az önhatalmú elnevezésváltás ellenében. A belügyminiszter hivatala nem akart határozni az ügyben a városi elégedetlenségtől féltre, így végül Rákóczi nevét viselhette a későbbiekben is a laktanya.⁴⁹

A laktanyák névváltozásai 1920–1945 között

Az első világháború lezárultával a magyar hadsereg és az állam is romokban hevert. A katonapolitikai változások és a belpolitikai események alakulása miatt rövid időn belül nagy átalakulások mentek végbe. Ennek egyik része volt az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság létrejötte is, amely új alapokra kívánta helyezni a hadsereget. Egy 1919. április 30-án kiadott rendelet szerint a „jelen idők [1919] szelleme szükségessé teszi, hogy a laktanyák eddigi elnevezései más – a nemzetközi szabadság- és munkásmozgalmakban – kimagasló egyéniségek neveivel cseréltesse ki”. Az utasítást a katonaságnak a helyi direktóriumokkal együttműködésben kell végrehajtania a rendelet szerint.⁵⁰ Az új névadók között több marxista politikust (Karl Marx, Lev Trocki [sic!], August Bebel, Ferdinand Lasalle) és magyar történelmi szereplőt (Petőfi Sándor, Martinovics Ignác, Dózsa György) is megtalálhatunk.⁵¹ A Tanácsköztársaság bukása (augusztus 1.) után a katonai intézményekben is megtörtént a visszatérés a régi mintákhoz, így már augusztus 8-án határoztak az „új nevek” eltörléséről. Felhívták a figyelmet, hogy bár a régi neveket fogják használni a laktanyák esetében, azonban ezeket még ne függesszék ki.⁵²

A sajtó értesülései szerint Debrecen városában a „pavillon” laktanya kapta meg a Rákóczi-laktanya elnevezést 1926-ban.⁵³ Ugyanakkor ez az átnevezés a gyakorlat-

⁴⁷ MARÓTZY 2019: 593–622.

⁴⁸ *Pesti Hírlap* 1907: 13.

⁴⁹ *Szeged és Vidéke* 1908: 2–3; *Szeged és Vidéke* 1908: 3.

⁵⁰ 74475/7. sz. Kormányrendelet.

⁵¹ 13161-el./31. sz. Kormányrendelet.

⁵² 148433/7. sz. Kormányrendelet.

⁵³ *Ceglédi Híradó* 1926: 2.

ban nem – vagy nem tartósan – ment végbe, mivel öt évvel később (1931-ben) ismét „Pavillon-laktanyaként” hivatkoznak a létesítményre.⁵⁴

A második világháború utáni időszak átalakításai – a Magyar Néphadsereg időszaka (1948–1989)

A második világháború után az ország megkezdhette a harcok okozta károk felszámolását, valamint az emlékezést a halottakra. A vereség után régi-új politikai mozgalmak jelentek meg a színen, amelyek versenybe szálltak a hatalom megszerzéséért. Emellett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) nagyhatalmi képviselői is az országban voltak, közelről figyelve és néha alakítva az eseményeket.⁵⁵

A korábbi politikai rendszerrel való szakítás igénye a hadseregen belül is érződött. Az ezredek után a laktanyák elnevezésében is változtatásokat szerettek volna. Először a 28.771/Elnökség – 1945. sz. körrendelet rendelkezett a különböző épületek elnevezéséről. A tizenegy településen bejelentett változások közül több helyen találhatunk a Rákóczi-szabadságharcra utaló nevet. Baján két ilyen jött létre: a Méntelep laktanyából Vak Bottyán, a Honvéd laktanyából Esze Tamás laktanya lett. Kecskeméten a Gyalogsági tüzér laktanya vette fel a Rákóczi Ferenc laktanya nevet, Debrecenben a Híradó laktanya kapta meg a fejedelem nevét, végül pedig a szolnoki reptéri laktanya kapott fejedelmi elnevezést (Rákóczi Ferenc laktanya).⁵⁶

Ezután számos kisebb-nagyobb rendelet jelent meg az újabb átnevezésekről. Szombathelyen a Frigyes főherceg laktanya kapta meg II. Rákóczi Ferenc nevét.⁵⁷ 1945 novemberében Pécsen a Gyalogsági és tüzérségi laktanyának adták a Rákóczi Ferenc nevet, majd a győri III. önálló utász zászlóalj laktanyájának nevét „Frigyes főherceg”-ről II. Rákóczi Ferenc laktanyára változtatták.⁵⁸ 1947-ben a budapesti páncélos laktanyát nevezték át Balogh Ádám laktanyává.⁵⁹ Budapesten 1948 májusában változtatták meg a Kossuth laktanya nevét II. Rákóczi Ferenc laktanyára, mivel több esetben előfordult, hogy összetévesztették azt a Kossuth Akadémiával.⁶⁰

Az 1948-as politikai változások következtében alapvetően megváltozott a laktanyák szerepe is. Az adatsorokban egyszerre jelennek meg a magyar néphadsereghez, valamint a szovjet katonasághoz kötődő laktanyák. Utóbbiakat igyekeztek a fővárostól és a nagyobb városoktól távol elhelyezni, számos vidéki kistépelést hozva ezzel komoly helyzetbe.⁶¹

Egy 1958-as dokumentum szerint ekkor 79 darab laktanyát tartottak fenn maguknak, ebből 1957–1958-ban visszaadtak 43 darabot. A jegyzék azért is érdekes, mert külön sorolja fel az 1956-os események előtt és az események után igénybe

⁵⁴ *Magyarság* 1931: 6.

⁵⁵ GYARMATI 2011: 40–43.

⁵⁶ 28.771/Elnökség – 1945. sz. körrendelet.

⁵⁷ 33.528/Elnökség – 1945. számú körrendelet.

⁵⁸ 40.589/Elnökség – 1945. számú körrendelet; 42.819/Elnökség.—1945. számú körrendelet.

⁵⁹ 17-482/Elnökség 1947. sz. körrendelet.

⁶⁰ 19.534/Elnökség – 1948. számú körrendelet.

⁶¹ GOSZTONYI 1966: 393–420.

vett létesítményeket. Előbbi kategóriába 26, utóbbiba 53 darab intézményt soroltak az ország szinte egész területéről.⁶²

2. táblázat: A szovjet hadsereg számára átadott, emlékezeti tartalmú létesítmények

Település	Név	Típus
Budapest	Rákóczi	iskola
Debrecen	Esze Tamás	légyvédelmi tüzér
Esztergom	Vak Bottyán	híradós
Esztergom	Esze Tamás	páncélos
Esztergom	Rákóczi	iskola
Győr	Rákóczi	lövész
Kecskemét	Rákóczi	tüzér
Kiskunhalas	Esze Tamás	légyvédelmi tüzér
Sárbogárd	Rákóczi	páncélos

Forrás: a szerző szerkesztése PATAKI 2000 alapján

3. táblázat: A szovjet hadsereg által visszaadott, emlékezeti tartalmú létesítmények

Település	Név
Lenti	Bottyán
Pápa	Bottyán
Szombathely	Rákóczi
Tokaj	Esze Tamás

Forrás: a szerző szerkesztése PATAKI 2000 alapján

A hivatalos statisztikák mellett a vizsgálatba bekerültek egy közösségi megosztáson alapuló hálózat közlései is. Ennek előnye, hogy így energia- és költséghatékonyan juthatunk nagyszámú adatsorhoz, ugyanakkor az adatok bővülését nehezen lehet utólag követni.⁶³ A kiválasztott internetes fórumon olyan emberek gyűltek össze, akik ebben az időszakban – különösen az 1960–1980-as években – katonaként szolgáltak a Magyar Néphadseregben. Tudásuk két részre osztható: saját szolgálati helyekre vagy tudomásuk alapján ismert laktanyákra.⁶⁴

⁶² PATAKI 2000: 222–252.

⁶³ RÁBAY 2014: 289–297.

⁶⁴ Lásd: https://logout.hu/tema/kihalt_laktanyak_katonai_objektumok/hsz_1-50.html

4. táblázat: A Logout fórum alapján rendezett, emlékezeti tartalommal rendelkező létesítmények

Település	Név	Típus
Berettyóújfalu	Esze Tamás	laktanya
Budapest	Rákóczi Ferenc	szovjet laktanya
Debrecen	Esze Tamás	szovjet laktanya
Hódmezővásárhely	Bercsényi Miklós	laktanya
Kiskunhalas	Esze Tamás	szovjet laktanya
Nyíregyháza	Bottyán János	laktanya
Piliscsaba	Béri Balogh Ádám laktanya	szovjet laktanya
Sárbogárd	Rákóczi Ferenc	szovjet laktanya és lőtér
Vác	Esze Tamás	laktanya

Forrás: a szerző szerkesztése a fórum adatai alapján

A közösségi adatgyűjtés előnyei mellett fel kell hívni a figyelmet, hogy ezek a térbeli tulajdonsággal rendelkező adatok nem minden esetben igazolhatók vissza hivatalos forrásokkal. A fejezetben található három táblázat összehasonlítása azt mutatja, hogy a közösségi adatgyűjtés rendelkezhet olyan potenciállal, amely igazolja az egyéb történeti forrásokban található térbeli adatokat. Adatsorként csak kontrollforrásként alkalmazható, mivel a „crowdsourcing” megközelítésnek sokszor nem lehet az ország egészére vonatkozó információja.

A létesítmények lokalizálásánál internetes adatbázisokat használtam fel. A keresésnek köszönhetően 11 darab ilyen létesítményt tudtunk lokalizálni. Ezek közül hat darab a szovjet hadsereghez kötődött, így megszűnésük szinte azonnal megtörtént.

Rákóczi Ferenchez két település kötődött (Budapest, Sárbogárd), Bercsényi Miklóshoz egy (Hódmezővásárhely), Esze Tamáshoz négy (Berettyóújfalu, Debrecen, Kiskunhalas, Vác), Bottyán Jánoshoz egy (Nyíregyháza), végül Béri Balogh Ádámmal kettő (Győr, Piliscsaba).

A Magyar Honvédség laktanyái (1989 után)

A laktanyák helyzete a szovjet hadsereg kivonulásával, valamint az új honvédelmi szervezet megalapításával alapjaiban változott meg. Az országban hátramaradó katonai létesítményeket két nagyobb csoportba lehet osztani: a volt szovjet és a magyar hadsereghez köthetők. Előbbiek fenntartása és létjogosultsága a távozó hadsereg miatt megszűnt, utóbbiak közül többre a várható létszámcsökkentés miatti megszüntetés várt. A 21. század katonai és politikai környezete (különösen a NATO-hoz való csatlakozás) hozzájárult a honvédség struktúrájának megváltozásához. Számos katonai objektum üressé vált, amortizációjuk idővel komoly környezetvédelmi szempontokat

vetett fel.⁶⁵ A hagyományok ilyen módú megszakadására jó példa a korábban idézett közösség, ahol a régen katonaként szolgálók gyűjtötték össze tapasztalataikat. A mai Honvédség keretein belül ezért nem is találhatunk olyan laktanyát, amely a Rákóczi-emlékezet képviselője lenne.

Kulturális szervezetek

A Rákóczi-emlékezet hadseregen belüli léte nem egyedül az alakulatok, valamint a laktanyák nevében érhető tetten. Idetartoznak azok a különböző kulturális szervezetek (oktatási intézmények, nyugdíjas csoportok), amelyek tevékenységükkel tovább kívánták adni a katonai emlékezet bizonyos elemeit. Eemellett előfordulnak még a fentiekén kívül álló, de szorosan a hadsereg emlékezetéhez kapcsolódó intézmények is, amelyek nem férhettek bele ebbe a kategorizálásba.

Oktatási intézmények

Az első az 1922-ben Sopronba költöző „Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet” volt, amelyet a helyiek hagyományosan a „rákóczi növendékek” képzőhelyének neveztek. Az iskolán belül szokás szerint a harmad- és negyedéves diákok közül többeket „Rákóczi-apróddá” neveztek ki Mikes Kelemenre gondolva, hogy ezzel erősítsék a kultuszhoz kapcsolódó identitásukat.⁶⁶ 1941-ben az intézmény felvette a Magyar Királyi „Rákóczi Ferenc” Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola nevet, és 1944. november 10-ig ezen a néven működött tovább. A pécsi képzőintézménnyel való összevonás után Ausztriába költöztették és megszűnt. A volt katonaiskolásokból Budapesten alakult meg a Rákóczi Növendékek és Hadapródok Baráti Köre, amely 1997-ben emlékművet állított a két világháborúban hősi halált halt tanárai és diáktársai emlékére.⁶⁷

A második iskola a Budapesten található II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola volt. Az intézményt 1953. június 8-án alapították, és egészen 1958. szeptember 15-ig maradt fenn. Hagyománya a viszonylag rövid ideig való működése ellenére megszabott nyúl. A „rákócziak” erős közösséget hoztak létre, találkozóikat később is megtartották az évek során.⁶⁸

A katonai középfokú képzés újraindítása a hosszadalmas előkészületek után az 1970-es években indult meg ismét. Az ekkoriban megszervezett katonai kollégiumok közül többet a Rákóczi-szabadságharchoz köthető történeti személyekről neveztek el. Az 1978-ban Nyíregyházán alapított 2. számú középiskolai katonai kollégium 1989-ben vette fel II. Rákóczi Ferenc nevét. Az újabb bővítési hullám idején szervezett kollégiumok közül kettő kapott ilyen nevet: a győri iskolának Béri Balogh Ádám (1986-ban), a balassagyarmatinak pedig Bottyán János (1987) lett a névadója. A névadók kiválasztását a helybeli ismeretség, valamint a megyei identításban betöltött szerep indokolta.

⁶⁵ BÁRSONY 2019: 49–63.

⁶⁶ LÁSZAY 2003: 83–96; RÁSKAY 1998: 61; VARGA 1926: 3–47.

⁶⁷ MÓRA 1998: 55.

⁶⁸ LÁSZAY – B. NAGY 2003: 97–102.

Mindkét intézmény igyekezett együtt dolgozni a város egyéb oktatási intézményeivel tematikus napok szervezésével és emlékérmek kiadásával. A szervezések közül a győri iskola maradandóbb volt, amely az 1992/1993-as tanévben honvédgimnáziummá alakult. A balassagyarmati intézetet a honvédelmi miniszter 1991-ben szüntette meg.⁶⁹

Nyugdíjas szervezetek

A katonai szolgálat szinte mindegyik társadalomban fontos részét képezte az állampolgári létnek. Nem meglepő módon a Magyar Honvédségben is erős hagyományai vannak a nyugdíjba vonult katonák közösségének, akik jellemzően klubokat és egyesületeket hoztak létre. A kollegialitás és csoportidentitás szempontjából a régi hagyományok említése mellett a névválasztásnak is jelentős identitásképző ereje lehet.

A keresést megkönnyítette a Hadkiegészítés.hu weboldalára feltöltött adatbázis, amely az alábbi szervezeteket tartalmazza.⁷⁰ Eszerint az alábbi csoportokat különböztethetjük meg.

A Béri Balogh Ádám Honvéd Klubja 1971-ben alakult meg Fegyveres Erők és Testületek Csongrádi Klubja néven.⁷¹ Az Esze Tamás Honvéd Nyugdíjas Egyesület (Vác) jogelődje az 1970-es évek végén alakult a katonai hagyományok ápolására, valamint a nyugdíjas katonák közötti kapcsolatok fenntartása céljából.⁷² A Kuruc Vitézek Nyugállományú Egyesület Kiskunhalason 1973-ban alakult, célja a honvédelmi nevelőmunkában való részvétel és a társadalommal jó kapcsolat kiépítése.⁷³ II. Rákóczi Ferenc Bajtársi Klub (Szentés) 1970-ben alakult meg még Fegyveres Erők és Testületek Nyugállományúak Klubja néven.⁷⁴

A Magyar Honvédség Budapesti Nyugállományúak Klubjának Rákóczista tagozatát 2006-ban alakították meg a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola korábbi diákjai. Céljuk a fejedelem nevét viselő iskola eszmeiségének megőrzése, valamint a közösségépítés és hagyományápolás állt.⁷⁵

Hasonló céllal hozták létre Hatvan településen a II. Rákóczi Ferenc nyugállományú honvédek egyesületét. A szervezet alapját az 1973-ban létrehozott Hunyadi János Nyugdíjas Klub adta, amely 1989-ben jogutódlással és névváltoztatással felvette Rákóczi nevét. Ez egészen 2009-ig állt fenn, amikor új nevet (Gáspár András Bajtársi Egyesület) vett fel.⁷⁶ A hódmezővásárhelyi Bercsényi Miklós Honvéd Nyugállományú Klub, a Honvédséggel közösen szervez programokat az érdeklődők számára.⁷⁷

⁶⁹ MARTINKÓ 1997: 46–62. Lásd: www.oktatas.hu/hivatali_ugyek/kir_intezmenykereso/!KIR_Intezmenykereso/Intezmeny/Index/030709; <https://njt.hu/jogszabaly/2006-129-B0-15>

⁷⁰ Nyugállományú klubok elérhetőségei: www.hadkiegeszites.hu/cikk/4960; Bajtársi Egyesületek Országos Szövetsége: <https://beosz.hu/>

⁷¹ GALAMBOS 2016.

⁷² Esze Tamás Honvéd Nyugdíjas Egyesület Vác: <https://peterszegedi1.wixsite.com/eszetamas/home>

⁷³ Kuruc Vitézek Nyugállományú Egyesület: <http://kurucvitezek.oldalunk.hu/site.php?sd=kurucvitezek>

⁷⁴ *Szentési Élet* 2020.

⁷⁵ Magyar Honvédség Budapesti Nyugállományúak Klubja, Rákóczista tagozat: https://bpnyklub.hu/bpnyklub_wp/rakoc/

⁷⁶ FÜRST 2003: 108–112; Gáspár András Bajtársi Egyesület: www.gabehatvan.hupont.hu/

⁷⁷ BÚZ 2014.

További emlékezeti helyek

A fenti kategorizáláson kívül találhatunk még olyan emlékezeti helyeket, amelyek illeszkednek a Rákóczi-emlékezetbe. A két világháború közötti időszakban – 1933. december 23-án – adták át ünnepélyes keretek között a Vak Bottyán Honvédtiszti Magaslati Üdülőt Mátraházán.⁷⁸ Hasonló emlékezeti „helynek” minősülhet az 1949-ben bevezetett Rákóczi haderőfejlesztési program, amelynek során megalakult az előljáró Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség.⁷⁹ Az 1949 második felében (októbertől) bevezetett „Petőfi-hadrendben” egy külön páncélos tisztképző iskolát hoztak létre „Rákóczi páncélos” néven.⁸⁰ Ebben az időszakban – 1950. március 15. és október 31. között – állt fenn a „Rákóczi” hadrend, amely főként a lövészerőket érintette. Itt már megjelentek a hadtestek mint felsőbb szintű szervezeti és irányítási egységek. A hadsereg létszáma májusban megközelítette a 65 ezer főt, a tisztképzésben pedig ekkoriban közel 11 ezer tisztt végzett.⁸¹ Egyéb építészeti emlékezeti helynek tekinthető a nyíregyházi központi híradóanyag-raktár, amely 1991-ben felvette a Bottyán János híradóanyag-raktár nevet.⁸²

A Rákóczi-szabadságharcra utaló katonai emlékezeti terek térbelisége

A Magyar Honvédségben belül létező „Rákóczi-emlékezet” helyeinek feltárása rámutat arra, hogy a katonaság komoly részt vállalt az emlékezet erősítésében, és az a 20. század politikai és katonai változásai ellenére is erős maradt, ami a 21. században is megragadható elemekkel rendelkezik.

A különböző intézmények felkutatása után érdemes összehasonlítani, hogy azoknak milyen a térbeli elhelyezkedése. Az adatok válogatásához és rendezéséhez a Microsoft Excel programot, a térbeli megjelenítéshez pedig a QGIS programot használtam.

A legtöbb emlékezeti hellyel Budapest és Nyíregyháza (5-5) rendelkezik, amit Esztergom követ (4). Debrecen, Hódmezővásárhely és Vác egyenként 3 emlékezeti helyet birtokol. Az adatokat tekintve a leggyakoribb esetszám (módusz) az 1 volt (15 település). Az emlékezeti helyek típusait elemezve ugyanakkor látható, hogy a magas esetszám nem minden esetben jelez tematikai sokszínűséget, hanem egy-egy típusból több is jelen lehetett a településen. Négy településnél bizonyítható az emlékezeti helyek teljes tárháza, Debrecen és Esztergom esetében a laktanyák nagyobb száma torzítja az eredményt, míg máshol a viszonylag kevés emlékjel ellenére is több típus volt megtalálható.

⁷⁸ MISÓCZKI 1997: 28–30.

⁷⁹ VÁRHEGYI 2007: 57.

⁸⁰ OKVÁTH 1992: 65.

⁸¹ NAGY 2004: 237.

⁸² KISS 2018: 197.

5. táblázat: Az emlékezeti helyek típusainak összehasonlítása

Település	Emlékezeti helyek száma	Típusok
Budapest	5	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Nyíregyháza	5	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Esztergom	4	ezred, laktanya
Hódmezővásárhely	3	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Vác	3	ezred, kulturális intézmény, laktanya
Debrecen	3	laktanya
Győr	2	kulturális intézmény, laktanya
Kiskunhalas	2	kulturális intézmény, laktanya
Lenti	2	ezred, laktanya
Szentés	2	ezred, kulturális intézmény
Szolnok	2	ezred, laktanya

Forrás: a szerző szerkesztése

Az intézmények névadási gyakorlata rámutat arra, hogy a magyar honvédség és szervei kiket tekintettek a Rákóczi-emlékezet részének. A kutatás által felderített 50 emlékezeti helynél az alábbi arányok alakultak ki (6. táblázat).

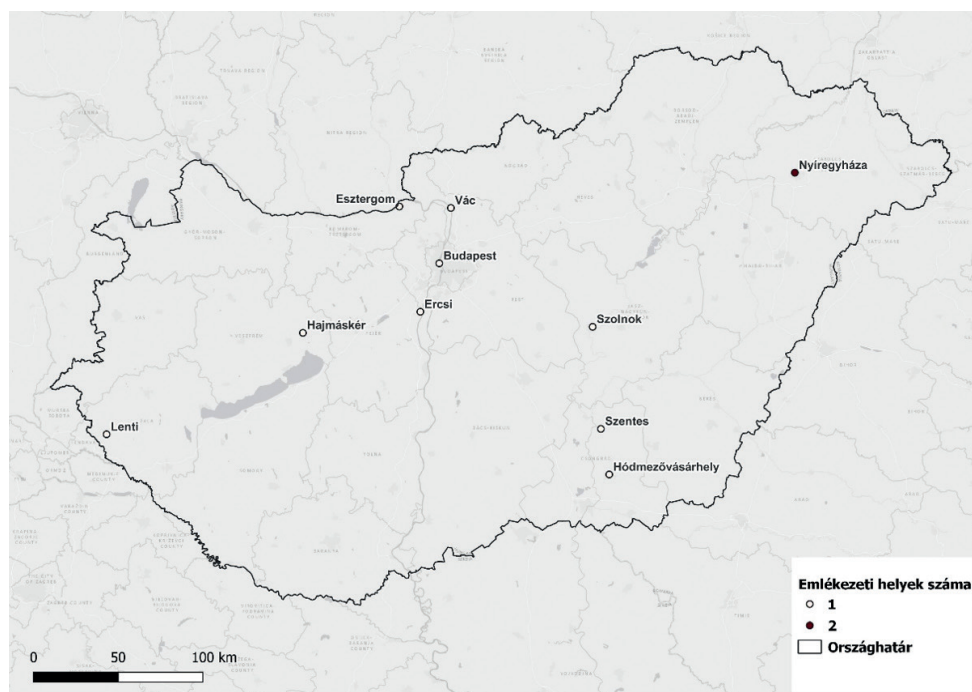
6. táblázat: A katonai emlékezeti helyek névadóinak megoszlása

Név	Esetszám
Bercsényi László	1
Bercsényi Miklós	4
Béri Balogh Ádám	5
Bottyán János	10
Esze Tamás	9
II. Rákóczi Ferenc	19
Kuruc vitézek	1
Vay Ádám	1

Forrás: a szerző szerkesztése

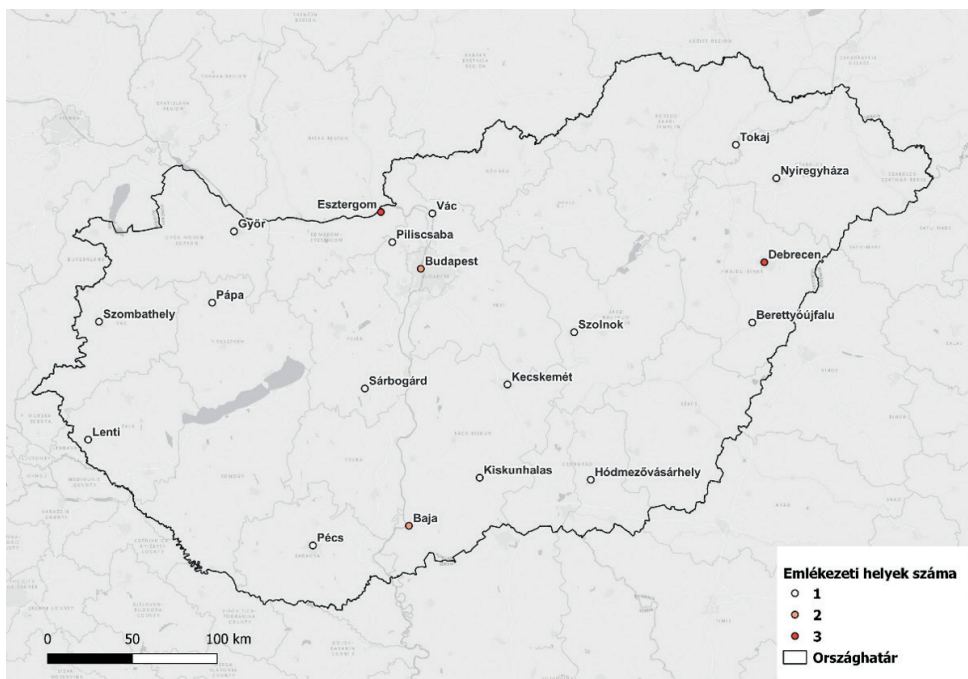
A Rákóczi-emlékezet meghatározó eleme II. Rákóczi Ferenc személye, akit Bottyán János és Esze Tamás követ. A történelmi eseményekben vállalt komoly szerepe

ellenére Bercsényi Miklós emlékezete viszonylag alacsony volt a honvédségben, viszont neve a 21. században is fennmaradt. Két különleges személy is bekerült a nevek közé (Bercsényi László és Vay Ádám), akikre az előzetes felvetésben nem is gondoltunk. Előbbi a hadtörténelemben ismert tettei (a francia hadseregben harcoló huszárság egyik képviselőjeként), utóbbi a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepe miatt lehetett jó példakép. Különbség, hogy Bercsényi László inkább külföldön volt ismert, Vay Ádám emlékezete pedig – rövid emigrációja ellenére is – inkább helyi szinten maradt fenn. A „Kuruc vitézek” elnevezés szellemiségben kötődik ehhez az emlékezeti körhöz, azonban a név általános volta nem teszi alkalmassá arra, hogy erős érzelmet válthasson ki.

1. ábra: A Rákóczi-emlékezet jelenléte az ezrekben
Forrás: a szerző szerkesztése

Az ezrekhez kapcsolódó emlékezeti helyek esetében nagynak mondható az eltérés az ország egyes régiói között. Nyiregyháza esete azért kiemelendő, mivel itt már a két világháború között is állomásozott az ezred, ezért a kontinuitás fennmaradhatott. A Dunántúlon ezzel szemben alacsony az ezrekhez kapcsolódó emlékezeti helyek száma. Csak egy település (Lenti) esetében beszélhetünk olyan hagyományról, amely több évtizeden keresztül is meghatározó maradt az országban.

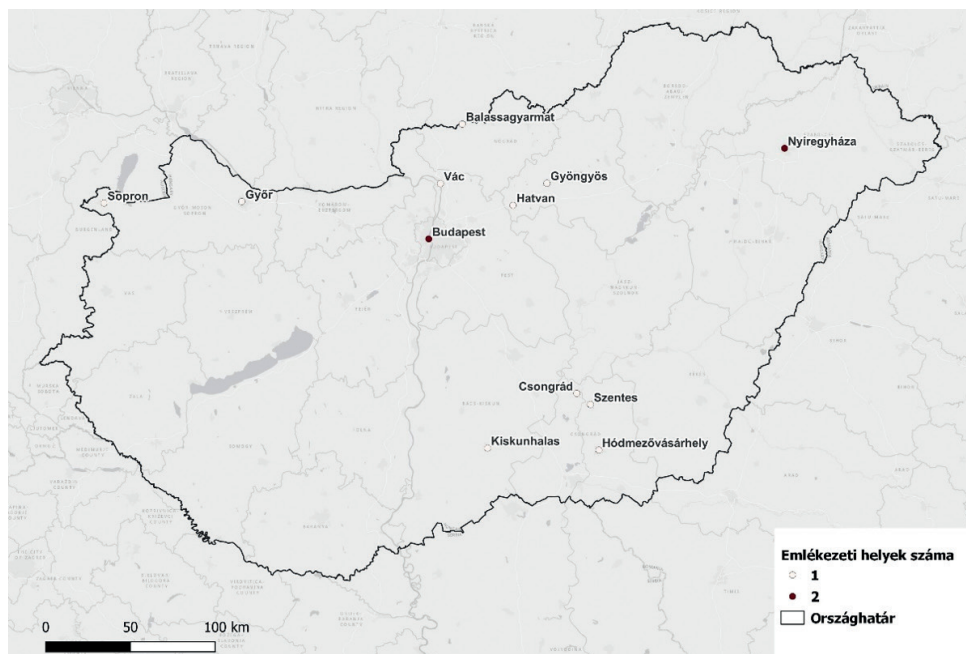
2. ábra: A Rákóczi-emlékezetbe tartozó laktanyák elhelyezkedése

Forrás: a szerző szerkesztése

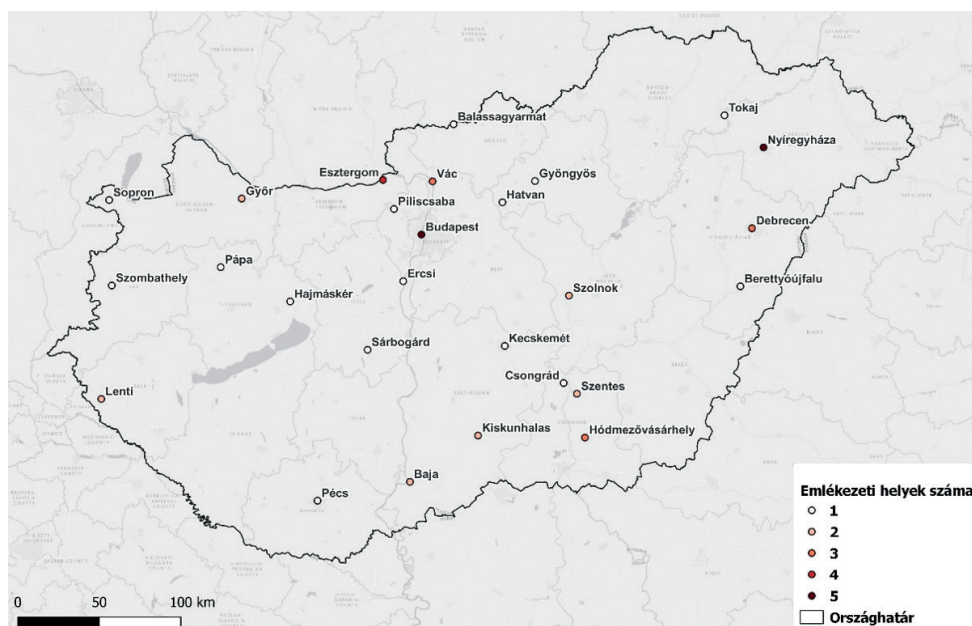
A laktanyák esetében sokkal jobb megoszlásban szerepelnek az emlékezeti helyek, nagy központok viszont nem alakultak ki. Itt talán a legerősebb a katonaság hatása a Dunántúlra, mivel a legtöbb emlékezeti elemet ez a vizsgálati szempont adja erre a régióra. Különleges helynek tekinthető Esztergom, ahol három ilyen létesítményt is találhattunk.

A kulturális intézmények elhelyezkedése mutatja a legszélsőségesebb értéket az emlékezeti terek kapcsán. A Dunántúl csak az északi részén található két hely-lyel került be, de máshol is találhatunk üres területeket. Itt is érezhető Budapest, Hódmezővásárhely és Nyíregyháza központi szerepe a Rákóczi-emlékezetben.

A különböző emlékezeti elemek kategóriák szerinti összehasonlítása után érde-
mes az adatokat egy térképre rendezve is áttekintenünk, hogy láthassuk a katonaság
„Rákóczi-emlékezetét”.

3. ábra: A Rákóczi-emlékezet kulturális intézményei
Forrás: a szerző szerkesztése

4. ábra: A Magyar Honvédségben található „Rákóczi”-emlékezeti helyek térbelisége
Forrás: a szerző szerkesztése

Az összefoglalt térképen megfigyelhető, hogy a Magyar Honvédségben a Rákóczi-emlékezet szinte az egész országban megtalálható. A Dunántúlon az ország keleti részéhez képest viszonylag kevés emlékezeti hely található (Esztergom kivételével). Két vármegye (Somogy és Tolna) esetében egyetlen katonai emlékezeti hely sem alakult ki. Kiemelendő a Kecskemét–Szolnok–Hódmezővásárhely-tengely, valamint a fővároshoz közeli Rákóczi-emlékezeti helyek nagy száma a Budapest–Esztergom–Vác-tengelyen). Hasonlóan erősnek tekinthető a Nyíregyháza–Debrecen területén található Rákóczi-emlékezet is.

Összefoglalás

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) személye és általa a szabadságharc komoly részét képezi a magyar identitásnak. A fejedelem emlékezetének alakulása mindig is érezhető volt a magyar katonai erőknél, még ha annak hangsúlya változott is az idők során. Az európai katonai hagyományok kutatásában fontos szerep jut a névadás rítusának. Nagy dilemmát jelent, hogy ez a folyamat egy alulról jövő kezdeményezésre támaszkodik, vagy felsőbb utasításra jön létre. A katonai intézmények többsége az utóbbi formát követi, így az emlékezet vizsgálata ilyen módon is nyomon követhető. A kutatók ugyanakkor különböző hangsúlyt adnak a különböző katonai intézményeknek (ezredek) és épületeknek (laktanyák). Magyarország történeti fejlődésében az Osztrák–Magyar Monarchiával alkotott államszövetség éreztette hatását a katonapolitikában is. Az ekkor alakult ezredek többsége területi alapon szerveződött, az uralkodóházhoz kötődő szervezatként létezett. A 20. század politikai viharai – így például az államformák változása – éreztették hatásukat a magyar katonai hagyományok alakulásán. Korszakonként más és más szerepet kaptak az ezredek, a laktanyák és a kulturális intézmények. Az összegyűjtött adatok térbelisége rámutat arra, hogy a Magyar Honvédségben (és elődjeiben) található Rákóczi-emlékezet szinte az egész országban jelen volt. Az adatok közül a legtöbb II. Rákóczi Ferencre utalt, de magas számot kapott Bottyán János és Esze Tamás neve is.

I. melléklet. A Magyar Honvédségben (és elődszervezeteiben) található „Rákóczi-emlékezetek” kapcsolódó szervezetek

Ezredek, alakulatok

1. Balogh Ádám honvéd kerékpáros zászlóalj, Hajmáskér, Kiskunhalas (1932)
2. Bercsényi Miklós honvéd tábori tüzérsztyály, Budapest
3. Esze Tamás (15.) önálló híradóezred, Vác
4. II. Rákóczi Ferenc Pontonos Hidászezred, Ercsi
5. MH 26. Bottyán János Gépesített Lövészdzandár, Lenti
6. MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti Zászlóalj, Szolnok
7. MH 37. II. Rákóczi Ferenc Ezred, Szentes
8. MH. 62. Bercsényi Miklós Gépesített Lövészdzandár
9. Rákóczi Ferenc honvéd gyalogezred, Nyíregyháza
10. Vak Bottyán kerékpáros zászlóalj, Esztergom
11. Vay Ádám ellátózászlóalj, Nyíregyháza

Laktanyák

1. Balogh Ádám laktanya, Budapest
2. Bercsényi Miklós laktanya, Hódmezővásárhely
3. Béri Balogh Ádám laktanya, Piliscsaba
4. Bottyán János laktanya, Lenti
5. Bottyán János laktanya, Nyíregyháza
6. Bottyán laktanya, Pápa
7. Esze Tamás laktanya, Baja
8. Esze Tamás laktanya, Debrecen
9. Esze Tamás laktanya, Esztergom
10. Esze Tamás laktanya, Kiskunhalas
11. Esze Tamás laktanya, Tokaj
12. Esze Tamás laktanya, Vác
13. Esze Tamás laktanya, Berettyóújfalu
14. II. Rákóczi Ferenc laktanya, Budapest
15. II. Rákóczi Ferenc laktanya, Győr
16. II. Rákóczi Ferenc laktanya, Szombathely
17. Rákóczi Ferenc laktanya, Debrecen
18. Rákóczi Ferenc laktanya, Kecskemét
19. Rákóczi Ferenc laktanya, Pécs
20. Rákóczi Ferenc laktanya, Szolnok
21. Rákóczi laktanya, Esztergom
22. Rákóczi laktanya, Sárbogárd
23. Rákóczi-laktanya, Debrecen
24. Vak Bottyán laktanya, Baja
25. Vak Bottyán laktanya, Esztergom

Kulturális és egyéb szervezetek

1. Bercsényi Miklós Honvéd Nyugállományú Klub, Hódmezővásárhely
2. Béri Balogh Ádám Honvéd Klub, Csongrád
3. Béri Balogh Ádám Kollégium, Győr
4. Bottyán János híradóanyag-raktár, Nyíregyháza
5. Bottyán János Kollégium, Balassagyarmat
6. Esze Tamás Honvéd Nyugdíjas Egyesület, Vác
7. II. Rákóczi Ferenc Bajtársi Klub, Szentés
8. II. Rákóczi Ferenc katonai kollégium, Nyíregyháza
9. II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola, Budapest
10. II. Rákóczi Ferenc nyugállományú honvédek egyesülete, Hatvan
11. Kuruc Vitézek Nyugállományú Egyesület, Kiskunhalas
12. Magyar Honvédség Budapesti Nyugállományúak Klubjának Rákóczi tagozata, Budapest
13. Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet, Győr
14. Vak Bottyán Honvédtiszt Magaslati Üdülő, Mátraháza (Gyöngyös)

Irodalomjegyzék

- Az 50 éves bajtársi klubnak van jövője. *Szentesi Élet*, 29. 2020. július 17.
- BÁRSONY Róbert (2019): A rendszerváltozást követően megszüntetett katonai objektumok, különös tekintettel Budapestre. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 8(2), 49–63. Online: <https://ojs.elte.hu/index.php/tft/article/view/3471>
- BENE János (2012): *Nyíregyháza és katonasága 1961-től*. PDF. Nyíregyháza: MH. 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára. Online: <http://bocskaikonyvtar.hu/hadtortenet/tanulmanyok/50-nyiregyhaza-es-katonasaga-1961-tol>
- BODA JÓZSEF (2018): A „demokratikus hadsereg” különleges rendeltetésű erői 1945–1948. In PARÁDI József (szerk.): *Ünnepi parergák Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 19–36. Online: <https://doi.org/10.31626/HU-EISSN2530094X.VTOM.19-36.p>
- BÚZ Csaba (2014): Légpuskával lőttek, akadályokat küzdöttek le. *Honvédelem*, 2014. május 27. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/legpuskaval-lottek-akadalyokat-kuzdottek-le.html>
- CSENDES László (1996): Hadsereg-történet (1950–1956). *Honvédségi Szemle*, 50(11), 31–38.
- DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor (1987): *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945*. Budapest: Zrínyi.
- FEITH László (2017): Vaslovasok. Kerékpárral a csatamezőn. *Magyar Honvéd*, 28(2), 52–55.
- FÜLEKI Réka (2023): A hagyomány szerepe a társadalomban és a Magyar Honvédség rendszerében. *Hadtudományi Szemle*, 16(1), 73–81. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2023.1.6>
- FÜRST GYÖRGY (2003): A hatvani II. Rákóczi Ferenc Nyugállományú Honvédok Egyesülete. In Horinka Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület. 108–112.
- GALAMBOS Sándor (2016): Együtt szolgáltak, együtt ünnepeltek. *Honvédelem*, 2016. augusztus 22. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/egyutt-szolgaltak-egyutt-unnepeltek-3.html>
- GOSZTONYI Péter (1966): Szovjet katonák Magyarországon 1956-ban. *Új Látóhatár*, 9(5), 393–420.
- GYARMATI György (2011): *A Rákosi-korszak*. Budapest: ÁBTL–Rubicon.
- HOEPER, Kevin J. (2022): Nationalizing Habsburg Regimental Tradition in Interwar Czechoslovakia. *Hungarian Historical Review*, 11(1), 169–204. Online: <https://doi.org/10.38145/2022.1.169>
- ILYÉS Gábor (2020): „Hazánk szentje, szabadság vezére”. *II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig*. Nyíregyháza: Ilyés Gábor.
- ILYÉS Gábor (2022): Honvédségi építkezések, laktanyák Nyíregyházán a két világháború között. In BENE János (szerk.): *A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 107–120.

- ILYÉS IMRE CSABA (2018): *Hajdúhadház katonái az első világháborúban*. Hajdúhadház: MH. 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára.
- JOBÁGY Zoltán (2010): A csapathagyományok és a katonai hagyományok közelítésében rejlő lehetőségek a Magyar Honvédség megtartó erejének növelése érdekében. *Sereg Szemle*, 8(1), 155–159.
- KANYÓ Mária (2021): A társadalom „szövetét” alkotó jelképi kultúra mint a közösséget integráló kötőanyag. *Hadtudományi Szemle*, 14(1), 113–124. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.1.8>
- KANYÓ Mária – LÖWI Ildikó (2021): A szimbólumok egyetemes értékmegőrző szerepe. *Hadtudományi Szemle*, 14(2), 101–114. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.2.8>
- KATONA András (2011): A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából. *Történelemtanítás*, 46(4). https://epa.oszk.hu/01900/01954/00008/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_02_04_02_Katona.pdf
- KATONA András (2012): A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából II. rész (1945–1990). *Történelemtanítás*, 47(1). https://epa.oszk.hu/01900/01954/00009/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_03_01_03_Katona.pdf
- KEEGAN, John (2002): *A hadviselés története*. Budapest: Corvina.
- KINCSES Katalin Mária (2021): *A Rákóczi-kultusz első szobrai*. Budapest: Gondolat.
- KISS Dávid (2018): *A magyar haderő átalakítása 1987 és 1992 között*. Budapest: Magyar Napló.
- KISS Márton (2020): A Rákóczi-szabadságharc ábrázolása az iskolai történelmi atlaszokban. In TUBOLY-VINCZE Gabriella (szerk.): *XVII. Országos Grastyán Konferencia előadásai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 37–46.
- KOVÁCS István (2003): A szentesi II. Rákóczi Ferenc Műszaki Dandár. In HORINKA Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület, 102–107.
- LÁSZAY János (2003): Katonaiskolák, „Rákóczi növendékek” Sopronban. In HORINKA Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület, 83–96.
- LÁSZAY János – B. NAGY Péter (2003): A budapesti II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola. In HORINKA Ferenc (szerk.): *II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján*. Budapest: Puskás Tivadar Híradó Bajtársi Egyesület, 97–102.
- LISZNYAI Lajos (2021): A csapathagyományokban és a hadtörténelem alkalmazásában rejlő lehetőségek az MH. 5. Bocskai István lövészdandár esetében. *Sereg Szemle*, 8(2), 149–157.
- MADURA János: A Vay Ádám Kiképzőbázis névadójára emlékeztek. *Honvedelem.hu*, 2021. május 19. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/a-vay-adam-kikepzobazis-nevadojara-emlekeztek.html>
- MARIN, Irina (2019): Imperial into National Officers: K. (u.) k. Officers of Romanian Nationality before and after the Great War. In MILLER, Paul – MORELON, Claire (szerk.): *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor*

- States after 1918*. New York – Oxford: Berghahn, 136–156. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04fhx.11>
- MARKÓ Árpád – TÓTH Gyula (1954): A Rákóczi-szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1(3–4), 142–178.
- MARKÓ György (1996): A honvédségtől a néphadseregig (1944–1956). In KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. Szekszárd: Babits, 399–412.
- MARÓTY Katalin (2019): A laktanyaépítések néhány kérdése a dualizmus korában – építészeti pályázatok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132(3), 593–622.
- MARTINKÓ József (1996): *Katonai középiskolák az ezeréves magyar iskola történetében*. Budapest: Magyar Honvédség Humán Szolgáltató Központ.
- MAYO, James M. (1988): War Memorials as Political Memory. *Geographical Review*, 78(1), 62–75. Online: <https://doi.org/10.2307/214306>
- MISÓCZKI Lajos (1997): Dr. Puky Árpád és a Mátra turizmusa. *Új Hevesi Napló*, 7(5), 28–30.
- MÓRA László (1998): Száz éve nyílt meg a soproni Honvéd Főreáliskola. *Honvédségi Szemle*, 52(5), 46–55.
- Műszaki katonák a Tisza partján: MH 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Ezred* (2014). Budapest: Zrínyi.
- NAGY Tamás (2004): A Magyar Néphadsereg története 1948–1956. In CSIKÁNY Tamás (szerk.): *A Magyar Honvédség 1848–1989. II. kötet*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 217–280.
- NORA, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. *Aetas*, 14(3), 142–157.
- OKVÁTH Imre (1992): A hadseregfejlesztés kezdete Magyarországon 1947–1949. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105(3), 39–74.
- PATAKI István (2000): A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonása. *Múltunk*, 45(2), 222–252.
- RÁBAY Andor (2004): A közösségi térképezésben rejlő előnyök és veszélyek. In BALÁZS Boglárka (szerk.): *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában V*. Debrecen: Debrecen Egyetemi Kiadó, 289–297.
- RÁSKAY Pál (1998): Katonai középiskolák a két világháború között. *Iskolakultúra*, 8(4), 61–67.
- RÓBERT Péter (1992): Amikor az ezredeknek is tulajdonosuk volt. *Honvédségi Szemle*, 46(5), 106–108.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2010): Magyar huszárok francia szolgálatban (1635–1793). *Honvédségi Szemle*, 64(1), 32–34.
- Sz. N. (1907): Arad város. *Pesti Hírlap*, 1907. február 14. 13.
- Sz. N. (1908): Fejérváry helyett Rákóczi. *Szeged és Vidéke*, 1908. február 1. 3.
- Sz. N. (1908): Rákóczi kaszánya. A szigorú ezredparancs. *Szeged és Vidéke*, 1908. február 2. 3.
- Sz. N. (1926): Magyar hősokekről nevezik el. *Ceglédi Híradó*, 1926. április 11. 2.
- Sz. N. (1931): A debreceni hajdúezred ünnepe. *Magyarság*, 1931. október 17. 6.
- Sz. N. (2016): Bottyán generálisra emlékeztek. *Zalai Hírlap*, 2016. november 17. 5.
- Sz. N. (2018): A tábornok emlékére. *Zalai Hírlap*, 2018. november 17. 5.
- SZABÓNÉ SZABÓ Andrea (2000): A magyar Honvédség arculati elemei. *Hadtudomány*, 10(3), 107–113. Online: www.mhht.eu/hadtudomany/2000/3_12.html

- SZILVESZTER Sándor (2004): Emléktábla avatási ünnepség. *Puskás Híradó*, 2(2), 14–15.
- TAKÁCS Ferenc (1990): Az alakulatok, intézetek névadása. *Honvédségi Szemle*, 44(1), 86–88.
- TANGL BALÁZS (2016): Ezredideológiák és ezredkultúrák a cs. (és) kir. hadseregben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129(3), 670–694.
- TÓTH FERENC (2003): A la hussarde. Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez. *Aetas*, 18(3–4), 55–67. Online: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/49544/>
- TOZZI, Christopher J. (2016): *Nationalizing France's Army: Foreign, Black, and Jewish Troops in the French Military, 1715–1831*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Történelmére büszkén tekint a jövőbe a Magyar Honvédség. *Honvédelem*, 2023. január 4. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/tortenelmere-buszken-tekint-a-jovo-be-a-magyar-honvedseg.html>
- VARGA Lajos (1926): A Rákóczi-apródok mintaképe. In *Rákóczi Ferenc m. kir. reáliskolai nevelőintézet értesítője*. Sopron: Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézet, 3–47.
- VÁRHEGYI István (2007): A magyar rádiófelderítés működése a hidegháború éveiben. *Felderítő Szemle*, 6(E), 53–82.
- VÉGSŐ István (2021): „A honvéd vállára vette kerékpárját”. A Balogh Ádám Kerékpáros Zászlóalj sorsa 1945-ig. In BENE Krisztián – VÉGH Ferenc (szerk.): *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának Közleményei*. Pécs: Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottság Hadtörténeti Munkabizottsága, 103–121.

Jogi források

- 74475/7. sz. Körendelet. Két győri laktanya elnevezésének megváltoztatása
- 13161-el/31. sz. Körendelet. Katonai szolgálatra bevonult főiskolai hallgatók szabadságolása
- 148433/7. sz. Körendelet. Laktanyák régi elnevezésének visszaállítása
- 3000/el/elnökség – 1930. sz. körendelet. Csapattestek elnevezése történelmi személyekről
- Melléklet a 3000/el/elnökség – 1930. számú körendeletéhez. Áttekintés a m. kir. honvédség csapattestjeinek történelmi személyekről való elnevezéséről
- 3934/el/elnökség – 1931. számú körendelet. Az 1930. évi 3000/el/elnökség sz. körendelet «Csapattestek elnevezése történelmi személyekről» helyesbítése
- 8000/el/elnökség – 1931. sz. körendelet. Ezred-, osztálynapok megállapítása azok mikénti megünneplésének szabályozása
- Melléklet a 8000/el/elnökség – 1931. sz. körendeletéhez. Áttekintés a m. kir. honvédség csapattestjeinek ezred-, és osztálynapjairól
- 28.771/Elnökség – 1945. sz. körendelet. Laktanyák elnevezése
- 33.528/Elnökség – 1945. számú körendelet. Laktanyák elnevezése
- 40.589/Elnökség – 1945. számú körendelet. (Laktanyák elnevezése)
- 42.819/Elnökség – 1945. számú körendelet. (Laktanyák elnevezése)
- 17.482/Elnökség 1947. sz. körendelet. Laktanya elnevezés
- 19.534/Elnökség – 1948. számú körendelet. Budapesti „Kossuth” Laktanya nevének megváltoztatása

Sallai János¹

Kazai Barna vezérőrnagy, a katona és iskolateremtő

A Kossuth Lajos Katonai Főiskola parancsnoka
1967–1988

Major General Barna Kazai, Soldier
and Pioneering Leader

The Commander of KLKF from 1967 to 1988

Absztrakt

Az elmúlt időszakban a Kossuth Lajos Katonai Főiskola meghatározó szerepet játszott a magyar tisztképzésben. A főiskola első két évtizede összeforrott Kazai Barna vezérőrnagy főiskola-parancsnokéval, aki az alapítástól 1988-ig vezette a főiskolát. Kazai Barna élete és munkássága példaként szolgált a hallgatók és oktatók számára. Ez motivált, hogy életének jelentősebb állomásait és munkásságát felkutassam, és megjelenítsem. Kazai Barna Kossuth és Moszkvában Frunze Akadémiát végzett, raj-, szakaszparancsnoki beosztástól hadosztály törzsfőnöki beosztásig szolgált a Magyar Néphadseregben, majd főiskola-parancsnoknak nevezték ki. Pályája során mindig tanult, és nagy szorgalommal végezte munkáját. Megjelenése, öltözete tekintélyparancsoló volt. Emlékét a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán a Kazai terem² és Szentendrén emléktábla őrzi.

Kulcsszavak: tisztképzés, főiskola, Magyar Néphadsereg, Kazai Barna, oktatás, honvédtiszt

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, e-mail: Sallai.Janos@uni-nke.hu

² NKE HHK Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus „A” épület 5. emelet 530. terem.

Abstract

In recent years, the Lajos Kossuth Military College (KLKF) has played a key role in the training of Hungarian commissioned officers. The first two decades of the KLKF were intertwined with those of Major General Barna Kazai, who was the commander of the college from its foundation until 1988. Barna Kazai's life and work served as an example for students and teachers. This motivated me to explore and present the major milestones of his life and work. Barna Kazai graduated from Lajos Kossuth Military College and M. V. Frunze Military Academy in Moscow, served in the Hungarian People's Army from squad leader, and platoon commander to division chief, and was later appointed college commander. Throughout his career, he kept learning, and performed his duties with great diligence. His appearance and attire were carrying authority. His memory is preserved in the Kazai Hall, at NKE HHK and on a memorial plaque in Szentendre.

Keywords: officer training, college, Hungarian People's Army, Barna Kazai, education, Hungarian army officer

1971-től 1988-ig a magyar közélet minden év augusztus 20-án megismerhette, láthatta Kazai Barna – 1973-ig – ezredest, majd vezérőrnagyot a Kossuth Lajos Katonai Főiskola (KLKF) parancsnokát, amikor a Kossuth téren a kamerák és a nézők összütésében levezenyelte a tisztavatást. Neve hosszú ideig összefonódott a parancsnoki tisztképzéssel. Az évtizedek során kiállása, alakias fellépése példát mutatott mind a hallgatók, mind a tisztikar körében. Személyes megjelenése a főiskola területén vagy fellépése a rendezvényeken mindig tekintélyt, tiszteletet parancsolt. Főiskolai hallgatóként távolról néztem fel rá, századparancsnok-helyettesként több alkalommal kerültem vele közvetlen kapcsolatba, aminek következtében tiszteletem csak erősödött iránta. Részt vettem az előadásán, amikor beszélt az 1950-es, 1960-as évekről, közvetlensége az előadás minden pillanatában érezhető volt. Többször utaztam vele a HÉV-en, amikor a munkaidő után ő is budapesti lakóhelyére tartott, és találkoztam vele, amikor már nyugdíjas volt. A rövid, de tartalmas beszélgetések számomra mindig maradandó élményt nyújtottak. Mindig emlékezetes marad számomra az a beszélgetés, amikor 1984-ben mint a főiskolára visszatérő fiatal tisztet fogadott a tanszékvezetőm társaságában, majd azzal váltunk el, hogy adandó alkalommal a századnál meglátogat, mert érdekelte, hogyan tudtam beilleszkedni a határőr őrs után a főiskola életébe (akkor még nem tudtam, hogy Kazai tábournok is határőrként kezdett). Egy hónappal később ezért igen meglepődtem, amikor a század bejáratánál feltűnt a főiskola-parancsnok, és az ügyeletestől egyenesen irántam érdeklődött, majd az irodámban a szokásos katonai formula után leült beszélgetni velem. Közvetlen kérdései meggyőztek, hogy nem formai kötelezettségek miatt látogatta meg a századot és engem, hanem komolyan érdekelte, hogy mi történik a századnál, és hogyan érzem magam, sikerült-e beilleszkednem.

A fentiek motiváltak abban, hogy pár évvel ezelőtt a Facebookon egy tisztelői oldalt hozzak létre Kazai tábournok nevével fémjelezve. A volt kollégák, hallgatók reagálása, a követők által írt kommentek megerősítettek abban, hogy valamilyen formában – szobor vagy emléktábla – mindenképp meg kell örökíteni Kazai Barna vezérőrnagy személyét, a tábournokot és a KLKF legendás parancsnokát. Ebben nagyon

sok társra találtam, akiknek önzetlen felajánlása révén ma már a volt KLKF parancsnoki épület bejárati falán emléktábla őrzi Kazai tábornok emlékét. Így azok a volt kossuthos hallgatók, akik bajtársi, osztálytalálkozóra ellátogatnak az alma materbe Szentendrre, láthatják egykori parancsnokuk emléktábláját. Az emléktábla nem pótolja a katonai tiszteletadást, de mégis jelzi, hogy tiszteljük és nem feledjük egykori parancsnokunkat.

A fentiekén túl fontosnak tartom, hogy Kazai tábornok életútját is közvétegyem mindazok számára, akik katonai pályafutásuk egy szakaszában találkoztak vagy együtt szolgáltak vele.

Kazai Barna 1929. december 12-én a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei Mezőnagymihályon született. Két bátyja közül az egyik a második világháborúban katonaként meghalt, ezenkívül még két nővére volt. Szülőfaluja a mai Borsodi Mezőség Tájvédelmi Körzetben a Kácsi-patak mentén található, határa nyílt sík vidék. Az itt élők alapvetően a mezőgazdaságból éltek, így Kazai Barna szülei is paraszti életmódot folytattak, 1941-ig gazdasági cselédek voltak, majd egy 6 holdas törpebirtokon gazdálkodtak Mezőcsáton.

Első tanulmányai során öt elemít és négy polgárit, majd 1946. április 9-ei önkéntes bevonulása után a Néphadseregben három gimnáziumot végzett. Katonai pályafutása a Honvéd Határőrségnél Sátoraljaújhelyen kezdődött, ahonnan Pácínra egy határőr őrsre került. 1946–1947-ben először Miskolcon, majd Szerencsen kiképzésen vett részt, ahol tiszt és rajparancsnok lett.

Az akkori szakmai politikai közéletre jellemzően 1947-ben bekapcsolódott a politikai és kulturális életbe, és a Miskolc környéki falvakban végzett kulturális és agitációs munkát, majd a Magyar Kommunista Párt tagja lett. Az ismert történelmi események után 1957-ben belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba.

1947 elhozta Kazai Barna számára a tisztté válás lehetőségét, amikor a Kossuth Akadémiára bejutott, amelyet 1949-ben³ elvégezve alhadnaggyá avatták. Az akkori körülményekre, a motivációjára három évtizeddel később így emlékezett vissza az akkor már tábornok, főiskola-parancsnok:

„1946-ban, alig tizenhétévesen korengedéllyel vonultam be. Hogy miért? Keveredett ebben a gyerekkortól kibontakozó vágyódás sok mindennel. Ma már talán közhelynek tűnik, ha arról beszélünk, hogy azokban az években minden kapu kitárult a munkás és a szegényparaszti gyerekek előtt, de akkor mi kábultunk az örömtől. Hiszen jóformán át sem léptem a nagykorúság küszöbét, és nekem, a szegényparaszt fiának feltették a kérdést: akarok-e a néphadsereg tisztje lenni? Most, utólag emlékezve keresgélhetem a szavakat, nem tudom elmondani, mit éreztem. Az akkor indulók közül bárkit, ha megkérdeznek, mond valamit, ami nagyjából megfelel az igazságnak, de a mai fülnek szürkén, talán kicsit frázisosan is csengenek a szavak, a jelzők. Más kor volt az, abban élni kellett annak, aki találóan jellemezni akarja [...]”⁴

³ „És eljött a várva várt nap, 1949. március 14-e, az avatás napja. Munkás- és paraszt-gyermekek tömegei először kaptak tiszti rendfokozatot hazánkban. Ekkor kezdte tiszti pályáját Oláh István vezérezredes, Pacsek József altábornagy, *Kazai Barna vezérőrnagy* (kiemelés SJ), Szabó József ezredes is. Tetőtől talpig gyönyörű új ruhában sorakoztunk fel az akadémia kertjében Kossuth mellszobra előtt. Az avatáson jelen voltak a párt és a kormány legfelsőbb vezetői. Itt voltak a szülők, a hozzátartozók. Felejthetetlen nap volt! Boldogságunk nem ismert határt. Tiszti esküt tettünk a dolgozó nép hatalmának megvédésére és azt a többség egy életen át becsülettel megtartotta.” KOLLÁR 1984: 92.

⁴ ÚJVÁRI 1977: 11.

A végzést követően Szekszárdon kapott első tiszti beosztást és lövész, páncéltörő szakasparancsnok lett, amely pozíciót csak rövid ideig töltötte be. Innen a szakmai pályafutása már a katonai képzés, majd a tisztképzés területén folytatódott. 1949-ben néhány hónapra visszakerült a Kossuth Akadémiára, ahol alosztálya parancsnoki tanfolyamán lett szakasparancsnok. Innen a pécsi Dózsa Lövész Tiszti Iskolára került, ahol az akkori megnevezésnek megfelelően növendéki szakasparancsnoki beosztásba került, amelyet 1951. október 1-jéig látott el.

1951 Kazai Barna családi életében is fordulópontot jelentett, ekkor nősült meg.

A Dózsa lövésziszti iskola után 1952-ben ismét előbbre lépett a pályán, és a HM Katonai Tanintézetek Csoportfőnökségére került törzsszótályvezetőnek.

1952–1953 ismét az iskolapadban találta Kazai Barnát, aki ekkor a Honvéd Akadémia egyéves Magasabb Parancsnoki Tanfolyamát végezte el, és azt követően a Hadművelési Csoportfőnökség hadművelési osztályán, hadtest-irányítótiszti beosztásban szolgálhatott. Munkáját az előjárók megelégedettségére végezte, aminek legfőbb bizonyítéka, hogy 1956-ban elkezdhetette a Frunze Akadémia előkészítő tanfolyamát, amely után a következő állomás a Frunze Akadémia (Moszkva, Szovjetunió) volt. Az akadémián 1956 augusztusától 1956. október 28-ig tanult. Az ezt követő időszakot⁵ a pontosság és a hitelesség miatt Kazai Barna 1962-ben írt önéletrajzából idézve mutatom be. Ezek szerint:

„1956. okt. 28-án Szovjet katonai repülőgépen hazahoztak bennünket. Október. 28-án 29-én a Debrecenben lévő szovjet repülő ho.-nál voltunk, mivel ott szállt le a gép és onnan azonnal nem tudtunk tovább utazni Bp-re. Október 30-án magyar katonai rep.gépen és a budaörsi reptérre érkeztünk. A rep.térről az OLP-ra vittek bennünket. Október 30-án a délutáni óráktól október 31 –én de. gk-val a VK.Hdm.Csf-ségre mentünk. November 3-ig a Hdm.Csf-ség hdm.osztályán voltam, mint hdm.ti. de semmilyen konkrét feladatot nem kaptam. November 4-én de. a Szovjet katonák hazaküldtek bennünket a HM-ből. 1956. november 4-6-ig szolgálati lakásomon Bp. V. Balaton utca 17. III/3. tartózkodtam. 1956. november 7-én reggel bementem a HM-be és attól kedve részt vettem a Hdm. Csf-ség újjászervezésben, az alakulatokkal való összeköttetés felvételében, a hds. akkori helyzetének tisztázásában. Több alakulat felé akkori helyzetének tisztázásában. Több alakulat adott ki intézkedést arra vonatkozólag, hogy a személyi állományt rendezzék és állítsák helyre a rendet a laktanyában és a szovjet csapatokkal vegyék fel a kapcsolatot. Ezekben a napokban kezdődött meg a karhatalom szervezése, ebben a munkában, mint hdm. ti. vettem részt a hdm Csf-ség hdm. osztályán.”⁶

Az 1956-os forradalom után Kazai Barna ismét visszatért a Frunze előkészítő tanfolyamára, majd Moszkvába az Akadémiára, és 1957 és 1961 között elvégezte azt. Az itteni tanulmányai során jól megtanult oroszul. Hazatérése után rövid ideig beosztás nélkül maradt, ezt követően 1961-től kinevezték Békéscsabára, majd 1963-tól Zalaegerszegre hadosztálytörzsfőnöknek, amely tisztséget 1966-ig töltötte be. Ez idő alatt részt vett a csehszlovákiai „Vltava” gyakorlaton. Ebben az időszakban több tudományos

⁵ Lásd bővebben SALLAI 2017: 151–160.

⁶ KAZAI 1962.

publikációja jelent meg, amelyek mind a gépesített lövészharcászathoz és a kiképzéshez kötődtek. A hadosztály törzsfőnöki munkájáról készített minősítés szerint: „Az iskolán tanultakat jól fel tudja használni a gyakorlati életben, ez főképpen megmutatkozott a törzsvezetési, illetve az 1962-es év tavaszán megtartott együttműködési csapatgyakorlaton, ahol helyes javaslatával, csapatok felé tett intézkedéseivel nagyban segítette a parancsnok munkáját.”⁷ Ugyanebben a minősítésben olvasható öltözködéséről és jelleméről: „Öltözködése pedáns. Egész megjelenése, fellépése kulturált. Egyenes, határozott jellemű, elgondolásait, parancsait messzemenően igyekszik megvalósítani.”⁸ Úgy gondolom az utóbbi megállapítások végigkísérték pályafutását, és mindig jellemző volt rá a szabályos öltözködés, az egyenesség és a példamutató kiállás. A volt főiskolai hallgatók visszaemlékezéseiben egyértelműen Kazai Barna vezérőrnagy volt a mintatábornok.

1966 Kazai Barna pályafutásának meghatározó időpontja, ugyanis ekkor nevezték ki honvéd ezredessé.

Ezt követően életét alapvetően meghatározta, hogy az Egyesített Tiszti Iskolára (ETI) került, amelynek parancsnokhelyettese lett, majd a létrehozott KLKF-n⁹ főiskola-parancsnoknak nevezték ki. A KLKF parancsnokaként, a tisztképzésben szerzett érdemei elismeréseként 1973. november 7-én HM 1855-ös parancsral vezérőrnaggyá nevezték ki. Tábornoki kinevezéséhez vezető rendfokozati tiszti előlépéseinek útja: 1949: alhadnagy; 1949: hadnagy; 1951: főhadnagy; 1952: százados; 1956: őrnagy; 1961: alezredes; 1966: ezredes; 1973: vezérőrnagy.

Kazai Barna előléptetései mindig soron kívül történtek, ami munkájának legnagyobb elismerése. Főiskola-parancsnokként nyújtott teljesítményének elismeréseként 2002-ben Pro Militum Artibus, azaz a hadtudományért kitüntetés kapott, amelynek odaítélését az alábbiakkal indokolták, egyben elismerték a tisztképzésben szerzett érdemeit: „Mint főiskola-parancsnok elévülhetetlen érdemeket szerzett a fegyvernemi és az összefegyvernemi tisztek két évtizeden keresztül minőségi utánpótlásának szervezésében és a fiatal tisztek szakmai, valamint hivatástudat-formáló nevelésének irányításában.”¹⁰ Véleményem szerint Kazai Barna vezérőrnagy, a KLKF parancsnokának eredményes munkáját legjobban az jelzi, hogy a főiskolán végzett fiatal tisztek száza, ezrei álltak helyt a Magyar Néphadseregben, később a Magyar Honvédségnél, a BM Határőrségnél és a rendőrségnél, sőt bár egyre kevesebben, de a mai napig szolgálnak még tisztek, akik az ő idejében folytatták tanulmányaikat a főiskolán.

⁷ Magyar Néphadsereg 1963. évi hivatásos tiszti Alapminősítés: Kazai Barna alezredes. Gl. ho. TÖF. HM Irattár.

⁸ Magyar Néphadsereg 1963. évi hivatásos tiszti Alapminősítés: Kazai Barna alezredes. Gl. ho. TÖF. HM Irattár.

⁹ „A honvédelmi miniszter 18/1967. számú parancsa intézkedett az iskola felállításáról, a megszűnő Egyesített Tiszti Iskola állandó állományának, bázisainak, anyagainak a további sorsáról és a már beiskolázott tisztjelöltek főiskolai átvételéről.” FÜZESI 2012: 20.

¹⁰ Lásd UNGVÁR 2014.

Kazai Barna Szentendre városáért végzett munkáját a város vezetése 1978-ban a Pro Urbe kitüntetéssel, 1988-ban díszpolgári címmel¹¹ ismerte el. A közügyek iránti elkötelezettségét mutatja, hogy több évtizedig volt a Magyar Öttusa Szövetség elnöke. 1988 decemberében a Magyar Öttusa Szövetség megalakulásának 40. évfordulóján a több évtizedes munkája elismeréseként „A magyar öttusáért” emléklapoktat adományozta számára.

A parancsnoki munkája mellett végzett tudományos tevékenységét több megjelent tudományos publikáció és a tisztképzésről adott interjú bizonyítja/igazolja. Ezek közül a teljesség igénye nélkül az alábbi főbb írásai jelentek meg a Néphadsereg tudományos szakmai lapjaiban:

- 1962 – Öntevékenység – az eredmények emelője. *Honvédségi Szemle*, (3), 50–52.
- 1962 – Gépkocsizó lövész alegységek támadása. *Honvédségi Szemle*, (6), 71–77.
- 1962 – A tisztesek a tisztek első segítői. *Honvédségi Szemle*, (11), 57–60.
- 1962 – Növeljük a menetoszlopok sebességét. *Honvédségi Szemle*, (Különszám), 32–35.
- 1963 – Páncélelhárítás a korszerű harcban. *Honvédségi Szemle*, (5), 7–11.
- 1963 – A lövész alegységek harcáról. *Honvédségi Szemle*, (12), 9–14.
- 1964 – Új elveinkhez jobb technikai ismeretet. *Honvédségi Szemle*, 3. 12–15.
- 1975 – A hivatásos katonai pályára irányítás tapasztalatai és feladatai. *Honvédségi Szemle*, (12), 48–51.
- 1978 – Harcászati konferencia. *Honvédségi Szemle*, (7), 7–15.

Az 1988. augusztus 20-i nyilvános tisztavatás Kazai Barna vezérőrnagy – mint vezénylő parancsnok – számára az utolsó ilyen jellegű fellépés volt. A szolgálat felső korhatárának elérésével, az Elnöki Tanács 1971. 10. tvr. 5. § (1) és a 7. § (2) bekezdése alapján a honvédelmi miniszter 01207 parancsával 1988. december 1-jével szolgálati nyugállományba helyezte, amellyel egy időben 45 év szolgálati jubileumi jutalomban részesítette. Nyugállományba helyezését követően még többször visszajárt a KLKF-re a nyugdíjas találkozóra, de az 1990-es években már visszavonultan élt családja körében. Kazai Barna ny. vezérőrnagy 2007. április 27-én elhalálozott, katonai tiszteletadással való búcsúztatása a családja kérésére elmaradt.

Végezetül álljon itt egy idézet a több évtizedes vezetői tapasztalatokkal rendelkező Kazai Barna vezérőrnagytól: „Ne érezzük magunkat csálhatatlannak – figyelmeztett. – Jól vezetni nem rendfokozat kérdése, hanem a tudásé, a szüntelen gondolkodásé, a tenni akarásé.”¹²

¹¹ A városvezetés indoklása: „vezérőrnagy által irányított katonai intézmény teljes egyetértésben működik Szentendre lakosságával. Évente mintegy 5 ezer iskolás sportolhat a főiskola különböző szakosztályaiban. Közülük többen az országhatáron túl is hírnevet szereztek. A sorkatonák és tisztek – 1968 óta Kazai Barna irányításával – a város nehéz napjaiban a szentendreiekkel együtt küzdöttek. Árvizek, gátépítés, nehéz teleken az élelmiszer-ellátás biztosítása félmjelzi ezt a barátságot. A KLKF hallgatói sok millió forintos társadalmimunka értékét teremtették. Csak/a legjelesebbek közül néhány: hídépítés a pap-szigeti Kis-Duna- ágra, a Mészáros Dezső-féle szoborpark kialakítása, iskolák, intézmények szépitése, parkosítása. A főiskola megnyitotta a szentendrei ifivezetők előtt az uszodáját, s mindenki számára a művelődési központját. A szentendreiek mindig maguknak érezték a főiskolát. S hogy ez így alakult, abban döntő érdemei vannak Kazai Barnának.” VICSOTKA 1988: 1.

¹² *Néphadsereg* 1987: 7.

Irodalomjegyzék

- FÜZESI Ottó (2012): Felderítő tisztképzés a Kossuth Lajos Katonai Főiskolán. *Hadtudományi Szemle*, 5(2), 8–127.
- KAZAI Barna (1962): *Önéletrajz*. Békéscsaba: HM Irattár.
- KOLLÁR Lajos (1984): A Kossuth Akadémián. *Honvédségi Szemle*, (5), 89–92.
- Magyar Néphadsereg 1963. évi hivatásos tiszti Alapminősítés: Kazai Barna alezredes. Gl. ho. TÖF. HM Irattár.
- M. SZABÓ Miklós (2017): *A Kossuth Lajos Katonai Főiskola története 1967–1996*. Budapest: Zrínyi.
- SALLAI János (2017): 1956 viharában – Janza Károly altábornagy. In CSURGAI HORVÁTH József (szerk.): *1956: a szabadság narratívái: tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján*. Budapest: L'Harmattan, 151–160.
- ÚJVÁRI Imre László (1977): 30 éves a tisztképzésünk. Egy sorban az egysorsúak. *Néphadsereg*, 30(27), 11.
- UNGVÁR Gyula szerk. (2014): *Pro Militum Artibus a Hadtudományért*. Budapest: Zrínyi. Online: www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/PMA.pdf
- VICSOTKA Mihály (1988): Együtt a lakossággal. Szentendre díszpolgára. *Pest Megyei Hírlap*, 32(304), 1.

Szabó László István¹

A bürokrácia, a közszolgáltatás, a vezetéselemélet és a szociológia összefüggéseiről

On the Connections between Bureaucracy, Public Service, Management Theory and Sociology

Absztrakt

A szociológia kialakulása a 19. századi kapitalista gazdaság társadalmi vonatkozásainak markáns megjelenéséhez kapcsolódik. A gazdaságban az üzem, az igazgatás szférájában a bürokrácia is a kapitalista logika, a racionalitás kibontakozásának következménye. A tanulmányban kísérletet teszek a modern bürokrácia és a szociológia kapcsolódási pontjainak vázolására. Ezt két kérdés keretében igyekszem bemutatni. Az egyikben azt vizsgálom, hogyan közelíti meg a szociológia a bürokrácia szervezetét, tevékenységét és feladatait. A másikban pedig azt mutatom be, hogyan jelenik meg, kerül a sokoldalú közigazgatási tevékenység társadalmi percepciójának fókuszába az intézményi, szervezeti bizalom.

Kulcsszavak: bürokrácia, bizalom, intézmény, szervezet, közigazgatás

Abstract

The formation of sociology is related to the marked appearance of the social aspects of the capitalist economy in the 19th century. Factory in the economy and bureaucracy in the sphere of administration is a consequence of the unfolding of capitalist logic, of rationality. In my study I'm planning to make an experiment to draft the connecting

¹ Tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Vezetéstudományi Tanszék, e-mail: szabo.i.laszlo@uni-nke.hu

points of modern bureaucracy and sociology. I'm planning to do so in the framework of two questions. One of these will investigate how sociology approaches the organization, the activities and the tasks of bureaucracy. The other will demonstrate how the institutional and organizational trust appears in the focus of the diverse public administration's social perception.

Keywords: bureaucracy, confidence, trust, institution, organization, public administration

A bürokrácia szociológiai aspektusai

A közszolgálati intézmények, szervezetek tevékenységének elsődleges célja a társadalom tevékenységének szabályozása, a társadalmi szükségletek biztosítása és, amennyire lehetséges ennek során, a társadalmi elvárásoknak való megfelelés. Max Weber a szociológia egyik „alapító atyja” a funkcionista szemléletet alapozza meg a modernitás, a racionalizmus valamennyi tevékenységszférában való kibomlásának bemutatásával és a különböző cselekvéstípusok elhatárolásával. A világ „varázstalanítása” a kapitalizmust megelőzően létrejött tradicionalista életvitel és etika kiszorítása a racionális, hatékonyságmaximalizáló életfelfogással:

„Hiszen a kapitalista kultúra »társadalometikájára« jellemző, sőt bizonyos értelemben meghatározó a *hivatásbeli kötelességnek* sajátos, ma annyira megszokott, valójában azonban egyáltalán nem magától értetődő gondolata. Ez azt jelenti, *hogy az egyénnek kötelességtudatot kell éreznie – és érez is –, »hivatásbeli« tevékenységének tartalmával szemben, bármi legyen is az s tekintet nélkül arra, hogy az elfogulatlan érzület előtt ez akár mint munkaerejének, akár mint dologi javainak (»tőke«) tiszta értékesítése tűnik fel.*”²

Weber megkülönbözteti a szervezet belső tevékenységére irányuló igazgatási rendet és a külső tevékenységet, azaz a társadalmi cselekvést bonyolító szabályozó rendet. Az intézmények, szervezetek többsége mindkét rendet érvényesíti. A legális uralmat biztosító racionális bürokratikus igazgatási csoport „szellemét” a formalizmus és a materiális hasznossági szempontok hatják át. Az előbbi az eltérő személyes életesélyek formálisan azonos biztosítását jelenti. Az utóbbi „a hivatalnokoknak az a hajlandósága, hogy *materiális*-hasznossági szempontokat szem előtt tartva lássák el a boldogítandó alávetettek szolgálatában végzett igazgatási feladataikat. [...] Ezt a *materiális* racionalitásra való törekvést mindazok az alávetettek támogatják, akik *nem* tartoznak – a *birtokolt* lehetőségekkel szemben – a lehetőségek »biztosításában« érdekeltnek [...] rétegéhez.”³ A gazdasági üzem és az igazgatási szervezet azonos minta alapján szerveződik. Weber ezt a hierarchia, a munkamegosztás, azaz a néhány mozzanatra lebontott, könnyen begyakorolható, ismétlődő feladatok végzésében adja meg.

Max Weberhez hasonlóan a funkcionista Émile Durkheim is az erkölcs fontosságát hangsúlyozza a modern kapitalista viszonyok, a gazdaság és az igazgatás kialakulásában.

² WEBER 1982: 52.

³ WEBER 1987: 232.

Durkheim szerint a premodern társadalomban a létért folytatott fegyveres küzdelem a modern társadalomban a munkamegosztás kibomlása révén békés versengéssé válik. A modern viszonyok között mindenki valamilyen speciális tevékenységet, foglalkozást választ, ami kölcsönös függőséget teremt a társadalom tagjai között. Az egyén egyre szabadabb, de ugyanakkor egyre jobban rá van utalva a másik munkájára. A modern társadalomban alapvető működési forma az egyének közötti gördülékeny kooperáció. A specializáció, valamilyen funkció ellátása az organikus, modern társadalom erkölcsi elvárása, követelménye a tagjaival szemben. A társadalom társulásainak az alapja az erkölcs, azaz a közösen osztott értékek és normák köre.

Michel Crozier alapvetőnek tartja a külső, társadalmi jelzések figyelembevételét a szervezetek működése során. Az intézményekben, szervezetekben a hierarchia, a döntések centralizációja és a belső csoportnyomás merevvé teheti a belső viszonyokat, ami miatt elmaradhat a külső hatások feldolgozása. Crozier a „bürokratikus” jelzöt negatívként alkalmazza a valóságot mellőző, figyelmen kívül hagyó igazgatási szervezetekre. „»Bürokratikus szervezeti rendszernek« nevezünk minden olyan szervezeti rendszert, amelyben a hibák–információk–korrekciók sorrendje rosszul működik, és ahol ennek következtében nem korrigálják és nem módosítják – az elkövetett hibákhoz mérten – a lehető leggyorsabban a cselekvési programot.”⁴ A korrekciós képesség hiánya miatt a szervezetek hajlamosak befelé fordulni a külső hatásoktól, de ez végül diszfunkcionalitást okoz. A szervezet belső érdeke uralkodik a társadalmi elvárások felett. Rendes működés esetén a társadalom felől érkező megerősítések és kritikák a vezető által működtetett korrekciós mechanizmus részét képezik.

A közszolgálati szervezet több személy koordinált tevékenységének rendszere, társadalmi szükségletek kielégítésére létrehozott emberi együttműködés, azaz tevékenységének célja, hatása elsősorban a szervezeten kívülre irányul. A közszolgálati szervezet meghatározott célokkal, szakmai kompetenciával, kommunikációs rendszerrel, koordinált folyamattal, együttműködni kész egyének közösségével és hierarchiájával rendelkezik. A külső értékelés, azaz a hatásvizsgálat során – a tevékenységi folyamat befejezése után – az elért eredmények, konkrét tények vizsgálatára kerül sor, azaz a visszacsatolás során összevetik a célt, a tervet az elért eredménnyel. Az eredményorientált új közigazgatási szemlélet főként angolszász területen jelentős.

„Az eredményorientált közigazgatási vezetés mint új vezetői felfogás a létező közigazgatási kultúra különböző dimenzióit érinti, és egyértelműen olyan szolgáltatói kultúra és értékrend kialakulását szorgalmazza, amely nagy részben a klasszikus szolgáltatói kultúrát követi. Ebben az értékrendben már a hatékonyság és az eredményesség dominálja a gondolkodást (a törvényesség alapvető előírás, de nem az dominálja a cselekvést), a hivatalközpontúságot felváltja az ügyfél-orientáció, a politikai és szakmai döntéshozatal elválik egymástól.”⁵

A funkcionalista szociológia a társadalmat organikus egészként fogja fel, amelyben a részek hozzájárulnak az egész társadalom fennmaradásához, működéséhez. Az egyes

⁴ CROZIER 1981: 285.

⁵ BELÉNYESI–KORONVÁRY–SZABÓ 2019: 228–229.

szervezeti egységeknek szükségük van a többi szervezet tevékenységére. A társadalmi részek, azaz az intézmények, szervezetek, természetes és mesterséges csoportok, amelyek a feladatok jól behatárolható körét látják el a társadalomban, ebbe tartoznak többek között a családok, a vallások, az iskolák, a szociális szervezetek, a különböző gazdasági szervezetek, az állam erőszak-monopóliumát megjelenítő szervezetek. Ezek az intézmények, szervezetek társadalmi igényeket elégítenek ki. Amennyiben a funkcionáló szervezetek jól látják el feladataikat, a társadalom működése alapvetően kiegyensúlyozott, harmonikus, azaz alapvetően érvényesül a rend, a stabilitás, a közös értékrend, a hierarchia és a termelékenység. Noha minden szervezet valamilyen társadalmi szükségletet teljesít, ezek fontossága azonban társadalmanként és időszakonként változó lehet. Ebből is következik, hogy az egyes intézmények, szervezetek felé támasztott társadalmi elvárások intenzitása és ezek értékelése eltérő. A szociológiában a strukturalista-funkcionalista elmélet az egyes intézmények, szervezetek társadalomban ellátott funkciójából indul ki. „A társadalomnak mint funkcionáló mechanizmusnak valamilyen módon a tagjait el kell osztania társadalmi pozíciókba, és arra kell ösztönöznie őket, hogy teljesítsék az adott pozíciókhoz tartozó feladatokat. [...] Ez attól függetlenül igaz, hogy a rendszer kompetitív vagy nem kompetitív.”⁶ Az ellátott funkciók fontossága és a tevékenység jellege alapján illetik meg jutalmak – presztízs, pénz, együttműködés – az intézményeket, szervezeteket a társadalom részéről. A funkció ellátása kifelé, a környezetben történik, és e funkció ellátásához kell kialakítani a megfelelő belső struktúrát. Az ellátott funkció és annak tartalma is változhat, ezért az institucionalista felfogás a társadalom elvárásaihoz való adaptációt emeli ki. Ennek mentén tesz különbséget ez az irányzat a szervezetek és az intézmények között. A szervezetek inkább befelé fordulnak, jellemző a racionális munkavégzés, ugyanakkor a humán tartalom háttérbe szorul.

„Mások intézményekké válnak. Megkülönböztető jegyet vesznek fel; önmagukban és önmagukért értékelik őket, és nem csupán az általuk előállított javak és szolgáltatások okán. Az emberek körük építik az életüket, azonosítják magukat velük, függő helyzetbe kerülnek tőlük. Az intézményesedés folyamata a szerves növekedés folyamata, amelyben a szervezet alkalmazkodik a belső csoportok küzdelmeihez és a külső társadalom értékeihez.”⁷

A vezetéselmélet a vezető komplex tevékenységére fókuszál, amelyben megjelenik a hierarchikus struktúra, a feladatok meghatározása a beosztottak részére és a szükséges feltételrendszer biztosítása, a hatékonyság, az eredménycentrikusság, a szervezeti kultúra érvényesítése, a humánpolitika, a kooperáció a szakmai környezettel, valamint a hatásvizsgálat és visszacsatolás.

„A szociológia a társadalmi jelenségek közötti összefüggésekre mutat rá, azokat totalitásokban vizsgálva és feltételezve azt, hogy bizonyos tényezők adott körülmények között dominánsok lehetnek. A vezetésstudomány ezen összefüggésekre alapoz és használja fel

⁶ KINGSLEY–MOORE 1999: 11.

⁷ PERROW 1994: 181.

a szociológia által feltárt ismerteket a szervezeti magatartások, hangulatok, teljesítmények alakíthatóságában, illetve vizsgálja e tényezők vezető általi befolyásolásának lehetőségét, szükségességét, a szervezeti hatékonyság fejleszthetőség céljából.”⁸

A vezetélmélet interdiszciplináris, a társadalomtudományok közül elsősorban a szociológia, szociálpszichológia, pszichológia, közgazdaságtan eredményeire támaszkodva támogatja a vezető munkáját.

Két markánsan különböző kormányzati, igazgatási szemlélet különíthető el a 20. század közepétől. Az állam szerepét Európában csökkentő, a piaci mechanizmusokat preferáló *good governance* és az állami beavatkozást erősítő, problémamegoldásra koncentráló *good government*. Az Egyesült Államokban az 1930-as évektől, Európában pedig a 20. század végén terjedt el a *good governance* kormányzati koncepció, amelynek hatására a közmenedzsment, a *New Public Management* válik meghatározóvá az igazgatásban. Ennek lényege, hogy a közpolitikai tevékenységek végrehajtása során a közigazgatásban a piaci szférában bevált szervezetelméleti, vezetélméleti módszereket alkalmazzák a hatékonyság növelése érdekében. Ez a folyamat az Egyesült Államokban a gazdasági válság következtében az állami beavatkozás szükségesszerű és szokatlan bővülése mellett történt. Európában a múlt század végén viszont az állami, kormányzati szerepvállalás szűkítése mentén alkalmazták a *New Public Management* komplex szervezési elveit, felhasználva különböző tudományágak, szaktudományok beilleszthető eredményeit. Európában a *good governance* kormányzati felfogás lényege az állam domináns szerepének leépítése, amelynek következtében csökken a kormány politikai felelőssége. Célkitűzése a piaci mechanizmusok alkalmazásával a közintézmények eredményességének növelése, az állampolgár irányába a fogyasztócentrikus szolgáltató viszonyulás erősítése. A politikai értékeken nyugvó közjó elvét háttérbe szorítja az olcsóság, a hatékonyság és az eredményesség, azaz a gazdasági racionalizmus, a gazdasági hasznosság. A közmenedzsmentben a szervezési elvek között megjelenik a szakpolitikai döntések társadalomtudományi eszközökkel való megalapozása és a társadalmi hatások mérése.

Az Egyesült Államokból kiinduló 2008-as gazdasági, pénzügyi válság nem hagyja érintetlenül a politikai rendszereket, a kormányzatokat, valamint a közigazgatási intézmény- és szervezetrendszert. Megkérdőjeleződik a piacorientált mechanizmust alkalmazó kormányzás eredményessége. A *good governance* paradigmát felváltja a *good government* kormányzati koncepció. A *good governance* felfogás kritikusai szerint az gyengíti az állam hatalmát, és a konszenzuskereső döntési mechanizmus összességében hátráltatja a gyors és hatékony döntést. „Az új közmenedzsment csökkentheti az intézmények legitimitását, mert az állampolgárok véleménye szerint a gazdasági racionalitást követő gondolkodás hiányosságokat eredményez egyfelől az értékorientációban és az erkölcsi alapok érvényesülésében, másfelől a hatékonyságban is.”⁹ Apadhat a kormányba, az intézményekbe vetett bizalom, homályossá válhat a politikai felelősség kritériuma. A *good governance* felfogásban a közmenedzsmentben a weberi bürokráciára jellemző belső, szervezeti racionalizmust, előmenetelt és valamelyest

⁸ CZUPRÁK 2012: 6.

⁹ STUMPF 2009: 113.

a hierarchiát és a szigorú jogalkalmazást is háttérbe szorítja a szakpolitika társadalmi eredményességének vizsgálata.

A 2008-as gazdasági válság megfékezése során a biztonságra való törekvés és a gazdasági, szociális problémamegoldás szempontjai emelkedtek ki általános társadalmi elvárásként, amelyeket a good government politikai, kormányzati felfogás és a neo-Weberian state közigazgatási szemlélet törekszik megvalósítani. A válság, a problémák az aktuális korszak jelenségei, a kormányzati, közigazgatási munka célja pedig a permanens problémakezelés. Ennek során átveszi a New Public Managementtől a társadalmi eredményesség-orientációt, a társadalmi hatásvizsgálatot és az állampolgáristatus-választás központúságának kiegészítéseként a szakkérdésekben folytatott konzultációt. A problémák egy része nem oldható meg, nem szüntethető meg tartósan, hanem új változatban bukkan fel. A good government kormányzati koncepció által képviselt erős állam és széles körű, permanens problémakezelés válságidőszakokban nemcsak politikai aktorok szellemi terméke, hanem általában társadalmi elvárás is. A weberi bürokratikus ethosz kiegészül a szakmai kompetenciával, a szolgáltatói jelleggel és a társadalmi eredményesség követésével, vizsgálatával.

A neofunkcionalizmus – fő képviselője a szociológiában Niklas Luhman – a múlt század nyolcvanas éveiben jelent meg rendszerelméleti koncepciójával, célja a társadalom funkcionalista differenciálódásának vizsgálata volt. Ez a felfogás kapcsolódik a klasszikus vezetéselméleti iskola strukturalista irányzatához a szakmai hozzáértés, a hivatástudat, a szubjektív tényezők és a társadalommal való összefüggése mentén. A szervezetszociológia a szervezetek társadalmi, illetve társas sajátosságait vizsgálja. Később a szervezetszociológiához kapcsolódva alakult ki a vezetéstudomány, amely a vezető szerepére, a vezetési tevékenységre fókuszál. Az amerikai vezetéselméletben a vezetőt a funkciók ellátásának sikeressége, a működtetés sikeressége inspirálja. David McClelland motivációs elmélete három motívumot emel ki a szervezeti munka szempontjából, amely a szubjektív elemeket a társadalommal is összekapcsolja. A teljesítménymotiváció a belső hajtóerő a sikerre, mások teljesítményének a meghaladása. A hatalmi motiváció a vágy, hogy hatással legyünk másokra, kontrolláljunk másokat, a hatalom gyakorlása presztízst jelent. A kapcsolatmotiváció a szeretet, az elfogadottság iránti vágyat jelenti a külső kapcsolatokban.

A társadalmi bizalom primátusa az intézmények és a szervezetek tevékenységének hatásvizsgálatában

Az empirikus szociológia módszerei – strukturált kérdőíves adatfelvétel, fókuszcsoportos kutatás, mélyinterjú – megfelelő lehetőséget biztosítanak az intézményi, szervezeti tevékenység hatásvizsgálatára. Lehet értékelteni a konkrét feladatellátást, a kompetenciát, az eredményességet, a jó szándékot, a hitelességet, ugyanakkor ezek komplex módon a társadalmi bizalomban aggregálódnak.¹⁰

A bizalom a bizalmatlanság, a gyanakvás redukálása, azaz a bizalmatlanság csökkentése. A racionális döntések elmélete az általában egyirányú kockázatvállaláson

¹⁰ SZABÓ 2014: 130.

alapuló bizalmat észszerű döntésnek tartja, mert rugalmassá teszi a személyek közötti kooperációt. Emocionális elméletek szerint alap a másik személy jóhiszeműségének (*goodwill*), valamint az általa ellátandó tevékenységhez szükséges kompetenciának a feltételezése. A hozzáértésbe vetett bizalom a másik fél szakmai, gyakorlati kompetenciájának feltételezésén, illetve meglétén alapszik. Ez nem alakulhat ki a másik fél jó szándékának feltételezése nélkül. Russel Hardin a bizalmat két fél egymással szembeni kölcsönös érdekbiszámításának nevezi: „[...] azért bízom meg benned, mert itt és most úgy vélem, érdekedben áll nemcsak a magad érdekeire tekintettel lenned, de az enyémmre is [...] Vagyis az érdekeimet szervesen beillesztetted saját érdekeid »csomagjába«.”¹¹

Niklas Luhmann német szociológus felfogásában a bizalom a komplexitás redukciója, a bizalmatlanság csökkentése. A funkcionális rendszerekben való részvétel során, mint amilyen a gazdaság, a politika vagy a bürokrácia, a személyes viszonyok és így a bizalom is háttérbe szorul, helyette megbízhatóság alakul ki. „A bizalom [confidence] a rendszerben és a bizalom [trust] a partnerekben az alternatívákat figyelembe véve két különböző attitűd, de kétségtelenül hatnak egymásra; különösen a bizalom [confidence] csökkenése vagy a nehézségek erősödése a helyzetek és a partnerek megtalálásában, amely indokoltan bizalmat [trust] romboló hatást válthat ki, ez pedig csökkenti a rendszerben igénybe vehető aktivitások terjedelmét.”¹² Russel Hardin is az egyének közötti bizalom, valamint az intézményekbe és kormányzatba vetett bizalom tartalmának különbözőségére hívja fel a figyelmet. Az intézmények irányába valójában nem bizalom alakul ki, hanem azok várható viselkedésével kapcsolatos elvárás, amelyhez minősítési szándék is kapcsolódhat. Nem más ez, mint racionális elvárás a másik önértékteljesítő magatartásával szemben. A közszolgálati intézmény, szervezet legyen képes felülemelkedni az önértékteljesítésen, és szakmai munkája során figyelembe venni a társadalmi csoportok érdekeit, elvárásait.

A 2008-as gazdasági, pénzügyi válság, a migráció, a terrorveszély, a Covid-19 megfékezése, a felerősödött regionális konfliktusok olyan új korszakot hoztak el, amelyben markánsan érvényesülhet a személyközi viszonyra jellemző bizalom és az intézményekre, szervezetekre vonatkozó megbízhatóság, bizakodás vagy bizalom együttes hatása is. Az utóbbi évek kutatásai is erre hívják fel a figyelmet: „Erős az összefüggés az interperszonális és az intézményi bizalom között, ami azt sejteti, hogy van valamilyen közös, például kulturális meghatározottság mögöttük: a bizalom kultúrája és normarendszere érvényesül a személyközi és institutionális viszonyokban is.”¹³ A bizalom mindkét formája is jelen lehet, amennyiben közismert személy vezet, jelenít meg egy szervezetet, intézményt, sőt akár a személyközi viszonyon alapuló bizalom is domináns lehet, megerősítve vagy felülírva a szakmai teljesítményen alapuló megbízhatóságot. A média világa képes az intézmények, szervezetek vezetőit, reprezentánsait személyközi viszonyba helyezni, így kialakulhat egyoldalú bizalom az irányukba, amely alapulhat feltételezett érdekbiszámításon vagy közösen osztott, illetve nem osztott normák, eszmeiség, életvitel percepcióján. Médiahatás mentén

¹¹ HARDIN 2002: 5.

¹² LUHMANN 1988: 99.

¹³ BODA 2019: 516.

kialakulhat bizalmatlanság is az ismert vezető irányába, ami szintén befolyásolhatja egy adott intézmény iránti megbízhatóságot, függetlenül a szakmai teljesítménytől.

Francis Fukuyama modern viszonyok között elengedhetetlennek tartja a társadalmi bizalom létét, mert ennek hiánya érdemben lassítja a társadalmi cselekvést, előtérbe helyezve a szerződéses kapcsolatokat. A modern társadalmakban a szabályok szerinti tevékenységgel párhuzamosan szükséges a bizalom megléte. A bizalom kellő mértékének a hiánya magát a modernizációt veszélyeztetheti. „Egy bizonyos ponton túl a szabályok szaporodása, a társadalmi kapcsolatok egyre szélesebb körére kiterjedő regulázás már nem a racionális hatékonyság jele, hanem a társadalom rendellenes működésének egyik tünete.”¹⁴ Arra is felhívja a figyelmet, hogy a magasabb végzettség, szakképzettség általában magasabb bizalmat kelt, mint az alacsonyabb, ugyanakkor a fokozódó munkamegosztás több esetben csökkenti az iskolázottság, az önállóság és a megoldóképesség szintjét. A bizalom változékony jelenség, amely különböző történések által formálódhat. Fukuyama szerint a bizalomban nem a haszonelvű racionális elvárás a hangsúlyos, hanem a közösségek által kialakított és osztott erkölcs, valamint értékek. „A társulás képessége pedig attól függ, hogy a közösségek értékei és normái mennyire azonosak, s hogy az emberek mennyire képesek az egyéni érdekeiket a nagyobb csoportok érdekeinek alárendelni. A közös értékek bizalmat szülnék, s a bizalomnak, mint látni fogjuk, nagy és mérhető gazdasági értéke van.”¹⁵ A bizalom léte fékezheti vagy megakadályozhatja az egyes intézmények, szervezetek közgazdasági szempontból az egyénekre vetülő negatív intézkedéseinek társadalmi percepcióját. Fukuyama felhívja tehát a figyelmet, hogy a bizalom irracionális is lehet. A közösen osztott értékek jelentősen tompíthatják a gazdaságilag hátrányos intézkedések, csoportok, egyének általi észlelését, illetve a negatív értékelést okozó percepciót.

A bizalom jelentőségét az adja, hogy fenntartja a szereplők pozitív várakozását az intézmények, szervezetek eredményessége tekintetében, és a társadalom együttműködési hajlandóságát befolyásolja úgy, hogy a bizalom saját újratermelődésére is hatással van. A bizalom – különösképpen az intézmények, szervezetek felé kialakuló bizalom – általában egyirányú, a megbízótól tart a megbízotthoz. A magánszemélyek között nagyobb az esély a kétoldalú bizalomra, de egy kapcsolat jellegének, fontosságának, értékességének megítélése eltérő lehet a felek között. Befolyásolhatja ezt az eltérő társadalmi státusz is, a magasabb pozícióval rendelkező személy felől elmaradhat a bizalom kialakulása. Az egyének többsége általában hajlamos tisztelettel viseltetni a nála magasabb státuszt betöltők felé.

Hegel a bizalmat elsősorban a politikához, a politikus személyéhez köti, de ez végül az igazgatás intézményeiben ölt formát az egyes intézkedésekben, azok kivitelezésében. Fontosnak tartja, hogy a társadalom olyan képviselőket válasszon, akik képesek a közérdek képviseletére, háttérbe szorítva partikuláris szempontokat, valamint a képviselők testületének érdekeit. „Bizalommal vagyok egy ember iránt, ha belátását olyannak tekintem, hogy az én ügyemet mint a maga ügyét legjobb tudása és lelkiismerete szerint fogja kezelni. [...] Nem az a fontos ugyanis, hogy az egyén mint elvont egyes ember jusson szóhoz, hanem hogy az érdekei érvényesüljenek olyan

¹⁴ FUKUYAMA 1997: 313.

¹⁵ FUKUYAMA 1997: 23.

gyülekezetben, ahol a közügyekről tárgyalnak.”¹⁶ Hegel szerint a bizalom, közérdek érvényesülésében a politikai testület mellett a gyakorlati megvalósítást biztosító állami intézményrendszernek is érdemi szerepe van: „[...] megmutatkozik főképpen az állam és a polgári társadalom intézményeinek és érdekeinek ismeretében, a *valóságos* ügyvitel révén *hatósági vagy állami hivatalokban* szerzett és *tettel* igazolt érzületben és ügyességben; s megmutatkozik még az ezáltal kifejlesztett és kipróbált *hatósági rátermettségben* és *állami érzékben*.”¹⁷ Az intézmények vonatkozásában a polgárok szakmai feladatteljesítést és általános hozzáállást érzékelnek, mindkettő törekvés a bizalomnak való megfelelésre irányul. A bürokrácia fogalma pozitív tartalommal rendelkezik, politikai és igazgatási intelligencia, valamint erkölcsi felfogás összessége. Hegel felfogása a good government kormányzati, igazgatási szemlélet korai megalkotásának is tekinthető.

Bizalom nélkül az intézmények vezetőinek és a társadalom tagjainak mindig minden lehetséges magatartást figyelembe kellene venniük, ami komplex környezetben lassabb döntéshozatalhoz, szinte cselekvésképtelenséghez vezethet. Mindezek mellett a bizalom hozzájárul a közösségek kohéziójához, és növeli a szereplők együttműködési készségét, szabálykövetését is. A bizalom a vezetés, illetve a szervezet számára lehetővé teszi a közösség céljaihoz való hozzájárulás érzésének megélését, valamint a helyzethez igazodó proaktív magatartást. A bizalom erősíti mások érdekeinek a figyelembevételét, miközben csökkenti az aktorok közötti tranzakciós költségeket, azaz a cselekvések túlbiztosítását. Az egyes intézmények tekintetében megnyilvánuló bizalomhiány az ott alkalmazottak elkötelezettségét, motivációját, teljesítményét csökkenti. Ilyen esetben megnő a vezető által alkalmazott kontroll mértéke. Az állami intézmények, szervezetek általában kormányzati irányítás, felügyelet alatt működnek. „A kockázatokat illetően a szervezet mérete és az általa lefedett terület politikai érzékenysége játszik szerepet. Annál erősebb a politikai szereplők kontrolligénye az ügynökség felett, minél nagyobb az ügynökség működésének kockázata a minisztériumra nézve. Mindezek miatt az ügynökség jogi és tényleges autonómiája között jelentős különbség lehet.”¹⁸

Az intézményekkel kapcsolatos bizalom megléte vagy hiánya kisebb részt az intézményekkel való interakción, tapasztalaton, nagyobb részt inkább társadalmi diszkurzuson, az intézményről szóló, másokkal folytatott eszmecserén, illetve a médiahatáson alapszik.

Az intézmények, szervezetek fő feladata a bizalmatlanság hosszú távú csökkentése a társadalomban. „Ha az intézmények stabilak és megbízhatóak, az egyének képesek a várakozásaik összehangolására, akkor a bizonytalanság jelentősen csökkenthető. Ebben a környezetben az egyéneknek lehetőségük nyílik a hosszú távon való tervezésre, és van esélyük a sikerre. Ez a siker folytonosan megerősíti az intézményekbe vetett bizalmat, és anyagi kört eredményez a bizalom és a sikerek között.”¹⁹ Az egyének sikertelensége viszont megrendíti az intézmények iránti bizalmat, aláássa a szabálykövetést. A tartóssá váló sikertelenség, illetve elsősorban a tartós sikertelenség érzete megrendíti a korábban kialakult bizalmat.

¹⁶ HEGEL 1971: 333.

¹⁷ HEGEL 1971: 333.

¹⁸ KOVÁTS 2018: 544.

¹⁹ GYÖRFFY 2012: 421.

Összegzés

A bürokrácia a modern társadalmak nélkülözhetetlen igazgatási szervezete és a társadalom életviszonyainak egyik meghatározó organizátora. Bemutattam, hogy a szociológián belül különösképpen a funkcionista irányzat és a szervezetszociológia vizsgálja a bürokratikus intézmények, szervezetek belső működésének jellemzőit, elsősorban a hierarchia, a munkamegosztás, a vezetési elképzelések és a szakmai ethosz érvényesülését. Kiemeltem, hogy a közfeladatot ellátó intézmények, szervezetek tevékenységének külső, társadalmi eredményességét több szempont együttes figyelembevételével, vizsgálatával tárja fel a szociológia. A napjainkban domináns good government koncepció az intézmények, szervezetek által kiváltott társadalmi bizalom elérését tartja elsődlegesnek, valamelyest ez alá helyezve a hagyományos igazgatási elveket, a hierarchikus, szakszerű és a jogszabályoknak megfelelő működést. A bizalom összetevője a funkcionális kompetenciával való rendelkezés, a jóindulat, tehát a megbízó irányába a szervezet önértékén való felülemelkedés, a hitelesség és az integritás, ami olyan szabálykészlet alkalmazását kívánja meg a szervezettől, amellyel a megbízó is számol. Az intézmények, szervezetek feladatellátásuk jellege nyomán pozitív, semleges vagy negatív hatást fejthetnek ki az egyének életviszonyaira. A modern viszonyokban a bizalom hosszabb időszak során alakul ki az intézmények, szervezetek irányába, elsősorban a média és a társadalmi nyilvánosság közvetítésével. Viszonylag tartós is maradhat, de hirtelen változhat is, váratlan negatív morális és/vagy gazdasági tényezők, illetve személyes élethelyzet kapcsán érzett sikertelenség hatására.

Irodalomjegyzék

- BELÉNYESI Emese – KORONVÁRY Péter – SZABÓ Szilvia (2019): *Közszolgálati szervezés- és vezetéselmélet*. Budapest: Dialóg Campus.
- BODA Zsolt (2019): A méltányosság és az intézményi bizalom szerepe a gazdaságban. *Magyar Tudomány*, 180 (4), 510–520. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.4.5>
- CROZIER, Michel (1981): *A bürokrácia jelensége*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- CZUPRÁK Ottó (2012): *Vezetéselmélet*. Budapest: Nemzeti Közgazdasági Egyetem.
- DAVIS, Kingsley – MOORE, Wilbert E. (1999): A rétegződés néhány elve. In ANGELUSZ Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 10–23.
- DURKHEIM, Emile (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.
- FUKUYAMA, Francis (1997): *Bizalom*. Budapest: Európa.
- GYÖRFFY Dóra (2012): Intézményi bizalom és a döntések horizontja. *Közgazdasági Szemle*, 59(4), 412–425. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00017/00195/pdf/EPA00017_Kozgazdasagi_szemle_2012_04_02%20Gyorffy.pdf
- HARDIN, Russel (2002): Bizalom. *Szociológiai Figyelő*, 2/6(1–2), 5–25.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1971): *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és az államtudomány vázlata*. Budapest: Akadémiai.

- KOVÁTS Gergely (2018): A sokszínű bizalom. *Educatio*, 27(4), 531–547. Online: <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.001>
- LUHMANN, Niklas (1988): Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. In GAMBETTA, Diego (szerk.): *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell, 94–107.
- OPARIN-SALAMON Melinda (2013): A közmenedzsment evolúciója: az új közmenedzsmenttől a hálózati kormányzásig. *Marketing és Menedzsment*, 47(1), 77–88. Online: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/1054>
- PERROW, Charles (1994): *Szervezetpszichológia*. Budapest: Osiris – Panem – McGraw Hill.
- STUMPF István (2009): Az állam újrafelfedezése és a Neoweberiánus állam. In VIRÁG György (szerk.): *OKRI Szemle: Megjelent az OKRI fennállásának 50. évfordulója alkalmából*. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet, 110–123. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/56649>
- SZABÓ I. László (2014): Az intézményi, szervezeti bizalom helyzete Magyarországon 2014 elején. *Nemzet és Biztonság*, 7(3), 119–141. Online: www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2014_3_12_szabo_i.laszlo.pdf
- WEBER, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat.
- WEBER, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1.* Budapest: Közgazdasági és Jogi.

Beck Attila¹

A római hírszerzés Pannonia Inferiorban

The Roman Intelligence in Pannonia Inferior

Absztrakt

Pannonia Inferior római kormányzói számára lényeges volt a határ megvédése. A tartományban egy legio és auxiliaris csapatok állomásoztak. Pannonia Inferiornak hosszú közös határa volt az Alföldön élő harcias szarmata törzsekkel, ezért a római tartományi vezetők számára nagyon fontos volt a megfigyelésük. A római állam nagy hírszerző hálózatot épített ki, amelyet Pannonia Inferior helytartói is felhasználtak. A kémek, a tolmácsok, a tisztviselők és a kereskedők által összegyűjtött adatok és információk segítettek a római vezetésnek a fontos döntésekben.

Kulcsszavak: Római Birodalom, római hadtörténet, hírszerzés története, Pannonia Inferior, Barbaricum

Abstract

For the Roman governors of Pannonia Inferior it was essential to defend the borders. One legion and some auxiliary troops were stationed in the province. Pannonia Inferior had a long common border with the warlike Sarmatian tribes, who lived in the Great Hungarian Plains, therefore their observation was very important for the Roman governors. The Roman state built a large intelligence network, which was also used by the governors of Pannonia Inferior. The data and information gathered by spies, interpreters, officials and merchants helped the Roman leadership in making important decisions.

Keywords: Roman Empire, Roman military history, history of intelligence, Pannonia Inferior, Barbaricum

¹ Régész, Aquincumi Múzeum és Régészeti Park, e-mail: beck.attila@uni-nke.hu

Az ókor folyamán, hasonlóan napjainkhoz, a különböző birodalmak, országok és törzsek közti viszonyrendszer és a politika alakításában fontos szerepet töltött be a kémkedés és a hírszerzés. A mások titkainak kifürkészése, az információ megszerzése komoly gazdasági, katonai, politikai előnyt biztosított az egyén és a közösség számára a riválisaival és az ellenségeivel szemben.²

A Római Birodalom terjeszkedése során szintén támaszkodott a megszerzett értesülésekre és adatokra. A római állam nagy méretű hírszerző hálózatot épített ki, amely nemcsak a hadműveletek megszervezésében és lebonyolításában volt segítségére háború esetén, hanem a diplomáciai tárgyalásokban és békeidőben a birodalomra veszélyt jelentő szomszédok szemmel tartásában is. Ahhoz, hogy egy állam hatékony legyen az információk megszerzésében, három feltételnek kell megfelelnie: meglévő és elterjedt írásbeliségre, kiépült, effektív közigazgatásra és a nyilvántartások és adatok tárolására alkalmas levéltárak rendszerének kiépülésére.³ A birodalom fejlett struktúrájában mindhárom feltétel adott volt, így hatékony hírszerző hálózatot tudtak létrehozni. Dolgozatom célja, hogy bemutassam, hogyan épült fel Pannonia Inferiorban békeidőben a 2. században a Római Birodalom hírszerzése, kik voltak a tagjai, és hogyan működtek a szarmata területeken.

Pannonia helyzete

Pannonia a 2. század elején a Római Birodalom egyik határtartománya volt, amelyet a Duna határolt északon és keleten. Két fő részre volt osztva, nyugati felén Pannonia Superiorra⁴ Carnuntum⁵ székhellyel, keleti felén Pannonia Inferiorra⁶ Aquincum⁷ központtal. Mivel a tartomány szomszédságában katonailag erős és gyakran harcias népek laktak, akik többször jelentettek veszélyt a római területekre, szükségessé vált nagyszámú katonaság állandó jelenléte a határon. A *provinciát*⁸ összesen négy *legio*⁹ és számos kisebb segédcsoport, *auxiliaris*¹⁰ egység védte. A sereg a határ mentén volt felsorakoztatva. Három *legio* Pannonia Superiorban, Vindobonában,¹¹ Carnuntumban és Brigetióban¹² állomásozott, a maradék egy *legiónak* Aquincumban volt az állandó felállítási helye.¹³ Pannoniától északra germán népek éltek, északnyugatra a markomann,¹⁴ a tartománytól északi-északkeleti irányban a kvád¹⁵ szállásterületek helyezkedtek el. A római területektől keletre az iráni eredetű szarmata-jazigok¹⁶ birtokolták

² KOVÁCS 2019: 9.

³ KOVÁCS 2019: 11.

⁴ Felső-Pannonia.

⁵ Carnuntum napjainkban Béctől délkeletre, Ausztriában található.

⁶ Alsó-Pannonia.

⁷ Aquincum a mai Budapest területén, Magyarországon helyezkedik el.

⁸ A tartomány latin elnevezése a Római Birodalomban.

⁹ Római polgárjoggal rendelkező katonákból álló, önálló katonai egység, létszáma kb. 6000 fő.

¹⁰ Római polgárjoggal nem rendelkező katonákból álló 500–1000 fős gyalogos (*cohors*) vagy lovas (*ala*) csapat.

¹¹ Vindobona a mai Bécsben, Ausztria területén fekszik.

¹² Ma Szöny területén, Magyarországon található.

¹³ Mócsy 1975a: 103.

¹⁴ A mai Csehország és részben Nyugat-Szlovákia területén élt, nyugati germán nép.

¹⁵ A mai Szlovákia területén élt nyugati germán nép.

¹⁶ Iráni eredetű, szarmata nép.

a mai Alföld és Tiszántúl térségét. Pannoniától déli-délkeleti irányban helyezkedett el Moesia provincia, attól északkeletre Dacia, amelyet a 2. század elején hódítottak meg a rómaiak. Pannonia határai mellett tehát nagyszámú, veszélyes és nemegyszer ellenséges nép lakott. Hiába határolta Pannoniát a Duna, és védte nagyszámú katonaság, a terület többször volt kitéve ellenséges támadásoknak a birodalmon kívüli területekről, a Barbaricumból. Különösen nehéz dolga volt Pannonia Inferior kormányzójának, mert a provincia észak–déli irányban hosszan terült el, mélysége kicsi volt, csak egy legio állt a rendelkezésére, és a nagy mobilitású szarmata csapatok meglepetésszerűen voltak képesek csapást mérni a tartományra. Éppen ezért a mindenkor vezető számára rendkívül fontos volt, hogy egy esetleges szarmata támadásról időben értesüljön, és így képes legyen a védelmet megfelelő időben mozgósítani.

A szarmata szállásterületeket három oldalról római provinciák határolták, ami mind a rómaiak, mind a szarmaták számára különleges helyzetet teremtett ebben az időszakban.

A rómaiak Dacia provincia megalapításával éket vertek a szarmata jazigok és roxolánok közé, megnehezítve ezzel a két szövetséges törzs kapcsolattartását. Ugyanakkor az új tartomány megalakulásával Pannonia és Dacia között a legrövidebb útvonalak a jazigok területén vezettek keresztül, ezért fontos volt a rómaiak számára, hogy a szarmatákkal jó viszonyban legyenek, mert a rövidebb utak használatával lehetőségük nyílt Dacia és Pannonia és ezen keresztül a birodalom más területeivel való könnyebb és gyorsabb kapcsolattartásra, kereskedelemre.¹⁷ A római kereskedők számára az útrövidítés komoly haszonnal járt, mert az Aquincum és Porolissum¹⁸ közti távolságot akár 400 kilométerrel le lehetett csökkenteni.¹⁹ Emellett még lényeges szempont volt, hogy a kereskedők által a római tartományi vezetés szemmel tudta tartani a szarmatákat, akik folyamatosan információval látták el a döntéshozókat. Ez azért volt lényeges a provinciák helytartói számára, mert a szarmata népek a 2. század elején több súlyos támadást is indítottak a római területek ellen. Mivel a római kereskedők a jazigoknak a saját szállásterületeiken adták el az áruikat, további előnnyel járt a birodalom számára, hogy kevesebb szarmata jött be a római településekre vásárolni, így kisebb volt az esélye annak, hogy a szarmaták a pannoniai városokban kémkedést, hírszerzést folytassanak. A határforgalom szűrésének és ellenőrzésének fontosságát Tacitus²⁰ is kiemeli *Germania* című munkájában. A germán hermundur²¹ törzs kapcsán azt jegyzi meg, hogy ők őrizetlenül is átléphetik a határt, és számukra a házaikat és telepeiket is megmutatják, mert megbízhatók. A többi harciasabb, veszélyesebb germán törzsnek csak a fegyvereiket és a katonai táborait fedik fel elrettentésül.²²

A szarmaták számára a római kereskedők jelenléte megkönnyítette az általuk kedvelt és nagyobb mennyiségben vásárolt értékes római termékek megvásárlását. Ilyenek voltak például a nagy számban előállított fibulák²³ és a római luxuskerámia,

¹⁷ VADAY 2003: 9–10.

¹⁸ Porolissum város Dacia provinciában, ma Mojgrádnál Erdélyben, Romániában található.

¹⁹ GABLER 2010: 43.

²⁰ Publius Cornelius Tacitus (54/56–117/120), római történetíró.

²¹ Az Elbától keletre élő germán nép.

²² TACITUS 1961: 74.

²³ Köpenyek, ruhák összefogására használt fém kapcsolótű. Viseleti elemként és ékszerként is hordták.

a *terra sigillata*.²⁴ A mai Aquincum és Contra Aquincum területéről induló utak a daciai Porolissumba tartottak.²⁵ A kereskedelmi útvonalon több szarmata telep is előkerült, ahol nagyszámú *terra sigillata* töredék képezte a régészeti leletanyag egy részét. Az út fontos állomása volt Üllő, Soroksár, Cegléd és Adony, ahol a régészek szarmata telepeket tártak fel.²⁶ Aquincumhoz hasonlóan a mai Dunaújváros területéről, Intercisából is indult útvonal a szarmata területeken keresztül. Hasonlóan az előzőhöz, az intercisai út nyomvonalát is a római áruk megjelenése mutatja.²⁷ Intercisától délre, Lugio, a mai Dunaszekcső volt a harmadik kiinduló állomás, amely Parthiscumon²⁸ keresztül a Maros völgyén át vezetett Dacia területére.²⁹

Római hírszerzés Pannonia Inferiorban

A provinciák élén a korai császárkor folyamán a *legatus augusti pro praetore*³⁰ álltak, akik egyaránt kezükben tartották a katonai és polgári vezetést is. Személyüket a császár nevezte ki a tartomány élére. Az egy legióval rendelkező provinciák igazgatása már a császári szolgálat szférájába tartozott. Aki ezt elérte, egy hosszan tartó *cursus honorum*³¹ ment végig, és több polgári és katonai megbízatás állt mögötte.³² A tartomány irányítását egy testület segítette, az úgynevezett *officium*, amelyben számos különféle beosztású és szakértelmű ember dolgozott, és egy részük kapcsolatba hozható a hírszerzéssel. A dolgozat következő részében ezeket, a hírszerzéshez köthető személyeket fogom bemutatni.

A beneficiarii consularis

A *beneficiarii consularis* a legiókban szolgálatot teljesítő, hosszú katonai múlttal rendelkező személyek közül kerültek ki. A legtöbben közülük az utak egyes fontos pontjain, *statio*n³³ voltak elhelyezve, vagy a segédcsapatok táborában a helyi közigazgatás vezetői voltak.³⁴ E tisztségviselők egyik fő feladata volt, hogy a különböző utak csomópontjain felállított statióin a kereskedelmet és a közbiztonságot felügyeljék.³⁵

A határhoz közel szolgálatot teljesítő beneficiarii consularisoknak, a rendőri feladatok mellett, más hasonlóan lényeges feladatot is el kellett látniuk, mint például a hírszerzést. Pozíciójuk és beosztásuk lehetővé tette számukra, hogy a határon keresztül átjövő utazóktól, kereskedőktől a híreket és esetleges szóbeszédet begyűjtsék,

²⁴ Fényes felületű, vörösés-narancs színű római luxuskerámia.

²⁵ GABLER 2010: 47.

²⁶ GABLER 2010: 47.

²⁷ GABLER 2010: 47.

²⁸ Parthiscum ókori átkelőhely a Tiszánál, a mai Szeged környékén.

²⁹ GABLER 2010: 48.

³⁰ A *legatus augusti pro praetore* az egyes tartományok élén álló vezető, ő képviselte a császárt.

³¹ Folyamatos továbblépés útján betölthető hivatali tisztségek meghatározott sorrendje a Római Birodalomban.

³² ALFÖLDY 2000: 120.

³³ Kisebb kihelyezett helyőrség, megerősített ellenőrzési pont.

³⁴ AUSTIN–RANKOV 1995: 203.

³⁵ AUSTIN–RANKOV 1995: 195.

és ezeket az információkat a helyi katonai csatornákon keresztül továbbítsák a provincia döntéshozóinak.

A beneficiarii consularisok szolgálati helyeiken gyakran állítottak feliratokat, oltárokat. Az egyik legjelentősebb a Pannonia Inferior fővárosával, Aquincummal szemben, Rákospalotán előkerült oltár.³⁶ Az oltárt Iuppiter³⁷ és Iuno³⁸ mellett a *genio commercii*³⁹ tiszteletére emelte a *legio II. Adiutrix beneficiarius consularis*a.⁴⁰ Amellett, hogy az oltárfelirat egy olyan kereskedelmi utat jelöl, amely a szarmata területek felé indul, más lényeges információra is utal. A kereskedelmi úton közlekedő kereskedők az Alföld irányából Aquincum felé érinthették ezt a fontos csomópontot, amely az oltár elhelyezkedése szerint egy beneficiarius consularis lehetséges felállítási helye, stációja lehetett. Innen a tartományi megbízott nemcsak a kereskedelmi utat és a rajta áthaladó forgalmat ellenőrizhette, hanem, ahogy már korábban szó volt róla, információkat, értesüléseket és híreket is beszerezhetett az ide érkező kereskedőktől. Ezeket a híreket azután gyorsan továbbítani tudta Aquincumba, a provincia vezetőségéhez.

Hasonló felirat került elő Brigetio közeléből, a Duna túloldalán szemközt elhelyezkedő Celamantia⁴¹ erődjéből, amelyet egy korábban beneficiarius consularisként szolgáló brigetioi tisztségviselő állított.⁴² Brigetio a 2. században még Pannonia Superior része volt, majd a 3. század elején, 214-ben csatolták Pannonia Inferiorhoz.⁴³ Mint az aquincumi kollégájának, neki is az északról, a germán kvádok területéről érkező kereskedelmi utak rendjének felügyelete mellett az információ begyűjtése és továbbítása lehetett a feladata.⁴⁴

Az előzőket összefoglalva a beneficiarii consularisok olyan, sokat tapasztalt, hosszú szolgálati múlttal rendelkező és megbízható katonák voltak, akik az utak csomópontjain elhelyezett felállítási pontokról, az úgynevezett stációkról felügyelték és ellenőrizték a kereskedelmi forgalmat és a közbiztonságot. Emellett, ha a határhoz közel volt az állomáshelyük, feladatkörük kiegészült a határon átjövő utazók és kereskedők szűrésével és a tőlük származó információk és hírek begyűjtésével. Ezeket a megszerzett értesüléseket utána továbbították a provincia vezetése felé.

A speculatores

A stratégiai információk összegyűjtésében fontos szerepet játszottak az úgynevezett *speculatores* tagjai. A korai császárkorban egy legio tíz ilyen ügynököt alkalmazott, akik a helytartó *officiumának*, tartományi hivatalának megbízásait teljesítették.⁴⁵ A speculatore rejtve és fedetten végezte tevékenységét az ellenség vonalai mögött

³⁶ GABLER 2010: 44.

³⁷ A római panteon főistene.

³⁸ Iuno római istennő, Iuppiter hitvese.

³⁹ *Genius commercius* más néven a „Kereskedelem Védőszelleme”.

⁴⁰ CIL III, 3617.

⁴¹ Celamantia ma Szlovákia területén, Iža (Izsa) területén helyezkedik el.

⁴² CIL III 4319.

⁴³ MÓCSY 1975a: 26.

⁴⁴ AUSTIN-RANKOV 1995: 203.

⁴⁵ KERTÉSZ 2019: 29.

vagy a hátszágában, inkább kémnek tekinthető, mint katonai felderítőnek, ez utóbbi feladatot az *exploratores* végezték el.⁴⁶

A *speculatores* által végzett hírszerzői tevékenységről több írott forrás is beszámol. Caius Iulius Caesar⁴⁷ a *Gall háború*⁴⁸ című munkájában egy esetről számol be, amikor a döntéshozatal szempontjából lényeges információt szereztek a kémei. Kr. e. 57-ben Caesar a belgák⁴⁹ ellen indult, akik a római hadvezérrel szövetséges Bibrax⁵⁰ városát próbálták elfoglalni. Caesar egy megerősített táborban helyezte el a hadseregét, és onnan kémeket, *speculatores*t küldött ki, hogy információhoz jusson az ostrom állásáról. Bibrax ostroma nem haladt jól a belgák számára, akik elhatározták a támadás leállítását és a visszavonulást. Az ostrom végéről és az ellenség szervezetlen, fegyelmetlen elvonulásáról a *speculatores* értesítették a római hadvezért, aki ekkor felderítőket, *exploratores*t küldött ki a táborból, hogy megbizonyosodjon arról, hogy az ellenség valóban elvonult-e, és nem hadicselt alkalmaz. A felderítők megerősítették a mélységben tevékenykedő kémek jelentését, így Caesar a belga sereg üldözésére indult.⁵¹

Caesar gall háborúja után körülbelül 70 évvel, Kr. u. 17-ben Germanicus⁵² is sikerrel alkalmazta a seregében szolgáló kémeket, a *speculatores*t. A római hadvezér, Tacitus⁵³ beszámolója szerint a Visurgis folyó⁵⁴ felé haladt a seregével, hogy megütközzön Arminiuszal⁵⁵ és germán harcosaival. Germanicus egy szőkevénytől megtudta, hogy Arminius kiszemelte a csata helyét, seregét titokban egy erdőben gyülekeztette, és arra készült, hogy éjszaka meglepi a rómaiakat, és váratlanul megtámadja a táborn. Germanicus a táborból kiküldte a kémeit, hogy információkat szerezzenek a germánokról. Az akcióban részt vevő *speculatores* megtalálták a germánokat, a szőkevény által mondott hírt megerősítették, és jelentették a római hadvezérnek, hogy hallani a lovak nyihogását és egy rendezetlen sereg morajlását.⁵⁶

A *speculatores* a késő császárkorban is fontos szerepet töltöttek be a hírszerzésben. Ammianus Marcellinus⁵⁷ arról tudósít, hogy 361-ben II. Constantius⁵⁸ császár Edessza⁵⁹ városában tartózkodott, és a beérkezett hírszerzői jelentéseket tanulmányozta. A római történetíró szerint a szerzett információk egymástól elég eltérőek voltak, így a császárt nem segítették hatékonyan a szükséges katonai lépések megtételében.⁶⁰

A Pannoniában állomásozó *speculatores*ről az epigráfiai források tudósítanak minket. Egy Kr. u. 135 és 137 közé datálható, Róma városában felállított felirat, amely

⁴⁶ AUSTIN-RANKOV 1995: 54.

⁴⁷ Caius Iulius Caesar (Kr. e. 100–44) római hadvezér, államférfi.

⁴⁸ Eredeti címe: *De bello gallico*.

⁴⁹ A belgák (lat. *belgae*) a Galliától északkeletre és Germaniától nyugatra élő népek gyűjtőneve.

⁵⁰ Bibrax gall település, ma Saint-Thomas területén, Franciaországban fekszik.

⁵¹ Caius Iulius Caesar 1974: 23–24.

⁵² Caius Iulius Caesar Germanicus (Kr. e. 15 – Kr. u. 19) római hadvezér, Tiberius császár unokaöccse és fogadott fia.

⁵³ Publius Cornelius Tacitus (54/56–117/120), római történetíró.

⁵⁴ Visurgis, a mai Weser folyó Északnyugat-Németországban.

⁵⁵ Arminius (Kr. e. 18/17 – Kr. u. 21) germán, cherusk hadvezér és a római lovagrend (lat. *ordo equester*) tagja. Kr. u. 9-ben a teutoburgi erdőben Arminius vezetésével a germán seregek döntő vereséget mértek a római csapatokra.

⁵⁶ TACITUS 1970: 65.

⁵⁷ Ammianus Marcellinus (330–395) római történetíró.

⁵⁸ II. Constantius (317–361, uralkodott 337–361) római császár.

⁵⁹ Edessza, a mai Törökország Urfa vagy más néven Şanlıurfa területén fekszik.

⁶⁰ MARCELLINUS 1993: 265.

a *praetoriani*⁶¹ és a városi *cohortes urbanae*⁶² katonáit sorolja fel, megemlíti két Savariából származó, korábbi speculator katonát, név szerint Publius Postumius Florentinust és Tiberius Iulius Restitutust.⁶³ Mindkét Savariából származó katona, mielőtt Róma városába helyezték volna át őket, valószínűleg a három, Pannonia Superiorban állomásozó legióban teljesített szolgálatot.

Összefoglalva a speculatores fontos szerepet töltöttek be a vezetők döntéshozatalában. Az ellenséges terület mélységében kis létszámban tevékenykedtek, és próbálták a megfelelő információkat megszerezni. Az általuk küldött jelentések nélkülözhetetlenek voltak, ezért, ahogy azt korábban láthattuk, gyakran közvetlen a hadvezérnek vagy magának a császárnak jelentettek. Pannonia Inferiorban hasonlóan fontos szerepet játszottak a mindenkor tartományi vezető döntéshozatalában, aki elsősorban a szarmaták titkos megfigyelésére használhatta őket. Az általuk küldött hírek, információk a helytartó törzskarába, az *officiumba* futhattak be. Szakértelmük, kiképzettségük jó lehetett, ami előmenetelüket is biztosíthatta, ezt bizonyítja a Róma városában korábban említett felirat, ahol olyan elit római egységbe is bekerülhettek, mint a császári testőrség.

Az interpretes

A római vezetés felismerte, hogy a birodalom szomszédságában lakó népekkel való kapcsolattartásban nem támaszkodhat egyedül a latin nyelv használatára, hanem szüksége van olyan képzett emberekre, akik jártasak a környező törzsi nyelvek ismeretében. Ez a feladatot a hadszervezethez tartozó tolmácsok, az *interpretes* látták el.

A tolmácsok tevékenységéről több írásos forrás is beszámol. Cassius Dio⁶⁴ arról tudósít, hogy a markomann háborúk után⁶⁵ a germánoknak tilos volt gyűléseket tartaniuk, hacsak nem volt a helyszínen egy római *centurio*,⁶⁶ aki ezeket az eseményeket felügyelte.⁶⁷ Lényeges volt, hogy ezek a centuriók pontosan értsék a germánok nyelvét, vagy szakértő tolmácsokat alkalmazzanak.⁶⁸

Ammianus Marcellinus római történetíró arról tudósít, hogy a 359-es évben megnövekedett Pannoniában egy szarmata támadás veszélye. Az ekkor uralkodó II. Constantius császár először diplomáciai eszközökhöz nyúlt, és követséget küldött a szarmata *Limigantes*⁶⁹ területére. A követséget két *tribunus*⁷⁰ vezette, akiket két tolmács, *interpretes* kísért. A küldöttség kérdőre vonta a szarmata vezetőket, hogy miért hagyták el a korábban nekik kijelölt területet, és miért nyugtalanítják és fenyegetik a római határvidéket. A szarmaták a követségtől a császár bocsánatáért esedeztek,

⁶¹ Praetoriani, a római császári testőrség Kr. u. 2 és 312 között.

⁶² A legión belüli 600 fős alegységek. Egy legio tíz cohorsot tartalmazott.

⁶³ CIL VI, 32515.

⁶⁴ Cassius Dio Cocceianus (lat.) vagy Kassziosz Dión Kokeianosz (gör.) (180–235) görög történetíró és római senator.

⁶⁵ A markomann háborúk 160–180 között zajlottak a Római Birodalom és az északról támadó germán és szarmata törzsek között.

⁶⁶ A centurio a kb. 80 fős alegység, a centuria vezetője.

⁶⁷ Dio 1955: (LXXII, 2) 15.

⁶⁸ AUSTIN–RANKOV 1995: 29.

⁶⁹ Limigantes, az ún. „szolga szarmaták” a 4. században.

⁷⁰ Magas rangú római tiszt vagy tisztségviselő.

és azt kérték, hogy jöjjön létre egy olyan diplomáciai találkozó, ahol a római uralkodó elé járulhatnak, előadhatják panaszaikat. II. Constantius fogadta a szarmata küldöttséget, amely hirtelen a császárra támadott, de a merénylet megghiúsult.⁷¹

A történetírók beszámolóí mellett feliratos emlékek is bizonyítják Pannoniában a hadszervezethez tartozó tolmácsok jelenlétét. Ilyen volt Marcus Aurelius Flavius sírfelirata, aki a *legio II Adiutrix*-nél szolgált germán nyelvet értő tolmácsként, a sírkő 171 és 230 közé datálható.⁷² A szarmata nyelvben járatos *interpres*-ről is van feliratos emlék, aki szintén a hadszervezethez tartozó tolmácsként szolgált.⁷³

Az interpretes tagjainak a tárgyalásokon való fordítás mellett más feladata is volt. A nyelvi jártasságuk segítségével figyelniük kellett a tárgyalópartnereknél a politikai hangulat változását, és emellett arra is ügyelniük kellett, hogy mit beszélnek a másik fél tagjai egymás között.⁷⁴ E további információknak, mint korábban láthattuk, kiemelt fontossága lehetett. A II. Constantius által a szarmatákhoz küldött követek közül sem a tribunusok, sem a tolmácsok nem figyeltek fel idejében a veszélyre, ami a császárnak majdnem az életébe került.

A tolmácsok ezek mellett még részt vehettek az idegen nyelvű foglyok és szökevények kihallgatásában. Ahogy azt korábban láttuk, Germanicus egy szökevénytől tudta meg, hogy Arminius germán seregével éjszakai rajtaütésre készül a tábora ellen. A forrás nem beszél arról, hogy Germanicus ismerte-e és beszélte-e az ellenség nyelvét, vagy egy mellette szolgáló *interpres* volt segítségére, de ebben az esetben sem kizárható a tolmácsok alkalmazása.

A fentieket összefoglalva az interpretes alkalmazásának több célja volt. Egyrészt a tárgyalásokon való minél pontosabb és hitelesebb fordítás, másrészt a tárgyalópartnerek megfigyelése és az egymás közti beszélgetéseinek kihallgatása a találkozók során, majd az így szerzett információ eljuttatása a döntéshozóknak. A diplomáciai küldetések mellett részt vehettek a szökevények és foglyok kikérdezésében, a szerepük itt is a lehető legpontosabb fordítás volt, hogy az így nyert lényeges információk ne torzuljanak vagy sérüljenek.

A kereskedők

A *speculatores* az információk megszerzését fedésben, mélyen az ellenség területén szerezték.⁷⁵ A kereskedők, szintén mélyen, más népek területén szereztek értesüléseket, híreket, de a *speculatoresszel* ellentétben nem fedetten tevékenykedtek. További különbség volt, hogy a kereskedők általában nem a hadszervezethez tartoztak, vagy a közigazgatás alkalmazottjai voltak. Elsődlegesen az áruk szállítása és eladása volt a feladatuk, de viszonylag szabadon mozoghattak, munkájukból kifolyólag sok emberrel találkoztak, ezért a római hatóságok és hadvezérek szemében ideális hírszerzőnek, hírforrásnak számítottak.

⁷¹ MARCELLINUS 1993: (XIX. 11) 201–203.

⁷² CIL III, 10505.

⁷³ CIL III, 14349.

⁷⁴ AUSTIN–RANKOV 1995: 29

⁷⁵ AUSTIN–RANKOV 1995: 59.

Caesar a Britanniában⁷⁶ tervezett partraszállás előtt szintén támaszkodott a kereskedők által hozott értesülésekre. Mivel nem rendelkezett pontos adatokkal a sziget földrajzáról, kikötőhelyeikről és az ott lakó népekről, ezért a korábban már Britanniában járt kereskedőket hívta össze, hogy ismereteiket hasznosítsa.⁷⁷ A kereskedők tevékenysége viszont kétélű fegyver is lehetett, erről maga Caesar számolt be. A tervezett britanniai partraszállást nem sikerült titokban tartani, mert a kereskedők a hírt elterjesztették a szigeten lakó törzsek körében. A kiszivárgott információ végül segített a római hadvezérnek, mert több brit törzsfő, miután híret vette a küszöbön álló római támadásnak, Caesar elé járult, és meghódolt.⁷⁸

A kereskedők által szerzett információk fontosságát Tacitus is kiemeli. Művében, *Agricola*⁷⁹ életrajzában, amikor Hibernia szigetét, a mai Írországot mutatja be, megjegyzi, hogy partjait és kikötőit a kereskedők révén ismerik.⁸⁰

Az árucserében részt vevők mellett a kereskedelem helyszíne, a piac is fontos információforrás. Az emberek elsősorban az eladás és vásárlás miatt járnak oda, de ennek a helynek van egy szociális aspektusa is, itt cserélnek gyakran híreket, információkat és pletykát.⁸¹ A piacok ilyen szerepével a rómaiak is tisztában voltak, éppen ezért bizonyos esetekben megtiltották a germánoknak és a szarmatáknak a római területen működő vásárok látogatását. Ilyen intézkedésre például a markomann háborúk után, Kr. u. 175-ben került sor, ezzel is megnehezítve az esetleges germán vagy szarmata kémek beszivárgását.⁸² Ezzel kapcsolatban Cassius Dio arról tudósít minket, hogy a germán kvádokat azért kellett kitiltani a piacokról, mert a rómaiak attól tartottak, hogy az ellenséges markomann és szarmata kémek kvádnak adva ki magukat próbálnak bejutni, és információkat szerezni a római településeken.⁸³

Összefoglalva a rómaiak kihasználták a kereskedelem résztvevőit a hírszerzési feladatokban. A kereskedők nagy mobilitásuk miatt, ahogy Caesarnál láthattuk, tisztában lehettek egy terület földrajzával és az ott lévők ismeretével, de emellett tudhattak olyan friss információkat és adatokat, amelyekre a római döntéshozóknak szüksége lehetett. A hírek, értesülések cseréjében fontos szerepet játszottak a piacok, ahol sok ember találkozott egymással. Ezek az adatok nem voltak feltétlenül pontosak, de lehettek köztük olyanok, amelyek a rómaiak figyelmét felkelthették, és hasznosak lehettek.

Pannonia vezetése a 2. század idején szintén támaszkodhatott a kereskedők által szállított információkra. A római kalmárok a feltárt régészeti leletek alapján sokszor a szarmata területeken közlekedtek Dacia provincia irányába. A birodalom számára nem az eladott árukból származó esetleges kereskedelmi haszon volt az elsődleges, hanem a római területekre több alkalommal is veszélyes szarmaták szemmel tartása, megfigyelése. A római kereskedők az utak mentén szabadon mozoghattak, és a feltárt római leletekből arra lehet következtetni, hogy a nagyobb szarmata településeket is

⁷⁶ Britannia római provincia, ma az Egyesült Királyság területén terül el.

⁷⁷ Caius Iulius Caesar 1974: (II. 20) 44.

⁷⁸ Caius Iulius Caesar 1974: (II. 21) 44.

⁷⁹ Cnaeus Iulius Agricola (Kr. u. 40–93) római hadvezér.

⁸⁰ TACITUS 1961: 26.

⁸¹ AUSTIN–RANKOV 1995: 27

⁸² Mócsy 1975b: 15–16.

⁸³ Dio 1955: (LXXII, 1) 15.

felkeresték.⁸⁴ Útközben megfigyeléseket végeztek, illetve a piacokon egyéb információkat is szerezhettek. Ezeket az értesüléseket ezután továbbadhatták akár a pannoniai vagy a daciai római döntéshozók számára.

Összefoglalás

A határ menti provinciák és ezen belül Pannonia számára is lényeges volt határvédelem és a biztonság szempontjából a Barbaricumban lakó népek megfigyelése és szemmel tartása. Ezt a tevékenységet a tartományokban a katonai és polgári közigazgatásért felelős helytartó, a *legatus augusti pro praetore* látta el. Ezt a vezetőt a császár nevezte ki a provinciák élére.

A helytartó munkáját segítette a mellette működő tartományi testület, az *officium*. Az egyéb közigazgatási feladatai mellett ez a szerv adott utasítást a különféle hírszerzői tevékenységekre. Az információ begyűjtését egyrészt a hadszervezethez tartozók végezték, de emellett igénybe vették a hadseregen és közigazgatáson kívül lévő személyek szolgálatait is.

Mélyen a Barbaricum területén a titkos hírszerző tevékenység a *speculatores* feladata volt. Szervezetileg a hadsereghez tartoztak, és fő feladatuk a kémkedés és a megfigyelés volt. Kis létszámú, fedett csapatokban fejtették ki titkos tevékenységüket, amellyel a tartományi vezetőket, hadvezéreket és a császárt segítették adatokkal, információval a döntések meghozatalában.

Hasonlóan, mint a *speculatores*, a *beneficarii consularis* is a hadsereg tagjai voltak. Feladatuk nem annyira speciális, mint a *speculatores* tagjainak, de a munkájukból és beosztásukból adódóan a provinciák vezetői őket is felhasználták a hírek és adatok begyűjtésére. A kereskedelmi forgalom ellenőrzése és az utakon való közbiztonság fenntartása mellett, főleg a határ közelében, az utazók, kereskedők szűrése, ellenőrzése és a tőlük jövő információ begyűjtése is a feladatukat képezte. Pannonia Inferior esetében a fókusz a szarmata területeken volt, ezért létfontosságú volt, hogy az innen jövő adatokat, megfigyeléseket a *beneficarii consularis* összegyűjtsék, és továbbítsák a tartományi vezetés számára.

Az interpretés, hasonlóan a *speculatores* tagjaihoz, a hadszervezethez tartoztak és gyakran a Barbaricum területén végeztek tevékenységet. A kémekkel ellentétben a munkájukat nem fedetten végezték, hanem diplomáciai küldöttségek tagjaiként. Mint a *beneficarii consularis*, az ő elsődleges feladatuk sem a hírszerzés volt, hanem a fordítás, de nyelvtudásuk révén olyan fontos információkhoz is hozzájuthattak, amelyek a döntéshozók számára fontosak lehettek.

A kereskedők az előző csoportokkal ellentétben nem tartoztak a hadsereghez vagy a közigazgatáshoz, nem voltak a hadszervezet tagjai. Kereskedelmi tevékenységüket nyíltan végezték, és a hírszerzés náluk is mellékfeladat volt. Előnyük volt, hogy munkájuk révén a Barbaricum területén sokfelé eljuthattak, sok mindent megfigyelhettek, illetve sok emberrel beszélhettek. Az általuk gyűjtött információk is nagymértékben hozzájárultak Pannonia Inferior védelméhez.

⁸⁴ VADAY 2003: 9.

A forrásokból megállapítható, hogy a határvédelem érdekében Pannonia Inferior és más római tartományok helytartói több forrásból igyekeztek híreket begyűjteni, erre felhasználták a hadszervezet tagjait és külső személyeket egyaránt, hogy olyan információkhoz jussanak, amelyek alapján helyes döntéseket tudtak hozni.

Rövidítések feloldása

CIL – Corpus Inscriptiones Latinarum

Irodalomjegyzék

- ALFÖLDY Géza (2000): *Római társadalomtörténet*. Budapest: Osiris.
- AUSTIN, Norman J. E. – RANKOV, Boris N. (1995): *Exploratio – Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*. London and New York: Routledge.
- BODA József – REGÉNYI Kund szerk. (2019): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus.
- CAESAR, Caius Iulius (1974): *A gall háborúról*. Ford. Szepessy Tibor. Budapest: Magyar Helikon.
- DIO, Cassius (1955): *Roman History*. Ford. Earnest Carry. London: William Heinemann Ltd.
- GABLER Dénes (2010): Utak Pannonia és Dacia között a „Barbaricumon” át. In BAJUSZ István – BENKI Elek – EMIDI Tamás (szerk.): *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárból* 3. Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 43–54.
- KERTÉSZ István (2019): Felderítés és információszerzés a Római Birodalomban. In BODA József – REGÉNYI Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus, 28–32.
- KOVÁCS Zoltán András (2019): Adalékok az információszerzés történetéhez. In BODA József – REGÉNYI Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus, 9–14.
- MARCELLINUS, Ammianus (1993): *Róma története*. Ford. Szepes Gyula. Budapest: Európa.
- MÓCSY András (1975a): *Pannonia a korai császárság idején*. Budapest: Akadémiai.
- MÓCSY András (1975b): *Pannonia a késői császárságban*. Budapest: Akadémiai.
- DOMASZEWSKI, Alfred – MOMMSEN, Theodor szerk. (1958): *Corpus Inscriptiones Latinarum III*. Berlin: De Gruyter.
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Iulius Agricola élete*. Ford. Borzsák István. Budapest: Gondolat.
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Germania*. Ford. Borzsák István. Budapest: Gondolat.
- VADAY Andrea (2003): A Szarmata Barbarikum központjai a Kr. u. 2. században. *Barbarikumi Szemle*, (1), 9–22.

Bugyáki Attila¹

Alternatív pénzmosási módszerek

Pénzmosás az informális értékátviteli rendszerek árnyékában

Alternative Money Laundering Methods

Money Laundering under the Shadow of Informal Transfer System

Absztrakt

A világban lezajlott technológiai és informatikai fejlődésnek köszönhetően egyfajta gazdasági és pénzügyi paradigmaváltás tanúi lehetünk, aminek következtében a pénzügyi elszámolások nagy része olyan új trend felé halad, ahol már egyre kevésbé dominál a készpénz, az elektronikus számlapénz és az ehhez hasonló készpénzkímélő fizetési módszerek kezdenek elterjedni. Emellett az is megfigyelhető, hogy a világ lakosságának egy része – megfelelő pénzintézet és infrastruktúra hiányában – még mindig tradicionális hagyományokon alapulva az informális értékátviteli rendszerek igénybevételével végez pénzügyi műveleteket. Bár természetüknél fogva ezek az alternatív megoldások alapvetően nem pénzmosás céljából alakultak ki, ettől függetlenül anonim, gyors és biztonságos mivoltuk révén előszeretettel használják a bűnözők is a „piszkos” pénzek legalizálására. Jelen tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy az alternatív pénzmosási módszerek közül az informális értékátviteli rendszerek jellegüknél fogva rendelkeznek és egyben meg is felelnek a törvénytelen eredetű pénzt tisztára mosni vágyók sajátos elvárásainak, szerepük ezáltal az új évezred küszöbén fokozatosan felértékelődik.

Kulcsszavak: pénzmosás, informális értékátviteli rendszerek, földalatti bankrendszer, hawala, terrorizmus

¹ Okleveles közgazdász, kutatási területe a pénzmosás kérdésköre, e-mail: attila.bugyaki@freemail.hu

Abstract

Due to technological and IT developments around the world, we are witnessing a kind of economic and financial paradigm shift, which results that a large part of the financial accounts are moving towards a new trend where cash does not dominate, but electronic accounts and similar cash-saving payment methods are becoming more and more common. In addition, it can be observed that part of the world's population, in the absence of appropriate financial institutions and infrastructure, still carries out financial transactions based on traditions, using informal value transfer systems. Although, these alternative solutions are not essentially designed for money laundering, offenders nevertheless prefer to use it, by virtue of their anonymity, speed and safety, to legalise "dirty" money. This study seeks to demonstrate that, among the alternative methods of money laundering, informal value transfer systems, by their very nature, possess and meet the specific requirements of those who wish to launder illegal money, and that their role is thus gradually being appreciated at the threshold of the new millennium.

Keywords: money laundering, informal value transfer systems, underground banking system, hawala, terrorism

Bevezetés

Az elmúlt évszázadok során az élet valamennyi területén folyamatos fejlődés figyelhető meg, és ennek még koránt sincs vége. Várhatóan az elkövetkező évek és évtizedek is rengeteg olyan újítást és felfedezést rejtegetnek majd magukban, amelyekről ma még álmodni se merünk. Ezzel párhuzamosan az életszínvonal tartós emelkedése azonban nem mindenkinek adatik meg egyformán. A Világbank felmérése alapján 2011 és 2021 között 51%-ról 76%-ra nőtt azon személyek száma, akik bankoknál, más pénzintézeteknél vagy mobil pénzszolgáltatóknál számlatulajdonossá váltak.² A számok mögé nézve – a jelentős, 25 százalékpontos emelkedés ellenére – ez azonban még mindig „csak” azt jelenti, hogy a Föld 15 évnél idősebb lakosainak (körülbelül 6 milliárd fő) mintegy negyede, azaz közel 1,5 milliárd ember, továbbra sem rendelkezik semmilyen számlával, így ennek hiányában pénzügyi műveleteket sem képes végrehajtani. A nemzetközi pénzügyi intézmény a jelentésében kitér arra, hogy ennek legfőbb oka – amellett, hogy az érintettek egy részének egyáltalán nincs is mit betenniük a bankba – a túl magas kezelési és tranzakciós költség, valamint a teljes bizalom hiánya az e szolgáltatást végző intézmények irányába. E téren elmondható, hogy az egyes régiók átlagát véve a legelmaradottabb térségek az arab világ mellett az afrikai és a dél-ázsiai országok között találhatók, míg a fejlett, magas jövedelemmel rendelkező nyugati országok állampolgárai között bőven 90% felett van a valamilyen pénzügyi számlával rendelkezők aránya.³

² DEMIRGÜÇ-KUNT et al. 2022: 16–21.

³ 2021-ben ezen a téren a három elmaradottabb ország: Dél-Szudán 5,83%, Afganisztán 9,65%, Irak 18,57%. Érdekesként hazánkban ez a mutató 88,22%. Lásd: www.worldbank.org/en/publication/globalindex/Data

A hivatkozott statisztikai adatok alapján az elmúlt évtizedben az a trend figyelhető meg, hogy a modern kor vívmányaival együtt haladva a hétköznapi emberek egyre inkább kezdik igénybe venni a központosított pénzügyi rendszer nyújtotta szolgáltatásokat. Ezzel szemben – a bankok és az egyéb pénzügyi szolgáltató szektorok területén bekövetkezett szigorítások eredményeként – a bűnelkövetők folyamatosan olyan alternatív pénzmossási megoldásokat keresnek, amelyek a lebukás kockázatának minimalizálása mellett mindvégig biztosítják számukra a teljes anonimitást. Ennek következtében sok esetben a tradicionális hagyományokon alapuló, informális földalatti bankrendszer⁴ felé fordulnak, kihasználva annak hiányos – vagy egyáltalán nem létező – szabályozási rendszerét.

Az informális értékátviteli rendszerek

A földalatti bankrendszer terminológiájának meghatározására számos kifejezéssel találkozhatunk: a Pénzmosság Elleni Pénzügyi Akció Munkacsoport⁵ az „alternatív átutalási rendszerek”, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap az „informális pénzáttalalási rendszerek”, az Amerikai Egyesült Államok és azon belül a Pénzügyi Bűncselekményeket Kivizsgáló Hálózat⁶ az „informális értékátviteli rendszerek”, míg Hongkong a „szabályozatlan átutalási központok” meghatározást használja.⁷ A fogalmat ezenkívül szokták még „párhuzamos”, „kapcsolati”, „informális”, „szabályozatlan”, „közvetítő” vagy „titkos” bankrendszernek is titulálni. A nyugati világban és médiában, illetve a hétköznapi köztudatban leginkább az oly sokszor hangoztatott földalatti vagy alternatív bankrendszer kifejezés épült be, azok pontatlan és félreérthető definiálása miatt azonban egyre inkább kezd előtérbe kerülni az informális értékátviteli rendszerek (informális értéktranszferek) meghatározás.⁸ A földalatti bankrendszer szókapcsolat létjogosultságának háttérbe szorulása a következő négy ténnyel magyarázható: 1. sok országban (például Indiában és Pakisztánban) nyíltan működhetnek, így az illegális mivoltára utaló „földalatti” meghatározás nem mindig érvényesül; 2. a folyamatba nincs bevonva semmilyen bank, azaz teljes egészében a formális szektoron kívüli tevékenység; 3. maga a „bankrendszer” szó sem igazán szerencsés, mivel a módszer működtetői a pénz- (érték-) átutalások mellett nem folytatnak olyan klasszikus értelemben vett banki tevékenységet, mint például betétgyűjtést és/vagy hitelkihelyezést;

⁴ A földalatti bankrendszer egy napjainkban is elterjedt kifejezés arra, amit valójában az informális értékátviteli rendszerek egy formájának leírására használnak.

⁵ A párizsi székhelyű Pénzmosság Elleni Pénzügyi Akció Munkacsoport (Financial Action Task Force on Money Laundering, FATF) a G7-csoport által 1989-ben létrehozott olyan független, kormányközi speciális hatáskörű, partikuláris és együttműködési jellegű akciócsoport, amely a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) égisze alatt működve határozza meg a pénzmosság és a terrorizmusfinanszírozás elleni nemzetközi küzdelem stratégiáját és annak főbb elemeit.

⁶ A Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) 1990. áprilisi létrehozásának alapötlete elsősorban az amerikai, majd később a nemzetközi pénzügyi világ átláthatóságának előmozdítása, valamint a pénzmosságsellenes politika kidolgozása, működtetése és ellenőrzése volt. Tevékenysége a hagyományos pénzügyi rendszeren kívül kiterjed az informális bankszektorban, illetve a virtuális hálózatokban történő kétes pénzmozgásokra is. Az amerikai pénzügyminisztérium keretein belül alapított szövetségi intézmény központja Virginiában, európai székhelye pedig Bécsben található.

⁷ NELSON 2007: 724.

⁸ Jelen tanulmányban én is ezt, az informális értékátviteli rendszerek terminológiát használok mint gyűjtőfogalmat.

4. nem az egyetlen rendszerként van jelen, mivel a különböző földrajzi települések, illetve etnikai csoportok más és más fajta tevékenységként folytatják, az egyes rendszerek pedig többnyire egymástól függetlenül működnek, olyan bizalmi kapcsolatok széles körű használatával, mint a családi vagy a regionális kötődés.⁹

Az informális értékátviteli rendszer egy olyan nem hivatalos megállapodás, amely párhuzamos, kiegészítő résztevékenységet folytat a formális bankrendszerrel, de attól teljesen független. Nem más, mint – többnyire – országhatárokon átnyúló¹⁰ pénzcseré, banki átutalások és hatósági ellenőrző mechanizmusok kiiktatásával. Így ez a rendszer kiváló alternatívát nyújt a hagyományos pénzügyi rendszerre. Ennek megfelelően gyakran alternatív bankrendszerként is említik.¹¹

Ez az informális értéktranszfer az egyik olyan legrégebbi, nem hivatalos pénzintézet által folytatott eljárás, amely – bizalmi és családi kapcsolatokon alapulva – képes biztonságosan és titokban eljuttatni szolgáltatást, készpénzt az egyik helyről a másikra anélkül, hogy ez az „érték” fizikai mozgatásával járna együtt. Természetesen a módszer túlmutat a tisztességes kereskedői magatartáson, és napjainkban – a témakört vizsgáló szakirodalom szerint – a pénzmossással foglalkozók mellett az adóelkerülők, a szervezett bűnözői körök, az egyes államok által pénzelt szervezetek, titkosszolgálatok, valamint a terroristák is előszeretettel használják, a kormányok és a bűnüldöző szervek legnagyobb tehetetlenségére.¹² Eszerint megállapítható, hogy az informális értékátviteli rendszert – a szolgáltatást igénybe vevők motivációjától függően – egy-szerre lehet használni törvényes és törvénytelen célokra is.

A tevékenység maga ázsiai eredetű, de napjainkban specializálódva már megtalálható a világ valamennyi kontinensén. Az informális értékátviteli rendszereket pár évszázaddal ezelőtt a kereskedelem megkönnyítése és biztonságosabbá¹³ tétele érdekében hozták létre két régió között. Később a bevándorlók, illetve a külföldi munkavállalók generálták a rendszert a fizetésük rokonaiknak való hazautalásával.¹⁴ A szisztéma alapvetően a közvetlen informális hitelnyújtási és hitelfelvételi szándékkal alakult ki, amelynek célja a családtagok, barátok, illetve egyazon bizalmi közösséghez vagy helyhez tartozó emberek megsegítése volt. A módszer az elmúlt évszázadok alatt természetesen átalakult és fejlődött, de alapjaiban a tradicionális lényeg nem változott, és napjainkban már rutinszerűen folyik rajta a kereskedelem.

A pénzmosság és az informális értékátviteli rendszerek kapcsolata

A pénzmossásnak – mint sok más egyéb területnek – nincs általános érvényű definíciója, az országonként eltérhet, aminek fő oka elsősorban a nemzeti és nemzetközi

⁹ PASSAS 1999: 9–12.

¹⁰ A tranzakciók nemcsak nemzetközi, hanem országhatáron belüliek is lehetnek.

¹¹ Megjegyzendő, hogy klasszikus értelemben az alternatív bankrendszer sem igazán helytálló kifejezés, mivel ez a szisztéma már jóval korábban működött, még mielőtt az első hagyományos bank létrejött volna.

¹² Jelen tanulmány elsődlegesen a pénzmosság szempontjából vizsgálja az informális értékátviteli rendszereket.

¹³ A rablóbandák által elkövetett – különösen a Selyemút menti – gyakori támadások miatt a pénz és az érték szállítása nagyon kockázatos volt akkoriban.

¹⁴ Jellemzően kis értékű személyes átutalások formájában.

bűnüldözési alapszabványok közötti különbségek megítélésben keresendő. Ennek feloldására a pénzmosás fogalmának körülírására a tanulmány szempontjából releváns, nemzetközileg is sokszor használt meghatározását veszem alapul, amely nagyon jól levezethető az Egyesült Nemzetek Szervezetének két egyezményéből, az 1988-ban Bécsben a kábítószeres és a pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni egyezményben és a 2000-ben Palermóban a nemzetközi szervezett bűnözés elleni egyezményben elfogadott irányelvek alapján. Eszerint a pénzmosás „úgy értelmezhető, mint olyan cselekmény, amelynek során az elkövetők azt a látszatot keltik, mintha a bűncselekményből származó dolgok (»eszközök«) törvényes eredetűek lennének. Ennek érdekében a bűnözők, illetve azok csoportjai igyekeznek elrejteni, leplezni a vagyontárgyak vagy egyéb rendelkezésükre álló dolgok, eszközök valódi eredetét, sok esetben a pénzügyi közvetítő rendszerek felhasználásával.”¹⁵ Amint a meghatározásból is kiderül, a célként deklarált jogi következmények elkerülése érdekében a rendszerbe bejuttatott, bűncselekményből származó illegális vagyonelemek átalakításához és/vagy átruházásához valamilyen pénzügyi közvetítő rendszer közbeiktatására van szükség, amire a hétköznapi formális csatornák mellett az informális értékviteli rendszerek is remek – és egyben vonzó – lehetőséget biztosítanak.

Pénzmosás szempontjából az informális értékviteli rendszereknek, szemben a hagyományos bankrendszerrel, az anonimitás mellett a legnagyobb előnye abban rejlik, hogy felügyeleti szerv hiányában a gyanús, tekinthető ügyleteket egyáltalán nem jelentik. Továbbá miután az ügyletek „papírmentesek”, így ezek később sem kereshetők vissza, illetve nem köthetők bűnözői pénzforrásokhoz egy esetleges nyomozás során. Ezek alapján az informális értékviteli rendszerek használata az egyik legbiztonságosabb módszernek tekinthető a pénzmosással foglalkozók számára a nagy összegek nyomtalan átutalására.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének legújabb, statisztikai adatok felhasználásával készült felmérése alapján a pénzmosás becsült értéke a Földön a világ GDP-jének 2–5%-a, ami pénzben kifejezve 800–2000 milliárd amerikai dollár átmosását jelenti évente.¹⁶ Ezzel szemben arra, hogy ebből mennyi áramlik az informális értékviteli rendszereken keresztül, nincsenek kézzelfogható adatok, csak megalapozatlan találgatások.¹⁷ Feltételezhető azonban, hogy az elmúlt időszakban az informális értékviteli rendszert mint kedvezőbb lehetőséget egyre többen és egyre nagyobb értékben veszik igénybe, a legális banki szférában bevezetett szigorúbb szabályzók miatt. A világ vezető államai, felismerve a pénzmosás, illetve az erre épülő újabb és újabb bűncselekmények negatív hatásait a mindennapi gazdasági, pénzügyi és politikai életre, hozzáláttak olyan törvények, valamint pénzmosás és terrorizmus elleni nemzetközi normák megalkotásához, amelyek egyre szigorúbban és egységesen szabályozzák a különböző pénzügyi és bankfelügyeleti tevékenységeket a nemzetállamokban.¹⁸ Az előírt követelmények szigorítása azt eredményezte, hogy a bűnözők ma már inkább olyan megoldásokat

¹⁵ Pénzügyminisztérium 2014.

¹⁶ Lásd: www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/overview.html

¹⁷ Az informális értékviteli rendszereken keresztül áramlott pénzügyi összeget nem lehet megbízhatóan számszerűsíteni, mivel nyilvántartás hiányában nem állnak rendelkezésre adatok.

¹⁸ Ebben a munkában az Európai Unió (jogelőd Európai Közösségek) mellett az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Európa Tanács, a Nemzetközi Valutaalap és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet vállalt, illetve vállalt aktív szerepet napjainkban is.

keresnek, amelyre a pénzmosásellenes szabályozás még nem terjedt ki, vagy nem annyira fejlett, mint a banki környezetben, továbbá a pénzt legalizálni vágyó bűnözők „kénytelenek” a bankrendszeren kívüli, új potenciális csatornákat is felkutatni. Az egyik ilyen gyakran használt alternatív megoldás az informális értékátviteli rendszerek nyújtotta szolgáltatások igénybevétele.

A globalizáció betörése a pénzügyi szektorba nemcsak a legitim világgazdaság, hanem a feketegazdaság fejlődését is elősegítette, amelynek révén jelentősen megnövekedtek a transznacionális pénzmosással foglalkozó bűnözők lehetőségei a nemzetközi szinten is. Az elkövetők egy-egy „eljárásuk” során a tettenérés minimalizálása érdekében több technikát kombinálva vagy akár külön-külön is alkalmaznak. A pénzmosással foglalkozók elsődleges célja, hogy a nem tisztázott eredetű pénz minél több rendszeren áthaladjon, megnehezítve, illetve megakadályozva ezzel a pénz útjának nyomon követését, felfedését. A klasszikus pénzmosás három szakaszból áll: elhelyezés, rétegzés és integráció.¹⁹ Az illegális pénz az elhelyezés (behelyezés) szakaszában a leginkább sebezhető, mivel ilyenkor a fizikai formáját tekintve – mint készpénz – nehéz és kockázatos a kezelése. Ezért a bűnözők elsődleges célja a megszerzett „piszkos” pénz mielőbbi biztonságba helyezése, illetve minél távolabb juttatása a bűncselekmény helyszínétől. Minél több rétegzésen (bújtatáson) megy keresztül a nem tisztázott eredetű pénz, annál nehezebb annak követése, azonban ezzel arányosan nőnek a járulékos költségek is, ami viszont egyre drágábbá teszi a folyamatot. A befejező integrálás (hazatelepítés) során alkalmazott utalási technikák képesek az értéket (pénzt) szinte bármilyen olyan formára átalakítani, amely megteremti a legitimitás látszatát. Amint láthatjuk, az informális értékátviteli rendszer – mint átutalási rendszer – a pénzmosás bármely három említett szakaszában kiválóan használható, változatos megoldásokat kínálva ezzel a bűnözőknek.

A pénzmosás bűncselekménye számtalan módon megvalósulhat. A leleményes elkövetők mindig újabb és újabb elkövetési módszerek után kutatnak, kreativitásuk határtalan.²⁰ Ez egy olyan önfenntartó és egyben öngerjesztő folyamat is, amelyben nincs kezdet és vég, mivel a körforgás állandó.

A pénzmosással leginkább érintett tevékenység a drog-, a fegyver- és emberkereskedelem, a prostitúció, a korrupció, valamint a terrorizmus. A bűnözők célja az anonimitásuk megőrzése mellett az illegális forrásból származó pénzek eredetének lenyomozhatatlanná tétele, illetve azok legalizálása. A lebukás veszélyét csökkentve módszereiket folyamatosan fejlesztik, miközben újabb, eddig még kihasználatlan üzleti lehetőségeket keresnek. Céljaik elérése érdekében pedig időszakos (alkalmi vagy állandó) szövetségeket is létrehozhatnak, amelynek alapja az egymás közötti kölcsönös szolgáltatásnyújtás.

¹⁹ Az első szakaszban, az elhelyezés fázisában válik el az illegális pénz (érték) az alapbűncselekménytől, a nem tisztázott eredetű pénz ekkor kerül be a rendszerbe. A második szakaszban, a rétegzés fázisában a pénzmosással foglalkozók jövedelme különböző pénzügyi tranzakciók során fokozatosan elválik annak törvénytelen forrásától. A harmadik, befejező szakaszban, az integrálás fázisában a számos rétegzésnek köszönhetően az eredeti érték megkülönböztethetlenné válik új mivoltától, vagyis a „kitisztult” pénz újra forgalomba kerülve visszaáramlik a legális és/vagy illegális gazdaságba.

²⁰ Természetesen az újítások mellett vannak olyan tipikus tevékenységek és technikák (pl. túlszámlázás, fedővállalkozás), amelyek már jól beváltak, illetve nehezen nyomon követhetők, így azokat a bűnelkövetők továbbra is előszeretettel alkalmazzák a gyakorlatban.

A világban található szervezett bűnözői és terroristacsoportok nagyon sok tekintetben különböznek egymástól, egy dolog azonban mindegyikük számára nélkülözhetetlen, mégpedig az illegális céljaik eléréséhez szükséges folyamatos pénzügyi finanszírozás. Ennek megvalósításához viszont egy jól működő, sajátos pénzügyi infrastruktúrát szükséges kiépíteniük, illetve akcióik lebonyolításához formális és informális csatornákat felváltva vagy akár keverve is fel kell használniuk.

Az Ausztrál Kriminológiai Intézet jelentése szerint az informális értékviteli rendszerek illegális használata akkor jelentheti különösen életképes alternatíváját a hivatalos banki szektornak, amikor egy ország gazdasági, politikai vagy társadalmi feltételei drámaian megváltoznak.²¹ Legkézenfekvőbb példa erre egy háború sújtotta övezet, ahol szinte egyáltalán nincs lehetőség a formális pénzügyi tevékenység kivitelezésére. További lehetőségeket rejtenek a fejletlen pénzügyi rendszerrel rendelkező országok, illetve az olyan vidéki elmaradott térségek, ahol nincs lehetőség hozzáférni a formális szektor szolgáltatásaihoz. Ilyenkor virágkorát éli egy-egy informális értékviteli rendszer.

Az informális értékviteli rendszerek csoportosítása – a hawala

Pár nappal 2001. szeptember 11-e, az Amerikai Egyesült Államokat ért terrortámadás után, az amerikai *Newsday* napilapban megjelent *Az USA kutatja bin Laden pénzügyeit* című cikkben John Kerry szenátor úgy nyilatkozott, hogy „az USA nehezen tudja majd nyomon követni bin Laden pénzügyeit, mivel az ő hálózata a »hawala« rendszert használja, amely olyan illegális (földalatti) pénzügyi rendszer, amely részben lehetővé teszi a különböző országokban élő emberek számára, hogy készpénzt cseréljenek, így nincs szükségük a határokon átnyúló finanszírozásra, és kikerülhetik a pénzváltást szabályozó törvényeket”.²² Az események kivizsgálása bebizonyította, hogy a pusztítás végrehajtásához a formális pénzügyi szektor mellett az informális pénz- és értéktulási szolgáltatásokat is igénybe vehették a terroristák.²³ Mivel Amerikát és az azt követő, Európát érő terrorakciók egyértelműen a nyugati világ elleni támadásnak minősíthetők, így az a következtetés vonható le, hogy az informális értékviteli rendszerek működése a regionális keretek határait átlépve már globális szinten is problémát jelent, amivel a világnak nemzetközi szinten kell foglalkoznia.²⁴ Ennek megfelelően az informális értékviteli rendszerek szabályozási és ellenőrzési nyomás alá kerültek,²⁵ amely – egy-egy megoldás és jelentősebb eredmény elérésének hiányában – napjainkban is tart.

²¹ Lásd: www.aic.gov.au/media/2005/august/20050818.aspx

²² THEIMER 2001.

²³ PASSAS 2003: 11.

²⁴ Az első lépéseket Amerika tette meg, az őt ért közvetlen terrortámadást követően. 2001. szeptember 24–25-én beagyasztották a terroristák pénzügyi forrásait, és pénzmosás elleni intézkedéseket vezettek be. Létrehozták a Belbiztonsági Minisztériumot, majd a kongresszus rekordgyorsasággal (máshét hónap alatt) elfogadta a terrorizmusellenes törvényt, azaz a Hazafi törvényt (USA Patriot Act). A nemzetközi szervezetek, felismerve a probléma súlyát, speciális intézményeket és munkacsoportokat hoztak létre a jelenség feltárására, illetve az ellene való hatékony küzdelem kidolgozására. A legjelentősebb pénzmosás elleni küzdelemre létrehozott nemzetközi szervezet a Pénzmosás Elleni Pénzügyi Akció Munkacsoport (Financial Action Task Force on Money Laundering, FATF), valamint a Moneyval és az Egmont Csoport.

²⁵ PASSAS 2003: 90–94.

Az informális értékátviteli rendszereket a hagyományoktól – a használók földrajzi elhelyezkedésétől, illetve azok etnikai csoportosulásától – függően alapvetően három nagy csoportra oszthatjuk. Nevezetesen a „hawala vagy hundi”,²⁶ a „chop shop/ chitti banking” és a „feketepiaci peso váltás (*black market peso exchange*)”. Ezenkívül elterjedt még a kínai *fei ch'ien* (repülő pénz), a thaiföldi *phoe kuan*, a mandarin kínai *hui k'uan* és *ch'iao hui*, a dél-amerikai *stash house*, a tae chew és cantonese nyelvet beszélt csoportnál a *nging sing kek*, az Ausztráliában élő vietnámiaknál a *hui* vagy *hui kuan*, valamint a fülöp-szigeteki *padala*.²⁷ Jelen tanulmányban ezek közül a hawalát fejtjük ki bővebben, amelynek részletes ismertetése során mélyebb betekintést és egyben igazolást kaphatunk arra vonatkozóan, hogy milyen kapcsolat van a pénzmosság és az informális értékátviteli rendszerek között.

A hawala az indiai szubkontinensről származik, és már évszázadok óta jól működő rendszert takar.²⁸ Először az indiaiak, majd az arabok alkalmazták a kereskedelmi elszámolások egyszerűbbé tétele érdekében. Az üzenetek, az értékek, illetve a pénz eljuttatása kezdetben fizikai szállítással valósult meg, amelyhez ösvért és/vagy tevét használtak, majd a technikai, illetve a kommunikációs csatornák fejlődésével kezdtek áttérni a postai útra, telefonra, faxra. Napjainkban többnyire már csak az e-mailt, az internetet és a mobiltelefont veszik igénybe, aminek révén a tranzakciók köre is kibővült. A hawala – amelynek magyar megfelelője utalás, csereforgalom – eredete az arab „h-w-l” szóra vezethető vissza, amelynek jelentése „váltani” vagy „átalakítani”.²⁹ Alkalmanként használják szinonimaként a bizalom kifejezésére is személyes kapcsolatok és hivatalos ügyletek lebonyolításakor. A közvetítésben részt vevők értelmezése alapján a szakirodalom „hawa mein lena-dena”, azaz „levegőtranzakcióként” is szokta aposztrofálni.³⁰ Pénz (érték) vagy információ átadását jelenti két személy között, akik bizalmi alapon – szolgáltatási díj (jutalék) fejében – egy választott harmadik közbelső személyt használnak fel céljuk eléréséhez. A nem arab muszlim országokban hawallah-ként használják. A hálózatot – bankárok helyett – pénzforgalmi szolgáltatási engedéllyel nem rendelkező hawaladorok irányítják, akik forgalmas helyeken, általában piacok környékén találhatók.

Ez egy olyan nemzetközi informális értéktranszfer, amely lehetővé teszi, hogy akár regionálisan, akár globálisan kódszavak használatával dolláreztet juttassunk el pár órán belül egyik helyről a másikra, az „érték” – amely lehet készpénz vagy akár szolgáltatás is – fizikai mozgatása, valamint mindenféle papíralapú nyugta, szerződés és bankszámlakivonat nélkül.³¹ Miután az érték valós pénzmozgás nélkül történik egyik helyről a másikra, úgy tekinthetünk rá, mint egyfajta virtuális értéktovábbításra. Versenyképessége mellett nagy előnye, hogy egyszerű, könnyen hozzáférhető,

²⁶ A kifejezésre Indiában a hawala, Pakisztánban pedig a hundi szót használják.

²⁷ PASSAS 1999: 9–12.

²⁸ A hawala eredete és kialakulása körül még napjainkban is különböző álláspontok léteznek. Az iszlám jogtudományban ugyan már a 8. században találkozhatunk magával a szóval, azonban először a korai középkorban a távolsági kereskedelem finanszírozására használhatták. Egyes szerzők, mint például Patrick M. Jost és Harjit Singh Sandhu szerint a hawala rendszer már legalább három évszázada működik, és ezzel a „hagyományos”, illetve a „nyugati bankok” előfutárja volt. Az első „nyugati bank” 1770 körül Indiában (Calcutta), Bank of Hindustan néven alakult. JOST–SANDHU 2000.

²⁹ PASSAS 1999: 9–12.

³⁰ JAMWAL 2002: 181–198.

³¹ Miután az ügyletek „papírmentesek” (kimondottan a bizalom elvére épülnek), így bármilyen probléma esetén a jogorvoslati lehetőségek korlátozottak.

hatékony, gyors, rugalmas, diszkrét, megbízható, névtelen (a feladó és a címzett is anonim),³² nincsenek banki költségek, kikerülhetők vele a nemzeti devizasabályok, olyan helyre is küldhető, ahol hivatalos bankrendszer nem működik, és szinte nyom nélkül, azaz kockázatmentesen bármikor, bármilyen hatósági adatszolgáltatás nélkül végrehajtható. Ráadásul sok helyen – mint például Dubajban – a helyi gazdasággal szimbiózisban, egymást kiegészítve működnek, így a hatóságoknak sem feltétlen érdekük a közbeavatkozás. Mindennek az alapja a bizalom, néhány megbízható ember, egy jól kiépített nemzetközi hálózat, valamint egy biztonságos kommunikációs eszköz. Az ügyfél a célállomáson egy kód³³ segítségével jut a pénzéhez, ráadásul a kért valutánemben. Tagjai időszakonként – általában havonta – elszámolnak egymással a kétirányú forgalom biztosítása végett, azért, hogy minden régióban megfelelő mennyiségű készpénz álljon rendelkezésre az ügyfelek kiszolgálása érdekében.³⁴ A nemzetközi kereskedelem mellett a pénzmossással foglalkozók, a kábítószer- és fegyverkereskedők, a szervezett bűnözők és a terroristák is előszeretettel alkalmazzák ezt a módszert. A hawala szolgáltatást igénybe vevők céljától függően beszélhetünk fehér, illetve fekete hawaláról.³⁵ Az előbbi esetén – amely a nagyobb részt képviseli – törvényes, míg az utóbbinál valamilyen törvénytelen szándék áll a háttérben. A hawala-kereskedőket nem mindig érdekli a pénz eredete, elsősorban az előre kialakított jutalék a fontos a számukra.³⁶ A hawala-háromszöget, ahol a legtöbb titkos utalás történik világszerte, Pakisztán, India és Dubai alkotja.³⁷

Amint láthatjuk, napjainkban az informális értékátviteli rendszerek – azon belül is elsősorban a hawala – szolgáltatásai már nemcsak kizárólag a személyek, illetve az etnikai, vallási vagy kulturális közösségek történelmi hátterére épülnek, hanem ezen túlhaladva, kimondottan üzleti alapon működnek.

A fentiek alapján a hawalát ekképpen foglalhatnánk össze: jutalék fejében, közvetítő hawala-bróker közbeiktatásával, nem banki intézményt vagy szervezetet igénybe vevő, bizalmi alapokon működő tradicionális hálózat, amelynek keretein belül a megbízó sajátos motivációjának – amely lehet legális vagy illegális – érvényesítésével valamilyen érték (többnyire pénz) villámgyors, anonim áthelyezése történik belföldön és/vagy nemzetárokon (transznacionális) keresztül, annak fizikai mozgatása nélkül.

³² Eredetileg a névtelenség célja az volt, hogy megvédje az illegális bevándorlót – aki jövedelme hazautalására használta a rendszert – a felelősségre, illetve büntetethetőségre vonás alól.

³³ Nem kell nevet vagy bármilyen személyes azonosítót megadni vagy bemutatni, a kód ismerete önmagában elegendő.

³⁴ Fontos megjegyezni, hogy a rendszer csak akkor képes megfelelően működni, ha a befelé és a kifelé irányuló rendszer kiegészíti egymást, vagyis az érintett országok valamilyen kölcsönös és szoros – például kereskedelmi – kapcsolatban állnak egymással, és így a műveletek idővel egyensúlyba tudnak kerülni. Továbbá az Európai Unión belül a nagy összegű „fizikai” készpénzszállítás sem akadály már, köszönhetően a nagy címletű 500 eurós bankjegyeknek, de annak fokozatos kivonása után a helyébe léphet a 200 eurós, az amerikai 100 dolláros vagy a svájci 1000 frankos is.

³⁵ SINGH–SANDHYA 2008: 111.

³⁶ Az átutalás díja – amely sok esetben kedvezőbb a központosított pénzintézetek által felszámítottátnál – általában az utalt érték 0,25–1,25%-a és/vagy az árfolyamátváltáson elért nyereség. Amennyiben a transzferálandó érték kétes eredetű, úgy a szolgáltatás ára felmehet 15–20%-ra is. CARROLL 2000.

³⁷ JAMWAL 2002: 181–198.

Az informális értékátviteli rendszerek néhány árnyoldala

Az elmúlt évtizedekben a nyugati világban is megjelent, és egyre inkább elterjedt az informális értékátviteli rendszerek használata, amely magával hozta és egyben fokozta a pénzmosás problémakörét is. Fontos azonban tisztázni, hogy a dilemmát nem feltétlen a „piszkos” pénzek mozgatása jelenti a legális és az illegális bankrendszerben, hanem maguk a bűnszervezetek, amelyek ezeknek a pénzeknek a mozgását irányítják, majd felhasználják azokat újabb bűncselekmények finanszírozására.

A hagyományos bankok és pénzintézetek folyamatos és egyre szigorodó szabályozásával az illegális tevékenységekből származó pénzüsszegek megjelenését a hatóságok ugyan próbálják megakadályozni a pénzügyi rendszerben, ezzel viszont pont arra kényszerítik a bűnözőket, hogy a szabályozatlan bankrendszer szolgáltatásait vegyék igénybe.

Az informális értékátviteli rendszerek legnagyobb kockázata abban rejlik, hogy szabályozatlanok, hatósági felügyeleti szerv hiányában pedig nincs ellenőrzési mechanizmus beépítve a folyamatba. Továbbá a gyanús pénzügyi tevékenységek előzetes kiszűrésére nem érvényesül a pénzmosás elleni programok egyik alapvető eszköze, az ügyfél-átvilágítás, illetve annak keretében a „Szemtől szemben” és az „Ismerd meg az ügyfeled” törvény által előírt alkalmazása sem.³⁸

A szabályozatlanság látszata ellenére ezek a félhomályban működő informális értékátviteli rendszerek is szigorú, íratlan belső szabályok szerint működnek, esetükben még fontosabb a megbízhatóság és a fegyelem, mert bármilyen kis hiba is végzetes következményekkel járhat, „különösen” az alvilág szereplői között. Fontos megjegyezni azt is, hogy míg egy technikai probléma esetén egy egész hagyományos bankhálózat leállhat, addig egy bizalmi elveken alapuló hawala esetében nem beszélhetünk ilyenről, hiszen nincsenek adatrögzítő számítógépek, amelyeken az információk áramolnak, illetve tárolódnak.

Az informális értékátviteli rendszereket megszüntetni nem lehet – és nem is lehet cél –, mivel jelenleg a hawala továbbra is az egyik legkézenfekvőbb és talán az egyetlen választási lehetőség a legtöbb bevándorló,³⁹ illetve tisztességes felhasználó számára. Annak érdekében, hogy az informális értékátviteli rendszereket továbbra is az eredetileg létrehozott célok elérésére használják, olyan szabályozási egyensúlyt kell teremteni, amely ezzel párhuzamosan ellehetetleníti a bűnszervezetek próbálkozásait.⁴⁰ Ezért

³⁸ Az „Ismerd meg az ügyfeled” (*know your customer, KYC*) kifejezés egy olyan megelőző, törvény által előírt szabályozási követelmény, amely a pénzmosás elleni intézkedések legalapvetőbb elemét hivatott szolgálni. Célja az ügyfelek valós kilitének beazonosítása mellett a vagyonuk eredetének dokumentálása is. Az ügyfél megismerésének legkézenfekvőbb eszköze az ügyfél-átvilágítás. Az átvilágítás során a szolgáltató megállapítja és ellenőrzi az ügyfél személyazonosságát, majd speciális nyilatkozatok kitöltésével felméri a létesítendő pénzügyi kapcsolat célját, jellegét, irányultságát, valamint az üzleti kapcsolat fenntartásával járó kockázatokat. Ezek összesítését követően írásban rögzítik az ügyfél kockázati besorolását, amely meghatározza, hogy az ügyfélnek milyen szintű ügyfél-átvilágításon kell átesnie. A szolgáltató az ügyfelet alacsony, normál és magas kockázatba sorolhatja. A folyamat ezzel azonban még nem ér véget. A szolgáltatónak az üzleti kapcsolat fennállása alatt mindvégig folyamatosan figyelemmel kell követnie és aktualizálnia kell az ügyfele kockázatának alakulását, vagyis magasabb kockázati kategória esetén (dinamikusan) ehhez kell igazítania az ügyfél-átvilágítás szintjét is.

³⁹ A bevándorlók nagy része – a kulturális okok mellett – a nyelvi problémák, illetve az oktatásbéli képzetlenség (az írás és az olvasás ismeretének hiánya) miatt is részesíti inkább előnyben az informális értékátviteli rendszereket.

⁴⁰ MCCUSKER 2005.

kiemelten fontos, hogy a kormányok a bűnözők számára próbálják meg csökkenteni az áramlást az illegális csatornák irányába, ugyanakkor a legális felhasználók számára lehetőséget biztosítsanak, hogy továbbra is használhassák ezt mint legitim alternatív átutalási rendszert. Ezt a gyakorlatban természetesen nagyon nehéz kivitelezni egy ilyen ősi, hagyományokon alapuló rendszernél, azonban a lehetőségekhez mérten törekedni kell a tisztességtelen felhasználói kör visszaszorítására.⁴¹ Az együttműködő hatóságoknak emellett kellően rugalmasnak kell lenniük, hogy időben képesek legyenek reagálni a változó nemzetközi pénzügyi infrastruktúrára is. Továbbá a „küzdelem” során figyelembe kell venniük a nemzetközi számviteli standardokat és a nemzetközi intézmények elfogadott ajánlásait, még akkor is, ha ezek alkalmazása során nagy fokú nehézséget jelent az eltérő jogrendszer, a kultúra és a nyelv.

Összegzés

Míg a hétköznapi emberek naivan azt gondolják, hogy a pénzük helyi vagy nemzetközi mozgatása (utalása) csak a bankokon és a különféle pénzügyi szolgáltatókon keresztül valósulhat meg, addig a fent leírtakból jól látható, hogy létezik egyéb legális – és természetesen illegális – módszer és technika a formális banki csatornán kívül is a pénzügyi tranzakciók lebonyolítására.

A bűnözők a „piszkos” pénzek tisztára mosására kezdetben a hagyományos rendszereket használták, azonban a szabályozottságuk növekedésével e pénzek egy része fokozatosan beszivárgott az informális értékátviteli rendszerek ellenőrizhetetlen réseibe is. Be kell látnunk, hogy minél erősebb egy banki szabályozás, annál nagyobb az igény a vonzó alternatívák, többek között a „papírmentes” bankrendszer fenntartására a pénzmosással foglalkozók számára. S amíg ez az igény fennáll, addig az informális értékátviteli rendszerek ilyen, negatív irányú felhasználásának a visszaszorítására szükséges törekedni.

Az informális értékátviteli rendszereket azok ősi természete és speciális jellege révén nagyon nehéz bármilyen központi ellenőrzés alá vonni. A rendszer szabályozásával (formalizálásával) pont azokat az előnyeit korlátoznánk, illetve szüntetnénk meg, amelyekért annak idején kialakult, és még napjainkban is működőképes. Viszont az illegális célokra való felhasználásuk ellen fel kell lépni. Véleményem szerint erre annak a „törekeny” egyensúlyi állapotnak a kialakítása és fenntartása jelenthet megoldást, amelynek során törekedni kell az informális értékátviteli rendszerek olyan mértékű szabályozására a tiltott pénzeszközök beáramlásának csökkentése érdekében, hogy az továbbra is használható maradjon törvényes alternatív átutalási rendszerként.

⁴¹ Ilyen megoldás lehet, hogy egységesen valamennyi informális pénzügyi tevékenységet folytatónak regisztrációs kötelezettséghez és/vagy engedélyhez kell kötni a működését. Ilyen szabályozás kialakítása során azonban figyelembe szükséges venni azt, hogy míg a regisztrációs előírás egyszerűbb feltételrendszer alkalmazását határozza meg, addig az engedélyezési rendszer már egy sokkal összetettebb és szigorúbb folyamatot, amely megszabja az előzetes átvilágítás elvégzését is az érintettek számára. Az, hogy a kellő eredmény elérése érdekében a kettő közül melyiket alkalmazzuk (vagy esetleg mindkettőt), nagyban függ a hatóságok részére rendelkezésére álló humán és technikai erőforrásoktól is, amelyek az ellenőrzés és a felügyelet hatékony ellátásához szükségesek. Ezek bevezetésére ugyan vannak törekvések, de megvalósítása és a remélt siker elérése továbbra is kihívást jelent.

A pénzmosás, alkalmazkodva a kihívásokhoz, egyfajta fejlődési folyamaton ment keresztül, amelynek eredményeként a pénzmosással foglalkozók és a szervezett bűnözők már nemcsak a klasszikus bankokon keresztüli pénzáramoltatást használják, hanem egyre inkább előtérbe kerülnek az alternatív megoldások, köztük az informális bankrendszerek használata is. Fontos megértenünk, hogy a pénzmosás nem csupán egy hétköznapi fehérgalléros bűncselekmény, hanem annál sokkal több, mivel számos újabb és újabb bűncselekmény finanszírozási forrását is jelenti. Ezért hatékony felderítésére és az ellene folytatott küzdelemre egyre nagyobb hangsúlyt kell helyezni a jövőben.

A bűnözők és a pénzmosással foglalkozók folyamatosan aktívak, céljaik elérésében határozottak, az igazságszolgáltatásnál minimum egy, de inkább több lépéssel mindig előrébb járnak. Az újabb technikák kidolgozása és alkalmazása révén egyre jobban rátelepülnek a még kiaknázatlan pénzügyi és gazdasági lehetőségekre, ezzel évente több milliárd dolláros kárt okozva a világ gazdaságának. Ennek visszaszorítása (csökkentése) érdekében a jövőben kiemelt célként kell meghatározni, hogy minél kevesebb ellenőrizetlen, illegális forrásból származó pénz áramoljon keresztül az informális értékátviteli rendszereken, de úgy, hogy a módszer meg tudjon maradni alternatív átutalási rendszerként is a legitim felhasználók számára.

Összegzőként elmondható, hogy a hagyományos pénzügyi rendszer egyre szigorodó szabályozása révén a pénzmosásra szakosodott bűnelkövetők, a korábban jól bevált módszerek mellett, egyre gyakrabban veszik igénybe a különböző alternatív megoldást kínáló pénzügyi szolgáltatásokat is. Bár az informális értékátviteli rendszerek alapvetően nem pénzmosás céljából alakultak ki, ettől függetlenül rendelkeznek olyan képességekkel (anonim, gyors, virtuális, nyom nélküli), amelyek alkalmassá teszik a „piszkos” pénzek legalizálására is, amit a bűnözők kíméletlenül ki is használnak. Ennek következtében megállapítható, hogy a pénzmosás új tendenciái között – a hagyományos formális bankrendszer használata mellett – a jövőben fokozatosan felértékelődik az informális értékátviteli rendszerek szerepe.

Irodalomjegyzék

- CARROLL, Lisa Crystin (1999): *Alternative Remittance Systems: Distinguishing Subsystems of Traditional Money Laundering in Interpol Member Countries on the Asian Continent*. Sam Houston State University.
- DEMIRGÜÇ-KUNT, Asli et al. (2022): *The Global Findex Database 2021 – Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. Washington, D.C.: World Bank. Online: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1897-4>
- JAMWAL, N. S. (2002): Hawala – The Invisible Financing System of Terrorism. *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA*, 26(2), 181–198. Online: <https://doi.org/10.1080/09700160208450038>
- JOST, Patrick M. – SANDHU, Harjit Singh (2000): *The Hawala Alternative Remittance System and its Role in Money Laundering*. [H. n.]: Interpol. Online: www.asset-searchblog.com/wp-content/uploads/sites/197/2013/06/FinCEN-Hawala.pdf

- MCCUSKER, Rob (2005): *Underground Banking: Legitimate Remittance Network or Money Laundering System?* Trends & Issues in Crime and Criminal Justice, No. 300. Online: www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/tandi300.pdf
- NELSON, S. Selena (2007): Regulating Money Laundering in the United States and Hong Kong: A Post 9-11 Comparison. *Washington University Global Studies Law Review*, 6(3), 723–745. Online: https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1163&context=law_globalstudies
- PASSAS, Nikos (1999): *Informal Value Transfer Systems and Criminal Organizations – A Study into So-called Underground Banking Networks*. Online: https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/1300/on1999-4-full-text_tcm28-74731.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- PASSAS, Nikos (2003): *Informal Value Transfer Systems, Terrorism and Money Laundering*. Report to the National Institute of Justice. Boston: Northeastern University. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1327839>
- Pénzügyminisztérium (2014): *A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni fellépés nemzetközi háttere*. Online: <http://ngmszakmaiterulek.kormany.hu/a-penzmosas-es-a-terrorizmus-finanszirozasa-elleni-fellepes-nemzetkozi-hattere>
- SINGH, Nirajan Man – SANDHYA, P. (2008): Hawala Financing: An Aid to Terrorism. *NALSAR Student Law Review*, 9, 109–120. Online: <http://commonlii.org/in/journals/NALSARStuLawRw/2008/11.pdf>
- THEIMER, Sharon (2001): U.S. Probes Bin Laden's Finances. *Newsday*, 2001. szeptember 21.

Burány Judit¹

A test szerepe a Horthy-korszak oktatáspolitikájában

The Role of the Body in Horthy era Education Policy

Absztrakt

Napjaink globális mozgalma, a testpozitivitás rámutat, hogy a világtörténelem során bizonyos testeket a többinél rendre kevésbé szépnek és értékesnek minősítettek, ami miatt egyesek jogtalan előnyhöz jutottak másokkal szemben. Ez a szemléletmód dominált a 20. századi magyar történelemben is, mind a Horthy-korszakban, mind az azt követő szocialista évtizedekben. Az ország lakóinak teste egy kollektív testképzetté állt össze, és a rendszer az állampolgárok testére is kiterjesztette felügyeleti jogát, azzal szemben elvárásokat támasztott. A Horthy-korszakban ennek oka a vesztes világháborúban, valamint a hadsereg létszámának maximalizálásában keresendő, és közvetve az ország morális talpra állásának is részét képezte. A hatalom a magyar történelem során először arra is rádöbbsent, hogy az iskola, mint intézmény és szintér, kiváló lehetőség a rendszer ideológiájának megerősítésére. Megjelent az újragondolt, dán mintát követő testnevelés-oktatás, a militarista színezetű ifjúsági mozgalmak és egyéb sportkörök.

Kulcsszavak: test, szimbólum, testnevelés-oktatás, Horthy-korszak, testpozitivitás

Abstract

The global movement of our time, body positivity, points out that throughout world history certain bodies have been deemed less beautiful and valuable than others. This approach dominated 20th century Hungarian history, both in the Horthy era and in the

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: burany.judit@gmail.com

socialist decades that followed. The bodies of the country's population was assembled into a collective body concept, the system extended its right of surveillance to the bodies of its citizens, and it imposed expectations on them. In the Horthy era, the reason for this was the defeat in the world war and the maximisation of the army's numbers, thus indirectly part of the country's moral recovery. For the first time in Hungarian history, the authorities also realised that the school, as an institution and a stage, was an excellent opportunity to reinforce the ideology of the regime. The physical education was reformed, following the Danish model, militaristic youth movements and other sports circles appeared.

Keywords: body, symbol, physical education, Horthy-era, body positivity

„A tornaszerek jók, de egy jó bajtárs jobb!”²

Bevezetés

A trianoni békeszerződésben 35 000 főben maximalizálták a magyar hadsereg létszámát, eltörölték az általános hadkötelezettséget és a hadosztály-parancsnokságon felül minden olyan szervezet³ működését megtiltották, amely elősegítette volna az újabb háborúba lépés lehetőségének megteremtését. Azok a tisztek, akik nem vettek részt az új hadsereg működésében, nem folytathattak katonai jellegű továbbképzést. A különféle fegyverek mennyiségét és jellegét is korlátozták, a hadsereg feladatkörét pedig az országon belüli rendfenntartásra és a határszolgálatra szűkítették. A katonaiskolák növendékeinek számát a tisztikarban bekövetkezett üresedések számához kellett igazítani, továbbá a sport- és egyéb egyesületek nem foglalkozhattak katonai kérdésekkel. A hazai vezetés azonban mindennek csak látszólag tett eleget, hiszen a két világháború közti politika, a Horthy-rendszer alapvető célja a revízió volt. Megkezdődött az a korszak, amelyet a kutatók a „rejtés időszakaként” emlegetnek.⁴

A revízióra való felkészülés színtereként többek között az újonnan alakuló egyesületek és civil szervezetek szolgáltak. Antal István, a Gömbös-kormány sajtófőnöke és későbbi propagandaminiszter úgy tudta, hogy az 1930-as évekre közel 20 000 társadalmi, hazafias és kulturális egyesület létesült, sőt, csak Budapesten ötször annyi működött, mint azt megelőzően a történelmi Magyarország területén.⁵ Dobrovits Sándor ezeket 12 kategóriára osztotta, mint például a dolgozat tárgyát is érintő hazafias, bajtársi és sportegyesületekre.⁶ A teljesség igénye nélkül, a legfontosabbakat említve létrejött a levente- és a hungarista mozgalom, a Honvédcserkész Őrsvezetők Köre, a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete), a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület), a cserkészzet, a Szivgárda, a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület), a Turul Szövetség, a Foederatio Americana és az Országos Frontharcos Szövetség.⁷

² BUKH 1927: 48.

³ Például a vezérkar működését is megtiltották.

⁴ Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n.].

⁵ GERGELY 2004: 188.

⁶ DOBROVITS 1938: 416.

⁷ KEREPESZKI 2011: 376–382.

Az iskolai testnevelés-oktatás is ennek a folyamatnak a szerves részét képezte. A két világháború közti magyar felfogás összhangban állt a kor nemzetközi szellemi áramlataival, politikai oldaltól függetlenül. A modern korban a tornagyakorlatok rendszerbe foglalása egy jelentősebb katonai vereséghez és a haderő létszámcsökkenéséhez köthető. A 19. század elején, a Napóleon által a poroszokra mért vereség után tűnt fel Friedrich Ludwig Jahn, a torna atyja is. A testnevelés mint tudomány és iskolai tantárgy lehetőséget kínált a visszavágásra, egyben pozitív jövőképet villantott fel, minden esetben az ifjúság rejtett képzésére alapozva.⁸ Ahogy Misángyi Ottó, a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola tanára megfogalmazta:

„A testnevelés nemcsak a jelenben, hanem a múltban is emelte a nemzeti öntudatot. Súlyos időkben, az elnyomatás korszakaiban, amidőn akaraterőre és erkölcsi erőre mindennél nagyobb szükség volt, a nemzetek a testnevelésben a lét vagy nem lét tartozékát látták. Nem egy nép merített belőle erőt a történelem folyamán s nem egyszer indított meg felemelkedéshez vezető nemzeti mozgalmakat. Nemzeti jelentősége különösen a világháború után fokozódott, mert benne látták az életerejé teljében elpusztult generációk megfelelő egyedekkel való pótlásának lehetőségét, a testi képességben leromlott lakosság kapacitása fokozásának reménységét.”⁹

A dolgozat célja

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy napjaink egyik vezető, globális trendje, a testpozitivizmus szemüvegén át nézve a Horthy-rendszer az adott keretek között igazságos volt-e az egyénhez, biztosította-e számára a harmonikus és boldog életet, vagy kizsákmányolta őt, és testére is csak úgy tekintett, mint a hatalom eszközére.

Dolgozatom célja kettős:

- Előzetes kutatást kívánok végezni doktori disszertációmhoz a korszak civil és katonai vezetőinek tetoválásokkal kapcsolatos attitűdjéről. Ha megértjük, mit jelentett a test mint jelkép a két világháború közti Magyarországon, könnyebb lesz vizsgálni a tetoválások jelenlétét vagy hiányát az egyes társadalmi mezőkben.
- Be szeretnék kapcsolódni a Horthy-korszak ellentmondásos megítéléséről szóló diskurzusba. Nem egyszerű a mai értékrendből kiindulva eldönteni, hogy egy évszázaddal korábban mi volt helyes vagy helytelen. Ellenben ha egy speciális, szűk területre fókuszálva vizsgáljuk meg a problémát, jelen esetben az egyén testi-lelki jóllétét járjuk körül a testnevelésre vonatkozó elvek tanulmányozásán keresztül, könnyebb elfogulatlan ítéletet mondani. A testpozitivizmus a legfrissebb áramlatok közé tartozik, ráadásul az időn és a földrajzi határokon átlépve értékeli a történelmet. Így segítségével szerencsésen – lehetőleg objektíven – elhelyezhetjük a Horthy-korszakot egy jó-rossz skálán.

⁸ LUKÁCS 1965: 28.

⁹ MISÁNGYI 1935: 9.

Források és módszerek

Módszereim között szakirodalmi elemzés, szekunder kutatás, valamint kvalitatív és kvantitatív tartomelemzés egyaránt szerepel. Ez utóbbi legfőbb tárgya Niels Bukh, az ollerupi testnevelési főiskola igazgatójának 1927-ben magyarra fordított kiadványa, a *Gimnasztika képekben*, amelynek képi anyagát és a képaláírások kulcsszavait elemzem. Ezt egészítem ki az 1936-ban kiadott, kétkötetes *Pedagógiai Lexikon* vonatkozó címszavainak vizsgálatával.

Forrásként a kortárs szakirodalom mellett számos, a Horthy-korszakban megjelent könyvet használok fel, amelyek legfontosabb darabja Bohn Ferenc testnevelő tanár 1942-ben megjelent, *A testnevelés története* című összefoglaló munkája. A kortárs kutatók közül Turbucz Dávid 2014-es, *A vezér két teste. A test szerepe Horthy Miklós vezérkultuszában* című tanulmányát emelném ki, amelyben a vezér testének jelképértékével foglalkozott. A testpozitivizmus bemutatásához a téma egyik legnagyobb szakértőjének, Hillary L. McBride-nak a legújabb, 2021-es könyvét, a *The Wisdom of Your Bodyt* (magyarul *A tested bölcsessége*) hívom segítségül.

Röviden a testpozitivizmusról

A *body positivity*, azaz testpozitivitás-mozgalom százéves múltra tekint vissza, de jelenlegi értelmezése a 2010-es évek elején a közösségimédia-platformok megerősödésével alakult ki.¹⁰ A mozgalom hazánkban még nem kapott akkora visszhangot, mint Amerikában vagy Nyugat-Európában.

E társadalmi trend az emberek önellfogadásáról szól, megkérdőjelezve a társadalmak által kitermelt szépségideálokat és az emberi értékek pusztán megjelenésük alapján való hierarchikus besorolását. Fontos hangsúlyozni, hogy létezik egy mainstream vonulata is, amely leginkább a túlsúly propagálásából áll, de a dolgozat a tudományos igényű oldalát kívánja megragadni, miszerint a történelem állandó velejárója volt egyesek testi jellemzők miatti hátrányos megkülönböztetése, amely fakadhatott szexizmusból, rasszizmusból, ageizmusból vagy sovinizmusból, de bizonyos testi betegségek elítéléséből is. A hatalom testük birtoklásán vagy megbélyegzésén keresztül folyamatosan manipulálta az állampolgárokat. Ennek következtében az emberek elidegenedtek saját testüktől, hajlamossá váltak azt (birtok)tárgynak tekinteni, ami folyamatos küzdelemre kárhóztatta – és kárhóztatja ma is – valódi önmagukat, a szellemet. A pszichológus McBride ezt így összegzi:

„Az emberek testtárgyakká redukálódnak, nem pedig testszubszektumokká, vagyis mivel képtelenek elhagyni, meghaladni vagy meghódítani rakoncátlan testüket, a társadalmi kontextus egyesek számára azt sugallja, hogy az egyén csupán egy test. Így kevesebbet érnek egy olyan világban, amely nem értékeli a test eredendő jóságát. Ez a hozzáállás azonban egy ravasz csapdához vezet: a test az identitás központi elemévé válik, miközben

¹⁰ CSABAI 2019: 367.

egy olyan társadalmi kontextusban sem képesek meghódítani azt, amely előnyben részesíti a meghódított testet.”¹¹

Magyarán a testpozitivizmus arról szól, hogy az ember újra önmagaként tekintsen saját testére, és ne csak szellemével legyen hajlandó azonosulni. A test nem önmagán kívül manifesztálódó entitás, amelyet neki vagy valaki másnak irányítania, birtokolnia kell. Az ember váljon eggyé testével, ezáltal legyen képes az önfogadó, harmonikus életre, amelyben a legjobbat nyújtja saját magának: a folyamatos önreflexiót, töredést és fejlődést.

Kérdés tehát, hogy a Horthy-korszak ebbe az irányba terelte-e az embereket, vagy a hatalom számára csupán az volt mérvadó, hogy testüket – birtoktárgyként – saját céljaira használja fel, és ennek érdekében törekedett a „tökéletes” fizikumú és esztétikus megjelenésű új nemzedék „kitermelésére”.

A Horthy-korszak testideálja

Nem kérdés, hogy a Horthy-rendszer megalkotta az új, karcsú és izmos nemzedék testi, lelki és erkölcsi ideálképét, amelynek mindhárom területen kimagasló képességekkel kellett bírnia. Ez az ideál meggyőződésem szerint három testnarratíva ötvözéséből született meg.

Időrendben haladva az első a keresztény megtestesülés fogalmának eszményképe. Ennek lényege, hogy míg a testiség alapvetően bűnös dolog – a test az, amely korlátozza a szellemet, bűnre csábít, beszennyezi a lelket –, addig a megtestesülés Krisztus példájából kiindulva nemes és emberfeletti folyamat. Utal arra, hogy Isten saját képmására teremtette az embert, azzal a céllal, hogy képes legyen hozzá hasonlóvá válni. Nem véletlen tehát, hogy a humanizmus szellemi irányzata a reneszánsz idejére eljutott oda, hogy a tökéletes szimmetriát, amelynek mintájára Isten a világot megalkotta, az ember jelképezte. Minden, ami jó és nemes, a testen keresztül képes a földi világban megnyilatkozni, tehát testet ölteni, megtestesülni.¹²

Második összetevőként az antikvitáshoz nyúltak vissza, amikor a test a szépség és tökély szimbólumává vált.¹³ Az ókori Athénban létezett egy nevelési eszme, a *kalokagathia*,¹⁴ amelyet Szolón (Kr. e. 6. sz.) írt le elsőként. Célja a testileg és szellemileg harmonikus ember megvalósítása, ami az erkölcsi jóságot is magában foglalja.¹⁵

A már említett humanizmus időszakára ez a két eszme egyesült, de továbbra is érvényben maradt az a felfogás is, hogy a test legyőzésével emelhető fel a szellem. Megszületett az *athleta Christi* (Krisztus katonája) fogalma. Ezt az elvet a humanizmus továbbgondolta, és általában véve is a nevelés alappillérenek tekintette. A korai polgári forradalmak időszaka megindított egy folyamatot, amelynek hatására a nevelés tudománya is megerősödött, sőt, a pedagógia önálló tudományággá vált. Ezzel együtt

¹¹ MCBRIDE 2021: 39. Az idézet a szerző fordítása.

¹² PÁL-ÚJVÁRI 2005: 474–475.

¹³ Ehhez nagyban hozzájárult az olimpiai játékok bevezetése.

¹⁴ A *kalokagathia* a görög *kalosz* (szép) és *agathosz* (jó) szóból tevődik össze.

¹⁵ BANGHA 1932: 404–405; LUKÁCS 1965: 11–12.

a testnevelés szerepe is nőtt, amivel kapcsolatban elsőként Comeniust érdemes kiemelni, aki 1650–1654 között Sárospatakon élt és dolgozott. Apáczai Csere Jánosnál (1625–1659) is tetten érhető népe műveltté, széles látókörűvé, edzetté, ellenállóvá és erőssé nevelése. Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) szintén az egész nép felemelkedése érdekében dolgozta ki a gimnasztikára vonatkozó nevelési útmutatásait.¹⁶ Ennek az eszménynek a tovább élését 1896-tól egyértelműen segítette az újkori olimpiák felújítása.¹⁷

A Horthy-éra testeszményének harmadik alkotóeleme az ősök tiszteletéig nyúl vissza, amely a törzsi társadalmakra jellemző, és a honfoglalás előtti magyarság körében ugyanúgy élt, mint az Ószövetség zsidó törzseinek mindennapjaiban, az észak-amerikai őslakók hagyományában vagy akár a sintoista világszemléletben. A törzsi társadalmakban a valaha élt elődök haláluk után átlényegülnek, a szakrális értékkel bíró test pedig összekötő kapcsot jelent az ősekkel, biológiailag és szellemileg egyaránt. Turbucz lebilincselően érdekes tanulmányt írt Horthy Miklós, azaz a vezér testének szimbolikájáról.¹⁸ Kifejti, milyen sokat jelentett a propaganda szempontjából, hogy a több száz éves Habsburg-uralom után 1920-ban végre egy magyar ember került az ország élére, aki „test a testből, vér a vérből”, megalapozva azt a nemzeti keresztény eszmét, amely szerint az állampolgárok teste a vezér tükörképe, úgy, ahogyan az emberek Isten tükörképei. Horthy teste tehát a magyarságot jelképezte, a vezér egy volt a nemzettel. Turbucz összeszámolta, hogy 1938-ig – amikor a vezér betöltötte 70. életévét, egyben a Horthy-kultusz elérte csúcspontját – a lapok évente legfeljebb tízszer utaltak a kormányzó testére a fent vázolt módon, ezzel szemben 1938-ban 35-ször, 1941-ben 37-szer, 1943-ban pedig 83-szor a születésnapja alkalmából.¹⁹ Az újságok előszeretettel mutatták be Horthyt vadászat, lovaglás, úszás, tenisz, céllövés, vívás és egyéb sporttevékenységek közben, így az is feltűnik, hogy idős kora dacára kiváló kondícióban volt. Szerencsés véletlen, hogy valóban nem vált betegessé. Bár a modern kor vezérkultuszaiban nem számít hungarikumnak a test jelképértékét felhasználó kapocs kialakítása a vezető és a vezetettek között, azon érdemes elgondolkodni, hogyan nyilvánult meg ez a jelenség a magyar hagyományra épülve, amelyben a középkori *idoneitas*²⁰ is helyet kapott.

Fontos megjegyezni, hogy ez az összetett testi-erkölcsi eszménykép a megelőző történelmi korszakokban elsősorban a fiúkra és a férfiakra vonatkozott. Ezzel szemben a revíziós törekvésben a férfiaknak és a nőknek egyaránt megvolt a maguk szerepe, így a testi megjelenésre és kondicionális képességekre vonatkozó elvárások is mindkét nemet érintették. Ahogy azt látni fogjuk, míg a fiúk testnevelés-oktatása a katonaeletre és a harctéren szükséges képességekre – mint például a sérült bajtárs

¹⁶ Több magyar pedagógus is tanulmányútra ment svájci intézetébe, mint például a Brunszvik nővérek vagy Váradai Szabó János.

¹⁷ Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de ez az eszme az ázsiai kultúrától sem áll távol. A buddhizmus, taoizmus és hinduizmus is magában foglal hasonló gondolatokat, illetve az indiai Bódhidharma szerzetes által Kínában megalapított harcművészet, a saolin kungfu – és az ebből eredő későbbi stílusok is – ezt az ideált teszik követendő példává a mindennapi testgyakorlatok során. Lásd PÁL–ÚJVÁRI 2005: 474–475; ÚJVÁRI 1986: 11; 1989: 11–13.

¹⁸ TURBU CZ 2014: 47–48.

¹⁹ TURBU CZ 2014: 49.

²⁰ A honfoglaló magyarok hagyománya, amely szerint az uralkodónak fizikailag is alkalmasnak kell lennie a vezető szerepre, és amely még az Árpád-korban is érvényben maradt.

cipelése – edzette őket, addig a lányoknak az erős, önálló, de hűséges anya és feleség szerepe mellett²¹ – hiszen a férjük kint lesz a fronton, így egyedül is boldogulniuk kell – az ápolónői feladatokra kellett felkészülniük. Ebbe a sérültek mozgatása ugyanúgy beletartozott, mint az alapvető testápolási ismeretek vagy a nagy fokú lelkiismeret tanúsítása akkor, ha a fronton kellene majd gondoskodniuk a sebesült katonákról, netán a hátszág gyáraiban kellene helytállniuk.

Ez a nőkre is kiterjedő, „modern” szemlélet megint csak nem mondható hazai vívmánynak, mivel a nyugati világban már a 19. században megjelentek a női egyenjogúsági mozgalmak. Az I. világháború egyenesen kapóra jött az egyenlőségi törekvéseknek, mivel a férfiak frontszolgálatára következtében szükségessé vált a nők munkába állása,²² emellett a keresztény egyház is érezte, hogy haladnia kell a korral.²³ Az 1932-es kiadású *Katolikus Lexikon*ban is olvashatjuk, hogy emberi mivoltában és erkölcsileg a nő egyenrangú a férfivel, szociálisan azonban alárendelt.²⁴ Ez utóbbi azért érdekes a dolgozat tárgya szempontjából, mert az általam bemutatott, elemzett szakkönyv képaláírásai és a korszak filmművészete²⁵ által pozicionált női szerep pontosan ezt a kettősséget tükrözi.

A testnevelés szerepe

A vizsgált korszak vezetői a magyar történelemben először felhasználták az oktatást a politikai ideológiák terjesztésére és az ifjúság „megfelelő” szellemben való nevelésére.²⁶ A testnevelés-oktatást is a revíziós célokat szem előtt tartva szervezték meg.

A korszak első kultuszminisztere, Vass József (1920–1922) a középiskolával bezárólag kötelezővé tette a testnevelést, azzal a céllal, hogy megjavítsa a közegészség állapotát és gyarapítsa a nemzet munkaerejét.²⁷ 1925-ben megnyitotta kapuit az első hallgatók előtt a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola. Bár ekkor még nem minden felsőoktatási intézmény fogadta a nőket, itt ők is tanulhattak.²⁸

A Vassot követő gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter (1922–1931) a testnevelés céltudatos és egységes irányítása érdekében 1923-ban felállította a testnevelési ügyosztályt, amely kiadott egy országos tantervet. 1928-ban már az egyetemeken és főiskolákon is kötelezővé vált a testnevelésórák tartása. Ez magában foglalta a légoltalmi gyakorlatokat, a kirándulást, a sporttörténeti elmélet oktatását, számos sportág, illetve sportmozdulat alapvető elsajátítását, valamint a testápolást és -gondozást is. Szintén ebben az évben szaklapot indított az Országos Testnevelési Tanács,²⁹ majd 1930-ban Szegeden megrendezték az első Országos Testnevelési Kongresszust.

²¹ PUKÁNSZKY 2006: 146–148.

²² Nemcsak a gyárakban, de az értelmiségi pályán (tanár, hivatalnok) is kipróbálhatták magukat.

²³ PUKÁNSZKY 2006: 153.

²⁴ BANGHA 1932: 418.

²⁵ A Horthy-korszak filmjei közül az ideálisnak tartott női karaktert leghívebben az 1944-es *A gazdátlan asszony* című dráma szemlélteti, Simor Erzs, az egyik legnagyobb korabeli magyar filmszínésznő főszereplésével.

²⁶ Korábban, az 500 éves Habsburg-uralom alatt erre lehetőség sem nyílt volna. Lásd KÁRPÁTI 1993: 26–27.

²⁷ BOHN 1942: 267–268.

²⁸ PUKÁNSZKY 2006: 162–165.

²⁹ 1913–1941 között működött. Lásd NAGY 1992: 145.

Klebelsberg utóda, Hóman Bálint kultuszminiszter (1932–1938 és 1939–1942) idején, 1937-ben összevonták az iskolai és iskolán kívüli testnevelés ügyosztályát, a militarista körök befolyását növelve. Sőt, a háború egyre sürgetőbb döntéseket kikövetelő előretörésével már a középfokú leányiskolákban sem jutottak érvényre a polgári testnevelés szempontjai, a tanárnők fizikai, erkölcsi, nemzeti alkalmasságát kizárólag katonák döntötték el.³⁰ A leventeképzés irányítása 1921–1938 között a honvédelmi ügyekkel együtt átkerült a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe, majd 1939-től teljesen a honvédelmi minisztérium vette át a felügyeletét. Ekkor már nem volt szükség a rejtett irányításra, megkezdődhetett a honvédelmi minisztérium nyílt működése.³¹ A honvédelemről szóló tc. II. része alapján a leventemozgalom³² – amely innentől a lányokat is érintette – írásban lefektetett célja lett, hogy „az ifjúságot a hagyományos magyar katonai erényekben való nevelés útján a haza védelmének magasztos feladataira testben és lélekben előkészítse”.³³

Hóman két hivatali ideje között gróf Teleki Pál (1938–1939) viselte a kultuszminiszteri tisztséget. 1938-ban a gimnáziumi tantervben és utasításban három pontban összegezte a fiúk testnevelésének célját:³⁴

- az egész test erejének, ügyességének, edzettségének és szépségének arányos kifejlesztése;
- értékes lelki fejlesztés útján az egységes és összhangzatos nevelés támogatása;
- az egyéni képességek kifejlődésének tervszerű irányítása.

A lányokat illetően hasonló célokat fogalmazott meg, ám hozzátette:

„A testnevelés nem merül ki a testgyakorlásban, hanem magában foglalja a test ápolását és gondozását, valamint a szervezet egységénél fogva az egész ember nevelését is. Munkáját nem tekintheti öncélnak, hanem a nevelés egyik ténykedésének és éppúgy az egészséges, értelmes és erkölcsös ember kiformalására törekszik, mint a nevelésnek többi ága. Felsőbbrendű logikai, etikai és esztétikai értékeket is kapcsoljon hozzá munkájához és gondoskodjék a nemes lelki tulajdonságok fejlesztése útján az egységes és összhangzatos nevelés támogatásáról.”³⁵

Szinyei Merse Jenő (1942–1944) kultuszminisztersége alatt a cserkészmozgalom érthető okokból közeledett a leventemozgalomhoz,³⁶ és megerősödtek az 1939–1940-ig még csak elvétve előforduló leány-leventecsapatok is.³⁷

³⁰ NAGY 1992: 148.

³¹ NAGY 1994: 131.

³² A lányok 10, a fiúk 11–12 éves korukban váltak leventekötelessé.

³³ BOHN 1942: 276.

³⁴ BOHN 1942: 271.

³⁵ BOHN 1942: 272–273.

³⁶ A cserkészmozgalom „felsőbb utasításra történő” militarizálási szándéka a mozgalmon belül vegyes fogadtatásra talált. Lásd NAGY 1994: 81.

³⁷ ÁRVAI 2013; GERGELY–KISS 1976: 217–218.

A forrás, a rejtett üzenet – Niels Bukh: *Gimnasztika képekben* (1927)

A kitűzött célok eléréséhez szükség volt egy megfelelő, követhető mintára, hiszen rövid idő alatt kellett remek eredményt felmutatni. A porossal párhuzamosan fejlődött a svéd és dán rendszer is,³⁸ és a Horthy-éra szakembereinek választása ez utóbbi meghonosítására esett. A korszakban több könyvet lefordítottak magyarra,³⁹ amelyeket Bukh, az ollerupi testnevelési főiskola igazgatója írt. Ennek oka összetett. Egyrészt Szukováthy Imre, a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola tanulmányi igazgatója szerint ebben „[...] már sokkal több az elevenség, mozgás, s mivel a mi fajunk karakterének és temperamentumának ez a több életet kifejező gimnasztika sokkal megfelelőbb”.⁴⁰ Másrészt a hazai értelmiség szimbolikus párhuzamot vont a magyar és a dán politikai helyzet között, amikor 1864-ben a dán háborúban csökkent Dánia területe.⁴¹ Megítélése szerint ekkor feltámadt valami a dán nemzetben, hogy ami „kivülről elveszett, belülről pótolják”.⁴² Ezt úgy magyarázták, hogy az önállóság megtartása érdekében más útra kellett lépniük, mint a fegyverek és a háború, morálisan kellett talpra állniuk. Ez a jelképes párhuzam nem mondható alaptalannak, azonban az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy ez a gimnasztikai rendszer igen kevés tornaeszköz használatát igényelte, és mégis hatékonynak bizonyult, így az anyagi gondokkal küzdő Magyarország számára is elérhető volt.⁴³

A *Gimnasztika képekben* tartalomelemzésnek vetettem alá, mivel az egyfajta kedvcsinálónaként szolgált a testneveléstanároknak és az egyletvezetőknek. Ez volt a hazai megjelenésű Niels Bukh-féle sorozat bevezető kötete. Minimális szöveg mellett a könyv nagy része látványos képi illusztrációkból áll, ismertetve, hogy az elhivatott gyakorlás milyen végeredménnyel járhat.⁴⁴ A mű egyik különlegessége, hogy a fiatalok közreműködésével bemutatott gyakorlatok megszágyenítik napjaink hobbitáncosait és -tornászait,⁴⁵ a másik pedig a képaláírásokként megjelenő kísérőszövegek. Ezek a képaláírások többszörös üzenetértékkel bírnak: szó szerint – a konkrét, bemutatott gyakorlatra vonatkoztatva – is értelmezhetők, de átvitt értelemben, szimbolikusan is. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül hozok pár képi (Lásd 1–4. ábra) és szöveges példát.

³⁸ Itt jelennek meg a máig használt tornaszerek, úgymint a bordásfal, a pad, az ugrószekrény és a gerenda.

³⁹ Ezek fordításában kiemelt szerepet játszott Király Dezső testneveléstanár.

⁴⁰ БУКХ 1927: 1.

⁴¹ Ez a párhuzam erősen sántít, mivel addig Dániával perszonálunióban létezett az 1964-ben elszakadó Schleswig és Holstein hercegsége. Lásd BÁNLAKY 1928–1942. De nyilvánvalóan a nagyhatalmakkal, azaz Poroszországgal és Ausztriával egyedül farkasszemet néző kis ország romantikája is megihlette a megcsonkított Magyarország értelmiségét.

⁴² БУКХ 1927: 1.

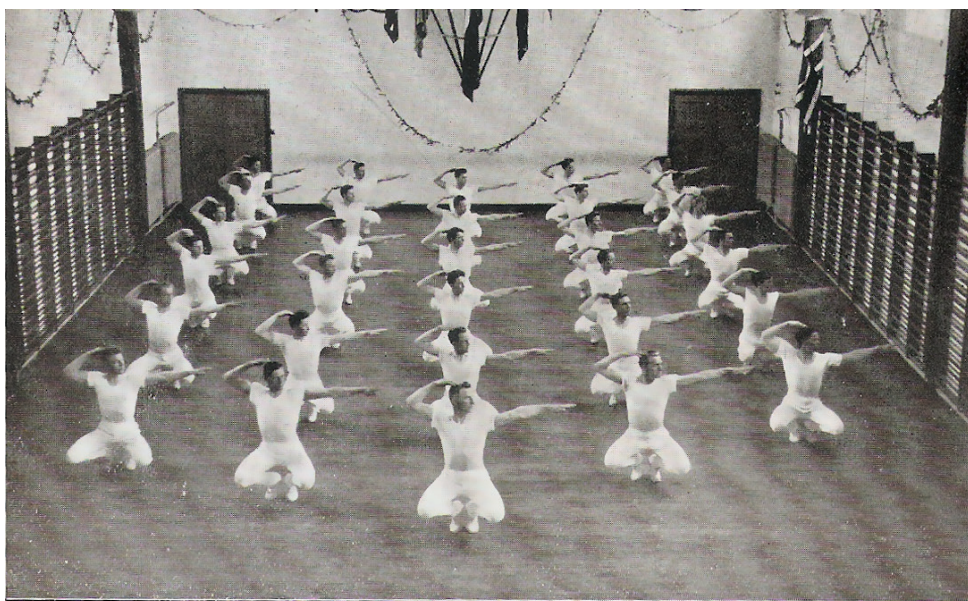
⁴³ БУКХ 1938: 1–2.

⁴⁴ A gyakorlatok és edzés módszerek részletes bemutatását Bukh egyéb könyvei szolgálták, mint például a *Niels Bukh-féle alapvető dán gimnasztika vezérkönyve* (1928) vagy a *Dán egyszerű és sportgimnasztika vezérkönyve* (1938).

⁴⁵ A cikket innentől nemcsak történészként, de szakképzett edzőként is írom, aki bő tíz éve foglalkozik a 6–60 év közötti korosztály tánc- és harcművészet-oktatásával.

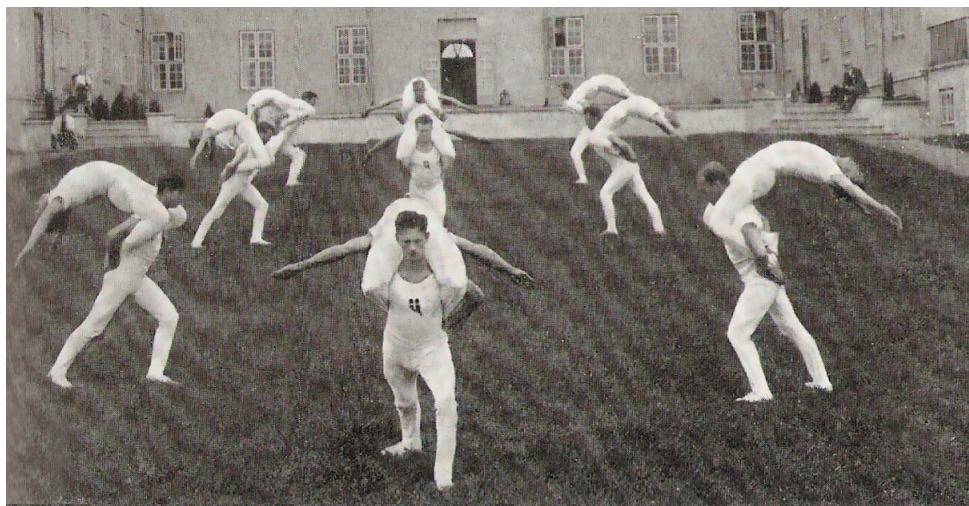

A plasztikai szépség nehéz állásokban jellemről tanúskodik,
Középső sor : terpeszállás oldalt, többi sorok : guggolóállásból lábnyújtás oldalt. Mindegyik gyakorlat összekötve karmozgással.

Egyöntetűség a munkában jóbajtársi lélekre vall.
Guggolóállással egyidejűleg balkarlendítés oldalsó középtartásba, jobbkarlendítés fejtetőre.

1. ábra: Férfi testgyakorlatok
Forrás: BUKH 1927: 26.

Ahol a jóbajtárs erősen tart, ott senki sem fél az eséstől.
Vállonülésből: törzshajlítás hátra és karemelés oldalsó rézsútos magastartásba. A segítő-
társak bal támadóállásba helyezkednek rézsút előre.

2. ábra: Férfi testgyakorlatok II.

Forrás: BUKH 1927: 33.

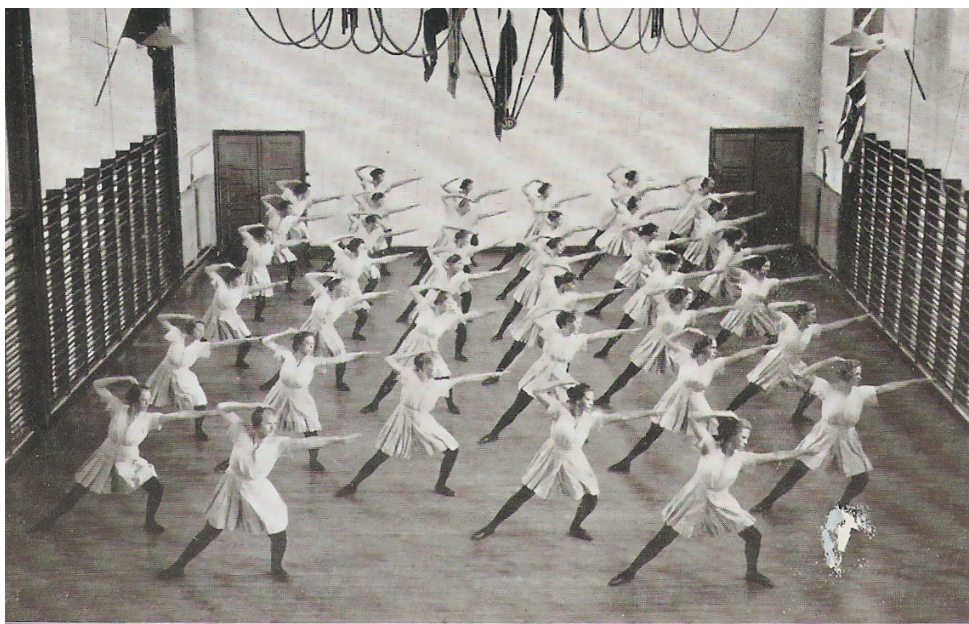
A nő tartása nem csupán gondolatban és eszmében fejezhet ki karcsúságot és tisztaságot,
hanem a test alakjában is.
Változtatott kilépőállás előre és karlendítés oldalsó rézsútos magastartásba.

3. ábra: Női testgyakorlat

Forrás: BUKH 1927: 59.

Míg ezzel erőteljes és értékes aratást.
Jobblábmelés hátra, törzsdöntés előre és karemelés oldalsó középtartásba. Mérlegállás.

Az ifjúság szeret a munkájának nagy célokat kitűzni.
Váltakozott támadóállás oldalt, összekötve kargyakorlattal.

4. ábra: Női testgyakorlatok II.
Forrás: BUKH 1927: 40.

A fiúk képei alatt szereplő képaláírásokból gyűjtött válogatás:

„A legnagyobb megerőltetés játékká könnyebbül, ha az ifjúság segít egymáson.”⁴⁶

„Előnyös, ha másokkal együtt hajlítgatjuk magunkat, mert például szolgálhat az ifjúságnak arra, hogy mások előtt is meghajoljon.”⁴⁷

„Együttműködés által a szépség gyakran nagyobb hatást ér el.”⁴⁸

„Egyöntetűség a munkában jóbajtársi lélekre vall.”⁴⁹

„A testen való uralom erőteljes állásokban akaraterőt és energiát mutat.”⁵⁰

„Az egyforma arányú nyújtózkodás megköveteli, hogy az egyes az összesség szerint igazodjék.”⁵¹

„Karcsúság és szabadság jusson kifejezésre a cselekvésekben és az állásokban, mert akkor kifejezi a jellemet.”⁵²

„Ahol a jóbajtárs erősen tart, ott senki sem fél az eséstől.”⁵³

„Amit mindenki tesz, azt minden egyesnek akarnia kell.”⁵⁴

„Az akarat csak úgy erősödik, ha mindig nagyobb követelmények elé állítjuk.”⁵⁵

„Végül a jótartás felismerhető a férfi akaraterejében.”⁵⁶

A lányok képei alatt szereplő képaláírásokból gyűjtött válogatás:

„Egészen úgy áll a dolog, mint a szántóföldön. Ha a talajjavítás befejeződött, akkor az egyöntetűség is megvan.”⁵⁷

„Ismét megszereztük a képességet a szépségre.”⁵⁸

„Az ifjúság termőföldje feltárja értékeit.”⁵⁹

„Az értékek jelentkezhetnek erőben és kitartásban. [...] Ezen értékek jelentkezhetnek még a szabadságban és a hajlékonyságban.”⁶⁰

„A finom mozdulatokra való képesség az ifjúság termőföldje felett olyan, mint a jó időjárás a szántóföld felett.”⁶¹

„Csak az önuralomban van meg annak a föltétele, hogy több dolgon uralkodjunk.”⁶²

„Az alapvető gimnasztika tanítja meg az ifjúságot arra, hogy meghajoljon.”⁶³

„De az ifjúság azt is tanulja meg, hogy csak olyasmi előtt hajoljon meg, ami ér valamit.”⁶⁴

„Tanítsa meg az alapvető gimnasztika az ifjúságot arra, hogy alkalmazkodjék.”⁶⁵

⁴⁶ ВУКН 1927: 50.

⁴⁷ ВУКН 1927: 50.

⁴⁸ ВУКН 1927: 48.

⁴⁹ ВУКН 1927: 46.

⁵⁰ ВУКН 1927: 44.

⁵¹ ВУКН 1927: 52.

⁵² ВУКН 1927: 58.

⁵³ ВУКН 1927: 62.

⁵⁴ ВУКН 1927: 64.

⁵⁵ ВУКН 1927: 64.

⁵⁶ ВУКН 1927: 102.

⁵⁷ ВУКН 1927: 66.

⁵⁸ ВУКН 1927: 68.

⁵⁹ ВУКН 1927: 68.

⁶⁰ ВУКН 1927: 70.

⁶¹ ВУКН 1927: 72.

⁶² ВУКН 1927: 84.

⁶³ ВУКН 1927: 84.

⁶⁴ ВУКН 1927: 86.

⁶⁵ ВУКН 1927: 88.

- „De csak annyira alkalmazkodjék, hogy saját egyénisége megmaradjon.”⁶⁶
 „Amilyen mértékben érezzük az önállóságot, olyan mértékben fog boldogítani, hogy közösségben működünk.”⁶⁷
 „Kezet kézbe téve legkönnyebb felemelkedni.... És magasba szállni.”⁶⁸
 „A közjóért végzett munka után hálát érzünk.”⁶⁹
 „A nő tartása nem csupán gondolatban és eszmében fejezhet ki karcsúságot és tisztaságot, hanem a test alakjában is.”⁷⁰
 „A testtartásban és modorban a jóság és szolgálatkészség juthat kifejezésre.”⁷¹
 „De mégis a frissesség, természetesség, jóság, vidámság, nyájasság és szépség az, aminek leginkább örülünk.”⁷²

Ezeket a képaláírásokat elemezve kiolvasható a sorok közül, mit vártak az új nemzedéktől. A fiúkra és a lányokra vonatkoztatva egyaránt előfordulnak a következő kulcsszavak: erő és annak variánsai (életerő, akarat, megerősödik stb.), érték, fejlődés, nemzeti érzület, hit, jövő, szabadság, egészség, tökéletesség, szépség, karcsúság, egyforma/ egyöntetű, meghajol, könnyű/könnyebbül, együtt(működés), mindenki és önbizalom. A felsorolt kifejezések közül az erő fordul elő a leggyakrabban önmagában vagy szóösszetételben: 97 képaláírásban összesen 15-ször.

Csak a fiúkat illetően a következő kulcsszavak említhetők: példa, munka, bajtárs, előny, uralom, energia, követel, igazodik, cselekvés, jellem, tenni, követelmény és tartás. Kizárólag a lányokra vonatkozóan pedig a (test)ápolás/gondozás, szántóföld/termőföld, megművelés, képesség, kitartás, hajlékonyság, finomság, alkalmazkodás, egyéniség, mérték, közjó, jóság, hála, eszme, tisztaság, szolgálatkészség, frissesség, természetesség, nyájasság, a butaságtól és tunyaságtól való elfordulás kifejezés tűnik fel.

Összegezve tehát a korszak testnevelése a következő célokat szolgálta:

- a test mindenoldalú és arányos fejlesztése;
- a test erejének, ügyességének, állóképességének fokozása;
- a munkakészség növelése;
- a helyes testtartás, a szép mozgás biztosítása;
- az erő gazdaságos felhasználása;
- az erkölcsi érzék kialakítása, úgymint: lelkiismeret, munka, kötelességtudat, bátorság, önbizalom, önérzet, igazságszeretet, közösségi érzés, akarat, állhatatosság, erős nemzeti szellem, egységes nemzetnevelés.

Ezt támasztják alá a *Pedagógiai Lexikon* azon címszavai is, amelyekben megjelenik a *testnevelés* kifejezés, vagyis a dietetika, edzés, egészségtan tantárgy, fegyelmi büntetések, gimnasztika és helyes testtartás.⁷³ Továbbá ezt a célt szolgálják – igen

⁶⁶ BUKH 1927: 88.

⁶⁷ BUKH 1927: 90.

⁶⁸ BUKH 1927: 90–92.

⁶⁹ BUKH 1927: 92.

⁷⁰ BUKH 1927: 104.

⁷¹ BUKH 1927: 106.

⁷² BUKH 1927: 110.

⁷³ FINÁCZY–KORNIS–KEMÉNY 1936: 203, 214, 215, 287, 357–359, 422.

látványos, mégis kódolt formában – az általam elemzett Bukh-féle propagandakiadvány képi illusztrációi is.

Néhány hazai szakember egyéni véleménye is összecseng ezzel. Weszely Ödön (1867–1935) egyetemi tanár alapértéknek tekintette az olyan testi értékeket, mint az erő, épség, egészség, ügyesség és szépség, és a testi kultúra feladatát ezek megőrzésében és továbbfejlesztésében látta. Ugyanakkor szerinte a testi nevelés fő szempontja a magasabb rendű szellemi élet.⁷⁴ Imre Sándor (1877–1945) államtitkár, egyetemi tanár a testtudat szerepét hangsúlyozta, és kimondta, hogy „csak az képes közösségben gondolkodni, aki kifejlett személyiség”.⁷⁵ Kornis Gyula (1885–1958) kultuszminiszteri államtitkár, szerzetes és egyetemi tanár azon a nézeten volt, hogy „a test ügyességének és ellenálló képességének növelésével előkészíti az ifjúságot a honvédelemre. A sportember eleve jó katona is. A testi és lelki képességek kölcsönösen támogatják egymást.”⁷⁶ A test edzését ő is a szellem művelése előfeltételének tartotta, de a lelket tekintette elsődlegesnek. Misángyi így foglalta össze a fő csapásirányt: „A közfelfogás a szellem-erkölcsi, nemzeti célkitűzéssel telített testet az állampolgári eszmény elengedhetetlen feltételének, magát a testnevelést pedig a nemzettest egészét átfogó etikai értéknek tartja.”⁷⁷

Értékelés a testpozitivizmus szemszögéből

Meglátásom szerint a dolgozatban egyértelműen bebizonyítottam, hogy a rendszer saját céljaira kívánta felhasználni az állampolgárok testét, és ennek érdekében életük minden területén megjelent, még a magánszférában is. Nemcsak testüket, de szellemüket is uralni kívánta, a közös vér erkölcsi béklyóját nyakukba akasztva, közös morális cél, a revízió irányába „meneteltetve” őket. Ez azonban nem volt egyedülálló jelenség a korszakban, így önmagában ettől a Horthy-rendszer nem válik rosszabbá a környező államok politikai-társadalmi berendezkedésénél, akkor sem, ha a jelen szemszögéből ugyanannyi ellenzője, mint támogatója akad.

Érdemes tehát azt is megvizsgálni, hogy mai szemmel nézve képes volt-e ezzel párhuzamosan törődni az egyénnel, és nem csak – Kristó Nagy István szavaival élve – „[i] gyekeztek »adni« az ifjúságnak, s ellenszolgáltatásként testét-lelkét követelték”.⁷⁸ A válaszom az, hogy ez csak részben igaz. A testpozitivista mozgalom alapelvei mentén haladva az írott források alapján több esetben is dicsérendő példaként tekinthetünk a Horthy-rendszerre.

Egyrészt az egyéni vélemények formájában, illetve a Bukh-féle propagandakiadvány lapjain is többször előkerült az egyéniség és önbizalom fontosságának kiemelése. Ennek kiváló példája az említett Bukh-könyvben szereplő képaláírás, hogy bár legyen képes meghajolni az ifjúság, akárki előtt ezt ne tegye meg, csupán az előtt, akit – mérlegelés után – erre érdemesnek tart. Ugyancsak jó példa a már szintén idézett Imre

⁷⁴ BOHN 1942: 294–295.

⁷⁵ BOHN 1942: 296.

⁷⁶ BOHN 1942: 297.

⁷⁷ MISÁNGYI 1935: 41.

⁷⁸ KRISTÓ NAGY 1996: 59.

nézete arról, hogy csak az képes közösségben gondolkodni, aki kifejezett személyiség. Idekapcsolódik az a tény is, hogy a vizsgált időszakban a diáktevékenység ellenőrzésének szempontjai közé bekerült néhány reformpedagógiai elv, miszerint a diákok foglalkoznak-e önállóan az anyaggal, vagy van-e önálló véleményük. Bár konkrét normák még nem léteztek erre nézve, sőt, az érvényben levő utasítások ezt nem is tették mindig lehetővé, a szándék már megjelent.⁷⁹ Ez összecseng a testpozitívizmus üzenetével, miszerint a test nem birtokolható, a test maga az egyén, amely számára az önreflexió nélkülözhetetlen.

Másrészt a rendszer szembement az ageizmusból, szexizmusból vagy testi fogyatékosságból eredő hátrányos megkülönböztetéssel is, amelyeket McBride mind mint a testtől való elidegenedés lehetséges okát emeli ki.⁸⁰ Az állampolgárok bármely életkorban megtalálhatták a számukra ideális egyesületi keretet. Emellett a testnevelők indítványozták a fogyatékosok testnevelését is, és e célból szorgalmazták, hogy az Országos Testnevelési Tanácsból küldjenek ki egy megfelelő bizottságot az oktatási intézményekbe.⁸¹ Természetesen képmutatás lenne elfeledkezni a rasszizmusból eredő hátrányos megkülönböztetésről a zsidóság kapcsán, ennek a dolgozatnak azonban az a célja, hogy a testpozitívizmus megközelítéséből gyűjtse össze a korszak érdemleges vonásait, az ismert hátrányokat és ellentmondásokat nem tagadva. A szexizmus is egyértelműen tetten érhető a korszakban, az mégis pozitívként hangsúlyozandó, hogy a testi-lelki ideálra vonatkozó elvárások nagyobb részben megegyeztek a férfiak és a nők esetében, még nélkülözve a szocialista évtizedek túlkapásait. Ezzel bizonyos szemszögből garantálták az egyenlő bánásmódot. Ezt támasztja alá a Bukh-könyv képanyaga, de az összegyűjtött kulcsszavak osztályozása is.

Harmadrészt kiemelném a testideál keresztény megtestesülésre vonatkozó összetevőjét, amelyben a test szakrális mibenléte jut kifejezésre a bűn megtestesülése helyett. McBride könyvében egy teljes fejezetet szentel ennek a gondolatkörnek (9. fejezet: *Szent test: megbékél a test-lélek megosztottság*)⁸² amelynek célja, hogy a test keresztény narratívákban megjelenő, alacsonyabb rendű helyzetét rehabilitálja, új keresztény szemléletű megközelítési módot javasolva, Jézus megtestesülését példaként említve. Bár a Horthy-érában a keresztény nemzeti eszme szellemében több gondolkodónál is megjelent, hogy a fő cél még mindig a szellem vagy lélek felemelése a test edzése által, ebben a kérdésben szabad véleménynyilvánítás rajzolódik ki. A propagált testideál alapvetően a test, lélek és szellem harmóniáját hirdette, kiegészülve a morál fontosságával. Ez a felfogás tökéletesen illeszkedik a testpozitívizmus rendszerébe.

A végére hagytam a számomra mint edző és tánctanár számára legfontosabb érvet: a Bukh-könyvben bemutatott gyakorlatokat a ma embere nem tudja anélkül kivitelezni, hogy azt ne előzné meg egy hosszas, elmélyült gyakorlás.⁸³ Bár száz éve más életkörülmények közt éltek az emberek, így kondíciójuk is eltérő volt, Bukh sem azt kívánja elhithetni, hogy ezek a feladatok már a második alkalommal játsszi

⁷⁹ NAGY 1992: 103.

⁸⁰ MCBRIDE 2021: 39.

⁸¹ NAGY 1992: 145.

⁸² MCBRIDE 2021: 209–236.

⁸³ Néhány évvel ezelőtt az egyik ábrán bemutatott gyakorlatot szerettem volna beépíteni egy tánckoreográfiába, ám az évek óta hozzám járó, 20 és 50 év közötti középhaladó és haladó tanítványaim bemelegítés után sem voltak képesek a póz felvételére és/vagy kitartására.

könnyedséggel kivitelezhetők. Ehhez olyan gyakorlási folyamatra van szükség, amely során az ember bensőséges kapcsolatba kerül saját testével, kitolja határait, megismeri képességeit. McBride összegzése alapján például akkor beszélhetünk a testet elidegenítő rendszerről, ha a „testünkkel való bánásmód nem azon alapul, hogy mire van szükségünk, hanem azon, hogy másoknak mire van szükségük. Ez megnehezíti szükségleteink azonosítását, kifejezését és azt, hogy bízunk testünkben mint értékes információforrásban.”⁸⁴ Ezek a gyakorlatok egyszerűen nem megvalósíthatók anélkül, hogy valóban bíznánk a testünkben, és ténylegesen olyan mozgáskultúrát sajátítanánk el, amely a mi képességeinket fejleszti, és megtanít saját szükségleteink felismerésére. Tény, hogy ez a hatalomnak is hasznára van, ha azonban rálépünk arra az útra, hogy testünket a kívánt minőségűvé fejlesszük, ez nem képzelhető el anélkül, hogy mi magunk ne fejlődnénk és tanulnánk, ne tapasztalnánk meg a testünkkel való teljes azonosulást, a test, lélek és szellem összhangját, és emiatt ne lennénk büszkék önmagunkra.

McBride találóan fogalmazza meg ezt:

„Az elménk és testünk közötti kapcsolat megtapasztalása mélyen jelentős politikai, kapcsolati, filozófiai, ökológiai és spirituális következményekkel jár. [...] Amikor az én összetört és széttöredezett – ahogy sokunk esetében –, de megkezdődik a töredékek összegyűjtése, és végre elhiszük, hogy hozzánk tartoznak, jónak nevezzük őket, akkor egy politikailag lázadó, spirituálisan erős és orvosbiológiailag gyógyító gyakorlat részesei leszünk.”⁸⁵

Véleményem szerint pontosan ilyen volt a Horthy-korszak a vizsgált terület megközelítéséből: segített az emberek széttöredezett énrészeit összegyűjteni, hogy gyógyulhassanak, de ez a folyamat automatikusan politikai következményekkel is járt, sőt, politikai lázadással is. Minden éremnek két oldala van. Az egyénnek kellett eldöntenie – döntési lehetősége mértékében –, hogy számára ez megéri-e, vagy sem, érdemes-e belevetnie magát a rendszer kínálta (egyben elvárta) lehetőségekbe, vagy „meghúzva magát” igyekezzen nem kitűnni és „csak” átvészelni ezt az időszakot.

Irodalomjegyzék

- A gazdátlan asszony* (1944). Rend. Sipos László. Hunnia Filmgyár – Esperia Film.
- ÁRVAI Tünde (2013): Honleányok. Honvédelmi nevelés és munka a leánylevele mozgalomban. *Századvég*, 18(2), 23–40. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Szazadvég_2013_68/?pg=24&layout=s
- BANGHA Béla szerk. (1932): *Katolikus lexikon III.* Budapest: Magyar Kultúra.
- BÁNLAKY József (1928–1942): *A magyar nemzet hadtörténelme.* Budapest: Grill Károly. Online: <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/index.html>
- BOHN Ferenc (1942): *A testnevelés története. Különlenyomat a „Testnevelés” 1941–42. évfolyam számaiból.* Budapest: Stephaneum.
- BUKH, Niels (1927): *Gimnasztika képekben.* Ford. Király Dezső. Budapest: Király Dezső.

⁸⁴ MCBRIDE 2021: 54. Az idézet a szerző fordítása.

⁸⁵ MCBRIDE 2021: 28. Az idézet a szerző fordítása.

- BUKH, Niels (1938): *Dán egyszerű és sportgimnasztika vezérkönyve*. Budapest: Király Dezső.
- CSABAI Márta (2019): Az önfogadás kihívásaitól a testpozitív mozgalmakig – a pozitív pszichológia testképei. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 74(3), 361–373. Online: <https://doi.org/10.1556/0016.2019.74.3.6>
- DOBRÓVITS Sándor (1938): Magyarország Trianontól napjainkig. Társadalmi szervezetek. *Magyar Statisztikai Szemle*, 16(4), 414–418. Online: www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1938/1938_04/1938_04_0414_0418.pdf
- FINÁCZY Ernő – KORNIS Gyula – KEMÉNY Ferenc szerk. (1936): *Pedagógiai lexikon I.* Budapest: Révai Irodalmi Intézet. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Lexikon_PedagogiaiLexikon_1/?pg=0&layout=s
- GERGELY Ferenc – KISS György (1976): *Horthy leventéi*. Budapest: Kossuth.
- GERGELY Jenő szerk. (2004): *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Budapest: Palatinus.
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n.]: *A trianoni békediktátum katonai előírásai*. Online: <https://m.militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-is-kolak-szamara/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai-hadszervezet/a-trianoni-bekediktatum-katonai-eloirasai>
- KÁRPÁTI Andrea (1993): Elvek, eszmények, paradigmák a magyar rajztanításban a kezdetektől a hetvenes évekig. *Magyar Pedagógia*, 93(1–2), 19–35. Online: http://digit.bibl.u-szeged.hu/00400/00415/00169/mp_1993_001_002_6043_019-035.pdf
- KEREPESZKI Róbert (2011): A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In GEBEI Sándor – ifj. BERTÉNYI Iván – RAINER M. János (szerk.): „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger: Líceum, 373–388. Online: www.academia.edu/17221614/A_politikai_és_társadalmi_élet_határán_A_Társadalmi_Egyesületek_Szövetsége_a_Horthy_korszakban
- KRISTÓ NAGY István (1996): Hitler ifjai – Horthy leventéi. *Ezredég*, 6(6), 59–67. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Ezredveg_1996/?pg=550&layout=s
- LUKÁCS Ernőné főszerk. (1965): *Sport és testkultúra. A tánc. A világ népei*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- MCBRIDE, Hillary L. (2021): *The Wisdom of Your Body. Finding Healing, Wholeness, and Connection Through Embodied Living*. Washington: Brazos Press.
- MISÁNGYI Ottó (1935): *A testnevelés jelentősége a közművelődésben*. Budapest: Stephaneum. Online: https://mtda.hu/books/misangyi_otto_a_testnevelés_jelentosege_a_kozmuvelodesben.pdf
- NAGY Péter Tibor (1992): *A magyar oktatás második államosítása*. Budapest: Educatio. Online: <https://mek.oszk.hu/08200/08289/08289.pdf>
- NAGY Péter Tibor (1994): *Tanügyigazgatás és oktatáspolitikai a polgári Magyarországon*. Kandidátusi disszertáció. Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága. Online: <http://real-d.mtak.hu/814/1/11756.pdf>
- PÁL József – ÚJVÁRI Edit (2005): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetem és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi.
- PUKÁNSZKY Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Budapest: Gondolat.

- TURBUCZ Dávid (2014): A vezér két teste. A test szerepe Horthy Miklós vezérkultuszában. *BUKSZ*, 26(1), 45–49. Online: <http://buzsz.c3.hu/1401/04.2problturbucz.pdf>
- UJVÁRI Miklós (1986): *A délkelet-ázsiai harci művészetek*. Budapest: Ujvári Miklós.
- UJVÁRI Miklós (1989): *Kung fu-technikák és edzésmódszerek*. Budapest: Origo-press.

Füleki Réka¹

Magyarságszimbólumok szerepe és megjelenése a tisztavátáson

The Role and Appearance of Symbols of Hungarianness at the Inauguration of Military Officers

Absztrakt

A nemzeti szimbólumok meghatározó szerepet töltenek be egy társadalom életében. Értékmegőrző és közvetítő szerepük révén összekötik a különböző korosztályokat, az eltérő hivatással rendelkező állampolgárokat. A katonai hivatást választó réteg számára mélyebben gyökerező értékeket közvetítenek, amelyek a hazaszeretetet, a katonai pálya iránti elköteleződést táplálják. A tisztté válás eseményének légkörét meghatározza a helyszín, az épített tér használata, a felsorakoztatott történelmi zászlósor és a Himnusz hangjai. A nemzeti lobogó előtt tett tiszti eskü ebben a mesterségesen megalkotott, múltat idéző környezetben erősítheti a katonai pálya iránti elköteleződést.

Kulcsszavak: magyarságszimbólum, jelkép, tisztavátás, honvédség, emlékezés, szervezeti szimbolizmus

Abstract

National symbols play a decisive role in the life of a society. Through their value-preserving and mediating role, they connect different age groups and citizens with different professions. For the stratum that chooses a military profession, they convey deeper-rooted values that nurture love for the homeland and commitment to the military career. The atmosphere of the event of becoming an officer is determined by

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: fuleki.reka@uni-nke.hu

the location, the use of the built space, the line-up of the historical flag line, and the sounds of the National Anthem. The officer's oath taken in front of the national flag, in this artificially created environment reminiscent of the past, could strengthen the commitment to the military career.

Keywords: symbol of hungarianness, emblem, inauguration, military, remembrance, organizational symbolism

A szimbólumok szerepe társadalmunkban, ünnepeinken

Mit nevezünk szimbólumnak? A görög eredetű *szimbólum* szó közismert jelentése: jel, jelkép. Mai használata szerint ismertetőjelként értelmezhetjük, vagyis a jelen vizsgálat szempontjából egy társadalom olyan jelentéshordozó eszköze, amely a történelmi hagyományok megőrkítésével, konzerválásával a közösségi identitás formálásában, a közösség értékeinek és egységének megőrzésében tölt be igen fontos szerepet. „A szimbólumok alapvető emberi szükségletet fejeznek ki, a kommunikáció és a csoportkohézió megerősítésének eszközei, és mint ilyenek segítik a csoport önazonosságának és stabilitásának megőrzését.”²

Mindennapjainkat a már jól ismert szimbólumok világában éljük, amely ismertetőjelek nonverbális módon közölnek információt a minket körülvevő világról. A postán láthatjuk a csőrében levelet tartó hollót, a bíróságon a bekötött szemű istenasszony fogad minket, az orvos bélyegzőjét a serlegre fonódott kígyó díszíti. A szimbólumalkotás egy társadalom életében, fejlődésében elengedhetetlen kifejezési forma, amely egyben emlék- és értékmegőrző funkcióval is felruhazza a létrejött motívumot. A szimbólum információhordozóként viselkedik, amelyet azért hozunk létre, hogy kifejezzük vele azt, amit meg tapasztalunk, általa megőrizzük egy fontos esemény emlékét, vagy információt közölünk másokkal. Jelen tanulmány a köznapi élet szimbólumaitól eltávolodva a katona életének egyik kiemelkedő momentumát, a tisztavatás eseményét, a kibocsátó ünnep szimbolikáját helyezi fókuszba.

Minden ünnepre tekinthetünk emlékezőként, amely kettős funkcióval rendelkezik: egyrészt felidézi a múltat, a régi eseményeket, másrészt ciklikus jellegének köszönhetően megújítás is egyben.³ Miért is emlékezünk meg a múltban történetekről? Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor az ünnepek, jeles napok rítusát azzal magyarázza, hogy „[m]inden, magát egy-egy történelmi fordulóponthoz kötő társadalomalakulat igyekszik megteremteni a maga eredet-ünnepeit”.⁴ Más szóval a nemzeti és állami ünnepek olyan történelmi fordulópontokhoz köthetőek, amelyek gyökeres változást hoztak a nemzet életében. A magyarság kollektív, történelmi emlékezetében ilyen fordulópont, eredetünnep Szent István király napja, amely a keresztény magyar államalapítás emlékét őrzi.

A tisztavatás eseménye egybeforrt legkiemelkedőbb nemzeti és állami ünnepünkkel, augusztus 20-ával, Szent István napjával, és a kibocsátó ünnepség legapróbb részletei is arra szolgálnak, hogy emlékeket idézzenek fel az eseményen részt vevőkben.

² PÁL 2013: 689.

³ KAPITÁNY–KAPITÁNY 2012.

⁴ KAPITÁNY–KAPITÁNY 2012.

Tokaji Ildikó gondolatait idézve: „[a]z ünnepek nem léteznek szimbólumok nélkül, mert általuk alakítjuk környezetünket, teremtjük meg az ünnepi látványt és hangulatot.”⁵ Kimondhatjuk, hogy a szimbólum nem más, mint egy kellék, egy emlékeztető jelrendszer, amely az ünnep lényegét igyekszik megtestesíteni, és a társadalmi eseményen részt vevő közösség kollektív identitását formálja, kötött programja révén növeli az esemény – ebben az esetben a tisztavatás – jelentőségét.

Magyarországon a tisztképzés története 143 évre nyúlik vissza. A közel másfél évszázad alatt a tisztavatás menete és helyszíne több alkalommal is változott, de a ceremónia ünnepélyes jellege megmaradt. Tanulmányomban megvizsgálom az épített tér és (nemzeti) emlékhelyek szerepét, a felvonultatott nemzeti és katonai jelképek szimbolikus értelmezésének rendeltetését, valamint a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia örökségéből fennmaradt hagyományoknak a kibocsátó ünnepségen való megjelenítését.

Az épített tér és emlékhely használatának jelentősége

Hazánkban a tisztképzést lezáró kibocsátó ünnepséget az eltelt másfél évszázad során különböző helyszíneken és időpontokban tartották meg, tekintettel az adott korszak politikai vezetése által meghatározott irányvonalra, valamint a történelmi események alakulására. A változó politikai nézeteknek a tisztavatásra gyakorolt ideológiai hatásától eltekintve a tér és az idő(pont) szimbolikus szerepének vizsgálatát mindenképp elengedhetetlennek találom, mivel egy tér, az ott elhelyezett szobrok, valamint az esemény naptári naphoz köthető időpontja a felsorakoztatott szimbolikus jelentőségű tárgyi elemek mellett további jelentéstartalommal ruházza fel az adott avatási ünnepséget.

Az ünnep jelrendszerében kiemelt helyet kap az épített tér és emlékhelyek használata. Erőss Ágnes meghatározása szerint „*szimbolikus térnek* értelmez[ük] azt a teret, amely a szimbolikus politikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik és hétköznapi illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, illetve visszahat mindezen politikákra, egyéni, csoport és hatalmi térhasználatokra. Vagyis egyszerre van jelen/hagy nyomot/alakítja az objektív-fizikai teret, az elgondolt teret és a megélt teret.”⁶ Az ünnepi tér funkciójával kapcsolatban Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor kiemeli, mennyire fontos elkülöníteni azt a hétköznapiától, másrészt identitáserősítő szerepére hívják fel a figyelmet.⁷

Mint már említettem, a történelem során a tisztavatás több helyszínen is zajlott, a napjainkban használt Kossuth tér nem az eredeti környezete az ünnepségnek. Ezt a Ludovika Akadémia megalapításától a 20. század közepéig az épület mögött elhelyezkedő Orczy-parkban tartották, amely ekkor épített, mesterségesen elhelyezett emlékkal még nem rendelkezett, az akadémián eltöltött négy év emlékeit viszont annál inkább felidézte az újoncokban. Ebből a szempontból vizsgálva az Orczy-park szimbolikus jelentősége az akkori tisztavatások tekintetében eltért a mai kibocsátó

⁵ TOKAJI 2012: 154.

⁶ ERŐSS 2018: 4–5.

⁷ KAPITÁNY–KAPITÁNY 2012.

ünnepeken megfigyelhetőtől: kevesebb történelmi motívum kapott helyet, nem csupán az ünnepség, de az emlékezés is puritánabb, katonásabb volt, mint napjainkban.

A rendszerváltást követően a kibocsátó ünnepség helyszínéül egy rövid időre a Hősök terét jelölték ki, amely Budapest legtagasabb, legnagyobb hatású tere, és az előtte húzódó Andrássy úttal együtt a világörökség részét képezi. Az épített téren szimmetrikusan elhelyezett szobrok révén megörökítették Magyarország immáron több mint 2000 éves történelmét, keresztény mivoltját, valamint az élethez tartozó filozófiai eszméket, úgymint a háború és a béke, a tudás és a dicsőség. A tér méltó emléket állít a magyarságtudat kialakulásában meghatározó szerepet játszó történelmi alakoknak. Az Andrássy út irányából vizsgálva két szimmetrikus oszlopocsarnokot láthatunk. Középen helyezkedik el a millenniumi emlékmű, az oszlop tetején Gábor arkangyal, a talapzaton pedig Árpád fejedelem szobra, míg két oldalán a honfoglalás vezérei kaptak helyet. A bal oldali oszlopocsarnok Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, II. András, IV. Béla, Károly Róbert és Nagy Lajos szobrát jeleníti meg, tetején pedig a Munka és Jólét szobra, míg a másik végén a Háború lovas kocsija áll. A jobb oldali oszlopocsarnok Hunyadi Jánosnak, Mátyás királynak, Bocskai Istvánnak, Bethlen Gábornak, Thököly Imrének, II. Rákóczi Ferencnek és Kossuth Lajosnak állít emléket, tetején pedig a Tudás és Dicsőség szobra, míg a másik végén, a Háborúval szemben a Béke lovas kocsija látható. A hét honfoglaló vezér előtt kapott helyet a hősök emlékköve, amelyet az ismeretlen, jeltelen sírban nyugvó katonák emlékére állítottak.⁸ Főként a 20. század történelmi eseményeit figyelembe véve az európai hőskultusz egyik meghatározó elemévé vált az ismeretlen katona személye és a neki állított emlékhely, amelyet hazánkban 2001. augusztus 18-án avattak fel ismét, és nyilvánítottak nemzeti emlékhellyé.⁹

A kibocsátó ünnepséghez kapcsolódó magyarságszimbólumok értelmezése során a térhasználat szimbolikus szerepét illetően mindenképp ki kell emelnünk a Kossuth Lajos teret, amely – ahogyan azt már említettem – a modern kori tisztavatás helyszínéül szolgál. A „nemzet főterének” is nevezhető tér az Országház épületével egyetemben a magyar államiság egyik szimbolikus helye, kiemelt nemzeti emlékhely. Számos emlékmű kapott helyet itt, ezáltal a park történelmi korok mementója is, a katonai hivatástudat és a magyarság értékének szimbolikus szférája.

Bodó Julianna és Biró A. Zoltán szimbolikus térhasználatra fókuszáló kutatására támaszkodva a Kossuth tér – mint a tisztavatás helyszínéül szolgáló épített tér és emlékhely – jelentősége a közvetett és a közvetlen résztvevők számára egyaránt meghatározó. Az avatásra váró honvédtisztjelölteknek a Kossuth tér és az Országház épülete a nemzeti, valamint a katonai identitás megidézése, a hivatás iránti személyes elköteleződés momentuma. Az eseményen részt vevőknek nemzetépítési aspektusból elengedhetetlen lokáció, amely a kulturális és kollektív emlékezésnek, a hagyományok továbbadásának biztosít teret. A Kossuth tér és a tisztavatás ceremóniális jellege egyaránt hat kifelé és befelé: egyfajta identitásépítési mechanizmus figyelhető meg, amely az adott térben és időben – az esemény ünnepi, ceremóniális mivolta révén – a magyarságtudatot, az összetartozást erősíti.¹⁰

⁸ Nemzeti Örökség Intézete [é. n.].

⁹ 2001. évi LXIII. törvény.

¹⁰ BODÓ-BIRÓ 2017: 151.

A magyar történelem meghatározó korszakainak mementói kaptak helyet a Kossuth tér parkjában. Itt található a nemzeti lobogó, II. Rákóczi Ferenc szobra, egy Kossuth Lajos tiszteletére állított szoborcsoport, a forradalmi áldozatok öröklángja, valamint az 1956-os Kossuth téri sortűzben elesettek emlékére emelt jelképes sírhely. A Dunaparton József Attila és gróf Tisza István szobra tekinthető meg. A megnevezett alakok és események egyértelműen a magyar történelemben végbement változásokra hívják fel a figyelmet, közülük is kiemelendők azok, akik, amelyek meghatározzák a mai magyar gondolkodást és emlékezetet.

Az épített környezet emlékezetre gyakorolt hatása kétségkívül elhanyagolhatatlan. A mesterségesen alakított és irányított felidőzés a Hősök tere, valamint a Kossuth tér esetében meghatározza azokat a történeteket, amelyeket a jelenlevőknek fel kell eleveníteniük – legyenek azok megélt vagy tanult ismeretek –, ezáltal a magyarságtudathoz köthető személyek és történelmi események biztosítják a kollektív emlékezéshez szükséges alapot. Az Orczy-parkban megrendezett tisztavatás azonban a múltban, de akár jelenünkben is eltérő hatást keltene. A helyszín történelme, valamint a 21. századra ott elhelyezett szobrok sokkal inkább az esemény katonai mivoltára helyeznék a hangsúlyt, ami, figyelembe véve, mennyire meghatározó az avatás a tisztjelöltek életében, méltó volna az ünnepséghez. A helyszín megválasztása kulcsfontosságú, mivel az épített környezet visszavezet a múltba, meghatározza felidézett emlékeinket, és ezáltal, ha csak egy kicsit is, de eltérő érzelmi állapotban követhetjük az esemény menetét, miközben az egység minden esetben létrejön.

Nemzeti és katonai jelképek megjelenítése a tisztavatáson

A nemzeti és történelmi jelképek minden nép életét végigkísérik, szimbolikájuk, tartalmuk sokat elárul az ország történelméről, értékeiről. Egyes jelképeket – mint a nemzeti zászló, az állami címer – nap mint nap láthatunk a közintézmények falán. A hétköznapi megszokott szimbólumai mellett állami ünnepségek, megemlékezések, hivatalos események alkalmával további, a kulturális örökségünkre emlékeztető és kollektív identitásunkat elmélyítő jelképekkel találkozunk, hazánkban ilyen a Himnusz és a történelmi zászlósor. Állami és nemzeti ünnepeink ceremóniája kiegészül még a katonai tiszteletadással végrehajtott feladatkörrel, amelyet a Magyar Honvédség 32. Nemzeti Honvéd Diszegység állományában szolgálatot teljesítő katonái látnak el. A feladat teljesítésének rendje kötött, évről évre szinte azonos elemekből tevődik össze, ami a polgári társadalom számára az ünnep mint emlékezőtechnika és jelrendszer egyes összetevőinek nem tudatos módon történő alkalmazását teszi lehetővé.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című könyvében olvasható megközelítése alapján az ünnep emlékezőtechnikaként való értelmezése során nyolc metódust sorol fel.¹¹ Ezek közül a tisztavatás esetében mindenképp fontosnak tartom kiemelni az esemény *tudatosító, nevelő és továbbadó, a kollektív emlékezéshez köthető aspektusát*, valamint az egyes jelképeknek, szimbólumoknak

¹¹ 1. tudatosítás, megszívlelés, szívbe vésés; 2. nevelés, továbbadás; 3. látható megjelenítés; 4. limitatív, határjelölő szimbólum; 5. tárolás, közzététel; 6. kollektív emlékezés ünnepei; 7. szóbeli továbbörökítés (költészet mint emlékek kodifikációja); 8. szerződés szövegének kanonizációja. Lásd KAPITÁNY–KAPITÁNY 2012.

a 21. században általánossá váló, már-már magától értetődőként jegyezhető *tárolás és közzététel* szempontjából történő megjelenítését és ily módon a kollektív, kulturális emlékezetbe történő bevésődését.

A nemzeti identitás kialakulásának alkotóelemei között megtalálhatjuk az államalapítások történeteit. Ezek az elbeszélések eredendően különböző társadalmi szereplők és intézmények által születtek meg, és maradtak fenn. Ennek eredményeképpen jöhetett létre a nemzeti történelem és a nemzeti közösség koncepciója, gondolata: az egy nemzetet, ezáltal egy közösséget alkotó személyek egymást ugyan nem ismerik, de a közös történelmi múlt és az együvé tartozás összeköti őket.¹² A magyarok számára ebben a tekintetben kétségtelenül meghatározó alak Szent István király.

Szent István királyhoz kötjük a magyar állam megalapítását, amely egyben a mai magyar nemzet létrejöttének első állomása is; neve és emlékezete összeforrott a Szent Koronával, a koronázási jelvényekkel. Kezdetben a Szent Korona vallásos szimbólum volt, viselőjét isteni rendelés eredményeként uralkodó méltóságnak, királyi jogainál és szuverén hatalmánál fogva az egyház jelképének tekintették. Szent István király nemzetségének kihalása után a korona közjogi jelentéshez jutott, és attól fogva a nemzeti akaratnyilvánítás szimbolikus eszközeként élt tovább a köztudatban.¹³ Az évek során a „szentkorona lett és maradt mindmáig a közjogi nemzet és a közösségi akarat misztikus erejű szimbóluma”.¹⁴ Az államalapító alakját övező kultuszt¹⁵ Hóman Bálint így összegzi: „Szent István nem egy eszmény vagy irányzat, egy eszme vagy törekvés, egy erő vagy cselekvés, hanem az egyetemes magyar gondolat és korszerű haladáseszme legnagyobb megismerésítőjeként került a magyar nemzet évszázados tiszteletének központjába.”¹⁶ Miroslav Michela pedig kiemeli, hogy „Szent István kultuszának mint Magyarországon az egyik legfontosabb keresztény és nemzeti hagyománynak a politikai hasznosítása jelentős etnopolitikai elemeket is magában foglalt, [...] szorosan kapcsolódott az ország nemzeti homogenizálására irányuló kísérlethez, és a magyar kisebbségpolitikáról szóló viták részévé vált”.¹⁷

István király hagyatéka nemcsak a nemzeti ünnep – augusztus 20. – alkalmából megrendezett tisztavatás révén kötődik a Magyar Honvédséghez, de fellelhető annak jól ismert szimbólumán is. A fegyveres testület „emblémájának központi eleme a karmai között Szent István kardját tartó, kiterjesztett szárnyú turulmadár”.¹⁸ A kard mellett központi szerepet kapó turulmadár a magyar nép legendás madara, amely még államalapító királyunknál is régebbi múltra tekint vissza, és a magyarság eredetére, vándorlására emlékeztet.

A katonai hivatás választása erős magyarságtudatot, hazaszeretetet feltételez. A tiszti eskü letételének ceremóniája, a helyszín, az avatás dátuma és az ahhoz

¹² ANDERSON 2006.

¹³ HÓMAN 1998.

¹⁴ HÓMAN 1998.

¹⁵ „Minden kultusz – legyen az vallási vagy szekuláris jellegű, egyetemes vagy partikuláris érvényű – az adott közösség (nemzet, egyház, társadalmi osztály, foglalkozási csoport, helyi közösség, család) identitásának és kohéziójának erősítését szolgálja. Ez az igény hívja életre a kultuszt, ez tartja életben, s ennek az igénynek a megszűnése okozza a kultusz elenyészését. A kultusz mindig a közösség számára különösen fontos eszme, esemény, személy, szimbólum vagy ideál megidézésével és magasztalásával mutat példát és utat a közösségnek.” ZEIDLER 2012: 8.

¹⁶ HÓMAN 1998.

¹⁷ MICHELA 2015: 337.

¹⁸ 15/2021. (VIII. 11.) HM rendelet.

köthető történelmi esemény minden résztvevő kollektív kulturális emlékezetéhez szól. Az ünnepség alkalmából felsorakoztatott állami, nemzeti és katonai jelképek és szimbólumok nem csupán magyarságtudatunkat hivatottak erősíteni, de a magyar katonai értékrendet is előtérbe helyezik, amely a bajtársiasságon, tiszteleten, bátorságon, hazaszereteten alapul.

Összegzés

Az emlékezés és a történelem a nemzetet összekovácsoló, összekötő kapocs. Az emlékezés aktusára tekinthetünk olyan, az identitás – főként nemzeti – megerősítésére szolgáló emberi képességként, amely szoros egységet alkot magával az ünneppel, és annak jelrendszerén keresztül kommunikál a közösséggel, hiszen az ünnep a kollektív emlékezés révén marad fenn, válik rítussá.

A magyar társadalom kulturális és kommunikatív emlékezetére nagy hatással van a tisztavatás ceremóniája. A Kossuth téren Szent István napján megrendezett kibocsátó ünnepség a Magyar Honvédség szervezetébe történő integrálódás egyik nagy jelentőségű eseménye, amely számos, a magyarsághoz kapcsolódó szimbólumot jelenít meg, ezzel is erősítve az esküben foglaltakat, a katonai hivatás és a magyar állam iránt való elköteleződést.

Az augusztus 20-ai ünnepség alkalmával megemlékezünk I. Szent István király államalapító tevékenységéről. A történelmi zászlósról segít előhívni ismereteinket a viszontagságos magyar történelem és hadtörténelem kiemelkedő eseményeiről, amelyek formálták nemzeti identitásunkat, magyarságtudatunkat. A Kossuth tér, valamint a nemzeti lobogó a Magyar Köztársaságot, a nemzeti együvé tartozást jelképezi, szintén nyomatékot adva az esküben elhangzottaknak.

A ceremónia a frissen avatott hadnagyoknak a bajtársiasságot, a kötelesség- és hivatástudatot, a fegyveres testülethez való teljes jogú tartozást jelenti. Az esemény nem csupán a meghívott közjogi méltóságok, állami és katonai vendégek, de a jelen levő érdeklődők száza számára is meghatározó, a kollektív emlékezetre ható esemény, amely a nemzeti identitást és összetartozást erősíti.

Irodalomjegyzék

- ANDERSON, Benedict (2006): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso. Online: https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC571E/um/Anderson_B_-_Imagined_Communities.pdf
- BODÓ Julianna – BIRÓ A. Zoltán (2017): Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika*, 32(5), 147–161. Online: https://epa.oszk.hu/03100/03109/00008/pdf/EPA03109_replika_105_147-161.pdf
- ERŐSS Ágnes (2018): *Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája*. Doktori disszertáció tézisei. ELTE Természettudományi Kar Földtudományi Doktori Iskola. Online: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40284/Eross_Agnes_tezisek.pdf

- HÓMAN Bálint (1998): Szentkirály és szentkorona. In HÓMAN Bálint: *Szent István*. Budapest: Szent István Társulat – Kairosz, 307–322. Online: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0003/0013-22a.html>
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (2012): Az ünnep mint emlékezés és az emlékezés mint ünnep. *Jel-kép*, 31(1–4). Online: <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2012.1-4.6>
- MICHELA, Miroslav (2015): „A haza legyen minden gyermekének hazája”. A Szent István-kultusz reprezentációi Szlovákiában a két világháború közötti időszakban. *Történelmi Szemle*, 57(2), 333–349. Online: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2015_2/Michela.pdf
- Nemzeti Örökség Intézete [é. n.]: *Nemzeti emlékhelyek. Hősök tere*. Online: <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-emlekhelyek/Budapest/hosok-tere/>
- PÁL Judit (2013): Színek „háborúja”. A zászló mint nemzeti jelkép Erdélyben 1848-ban és az erdélyi politikai elitek. *Századok*, 147(3), 689–710. Online: http://real-j.mtak.hu/13815/3/szazadok_2013_147_3.pdf
- TOKAJI Ildikó (2012): Az ünnepek látványa kommunikációelméleti megközelítésben. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 7(1), 153–160. Online: www.matarka.hu/koz/ISSN_1788-9979/vol_7_no_1_2012/ISSN_1788-9979_vol_7_no_1_2012_153-160.pdf
- ZEIDLER Miklós (2012): Kultusz és propaganda. In BALLABÁS Dániel (szerk.): *Kultusz és propaganda*. Eger: Líceum, 7–17. Online: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5460/1/7_17_Zeidler.pdf

Jogi források

- 15/2021. (VIII. 11.) HM rendelet a katonai jelképekről és jelzésekről, valamint a Magyar Honvédséghez köthető megjelölésekről és használatuk engedélyezéséről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2100015.hm>
2001. évi LXIII. törvény a magyar hősök emlékének megőrkítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100063.tv>

Norbert Nagy¹

Battle at the Don River (1943)

Abstract

The role of the Royal Hungarian Army in the Second World War was determined by the political constraints of the Kingdom of Hungary and its limited economic opportunities. The situation of the German troops on the Eastern Front – after their initial successes – demanded a greater involvement of Hungarian troops in the war. The Hungarian Government reluctantly set up the 2nd Hungarian Army, which immediately joined the German forces after its deployment. The story of the Second Army has been one of the saddest chapters in Hungarian military history.

Keywords: Royal Hungarian Army, 2nd Hungarian Army, World War II, Don Bend, Voronezh Front

Introduction

The German attack on the Soviet Union (Operation Barbarossa) started in the summer of 1941. However, the “Blitzkrieg” strategy was not successful. The Soviets allocated fully operational units from the east around Moscow, and they were able to stop the German advance in November–December 1941.² Hitler saw that it would not be easy to defeat the Soviet Union, so he constrained his allies, such as Hungary, to enhance their activity in the war.

The German Government demanded through diplomatic missions (arrogated by Hitler in December 1941 and requested by Ribbentrop³ and Keitel⁴ in Budapest personally)⁵ the more vigorous participation of two Hungarian Army units in the military line (by providing more forces for serious tasks).⁶

¹ E-mail: nagynorbertharckocsi@gmail.com

² DOMBRÁDY-TÓTH 1987.

³ Joachim von Ribbentrop (1893–1946), Minister of Foreign Affairs of the German empire (1938–1945).

⁴ Wilhelm Keitel (1882–1946), German general, member of the General staff and Commander of the German Wehrmacht.

⁵ BABUCS–MARUZS 2007: 29–94.

⁶ At this time, some rear area security units from Hungary were present to support the German units.

At the end of the negotiations (with diplomatic pressure vs. unwilling Hungarian policy), the Second (Field) Army⁷ with three Corps was sent by the Royal Hungarian Army (Magyar Királyi Honvédség) in the spring of 1942. Germany promised armoured assets and modern heavy weapons for the mobilised 2nd Army, which consisted of more than 200,000 soldiers.⁸

The Hungarian Government believed that – similarly to the Hungarian troops deployed earlier – the Second Army would return in a few months.

The total number of military members was 207,000 soldiers and 30,000 civilians.

The Second Army arrived at the battle zone in the spring of 1942 and launched fighting manoeuvres within the German armed forces. In August 1942, the Hungarian units reached the bank of the Don River. The German military command assigned the Second Army plenty of defence positions at the western bank of the Don River. The Hungarian lines trailed 210 km following the river, but the Russians had kept four bridgeheads until September. The Hungarian troops and some German units seized one of them, but they conducted intensive operations. These clashes were serious because heavy armoured troops and air strikes supported the enemy. The cruel battles resulted in many losses from both sides, but in the end, two points remained in the Russian troops' hands (Shchuchye and Uriv bridgeheads).

In autumn, the German units were withdrawn from this area because the situation at Stalingrad was inauspicious. The German redeployment and the military balance changes at the Eastern front were the causes the Hungarian Second Army started preparing for the defence operations.

Opposite forces

The Hungarian Second Army's ORBAT (Organisation of Battle) occurred in January 1943 at the Don River.⁹

Each of the three field Corps (III, IV, VII) contained three light divisions. The light division means that they consisted of only two (!) infantry regiments instead of three. The direct unit of the Army General Headquarters was the 1st Armoured Division, but the number and quality of the armoured vehicles were insufficient. Therefore, this unit was transferred from the Hungarian Army General Headquarters and was part of the German Panzer (Cramer) Group deployed in the rear area away from the Hungarian units. At that time, some subunits were in the process of being relieved, which was the cause the number of soldiers was higher than before, but unfortunately, the number of weapons was insufficient. The result was that some subunits close to the frontline were not equipped with weapons and ammunition. The inadequate size of the defensive line (over 210 km), the lack of equipment and ammunition and poor organisation resulted in a weak structure of Hungarian defensive positions (on average, one platoon defended a 1.5 km line).¹⁰ The Hungarian defence system consisted of one

⁷ VÁRKONYI 2013: 23–25.

⁸ LONG 2005.

⁹ LONG 2005: 2 and table.

¹⁰ BABUCS–MARUZS 2007: 30.

echelon, and the number of the reserve force was limited. The 429th Grenade (infantry) Regiment was also deployed in the Area of Defence of the Hungarian Second Army.

The Hungarian Second Army was a part of the German Army Group B. The Russian Voronezh Front was facing the Ostrogozhsk–Rossosh formation, which belonged to the German Army Group B. According to the Russians, this formation contained six German, ten Hungarian and five Italian divisions, more than 260,000 soldiers with 300 armoured, 900 artillery assets, 800 mortars, and 8,400 machine guns.¹¹

The Soviet troops on the left bank of the Don became more potent than before: The HQ of the Voronezh Front controlled the 40th and 60th Army, 3rd Tank Army, 18th Independent Infantry Corps, 7th Cavalier Corps and some directly attached units. The air support provided by the Second Air Army, the Voronezh Front, had more than 347,200 soldiers.¹² In front of the Second Hungarian Army, the Fortieth Army was deployed, consisting of five infantry, one artillery, one rocket artillery, one air-defence division, three armours and one infantry, two antitank brigades, four rocket artillery regiments and other combat support units.¹³ On the South flank, the 18th Independent Infantry Corps comprised three infantry divisions, two armour and two antitank brigades, one armour regiment, four rocket artillery battalions and two air defence regiments. Near this formation, the 3rd Tank Army contained four infantry divisions, two tank corps, one infantry and two tank brigades, one artillery, two air-defence divisions and eight rocket artillery battalions.

The Voronezh Front had 788 tanks¹⁴ and 400 air assets.¹⁵ The total human resources was more than half of a million soldiers. The 40th Army and the 18th Independent Infantry Corps (later supported by the 3rd Tank Army) had the task to defeat the 2nd Hungarian Army. They had eight infantry divisions, five armours, one infantry and four antitank brigades, seventeen rocket artilleries and nine field artillery battalions.

The Russian strike

The Russian Supreme Headquarters (Stavka) had a concept of operation which belonged to the more significant strategic campaign within the Stalingrad battles (from November 1942 to February 1943). They wanted to utilise the German strategic defeat and launch a great offensive to set the (operation level) conditions for spring operations to push back the German troops. As a part of this concept, they stroke the Italian and Hungarian Armies northwest to Stalingrad after the enclosure of the German 6th Army.

The Commander of the Voronezh Front was to conduct strikes from three different directions. The Northern 40th Army from the Urv bridgehead stroke the Hungarian 7th and 20th light divisions. The centre of the frontline attacks was the reinforced 18th Independent Infantry Corps from the Shchuchye bridgehead against the Hungarian

¹¹ MOSKALENKO 1982: 314.

¹² ANDRONIKOV et al. 1996: 165–167.

¹³ MOSKALENKO 1982: 315, 320.

¹⁴ Light, medium and heavy tanks were used mixed at the armoured units.

¹⁵ SZABÓ 1994: 201–203.

12th Light Division. The 3rd Tank Army conducted the Southern strike against the Italian units, and later, they had to turn over the back of the Hungarian troops. The aim of the strikes in the direction of the centre of the Hungarian 2nd Army's rear was to enclose the Hungarian central units and annihilate the separated small parts of the Army. The Russians knew what the weak points of the Hungarian troops were. Moreover, they trusted their higher quality equipment and that logistic support was available.

The 40th Russian Army only concentrated the main artillery assets on a 10 km wide frontline to prepare for the breakthrough. The penetration line (attack corridor) was under heavy artillery fire by twenty-five artillery assets/kilometre, and because of this massive concentration of artillery, the central manoeuvre units established the superiority of the combat power. At the Uriv bridgehead, the Russian superiority was three and a half times in men and ten times in firepower. At Shchuchye, the situation was similar. The ratio between the two parties was 3.1 and 7 times for the Russians.¹⁶

The 40th Army Commander (Moskalenko) ignored the Front Commander's order. Without combat reconnaissance (pre-attack with limited combat power to detect the enemy positions), he started the offensive with intense artillery strikes and full combat power.¹⁷ His idea was that time is crucial, and because of this, he wanted to defeat the enemy in two days. The original starting time would have been the 14th of January, two days before small formations must conduct the combat reconnaissance. That was the cause the Russian infantry divisions assaulted in crowded lines the Hungarian units.

The weather conditions were terrible. The temperature had fallen under minus 35 degrees Celsius, and the frosty wind was deadly. Since the Don was frozen, that was not an obstacle anymore. The situation of the Hungarian units became critical. According to the Russian concept, the two bridgeheads were the main effort. The 40th Army executed a deliberate offensive campaign from the Uriv, and the 18th Infantry Corps attacked the Shchuchye. Before the offensive, heavy fire strikes accomplished artillery preparation in one hour. On the 12th of January, in front of the Hungarian troops at the Uriv, three Russian divisions started the offensive. The first assault was unsuccessful. Many Russian foot soldiers remained on the battlefield. On the second day (the 13th of January), the Russians started again with fire strikes and infantry assaults supported by tanks. On the 14th of January, at the Shchuchye, the Russians opened the second attack corridor after an intense artillery preparation. Three infantry divisions supported by a hundred tanks assaulted four Hungarian battalions. The Hungarian troops had no armoured units and sufficient antitank assets.

The Hungarian 1st Armour Division was a detachment from the army commander and belonged to the Cramer Corps, and this unit was withdrawn 50–80 km west from the frontline.¹⁸ The German leaders were unaware of the dangerous situation and were late. The counter activities were slow and started too late. The 700th German Armoured Brigade started a counterattack against the Russian T-34 tanks, but they suffered losses, and most of the German tanks were destroyed. The Russian leaders set the second echelon, new armour and quick (infantry troops with ski) units to develop

¹⁶ BABUCS–MARUZS 2007: 43; SZABÓ 1994: 178.

¹⁷ MOSKALENKO 1982: 328.

¹⁸ SZABÓ 1994: 169–170.

the penetration of the Hungarian lines. The Hungarian infantry units fought against the Russians and the weather conditions without support and (artillery) firepower. The mobility capacities were limited because the horses were withdrawn from the rear logistic area (100–150 kilometres west from the frontline). The Hungarian troops did not have vehicles and transportation assets, and the Hungarian commanders followed the tense “to keep the positions” order.¹⁹ The Don River lost its role as a barrier (it was frozen), and the Hungarian defence concept was based on the water obstacle: the limited manoeuvre possibilities across the river. In that situation, the Hungarian units lost the foremost defence opportunity and could not move by horse or vehicle. Moreover, the weather conditions became more hostile.

Without combat power (tanks and artillery) and support (ammunition and food), against the Russians and the cold, the unit commanders started to save the soldiers. They withdrew the units in small groups and searched for safe havens. The problem was that the Hungarian (and the German) troops did not have rear combat areas with logistic and reserve defence positions. They had no prepared shelters to protect the soldiers.²⁰ The strength of the defence system is based on (resistant) defence strongholds because the subunits could support each other with infantry weapons, but the rear area was not prepared for combat activities. Some of the positions were fortified, but the battlespace structure was narrow. The main effort was to keep the first position close to the Don River.²¹

After two days, the Russian divisions with armoured troops broke through the Hungarian lines. To avoid the enclosure the Hungarian units moved from the defence positions to the west direction, and the commanders tried to reach the safe positions to reorganise the forces and resupply the troops with ammunition and food.

The Russian operational concept consisted of four steps.²² In the first phase, they aspired/planned to gain ascendancy over the enemy with deception (to cover the manoeuvres and deployment), which means the local superiority over the enemy in combat power (fire, armoured assets and human resources). The second was the unexpected strikes by infantry units supported by intense artillery and armour troops. It resulted in the penetration of the first defence line, and the assault units sank the gap of the enemy defence structure. The third phase contained rapid forces (armoured, cavalry and infantry), and their tasks were to separate the enemy forces, try to enclose some of them and block the captured units. After that, the separated enemy parts were demolished because they did not get fire and logistic support. The Soviet units followed this method, and the German incompetent directives (keep the positions) helped the Russians gain the losses.

¹⁹ Operation Order of the Hungarian Chief of Staff, issued on 12 December 1942.

²⁰ SZABÓ 2003: 274–277.

²¹ SZABÓ 2003: 274–275.

²² MOSKALENKO 1982: 315–316.

Hungarian defence operations

The Hungarian Reconnaissance organisations had detected the Russian deployments and reinforcements. The Commanders considered that the Russian attack was possible in the middle of January. However, the German leaders thought this differently. They focused on the Stalingrad battle.

On the 12th of January, at 09:45, the Russian troops attacked the Hungarian positions from the Urv bridgehead. On the first day, 11–12 attacks were conducted against the Hungarian defence positions but had limited results. An interesting fact is that the Russian soldiers were drunk.²³ Most Hungarian units kept their positions and waited for the reinforcement forces. After the first engagement, the 2nd Hungarian Army Commander started (13th of January) a counterattack. However, the Russian preponderance neutralised the Hungarian strikes. The Army Commander did not have influential reserve forces, especially armoured troops, because the armour division was under German authority.²⁴ The Hungarian soldiers fought as heroes, but the Russian outnumbered force and the missing Hungarian combat support (armour, artillery troops and ammunition supply) made the situation hopeless. The fortified defence positions protected the soldiers and were the strong pillars of the defence operations until the Russians cut off the units and blocked the logistic support lines (routes). The Russian rapid units, after they made passageways and went through the Hungarian minefields and obstacle system, seized the Hungarian rear areas, where there were no reserve forces and defence positions for the Hungarian troops. After they had to leave the strongholds, the chance of fighting successfully against the Russians was minimal. The aim was to rescue as many soldiers as possible and reach the new assembly area west. It should have been an escape from the fighting and the cold.

Without horses and vehicles, walking was slow and deadly. The temperature was extremely low at minus 37–38 degrees Celsius.

Withdraw and engagement

The German leaders could not recognise the role of the offensive, and their reactions were late. The redeployment was slow, and the reaction force was weak. The 15th and 16th of January were critical days. The Russian rapid units bypassed the Hungarian positions, forcing them to retreat to the West.

The Hungarian commanders saw the German incompetence and recognised that the Hungarians remained alone. The most important task was to save the soldiers' lives. Planning and organising the movement was critical because they were under enemy fire. The commanders set the security units to protect the moving troops. These rearward formations would have been relieved if that had been possible. The movement was hazardous because the Russians wanted to enclose the units, and the fighting contact was permanent. The situation was the most dangerous and critical at the 3rd (III) Corps

²³ SZABÓ 1994: 181, HL (Hungarian Military History Storage), 2nd Army documents, 22nd package, LTC Béla Vécsey report, Commander of the 35th Infantry Regiment.

²⁴ SZABÓ 2003: 275.

on the Northern flank.²⁵ This unit seceded from the Hungarian troops and threatened the enclosure by the Russians. This Hungarian unit was attached to the German 2nd Army by the German Army Group B until the delayed operations were conducted.²⁶ The movement to the West was complex and deadly. The Soviet units searched for the Hungarian soldiers and killed most of them. The situation of the German units was similar everywhere near Stalingrad. The escaped German units seized all the usable buildings and shelters. Since the will to live was much stronger than comradeship, German soldiers usually did not let any Hungarian soldier into these occupied buildings, which reduced their survival rate because they had to stay outside for those nights.

On the 15th and 16th of January, the Hungarian 2nd Army began to evacuate the positions because the penetrated Russian units tried to isolate and capture the Hungarian troops. At the same time, the Italian and German troops left the positions by the Southern flank and moved back to the West. The Soviet 3rd Tank Army and the 7th Cavalier Corps pushed them. The Russian invasion began successfully.

Most of the Hungarian units broke out the Red Army blockades and moved to the designated assembly area. The losses were enormous because the heavy weapons were immobilised, and the ammunition had run out.

The situation was severe everywhere, maybe the 3rd (III) Corps was in the most significant trouble. This unit lost contact with the Hungarian Commanders and the other units led by the German "Siebert Group". In other words, the role of this combat unit was to protect the escape of the German 2nd Army from Voronezh. However, the support system for the Hungarian unit collapsed because the German Commander did not support the Hungarian Corps and only ordered "last endurance". Hitler knew about the situation but definitely prohibited any withdrawal. He ordered: "Keep the position until the last man standing." Nobody had given the order to redeploy and withdraw, so the 2nd Army Commander was alone between the cruel order and the one possible solution: withdraw the units. On the night of the 17th of January, he decided the last Hungarian units would move back from the Don River and take a suitable position further away from the Russians. The last units (7th Corps) began the manoeuvres and left the Don, but they had severe losses.

The forward Russian armour-supported units enclosed two strategically essential cities Aleksejevka and Ostrogozhsk, both were dislocated by German and Hungarian units, and the Russians wanted to demolish every military force. The Hungarian troops kept open an eight-kilometre-wide corridor between Aleksejevka and Ilovskoje, and many Hungarian and German units were evacuated this way.

In the Northern flank, the 3rd Corps reorganised the units and, together with some German subunits, occupied strong defence positions that could stop the Russian 60th Army strikes from the 16th of January to the 27th of January. This composition defended the withdrawal of the 2nd German Army's right flank.

Army Group B finally got permission²⁷ (from Berlin, OKH²⁸) to reorganise its forces. Therefore, the 2nd Hungarian Army got an order to move near Romni and Kolotov to

²⁵ SZABÓ 1994: 214–218.

²⁶ SZABÓ 1994: 195, HL 2nd Army documents, 20th package, III Corps documents (1943.I.12–31).

²⁷ SZABÓ 1994: 211.

²⁸ Oberkommando des Heeres, Supreme Headquarters of the German Army.

reorganise and resupply the equipment and the necessary material storage.²⁹ Some Hungarian units fought together with the German units until the end of February before arriving at the designated assembly area.

After the battle

The retreat lasted till the end of January. Throughout the battlefield, the Army had heavy battles to try to rescue the enclosed troops. All Hungarian units arrived at the assembly area in the middle of February after the cruel engagement and devastating March. The 2nd Army Command made the report and listed the losses from the Russian offensive.

The Hungarian historians issued the amount of loss.³⁰ According to the sources, it could be assessed that 40–42,000 soldiers and Hungarian citizens died (KIA³¹), 28–35,000 were injured (WIA³²), and 26–60,000 were captured by Russians (POW³³). The loss of the Russians was as follows: 13,876 died, and 23,547 were injured, but the Russian operation was conducted in a bigger area against the Italian, German and Hungarian troops at the same time. Another source reported higher numbers, but it is true that the source mentioned above covered a longer term for the Russian Voronezh Front operations (50 days, between the 13th of January and the 3rd of March). The number of dead soldiers was 33,331, in addition to 62,384 injured and sick soldiers. The total loss was 95,715 soldiers. These figures might be higher compared to the Hungarian losses, but we have to keep in mind that the Soviet counterattack was conducted on a much wider frontline in a greater period of time because the 3rd (Russian) Tank Army attacked the Italian and German units by the Southern flank.

The serious losses resulted in the 2nd Hungarian Army being transported back to the homeland between April and May 1943 after the Hungarian and German political negotiations. In the homeland, the Army was reorganised and fought against the Russians after the Romanian capital treason in 1944.³⁴

Conclusions

The structure and organisation of the Hungarian Army

During the organisation and the preparation process, some mistakes had been made by the Hungarian military leaders. First of all, the combat support units, the number of the artillery assets and fire capacities were insufficient. The armour units also had similar problems as the armour units were missing from the combat units. The

²⁹ DOMBRÁDY-TÓTH 1987: 273.

³⁰ ROMSICS 2004.

³¹ Killed in action (military terminology).

³² Wounded in action (military terminology).

³³ Prisoner of war (captured by the enemy).

³⁴ RAVASZ 2002: 55–57.

biggest problem was the "light division" organisations,³⁵ which were called brigades before. The combat power was limited, similar to a brigade only, but the size of the battlefield (for defence) was a division size. Mobility was another serious problem. Without transport vehicles and horses, mobility was very limited at this critical time.

The support and logistic

The other low-performing element was the poor logistic support between the summer and winter seasons. The Hungarian leaders did not complement the lack of equipment and weapons. However, they had some opportunities.

There was a shortage of equipment and weapons, and the material supply was limited. The logistic system was based on the Allied (German) kindness intent. The supply system (and the Hungarian troops) depended on German opportunities.

The Don River did not protect the Hungarian lines

The leadership had neither long-term nor medium concepts about how to conduct their operations. The political and military leaders neglected the 2nd Army and did not care about the upcoming events. The forecast, such as planning (intellectual effort) and making long-term concepts, belongs to the leaders' duty. The fact that they ignored the changeable weather conditions (the frozen river, the extreme cold and snow) means that they did not care about the threat and consequences.

Never trust the allied neighbours

Historical experience of small allied countries: the strong powers do not respect the smaller ones, and the members of the alliance are not equal. Regardless of the promises or/and historical connections/relationships.

Every ally state should have a second plan (without the allied troops). We also have to have one at all times. Nevertheless, we did not have a so-called "second plan" in 1942–1943.

Experiences for the Hungarian leaders

Never leave the road! The science of military organisation (principles, organisation procedures and force generation) is based on serious historical experiences. It is impossible to figure out new structures, such as "light" and other renamed formations. Light means weak in the "politically correct" communication. This is a long-standing bad practice in Hungarian military and strategic thinking. To cover the weaknesses in a defence structure

³⁵ KOMJÁTHY 1982: 139.

is a huge wickedness mainly for the public. The incorrect methods (sending weak and poorly equipped forces to the Don) were the main cause of the Don catastrophe. The weaknesses of the Hungarian troops were recognised by the German and the Russian leaders also. The deceptive names (light division) covered the organic problems and limited combat capabilities. Unfortunately, the Hungarian people were misguided, nobody else. In the end, they gave the greatest sacrifice to the thousands of victims.

References

- ANDRONIKOV, V. M. – BURIKOV, P. D. – GURKIN, V. V. – KRIVOSHEYEV, G. F. et al. (1996): *Losses Suffered by USSR Armed Forces in Wars, Combat Operations and Military Conflicts*. Translated and shared by the U.S. Army Department, National Ground Intelligence Center. Online: <http://documents.theblackvault.com/documents/SovietLosses.pdf>
- BABUCS, Zoltán – MARUZZS, Roland (2007): A m. kir. 2. honvéd hadsereg harctéri tevékenysége a Don-kanyarban (1942–1943). In *Ahol a hősök születnek*. Debrecen: Püedlo, 29–94.
- DOMBRÁDY, Lóránd – TÓTH, Sándor (1987): *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945* [The Royal Hungarian Army 1919–1945]. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- Hadtudományi Lexikon I–II* (1995). Budapest: Magyar Hadtudományi Társaság.
- HL (HM Hadtörténeti Intézet és Levéltár), 2nd Army documents, 22nd package, LTC Béla Vécsey report, Commander of the 35th Infantry Regiment.
- HL 2nd Army documents, 20th package, III Corps documents (1943.I.12–31).
- KOMJÁTHY, Anthony (1982): Operations of the Second Army, 1942–43. In *A Thousand Years of the Hungarian Art of War*. Toronto: Rákóczi Foundation. Online: www.hungarianhistory.com/lib/thou/thou15.htm
- LONG, Jason (2005): *The Hungarian 2nd Army in Russia*. Online: <https://web.archive.org/web/20050330175532/www.ordersofbattle.darkscape.net/site/sturmvoegel/Hung2Army.html>
- MOSKALENKO, K. S. (1982): *A délnyugati irányban*. I. Translated by Nyirő József. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- SZABÓ, Péter (1994): *Don kanyar*. Budapest: Zrínyi.
- SZABÓ, Péter (2003): A Magyar Királyi Honvédség részvétele a második világháborúban. In KIRÁLY, Béla – VESZPRÉMY, László (eds.): *A Magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest: Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány. 270–294.
- RAVASZ, István (2002): *Erdély ismét hadszíntér 1944*. Budapest: Petit Real Könyvkiadó.
- ROMSICS, Ignác (2004): *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris.
- VÁRKONYI, Vilmos (2013): *Don-kanyar*. Debrecen: Lupuj-Book Kft.

István Simicskó,¹ Zoltán István Szabó²

The Hungarian Defence Sports Association

Abstract

In our joint study, we present the role of the Defence Sports Association and its achievements in the past period, in the complex system of patriotic and national defence education to make them available to the international scientific community. We also introduce the readers to the possibilities and plans for the future of the Association.

Keywords: patriotic education, shooting sports, Defence Sports Association, military sports

In addition to maintaining health and playful elements, sport shapes individuality, thus ensuring the harmonious unity of body and soul. It is no coincidence that with the spread of mass armies in the 19th century Europe, the issue of physical education at school and outside of school came into focus. During our research, it became clear that, in addition to improving the general health of the population, its main purpose was to prepare for military service. The influence of the military and warfare on the teaching of physical education in schools has varied in different countries and historical times. Examining the role of schools, paramilitary organisations and the armed forces in the implementation models, we can see an even more varied picture.³ In general, we can say that the armed forces and warfare had a stimulating effect on school physical education and sports life, as service members had to be physically strong and have good endurance for battlefield tasks. However, we also found deeper connections.

Sports and national defence

In military history, we can find many examples of the deep-rooted connection between national defence and sports. These show a number of positive and some negative aspects, but overall, they clearly show that the relationship between sports and military training has always been close, so below we present some important areas in detail.

Physical Fitness and Training: Both sports and national defence require individuals to be physically fit and undergo rigorous training. Athletes and military personnel both

¹ Professor, President of the National Defence Sports Federation, e-mail: simicsko.istvan@fidesz.hu

² PhD Student, University of Public Service, Doctoral School of Military Sciences, e-mail: szabo.z@hm.gov.hu

³ GABÁNYI 1921: 3–21.

need to develop strength, endurance, agility and coordination to perform at their best. Physical fitness is crucial in sports to enhance performance, while in national defence, it is essential for service members to endure the demands of combat situations.

Strategic Thinking and Planning: Sports and national defence involve strategic thinking and planning. In sports, coaches develop game plans, analyse opponents' strength and weaknesses, and make tactical decisions during matches. Likewise, military leaders must strategise, plan operations, analyse enemy tactics and make critical decisions on the battlefield. Both sports and national defence require individuals to think strategically and adapt to changing situations.

Discipline and Dedication: Both sports and national defence demand discipline and dedication. Athletes must adhere to strict training regimens, maintain healthy lifestyles and make sacrifices to achieve their goals. Similarly, military personnel must follow rules, protocols and adhere to rigorous training and discipline. In both domains, success often requires individuals to exhibit high levels of commitment and dedication.

Teamwork and Cooperation: Both sports and national defence rely on teamwork and cooperation to achieve success. In team sports, athletes must work together, communicate effectively and coordinate their efforts to achieve a common goal. Similarly, military operations require service members to work as a cohesive unit, following orders and collaborating to accomplish missions. The ability to function as part of a team is vital in both contexts.

National Identity and Unity: Sports can play a significant role in fostering national identity and unity. Sporting events, particularly international competitions like the Olympics or the World Cup, often bring people together and promote a sense of national pride and solidarity. Similarly, national defence can unite citizens under a shared purpose of protecting their country. Both sports and national defence can strengthen the bond among individuals and reinforce national values.

Technology and Innovation: Sports and national defence often drive technological advancements and innovation. In sports, equipment, training techniques, and sports analytics continuously evolve to enhance performance and gain a competitive edge. Similarly, national defence encourages the development of innovative technology, weapons systems and military strategies to maintain security. Advancements made in one domain can often find applications in the other.

The relationship between the military and sports is multifaceted and complex. While sports and national defence serve different purposes and operate in distinct contexts, they share common elements and principles.⁴ The overlap between the two lies in the physical and mental aspects, teamwork, strategy, discipline, and their influence on national unity and identity. Through sharing these values and working together, the bond between the two areas remains strong, contributing to both defence education and the physical and mental preparation of service members.⁵

⁴ SZABÓ–UJHÁZY 2023: 171–178.

⁵ MH Altiszti Akadémia – Sportszázad [Hungarian Defence Forces Non-Commissioned Officer Academy – Sport Company] (<https://mhaa.honvedseg.hu/sportszazad/>); International Military Sports Council s. a.

Approach from a historical perspective

In the next chapter, we would like to briefly present to the reader the main influences and the most significant stations that shaped and shape the patriotic education systems of the continent and within it our country. We do all this in order to shed light on the current mission and work of the Defence Sports Association in Hungary and compare it with organisations with similar tasks but operating in previous social systems from a historical perspective.

The ancient Greeks and Romans recognised the importance of physical activity and a healthy physical condition for military effectiveness centuries ago. The ancient Greeks already knew about physical education before the 5th century, and the ancient Olympic Games were also a celebration of physical and mental efforts. The Romans also took exercise seriously, and in the armed forces the physical condition of the service members was constantly improved and controlled.⁶

In the Middle Ages, the importance of physical exercise was determined by military efficiency, which ensured survival, rather than health status. In accordance with this spirit, gymnastics was not given as much emphasis in education and the education of young people as before.⁷

In the First World War, the armies placed more and more serious emphasis on physical exercise and healthy nutrition, with the aim that the service members could go to the battlefield as well prepared and healthy as possible. This new approach also had an impact on the teaching of physical education, along with regular physical exercise, which began to be seen as an important means of maintaining health. As a result, in some countries already earlier, but in the wake of the known bloody experiences, by the 1920s, in almost every country in Europe, the military national education of youth was organised, of which several sports were an inseparable part.⁸

Hungary did not exempt, and could not exempt itself from the influence of the spread of sports and military spirit. The pioneer of domestic aspirations was Miklós Szemere,⁹ who was committed to the patriotic education of the youth. He laid the foundation for this by building a modern, European-level sports and military shooting range, and organised shooting competitions and shooting courses for students with his own funding.¹⁰

Due to the consequences of the peace treaties ending the First World War, military exercises were completely removed from the life of Hungarian schools.¹¹ At the same time, in line with national aspirations, the issue of military pre-training of youth received special attention.

Since national defence training was also restricted, the opportunity to educate physically and mentally prepared young people emerged through the wider and more

⁶ KYLE 2014.

⁷ CONTAMINE 2014: 216–217.

⁸ Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium 1940: 4; GILLEAUME 1905: 7–47.

⁹ Imperial and Royal Chamberlain, Member of Parliament (1856–1919).

¹⁰ SZEMERE 1902: 1–66; SZABÓ 2021: 144–152.

¹¹ SZABÓ–SZIKORA 2004: 122.

lively practice of sports. Thus, from 1921, a law prescribed compulsory military training for boys between the ages of 12 and 21.¹²

Among the sports practiced in the “Levente” movement, marksmanship was the most popular. As a result, temporary shooting ranges were built one after another throughout the country.¹³

The Second World War swept away everything, and as a result of the historical changes in Hungary, in the period following the Second World War, new sports and youth training organisations were created on the Soviet model. After several transformations, a national paramilitary mass organisation, the Hungarian National Defence Association (Magyar Honvédelmi Szövetség, MHSZ), organised mass sports and leisure activities between 1948 and 1990.¹⁴

The Ministry of Culture, the Hungarian National Defence Association and the Association of Hungarian Pioneers started organising shooting clubs for the 5th–8th grades of elementary school students, and within a few years the sport became available in every fifth Hungarian primary school.¹⁵

From the point of view of national defence, the most valuable elements in the shooting activities of the Hungarian National Defence Association were the training of people in various forms of military pre-training and mass shooting sports, but in addition to these, other national defence-related sports, mass competitions and technical sports prepared the youth for mandatory military service.

The system change created a new situation in all areas. The liquidation of the old power and political structure swept away the Hungarian National Defence Association as well, but expectations related to educational tasks also changed greatly, moral education, and especially patriotic and national defence education, came under a different assessment. In a few years, national defence education fell behind the public education system; the process was intensified by the termination of the paramilitary organisation and then the suspension of compulsory military service (2004). The transformation of the armed forces to an all-volunteer force began and Hungary joined NATO (1999). As a result of all this, the relationship between the armed forces and society was also transformed in these decades.¹⁶

However, the nation still needed and still needs active and reserve service members who are able to fight and fight for the country, but their national defence education and then their military training must be ensured within a new framework.¹⁷ Sport still plays a key role in this, as nowadays, in the age of computers and robots, modern armed forces still require at least the same level of fitness as was expected from the service members of previous centuries.¹⁸

¹² 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről [Act LIII of 1921 on physical education].

¹³ GERGELY-KISS 1976: 65–82; TORNAY 1935: 83.

¹⁴ *Repülés* 1973: 4–6.

¹⁵ MHSZ 1971; HAVAY 1978: 63–67; MÓNUS 1975: 31.

¹⁶ SZABÓ 2018: 45–57.

¹⁷ UJHÁZY 2018: 3–12.

¹⁸ BOYE et al. 2017: 57–61; HAVENETIDIS et al. 2022: 1567–1576.

The establishment of the Defence Sports Association

Our globalised, complex world needs young people who, in the face of the challenges of the age, have more and more knowledge and skills and, finally, are able to create a strong and resilient community. In addition to physical fitness and skill, sports also seriously shapes character, which is why sport plays a key role in national defence education. Building on this idea, the colleagues with whom we decided to create an organised framework for this within the walls of the Ministry of Defence around 2016 undertook a noble task.

In order to strengthen the relationship between society and national defence, the bill establishing regular sports activities and the institutional framework for the transfer of national defence knowledge, for those interested in military service, was supported by more than 80% of the Parliament. Accordingly, the organisation was established in accordance with the provisions of the law adopted on 22 November 2016.¹⁹

On 11 January 2017, the organisation joined the National Association of Armed Forces Sports Associations, the Budapest Armed Forces Sports Association, the Hungarian Sport Shooters Association, the Association of Hungarian Reservists, the Hungarian Fencing Association, the Hungarian Judo Association and the National Recreational Sports Association of Hungarian Technical and Mass Sports Clubs as was born with the cooperation of the founding members.

From a legal point of view, the Defence Sports Association is a public body with a local government performing national public tasks. This special status – the background and framework of which is given by the already mentioned law – means, on the one hand, that it is separate from other private legal entities organised on a voluntary basis, and on the other hand, it emphasises its priority public task, i.e. the promotion of national defence education.

The organisation's activities are managed by a national-level management but depending on its statutes and the size of its membership, it can also establish regional-level bodies.

Since then, the main pillars of the Defence Sports Association's statutory public service activity have been developed, so on the one hand it supplements the national defence education training in schools with leisure-time, active practical activities, and on the other hand it provides adults with the opportunity to develop their skills, knowledge and physical preparation, which are valuable from the point of view of national defence.

The Defence Sports Association supports the general national defence education and training activities of public education and higher education institutions in and out of class, especially the Cadet Programme.²⁰ It helps teachers and sports professionals participating in the national defence education programme to acquire special pedagogical and methodological knowledge. Centrally and with its member organisations, it organises national defence, sports and leisure programmes and competitions.

¹⁹ A Honvédelmi Sportszövetségről szóló 2016. évi CXXXII. törvény [Act CXXXII of 2016 on the National Defence Sports Federation].

²⁰ Honvéd Kadét Program [Cadet Program] (<https://kadetprogram.hu>).

Results, major projects

Over the past few years, the Defence Sports Association has been constantly expanding, to our great joy, more and more member organisations and partner schools have joined us, and through them, more and more children have had the opportunity to get to know the national defence.

The backbone of the activity is the complex programmes, events and competitions developed in recent years, which consist of the following main programme elements.

Complex national defence sports play a major role in the programme, which not only tests physical endurance and dexterity, but also develops military skills such as orientation, sense of purpose and tactical thinking.

From the point of view of national defence education, forms of exercise that develop self-defences, combat sports and hand-to-hand sports (e.g. judo, fencing, wrestling, karate, taekwondo, etc.) are of fundamental importance.

Among the technical sports, parachuting, diving, sport flying, and mountain and sport climbing are the focus of the programme.

Safety is the focus of the shooting programme for young people, but next to it, the latest techniques and lots of practice ensure the development of proper shooting skills.

In the national defence capability development section, theoretical knowledge can be acquired in areas such as emergency recognition, first aid, prevention, crime prevention, traffic safety, survival skills, cartography, nature walks, orientation, signal communication, radio communication.²¹

The Defence Sports Association and its partners have developed, operate and continue to develop complex programmes from the above elements.

The creation of the Defence Sports Association is closely aligned with the Zrínyi 2026 National Defence and Force Development Programme, as is the Cadet Programme launched in 2017. This programme for high school students is an extremely important and essential element of building a new defence culture.

In the summer of 2023, the Defence Sports Association already has nearly 500 member organisations and through them, it performs its tasks affecting hundreds of thousands of people. In order to develop sports professional aspects and quality programmes, the activities of the large number of member organisations are supported and coordinated by the following divisions:

- shooting sports professional division
- martial arts professional division
- technical sports and driving professional division
- general national defence sports professional division
- cadet and reserve professional division

²¹ Honvédelmi Sportszövetség Hungarian Defence Sports Association <https://honvedelmisport.hu/szovetseg/szakmai-program/>).

Figure 1: Number of member organisations (January 2017 – January 2023)

Source: Defence Sports Association

The network of National Defence Sports Centres

In 2017, the Government decided to establish National Defence Sports Centres, the aim of which was to involve the broadest possible sections of society in the national defence education programme on a voluntary basis.²² These facilities do not primarily support competitive sports, but rather arouse young people's interest in national defence sports in their free time. National Defence Sports Centres contribute to the promotion of sports culture and national defence by organising sports events, competitions and programmes that promote social resilience and a healthy lifestyle.

These 1,000-square-meter multifunctional leisure sports facilities also have a shooting range, but are also suitable for holding community programmes, combat sports, general skill development sessions and theoretical training. The sports centres were built on the basis of a uniform design. The Defence Sports Association will also operate such a centre in Újfehértó from 2021, and from 2022 in Baja, Balassagyarmat, Szarvas and Szigetvár. The facilities offer a large number of varied programmes, from various training sessions to competitions and summer camps, so they quickly became involved in the sports and social life of the region.

²² A Honvédelmi Sportközpontok fejlesztéséhez szükséges feltételek biztosításáról szóló 1611/2017. (IX. 5.) Kormányhatározat [Government Decree 1611/2017 (IX.5.) on ensuring the necessary conditions for the development of National Defence Sports Centres].

Vision

Our goal is to strengthen the relationship between society and the national defence, to involve as many members of the next generations as possible in the maintenance and development of our country's defence capability.

Having experienced the dangers of the 21st century, we believe that our values, our security and our future can and must be effectively defended through cooperation. We all have a role to play in protecting the Homeland. We want to equip our young people mentally, physically and spiritually, so that they can cope with the new challenges of the global world as effectively as possible, and if necessary, be able to prepare to avert threats to their homeland.²³

Technological advances affect both military operations and sports. The Defence Sports Association must prepare to integrate innovative technologies into defence education and competition systems. For example, drones, smart devices, data analysis and artificial intelligence have provided new opportunities. After all, these enable, among other things, the optimisation of training and performance, the simultaneous competition of teams physically located elsewhere, or the birth of new sports and competitions. The Defence Sports Association must adapt to the changing needs and preferences of the world. To face the challenges, it is necessary to act proactively and involve expertise and innovation in the work. Cooperation and transparent communication with military organisations, civil partners and schools must be further strengthened because this is key to achieving successful solutions.

Summary

It is a generally accepted view that playing sports makes an outstanding contribution to improving the physical and mental health of society, thereby creating a healthy society. At the same time, regular exercise supports the development of community relations and the promotion of the economic activity of the population, but it also plays an important role in strengthening national values and self-esteem. We know that sport shapes the character in the right direction, as it develops personality traits that are not always developed in everyday life. Willpower, perseverance, competitive spirit or discipline and rule-following are competencies that strengthen participation in social processes and are important values for the military as well.

In addition, these are still valuable qualities today, since the historical events taking place today have highlighted the fact that extraordinary armed conflicts and tensions can arise at any time, even in neighbouring countries.

In recent years, the organisation has experienced that introducing young people to national defence sports has many advantages. Physical endurance, health, determination and perseverance, self-discipline, team spirit, self-confidence, mental strength and the ability to manage stress, sense of duty, problem solving and, not to

²³ SIMICSKÓ 2020: 83–91.

mention, patriotism, develop well in young people. All of these are essential elements for a healthy and sustainable society.

We live in an age of crises, we all see the extent to which the international situation is increasing and developing in a negative direction. Considering all this, we think that it was a wise decision to start the activities of the Defence Sports Association years ago, since it now has well-established systems and a serious mass base behind it, thus strengthening the security of our country.

References

- BOYE, Michael W. – COHEN, Bruce S. – SHARP, Marilyn A. – CANINO, Maria C. – FOULIS, Stephen A. – LARCOM, Kathleen – SMITH, Laurel (2017): U.S. Army Physical Demands Study: Prevalence and Frequency of Performing Physically Demanding Tasks in Deployed and Non-Deployed Settings. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 20(4), 57–61. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jsams.2017.08.014>
- CONTAMINE, Philippe (2014): *War in the Middle Ages*. Oxford – New York: Wiley-Blackwell.
- GABÁNYI, János (1921): *Kézikönyv a magyar ifjúság nemzetvédelmi nevelésére* [Manual for the Education of Hungarian Youth in National Defence]. Budapest: MOVE Szemere-bizottsága. Online: <https://mtda.hu/books/kezikonyv.pdf>
- GERGELY, Ferenc – KISS, György (1976): *Horthy leventéi* [Horthy's Leventes]. Budapest: Kossuth.
- GILLEAUME, Árpád (1905): A katonai kiképzés az iskolában és a lövészet terjesztése [Military Training in School and the Spread of Shooting]. In DE SGARDELLI, Caesar (ed.): *Polgári czellövészet* [Civilian Marksmanship]. Budapest: Várnai F. Könyvnyomda. 7–47.
- HAVAY, Sándor (1978): Lövész tömegsport a Magyar Honvédelmi Szövetségben [Mass Shooting Sport in the Hungarian National Defence Association]. *Honvédségi Szemle*, 19(1), 63–67.
- HAVENETIDIS, Konstantinos – BISSAS, Athanassios – MONASTIRIOTIS, Nikolaos – NICHOLSON, Gareth – WALKER, Josh – BAMPOURAS, Theodoros M. – DINSDALE, Alexander J. (2022): Combining Sport and Conventional Military Training Provides Superior Improvements in Physical Test Performance. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 18(5), 1567–1576. Online: <https://doi.org/10.1177/17479541221116959>
- International Military Sports Council (s. a.). Online: www.milsport.one/
- KYLE, Donald G. (2014): *Sport and Spectacle in the Ancient World*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Magyar Honvédelmi Szövetség 1948–1973 [Hungarian National Defence Association 1948–1973] (1973). *Repülés*, 26(4), 4–6. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Repules_1973/?pg=63&layout=s
- Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium (1940): *Kézikönyv a honvédelmi és testnevelési ismeretek oktatására* [Manual for Teaching National Defence and Physical Education Skills]. Pécs: Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Kiképzési Osztálya.

- MHSZ (1971): Általános iskolai lövészszakkörök programja [Programme of Elementary School Shooting Classes]. Budapest: MHSZ.
- MÓNUS, Miklós (1975): Hatszázezren a lövészversenyeken (Six Hundred Thousand at Shooting Competitions]. *Lobogó*, 17(2), 31.
- SIMICSKÓ, István (2020): The Challenges and Tests Faced by Patriotism in the 21st Century. *Honvédségi Szemle*, 148(Special Issue 2), 83–91. Online: <https://doi.org/10.35926/HDR.2020.2.5>
- SZABÓ, Lajos – SZIKORA, Katalin (2004): *A magyar ifjúság testi nevelésnek története* [The History of Physical Education of Hungarian Youth]. Budapest: TFSE Birkózó Szakosztálya és a Magyar Sportmúzeum.
- SZABÓ, Zoltán István (2018): Aktuális-e a honvédelmi nevelés, jó-e az iránytűnk? [Is National Defence Education Up-to-Date, Is Our Compass Correct?] *Honvédségi Szemle*, 146(6), 45–57. Online: http://real.mtak.hu/124994/1/HSZ_2018_146_6_Szabo_Zoltan_Istvan.pdf
- SZABÓ, Zoltán István (2021): A hazardőr hazafi: Szemere Miklós [The Gambling Patriot: Miklós Szemere]. In BARÁTH, Noémi Emőke – KOVÁCS, Petra – NOVÁK-VARRÓ, Virág – URBANOVICS, Anna (eds.): *A Haza szolgálatában* [In Service of the Nation]. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége. 144–152.
- SZABÓ, Zoltán István – UJHÁZY, László (2023): The Possible Role of Sports in Keeping Volunteer Reservists “Forged Together” Between Two Call-Ups: The Case of Hungary. *Revista Academiei Fortelor Terestre / Land Forces Academy Review*, 28(3), 171–178. Online: <https://doi.org/10.2478/raft-2023-0021>
- SZEMERE, Miklós (1902): *Négy országgyűlési beszéd* [Four Parliamentary Speeches]. Budapest: Athenaeum. 1–66.
- TORNAY, Károly (1935): *A leventeintézmény története* [The History of the Levente Institution]. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság.
- UJHÁZY, László (2018): The Role of Reservists and Reserve Associations Today. *Security and Defence Quarterly*, 19(2), 3–12. Online: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.1469>

Legal references

- A Honvédelmi Sportszövetségről szóló 2016. évi CXXXII. törvény [Act CXXXII of 2016 on the National Defence Sports Federation]. Online: <https://njt.hu/jog-szabaly/2016-132-00-00>
- A Honvédelmi Sportközpontok fejlesztéséhez szükséges feltételek biztosításáról szóló 1611/2017. (IX. 5.) Kormány határozat [Government Decree 1611/2017 (IX.5.) on ensuring the necessary conditions for the development of National Defence Sports Centres]. Online: <https://njt.hu/jogszabaly/2017-1611-30-22>
1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről [Act LIII of 1921 on physical education]. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>

Tartalom

CSÁNYI TAMÁS: <i>Helyreigazító kommentár Hamar Pál A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációja című tanulmányához</i>	5
AMERICA CELESTE GUEVARA PARRA: <i>The Importance of Desecuritising Venezuelan Immigration in Colombia</i>	11
CSEPREGI ZSOLT: <i>Izrael szerepe a közel-keleti hatalmi rendben</i>	27
JUHÁSZ BARNABÁS: <i>Határállamok a Baltikumban I.</i>	41
SZILÁGYI-KISS HAJNALKA: <i>A közösségvezérelt helyi fejlesztés elmélete és gyakorlata Irak északi területein a „korai felépülési” időszakban</i>	73
TAKÁCS LILI: <i>Az Analytic Hierarchy Process alkalmazása nemzeti érdekek mérésére</i>	101
BODA MIHÁLY: <i>Az igazságos háború elmélete és a teremtésvédelem: az igazságos háború elméletének története a középkortól a 20. századig a teremtésvédelem szempontjából</i>	123
KISS MÁRTON: <i>A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének térbelisége a Magyar Honvédségben (1906–2023)</i>	139
SALLAI JÁNOS: <i>Kazai Barna vezérőrnagy, a katona és iskolateremtő</i>	167
SZABÓ LÁSZLÓ ISTVÁN: <i>A bürokrácia, a közszolgáltatás, a vezetéselmélet és a szociológia összefüggéseiről</i>	175
BECK ATTILA: <i>A római hírszerzés Pannonia Inferiorban</i>	187
BUGYÁKI ATTILA: <i>Alternatív pénzmosási módszerek</i>	199
BURÁNY JUDIT: <i>A test szerepe a Horthy-korszak oktatáspolitikájában</i>	213
FÜLEKI RÉKA: <i>Magyarságszimbólumok szerepe és megjelenése a tisztavatáson</i>	233
NORBERT NAGY: <i>Battle at the Don River (1943)</i>	241
ISTVÁN SIMICSKÓ, ZOLTÁN ISTVÁN SZABÓ: <i>The Hungarian Defence Sports Association</i>	251